

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

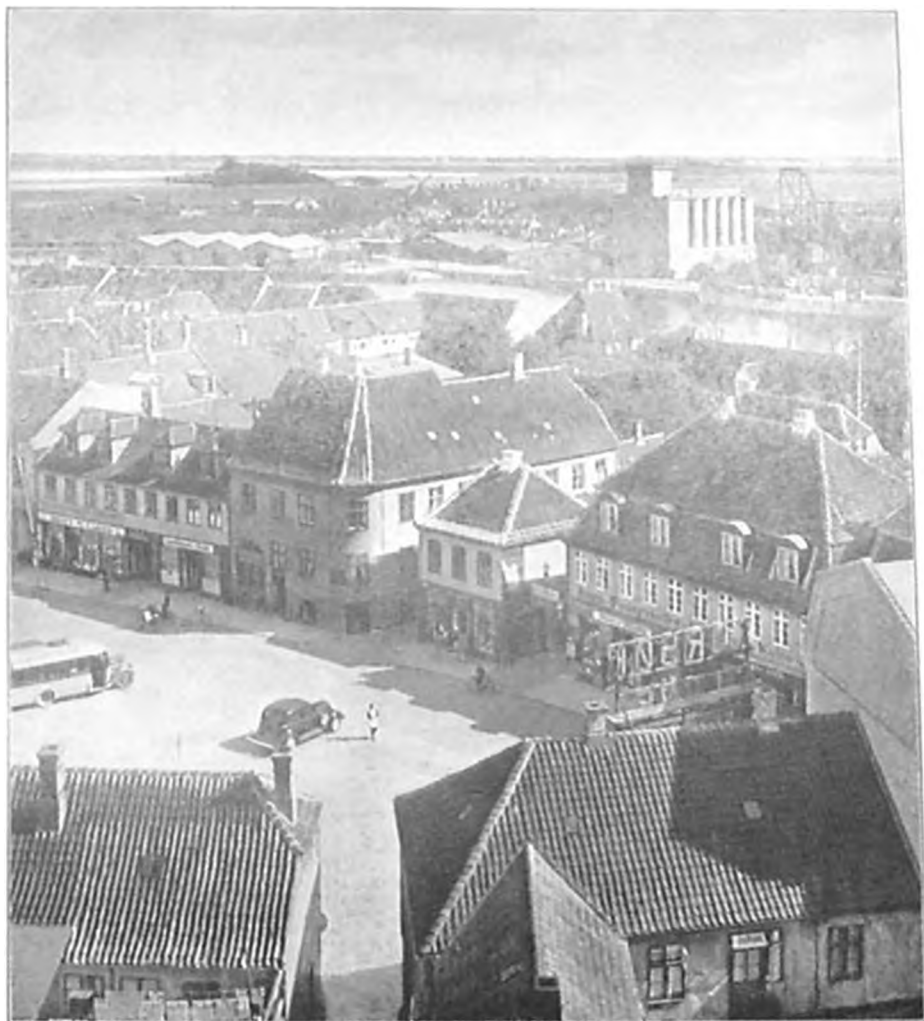
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. C. HAUGNER
NAKSKOV KØBSTADS
HISTORIE

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KJØBENHAVN

LOLLAND II
NAKSKOV KØBSTADS HISTORIE

C. C. HAUGNER

NAKSKOV KØBSTADS HISTORIE

BILLEDER OG BILLEDTEKSTER VED
V. PAULLI

TREDIE BIND:
TIDEN FRA 1800 TIL 1914

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KJØBENHAVN MCMXXXVI

**CLICHEERNE LEVERET AF
F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONSATELIER
OG PRESSENS ILLUSTRATIONSBUREAU**

**PAPIRET FRA
SILKEBORG PAPIRFABRIK**

**TRYKT I
KRONENS BOGTRYKKERI
HARALD JENSENS BOGTRYKKERI**

OPLAG 1000

NAKSKOVS JÆRESBORGER

EXCELLENCEN, ETATSRAAD H. N. ANDERSEN, R. E.

TILÆGNET

INDHOLD

	Side
FORORD	9
BORGERNE OG BYSTYRET	11
Embedsmændene	11
Byens vise Fædre	14
Skatteborgerne	23
BYSTYRETS DOMÆNER	29
Raadhuset	29
Sygehuset	41
Skolen	50
Fattighus — Alderdomshjem	56
Vand og Lys	71
Gaderne — Renligheden	83
Lystanlægene	90
BYENS TRIVSEL OG UDVIKLING	98
Krigen	98
Mod lysere Tider	104
Samfærdighedsmidlerne	110
Markeder og Udstillinger	128
Industrien	131
Pengeinstituter	147
BORGERNE I DERES NÆRING	157
Købmændene	157
Haandværkerne	172
Jordbrugerne	180
Fiskerne og Somændene	182
BORGERE I UNIFORM	188
Borgervæbningen	188
Brandkorpset	197
Ordenshaandhæverne	200
BORGERNE I DET POLITISKE LIV	205
Kongeadresser	205
Politiske Valg og Fester	211

	Side
BYLIV I LYS OG SKYGGE	218
Kongeligt Besøg	218
Finere og grovere Fornøjelser	224
Tunge Dage	241
Udenfor Folkekirken	243
Fordom og Straf	249
TILLÆG	255
Noter til Billederne	257
Kilder og Beviser	262
Navneregister	271

Til de med * betegnede Billeder findes Noter i Tillæget
Side 257—261.

FORORD

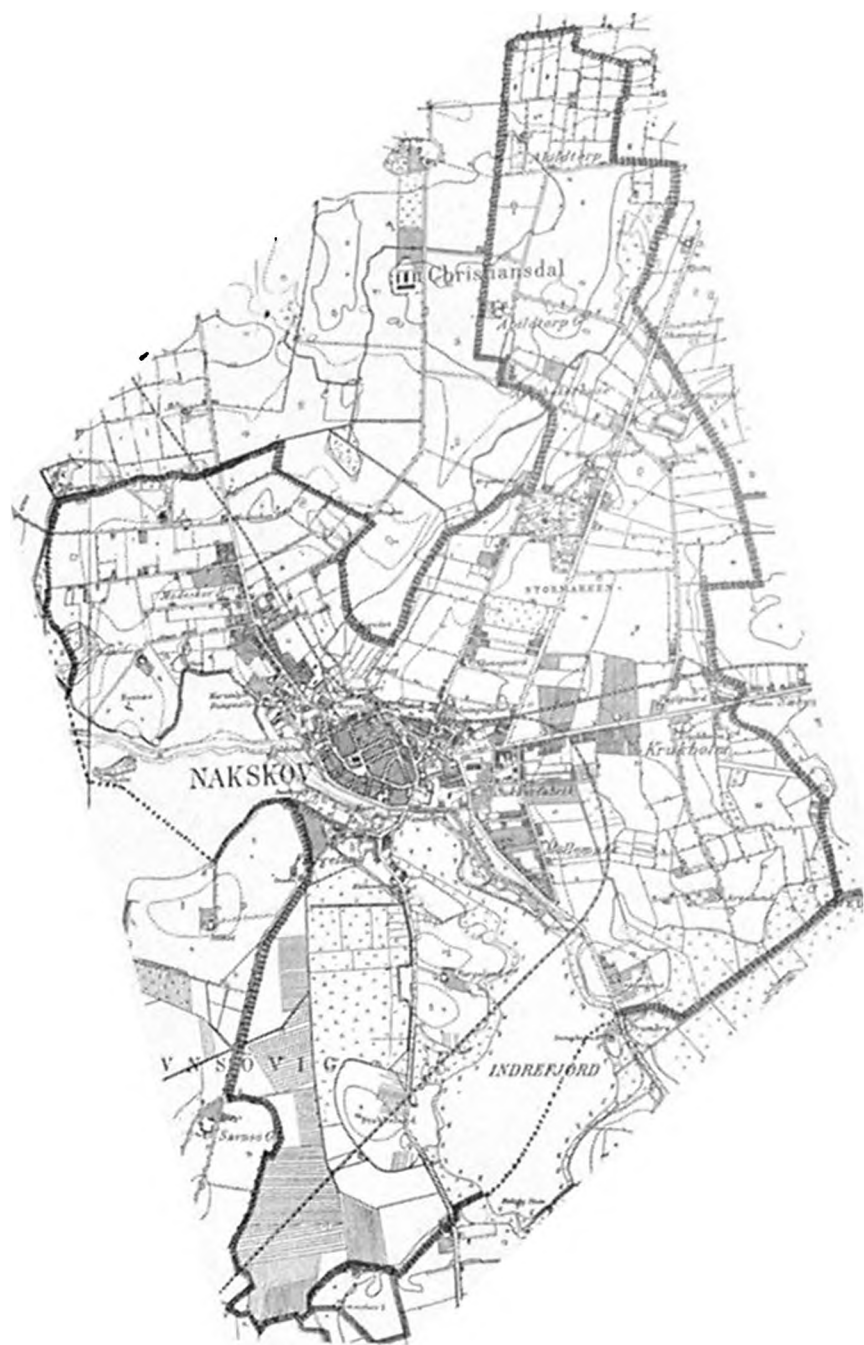
DET ligger nær at spørge, hvorfor jeg har sluttet den historiske Fremstilling ved 1914, da netop den følgende Snes Aar har bragt store Omvæltninger i Byens Udvikling og Økonomi. Svaret er, at jeg som Ordfører i Byraad og Presse for Modstanden mod denne Periodes kommunale Styre maa betragte mig som inkompetent til at give en uhildet historisk Fremstilling af dette Styres Resultater. Hvor det under Omtalen af visse Institutioner var ønskeligt at notere Udviklingen op til Nutiden, er dette sket i rent refererende og knappest mulige Form.

Til Bestridelse af Udgifterne ved Værkets Fremstilling har jeg foruden Støtten fra de i foregaaende Bind nævnte Institutioner — *Lollands Spare- og Laanbanks Fond, Overretssagfører Zeuthens Mindelegat og Den lollandske Landboslands Sparekasse* — endvidere modtaget Støtte fra *Carlsbergfondet*. For denne Hjælp bringer jeg min ærbødige og hjerteligste Tak.

Ogsaa for dette Binds Vedkommende takker jeg cand. phil. *Henrik Larsen* for udmærket Hjælp i Arkivarbejdet.

Nakskov 1 November 1936.

C. C. Haugner.

Generalstabskort over Nakskov Byområde.

Torvet omkring 1910, til højre Raadhuset fra 1876. •

Borgerne og Bystyret.

EMBEDSMÆNDENE var gennem hele det 19. Aarhundrede de førende og toneangivende i Byen; men Standen var ogsaa gennem sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede undergaaet en mægtig Forandring. Den akademiske Uddannelse og de forbedrede Lønvilkaar gav gode Betingelser for at hævede sig baade aandeligt og socialt, og de fine Uniformer hævede Manden højt i Folks Øjne, ikke alene under Enevælden, men gennem hele Aarhundredet. Naar Byfogden og Herredsfogden tren frem i guldstribede Benklæder, Frakke med blanke Knapper og Guldbroderi paa Kraven, trekantet, fjerprydet Hat paa Hovedet og Kaarde ved Lænd — var de i Godtfolks Øjne baade imponerende og magtfulde at skue. Deres Autoritet blev yderligere underbygget gennem Lovbestemmelser om, at Fornærmelser mod Embedsmænd skulde straffes særlig haardt og maatte ikke ordnes ved Forlig; Sager af denne Art gik derfor udenom Forligskommissionen. Eksempelvis kan nævnes, at Gortler Lundgreen i 1812 blev idomt en Maanedes Tugthus for Fornærmelser mod Byfogden¹. Det var disse Koryfæer, Enevælden havde sat i Spidsen for Bystyret til Afløsning af de gamle borgerlige Magistratsmedlemmer. 1807 døde den ene af Nakskovs to Raadmænd, og hans Plads blev ikke besat. Den anden Raadmand, Kobmand Sonderup, søgte og fik 1809 sin Afsked, hvorefter Raadmandsinstitutionen blev ophævet, og Magistraten kom til at bestaa af Byens to juridiske Embedsmænd². De 6

oprindelige Embeder — Herredsfogder og Herredsskrivere i de to Herre der samt Byfoged og Byskriver — var forenet i to Personer, hvoraf den ene tillige var Borgmester, den anden blev nu Medlem af Magistraten. Samtidig skete der forøvrigt ogsaa en betydningsfuld Ændring i Retsinstanserne, idet baade NakskovRaadstueret og Lollands Landsting blev ophævet og erstattet henholdsvis med Byfogedretten som Underinstans og Overretten i København som nærmeste Appellinstans³. Ved Raadmandsembedernes Nedlæggelse gik deres beskedne Indtægter over til de to Embedsmænd, Borgmesteren skulde have de to Trediedele, det andet Magistratsmedlem den ene Trediedel. Foreløbig blev der nu ikke saa meget at dele, idet der først skulde udredes 200 Rigsdaler i Pension til Sønderup, og han var drilsk nok til, sine yderst beskedne Kaar til Trods, at opretholde Livet indtil 1821⁴. Fede blev disse Magistratsembeder nu aldrig; 1851 opgjordes Gennemsnittet af de sidste fem Aars Indtægter til 1171 Rigsdaler, de hidrørte fra Brandtaksationer, Borgerkabs- og Skifteretsgebyrer og navnlig Kornsalg fra Magistratsjorderne⁵.

Embedsmandsstyret var kun i sjældne Undtagelsestilfælde til Gavn for Provinsbyerne. Embedsmændene slog jo aldrig som de gamle Borgerlægter Rod i Byen; de kom og gik og levede — i al Fald i en saa lille By som Nakskov — i stadig Higen efter at blive forflyttet til noget bedre. Nogen dybtgaaende Interesse for Byens Sager eller noget særligt frugtbart Initiativ i Bystyret kunde man derfor som Regel ikke vente af disse Embedsmænd; allermindst naturligvis i Enevældens sidste Krigsperiode med dens mange Ulykker, der bragte Fattigdom og Modloshed overalt, og hvis mørke Skygger blev liggende længe over de smaa Kobstæder. Regeringens Bestræbelser for at skabe Autoritet og Anseelse om Embedsmændene affodte desuden et Embedsmandshovmod, der ofte gav sig saarende og irriterende, undertiden ogsaa latterlige Udslag overfor Borgerne. Naar Uheldet saa vilde, at den indbildte Storhed var langt større end den virkelige, blev Resultatet i mange Tilfælde Embedsmisbrug overfor Menigmand. Han fandt sig som oftest deri uden at kny, men undertiden viste det sig, at den forurettede havde en saa uventet stor Portion Ben i Næsen, at han forte bevislagt Klage med efterfølgende Sogsmaal mod Embedsmanden. Den uundgaaelige Dom ramte da den store Herre dobbelt haardt, fordi han vidste, at det brede Borgerkab godtede sig skadefro over hans Uheld og Ydmygelse. Eksempelvis kan nævnes, at Byfoged Hammerich en Gang brugte slaaende Argumenter overfor en Bonde, der ikke havde den rette Opfattelse af

hans Storhed. Bonden anlagde Proces, og Borgmester Pontoppidan blev beskikket som Sættedommer i Sagen, der endte med, at Hammerich fik baade Mulkt og Irettesættelse. Senere overilede han sig med at lade et Par Læredrenge piske uden Dom. Drengene havde vist godt nok fortjent de Ris, de fik, for de havde grovelig generet en Tjenestepige; men der var alligevel Folk nok, der havde Lyst til at ramme Hammerich paa denne »Formloshed«. De søgte og fik fri Proces for Drengene. Hammerich blev igen domt ved Underretten; men inden Sagen blev procederet ved Overretten, sørgede han belært af tidligere Erfaring for at faa Forlig med Drengene. Hvori det bestod vides ikke; thi han sørgede ogsaa for, at Forliget ikke blev indført i Retsprotokollen. Klagerne over Hammerich var iøvrigt mange, saa han har aabenbart været særlig udfordrende og uomgængelig. Selv hans Magistratskollega, Borgmester Pontoppidan klagede over, at han i mange Aar efter at have fungeret som Sættedommer i ovennævnte Sag mod Hammerich maatte lide under dennes Fjendskab ikke mindst under deres fælles Magistratsarbejde. Naa, Pontoppidan havde nu heller ikke Sikkerhedslaas for Munden eller Vat om Penne-skaftet. Hans Breve til Stiftamtmanden indbragte ham i al Fald i hans yngre Dage en alvorlig Roffel og ditto Advarsel for uhøflig Skrivemaade⁶. Og lad mig saa nævne endnu et Eksempel paa, hvorledes Embedshovmodet og Forestillingen om egen Betydning kunde stige en Mand til Hovedet. I »Politivennen« fandtes 1806 en Artikel om et Magistratsmedlem, der havde mishandlet en Bondekarl. Raadmand, Amtsforvalter Danchell folte sig formentlig ikke uden Grund ramt, og han fik saa den Idé, at den kendte Rektor Boye og en Discipel var ansvarlige for Artiklen; han anlagde uden videre Sag mod dem og forlangte Rektor Boye — der var en langt betydeligere Mand end Danchell selv — domt fra sin Ære og til at arbejde i Fæstningen for Livstid, og Disciplen idomt den ærefortabende Tre-marksbøde og de tre Gange 40 Lod Solv. Begge de indstævnte blev frikendt, og Danchell blev for fornærmelige Udtryk i sine Indlæg idomt 50 Rigsdaler i Bøde til Nakskov Fattigkasse og lige saa meget til Justitskassen. Dommen var tiltraadt af 4 Meddomsmænd⁷. Storre Begrebsforvirring end den, Danchells Embedsmandsvigtighed her af-fødte, skal man dog vist lede efter. Det var Embedsmænd af saadan Stobning, Enevælden betroede Ledelsen i Bystyret og »Samarbejdet« med Borgerne. Man forstaar, at Lysten hos Borgerne til at gaa ind til Arbejdet paa slige Vilkaar ikke just var brændende.

BYENS VISE FÆDRE

var Enevoldstidens spottende Betegnelse for de Borgere, der sammen med Magistraten skulde tage sig af Bystyret, og Spotten var ikke uden Berettigelse; men Skylden herfor er unægtelig ikke Borgernes, men Regeringens. Det er mærkeligt, at de fremragende og højt fortjente Mænd, der var de ledende under det vidtskuende og dristige Reformarbejde, der loftede Bonden op til personlig Frihed og bedre økonomiske Kaar, ikke havde Interesse for en Styrkelse af det borgerlige Selvstyre og Initiativ, ja end ikke brød sig om at bevare de Rester deraf, som dog fandtes hist og her og i Nakskov vel nok mere end de fleste andre Steder. Striden i Slutningen af det 18. Aarhundrede mellem Borgerudvalget og Magistraten*) viste tydeligt Regeringens Ligegyldighed paa dette Punkt, og det Tillob til borgerlig Indflydelse i Ledelsen, der blev gjort ved Forordningen af 1797 om direkte Valg af *eligerede Borgere*, blev eftertrykkeligt bremsset ved Reskriptet af 1807, der fastslog, at for hver eligeret, der skulde vælges, skulde Magistraten foreslaa tre af de »mest oplyste og retskafne Mænd«, og Borgerne skulde saa ved skriftlig Afstemning afgøre, hvem af de tre der skulde være eligeret^o. Det er klart, at de Mænd, der i Magistratens Øjne horte til de »mest oplyste og retskafne«, og saa horte til de fredeligste og mest eftergivende, saa man var fri for alt for megen Opposition og Kritik. Viste der sig alligevel blandt de eligerede en eller anden Kritiker, var det ikke vanskeligt for Magistraten at gøre ham ked af Stillingen, saa han bad sig fri for Hvervet; men man syntes naturligvis ikke om, at hans Afskedsansøgning blev motiveret med, at han var utilfreds med Styret. Da Tonnes Rasmussen 1805 begærede sig fritaget med en saadan Motivering, nægtede Magistraten ham Afsked, men Stiftamtmanden resolverede, at Afskedsbegæringen skulde tages til Følge, enten den saa var motiveret med Svaghed, Alderdom eller »Misfornøjelse med Tingenes Gang«^o. Enhver Ansøgning om Fritagelse blev praktisk talt bevilget, blot den kunde motiveres med nogenlunde antagelige Grunde, f. Eks. at ens Forretning ikke levede Tid til Hvervet. De eligeredes Betydning var allsaa ringe; deres vigtigste Hverv var at revidere Byens Regnskaber og gøre de Antegnelser, de fandt paakrævet, samt vælge de forskellige Mænd til Byens Bestillinger, saasom Skattetaxerere, Fjerdingsmænd, Udvalg til at sætte Pris — Takst, som det hed — paa de nødven-

---

*) Se Bind II, Side 94—96.

digste Fødemidler som Brod, Kod, Smør, Ost, Ol, Brændevin, m. m. Det var slet ingen lille Skare Borgere, som de eligerede snaledes kunde sætte i Arbejde. F. Eks. 4 Mand til at ligne Ekstraskatten, 4 til at ligne Fattigskatten, 8 (2 af hver Fjerding) til at ligne Lødemark, 8 (en af hver Rode) til at indkræve Ekstraskatten og 4 Mand til at sidde Ting^o, naar hertil kommer de 4 Fjerdingsmænd, de forskellige Udvalg til at sætte Takst paa Livsfornodenheder, samt Ildskuere og meget andet, blev det til en stor Skare, men den store Forde-
 deling af Arbejdet gjorde selvfølgelig Besværet mindre for den enkelte. Det nyttede da heller ikke at nægte Udførelsen af det tildelte Hverv eller prøve paa at »sylte« det. Da to Nakskovborgere havde faaet Paalæg om at gaa med Indsamlingslisten — Kollektbogen — til den Hjælp, det var paalagt Købstæderne at yde det af Ildebrand haardt hjemsøgte Hobro^o), slosede de saa meget med Arbejdet, at de blev idomt en klækkelig Mulkt med Trusel om mere, hvis de ikke snart gjorde Arbejdet færdigt og aflagde Regnskab.¹¹ En Tid holdt de eligerede Mode med Magistraten en Gang ugentlig; men denne Ordning blev ikke af lang Varighed, og den Indflydelse, de kunde ove, rakte heller ikke vidt overfor de selvfolende og bureaukratiske Magistratsmedlemmer, især da alle vigtigere Sager alligevel skulde forelægges en Raadstuesamling til Afgørelse. Reskripterne af 1701 og 1708 paabød nemlig, at alle Forslag af økonomisk Betydning skulde forelægges paa en Raadstuesamling bestaaende af alle de Borgere, der enten var Grundejere eller havde løst Borgerskab og drev selvstændig Næring. Dette Paabud blev stadig overholdt fra Magistratens Side, men Borgernes Modepligt naaede aldrig længere end paa Papiret, og Deltagelsen i disse Borgermoder var ofte yderst ringe; kun naar den omhandlede Sag kunde medføre betydelige Skattepaalæg, kom Folk af Hus, og det samme var Tilfældet, naar der blev indkaldt Samling i Anledning af mange Klager over Skatteligningen. Saa blev det kære Emne om Naboens Indtægter droftet vidt og bredt. Mange Skattepaalæg var foretaget paa Grundlag af vedkommende Skatteyderes egen Opgivelse som Svar paa Skattetakserernes Spørgsmaal, og det var da ikke sjældent, at der rejstes Tvivl om Opgivelsens Rigtighed. Ved en saadan Lejlighed spurgte man den kendte Købmand Tonnes Rasmussen, om han turde gøre Ed paa

^o) 1812 brændte 26 Ejendomme i Hobro og 1813 ca. 100. Sidstnævnte Brand var paasat af en 18-narig Tjenestepige, der Aaret efter blev henrettet udenfor Byen.

Rigtigheden af sin Opgivelse; det turde han ikke, men han tilbød at svare Skat af 100 Rigsdaler mere end opgivet²²; hvilket jo ikke tjente til at mindske Mistroen.

— Frihedsrøret, der affødte Stænderforsamlingerne, gav ogsaa det borgerlige Styre i Købstæderne et lille Skub fremad ved Forordningen af 1837. Den bestemte, at der i Stedet for de 6 eligerede Borgere skulde vælges 8 Borgerrepræsentanter, der sammen med Magistraten

J. P. F. Thierry.

skulde drøfte Byens Sager ved regelmæssige Møder og træffe Beslutning ved Stemme flerhed. Raadstuesamlingerne skulde bibeholdes, og der skete heller ingen Ændringer i Sammensætningen af Magistraten; men dennes Indstillingsret ved Valget af Borgernes Repræsentanter bortfaldt. Valgret havde alle næringsdrivende, der svarede en vis Skat, samt Grundejere med Ejendomme til en vis Værdi beregnet forholdsvis efter Byens Størrelse og Rigdom. Paa Raadstuesamlingen bragte Borgerne selv Kandidaterne i Forslag, og de, der fik flest Stemmer, var valgt, dog skulde de to Tre-

diedele af Borgerrepræsentanterne bestaa af Grundejere. Med den nye Ordning kom der større Grøde i det kommunale Liv, men de ydre Betingelser herfor var ganske vist oget betydeligt gennem Borgernes bedre økonomiske Kaar; den almindelige Opgang i Konjunkturerne hævede Omsætningen, æggede Virkelysten og genrejste den saa længe slumrende Selvtillid og Tro paa en lysere Fremtid for By og Borger. Ogsaa i Borgerrepræsentationen skabte de lysere Tider en anden Aand; dygtige, offervillige og fremskridtsvenlige Mænd tog Arbejdet op besjælede af Iver efter at gavne deres By. Blandt dem, der i denne Periode gjorde sig fortjent af deres Medborgere, kan Boghandler Thierry nævnes som Eksempel. Han var Søn af en fransk Emigrant og kom 1826 til Nakskov som Lærer med en Løn af 200 Rigsdaler aarlig. 1835 begyndte han en Boghandel paa Torvet, og nogle Aar efter blev han valgt ind i Borgerrepræsentationen og blev kort efter dens Formand. Hans Arbejde strakte sig over alle kommunale Felter, men var særligt frugtbringende paa Skolens og Fattigvæsenets Omraade. Hans private Affærer led stærkt under hans Optagethed med

Bibrostræde set fra Havnegade. I det længste af Husene under Kirketaarnet var indtil 1876 Byens Sygehus.

offentlige Sager, og 1851 blev han af denne Grund nødt til at udtræde af Borgerrepræsentationen. Hans Medborgere hyldede ham ved en stor Festmiddag, hvor Borgmester Fasting i hjertelige Ord og under stærk Tilslutning takkede ham for hans mangeaarige, dygtige og uegennyttige Arbejde i Byens Tjeneste. Allerede tre Aar efter lod Thierry sig igen indvælge i Borgerrepræsentationen, hvor han paany blev Formand. Han døde 1858, og ved hans Begravelse den 1. Juli

Christopher Hage.

fulgte hele Byen ham til Graven under usædvanlige Æresbevisninger. I Kirken blev sunget en i Anledningen skrevet Kantate, og medens unge Borgere bar Kisten fra Kirken til Kirkegaarden paa Maribovej, blæstes der Koraler fra Kirke-taarnet. Bag Kisten gik Byens Embedsmænd, Borgerrepræsentationen og alle Byens Korporationer med deres Faner. Ingen mindes at have set en saa stor-slaaet og højtidelig Begravelse, som den en taknemlig By her gav en af sine dygtige og offervillige Borgere¹³. Blandt dem, der tog Arven op efter Thierry maa frem for alle nævnes Konsul Christopher Hage,

Lederen af Firmaet Puggaard & Hages Nakskovfilial. Han blev efter Thierrys Død Borgerrepræsentationens Formand og gik med Iver og Offervilje op i Arbejdet. 1859 fremsatte han som Følge af forskellige private Forhold Ønske om at udtræde af Borgerrepræsentationen. Borgmester Brücker foreslog at nægte ham Tilladelse dertil med den Motivering, at Kommunalbestyrelsen ikke kunde undvære hans Indsigt og Arbejde; samtlige andre Medlemmer sluttede sig hertil¹⁴. Hage blev og gjorde ogsaa i de følgende Aar et stort Arbejde, ligesom han gennem pekuniær Støtte var med til at fremhjelpe forskellige Foretagender til Byens Gavn og Forskønnelse. Ved Udgangen af 1863 fratraadte han grundet paa Overlæsning med Arbejde. Nakskov Avis roser ham overordentlig meget for hans dygtige Ledelse af Borgerrepræsentationen og for hans sjældne Flid og Forretningsdygtighed, der havde givet sig Udslag i en fornuftig kommunal Økonomi og mange gode Fremskridt. Han indtraadte senere i det af den nye Kommunallov-givning fremgaaede Byraad og gjorde ogsaa her et fortjenstfuldt Arbejde. — Af disse Eksempler maa man ikke slutte, at Kommunal-

bestyrelsen var lutter Idyl. Uenighed var der naturligvis nok af, og Uoverensstemmelserne kunde blive saa store, at de blev bragt ud til Offentligheden gennem Indlæg i Pressen, ikke sjældent under ret uparlamentariske Former. 1851 maatte Magistraten og fem Borgerrepræsentanter sagsøge to Borgerrepræsentanter og fik dem for fornærmende Udtalelser i Nakskov Avis idømt en Bøde til Fattiggassen paa 30 Rigsdaler¹⁶ hver, hvad der var mange Penge i de Tider.

Mange Træk viser, at Borgerne omfattede Kommunalbestyrelsens Virksomhed med Interesse og Aarvaagenhed, og det er derfor mærkeligt at se den ofte forbavsende ringe Deltagelse i Borgerrepræsentantvalgene; i 1848 stemte f. Eks. kun 35 Vælgere af 274¹⁶. Naar der blev kaldt til Raadstuesamling om økonomiske Spørgsmaal, var Deltagelsen derimod stadig ret betydelig, og her deltog alle de Skatteydere, der havde Lyst, uden Hensyn til de i Loven foreskrevne Grænser. Det var tit store Spørgsmaal, der her blev forelagt Vælgerne. For at tage et Eksempel blev der ved tre Raadstuesamlinger i 1858 forelagt Spørgsmaal om en Kloak til 1400 Rigsdaler, Oprensning af Brønde til 300 Rigsdaler og en artesisk Brøndboring til 500 Rigsdaler¹⁷. Som Modsætning til disse velbesøgte Raadstuesamlinger kan nævnes en Samling 1850 om Oprettelse af Ligningskommission i Nakskov, saaledes at det blev denne og ikke som hidtil Borgerrepræsentationen, der foretog Skatteligningen. Der stemte kun 8 for og 8 mod Kommissionen, saa der maatte indvarsles en ny Samling, og ved denne vedtoges det med 40 Stemmer mod 28 at søge oprettet en Ligningskommission bestaaende af Kæmneren og 8 valgte Medlemmer. Denne Afgørelse blev sanktioneret af Indenrigsministeriet¹⁸. Af de gamle Kommissioner var Skolekommissionen og Fattigkommissionen de vigtigste og mest ansete, men det var ogsaa dem, der gav de indvalgte Borgere mest Arbejde. Mange andre og mindre Hverv havde ofte et alt andet end alvorligt Præg over sig; det gjaldt f. Eks. den ældgamle Institution, der hed Fjerdingsmændene, men dens Betydning var ogsaa gennem Tiderne reduceret saa stærkt, at Fjerdingsmændenes eneste Opgave nu var at tilsige saa og saa mange Vogne, saa og saa mange Folk til Snekastning efter den af Snekastnings-Opsynsmanden givne Besked. Det var jo en saare underordnet Beskæftigelse og derfor lidet estimeret. 1871 nægtede Landinspektør Jensen, der var valgt til Fjerdingsmand, at modtage Hvervet, men hans Nægtelse hjalp naturligvis ikke. Det sidste Valg af Fjerdingsmænd skete 1892¹⁹.

Med Udgangen af 1868 slutter Borgerrepræsentanternes 30-aarige Periode. Den havde i mere end en Forstand dannet Overgangen til en ny Tid, og den havde gjort sit til at løfte Byen ud af den Middelalderstilstand, der ved Periodens Begyndelse var raadende paa saa mange Felter. Selv Embedsmændene blev i nogen Maade paavirkede af den ny Tid, der indvarsledes 1837. Fasting, der var Herredsfoged i Sonderherred og som overtog Borgmesterstillingen ved Periodens Begyndelse, stillede sig meget forstaaende overfor Borgerrepræsentationen og samarbejdede godt med den. I 1856 fratraadte han Borgmesterstillingen, men beholdt Herredsfogedembedet. Det var nemlig Regeringens Ønske, at Borgmesterstillingerne overalt skulde forenes med Embederne som Byfoged og By- og Raadstueskriver, og da Byfogedembedet 1856 blev ledig, foretoges Sammenlægningen for Nakskovs Vedkommende. Den nye Borgmester hed Brücker, og han viste hurtigt en levende Interesse for Borgmestergerningen, hans Initiativ var saa rigt, at han altid gik svanger med Planer og Ideer til Byens Modernisering og Forbedring. De var langt fra alle lige gode, men det gjorde ikke stort, da Borgerrepræsentationen og senere Byraadet uden Forskel bremsede baade gode og daarlige Planer; thi lagde Brücker for ringe Vægt paa Bekostningen, saa var Byraadets økonomiske Betænkkeligheder saa meget desto større. Brücker var en impulsiv Natur, ofte noget arrogant i sin Optræden, saa der ikke sjældent gik Rog af Gnidningerne mellem ham og Borgernes Repræsentanter, som f. Eks. da Byraadet 1885 udtalte sin Beklagelse over, at Borgmesteren ikke viste Byraad og Udvalg berettiget Hensyn, en Udtalelse, der fremkaldte en Forespørgsel fra Ministeriet²⁰.

Den nye Kommunallov, der traadte i Kraft den 1. Januar 1860 og gjorde Borgerrepræsentanterne til Byraadsmedlemmer, havde længe været paa Tale. Allerede 1858 havde den nystiftede Forening af Borgerrepræsentanter paa Lolland-Falster indgivet Andragende til Regeringen om en ny Købstadvalglov med Stemmeret for samtlige Skatteydere²¹, og Sagen havde da ogsaa været behandlet længe paa Rigsdagen, for den slap igennem. Den nye Lov gav Stemmeret til alle Skatteydere, men ganske vist saaledes, at den ene Femtedel af Kommunens Skatteydere, de saakaldte højestbeskattede, valgte to Gange. Antallet af Byraadsmedlemmer skulde være ulig f. Eks. 11, og heraf skulde de højestbeskattede først vælge fem, og derefter skulde de sammen med alle de andre Skatteydere vælge de 6. Det at være højestbeskattet i en lille By som Nakskov kunde nu vanskelig

give sin Mand Matadorfornemmelser. I 1885 behøvede man kun at betale 34 Kr. 50 Øre i Kommuneskat for at komme mellem de højst-beskattede²². Den nye Kommunallov aflivede Magistraten i Provinsbyerne, idet kun Borgmesteren havde Sæde i Kommunalbestyrelsen som Formand for Byraadet. Foruden Byraadet skulde Vælgerne vælge Medlemmer til Ligningskommissionen og til »De fattiges Kasse«. Det var Synd at sige, at den eftertragtede Udvidelse af Valgretten blev stærkt benyttet. Deltagelsen i Byraadsvalgene var som Regel ringe og ved de andre Valg endnu mindre. Byraadslisten blev en Tid lang udklækket af »Morgenklubben«, spotvis kaldet »det lille Byraad«. Klubben bestod af 12 Medlemmer, der hver Morgen samledes til Kaffe i Svingelen og drøftede Byens Sager. Naar de havde lavet Byraadslisten, fik de Avisen til at anbefale Vælgerne at stemme paa disse »fremragende Medborgere«, og som Regel blev de valgt. Under Firsernes politiske Kampe gik der Politik i Byraadsvalgene med en deraf følgende større Deltagelse. I 1888 mønstrede Højre ved Byraadsvalget 452 Stemmer og Venstre 101. Der blev Omvalg, fordi Kommunalbestyrelsen -- som saa ofte for -- havde ladet Løven sove, undladt at fremlægge Valglisterne og overhovedet ikke ført nogen Tillægsliste. Venstre-redaktøren klagede over Valget, og det blev da ogsaa straks kasseret. Ved Omvalget var Deltagelsen noget større, men man kunde dog ikke drive det videre end, at der af de 1003 Vælgere kun stemte 565; det indbyrdes Styrkeforhold mellem de to Partier blev det samme²³. Ved Byraadsvalget den 2. Januar 1900 blev Byraadets Medlemstal udvidet til 15. Socialdemokraterne mødte med en blandet Liste og fik en Ikke-Socialdemokrat valgt. Borgerlisten fik valgt 7. De rene Socialdemokrater paa Blandingslisten fik fra 370 Stemmer og nedefter. Af 1305 Vælgere stemte 933. Ved de højst-beskattedes Valg 8 Dage efter stemte 241 Vælgere af 326.

Socialismen var altsaa i Groning, og ved Valget i 1906 erobrede Socialdemokraterne alle 8 Mandater med fra 648 til 700 Stemmer, Borgerlisten mønstrede fra 501 til 567. Af 1525 Vælgere stemte 1225. I Byraadet sad der nu 8 mod 8, idet Borgmesterens Stemme som Regel kunde regnes til de højstbeskattede; i Tilfælde af Stemmelighed gjorde hans Stemme ovenikøbet Udslaget. 1908 gennemførtes den lige og almindelige Valgret ved kommunale Valg med Stemmeret for baaede Mænd og Kvinder over 25 Aar, og den 40-aarige Byraadsperiode med to Vælgerklasser var dermed endt. Den havde — hvad der i et senere Kapitel vil blive gjort rede for — bragt store Frem-

skridt og paa mange Omraader hævet Byen op i Plan med de bedste. En væsentlig Del af Æren herfor tilkom Borgmester Hoskiær. Ved Brückers Bortrejse i 1887 blev hans mangeaarige Fuldmægtig Karberg Borgmester. Han var en elskværdig og vellidt Mand, forsigtig og hensynsfuld, men noget dybere Spor satte hans 7-aarige Borgmester-virksomhed ikke. Efter hans Bortrejse blev Hoskiær den 31. Maj 1895 udnævnt til Borgmester. Han var en ideel Byraadsleder, en dygtig

Preben Hoskiær.

Administrator, iderig og fremskridtsvenlig, men han glemte heller ikke at tage Hensyn til Byens og Borgernes økonomiske Evne. Hoskiær døde 1909 og Byraadet rejste ham en smuk Mindesten i Alderdomshjemmets Have.

Den nye Valglov blev første Gang anvendt ved Byraadsvalget den 1. Marts 1909. Socialdemokraterne folte sig saa sikre paa Sejren, at deres Fører, Redaktør Bresemann, havde anbragt sig selv som Nr. 9 paa Listen, men Borgerlistens Folk udførte et saa glimrende Organisations- og Agitationsarbejde, at de mønstrede 1321 Stemmer og fik

8 Kandidater valgt, medens Socialdemokraterne med deres 1297 Stemmer kun fik 7 Medlemmer i Byraadet. Valgdeltagelsen var ca. 90 pCt. Bresemann var altsaa ikke valgt, men hans Parti vilde ikke undvære ham i Byraadet, og under megen Spot fra Borgerskabet maatte saa en af de valgte erklære sig syg, og den første Suppleant maatte midlertidig flytte udenfor Byen, for at Bresemann kunde rykke ind i Raadet. Det nye Byraadsflertals Sammensætning viste sig ikke at være heldig, det saa sin eneste Opgave i at spare og afviste de forskellige Krav, der trængte sig paa. Følgen var megen Misfornøjelse blandt Borgerne, og ved Valget 1913 sejrede Socialdemokraternes Liste derfor stort, den fik 1925 Stemmer og 9 Kandidater valgt. Borgerlisten fik 1294 Stemmer og 6 Kandidater valgt, ogsaa denne Gang stemte ca. 90 pCt. af Vælgerne. Socialdemokraterne havde dermed erobret Flertallet i Byraadet og har beholdt det siden. Borgmester Kirk, der blev Hoskiærs Efterfølger 1909, forlod allerede 5 Aar efter Nakskov, han blev den sidste Embedsmand i Borgmestersædet; thi ganske vist var Lovbestemmelsen om kongevalgte Borg-

mestre fremdeles gældende, men Indenrigsminister Ove Rode indførte desuagtet de folkevalgte Borgmestre; det skete ad en lille Omvej, idet han lod Byrådsflertallet udpege den, der skulde have kongelig Ud-nævnelse. Det blev Bresemann. Dermed begyndte et nyt og kostbart Afsnit af Byens Kommunalliv; men det falder, som nævnt i Fortalen, udenfor denne Skildrings Rammer.

Grundlovsdag lyder Tonerne til »Nu dages det, Brødre —« over Torvet. 1934.

SKATTEBORGERNE

Saa ringe den borgerlige Indflydelse paa Bystyret oprindelig var, saa kom den dog — gennem Raadstuesamlingerne — i ikke ringe Grad til Orde, naar der skulde træffes Beslutninger om større og kostbare Foretagender, d. v. s., at Borgerne i nogen Maade var medbestemmende om Byskattens Størrelse; men den var ganske vist kun ringe i Sammenligning med de Pengesummer, Regeringen ad direkte og indirekte Veje sugede ud af Borgernes Lommer. Enevælden opretholdt sit gamle Skattesystem til sine sidste Dage; Metode og Navne kunde skifte, og der kunde modereres lidt her og der, men Resultatet for Borgerne blev noget nær det samme som før. Skont de direkte

Statsskatter i Perioden var rent ud glubende, saa var det dog i det lange Lob Enevældens indirekte Skattemetode, og da navnlig Konsumtionen, som trykkede mest^{*)}. Først 1837 blev den lettet saa meget, at kun de vigtigste Forbrugsartikler blev paalagt Afgift ved Indførslen gennem Byporten, medens en Mængde af de tidligere beskattede, mindre Artikler nu gik frit ind. 1850 blev Konsumtionen endelig afskaffet, saa Bonden uantastet og ubeskattet kunde føre sine Varer ind i Byen. Ogsaa Formalingskonsumtionen, d. v. s. Afgiften af Korn, der anvendtes til Brod, Mel, Gryn, Øl og Brændevin blev ophævet. Kun Brændevinen fik i Stedet en anden Afgift; den beløb sig til 4 — fire — Skilling pr. Pot (Liter), hvilket i vore Dage (hvor »den fattige Mands Snaps« er beskattet ca. 100 Gange højere) lyder som en god Vittighed. Den merkantilistiske Toldlov var heldigvis ikke nær saa sejglivet som Konsumtionen; den fik sit Dødsstød allerede 1797, og de Lettelser, den da udstedte nye Toldforordning bød, bevarede under hele Enevælden, kun med Undtagelse af Krigsperioden 1807—14. Det var et stort Fremskridt, at Udførselstolden paa Korn blev ophævet; men for en lang Række Produkter blev den bevaret, bl. a. for Heste, Kvæg, Huder, Kød, Uld, Smør og Ost. Naa, disse Poster maa jo ikke ses i Nutidshelysning, kun for Hestes og Kvægs Vedkommende havde Udførselstolden nogen Betydning. Udførslen af de andre nævnte Produkter var gennem de første tre Fjerdedele af det 19. Aarhundrede saa ringe, at Tolden praktisk talt ikke havde nogen nævneværdig Betydning.

Blandt Enevældens direkte Skatter var — som nævnt i de foregaaende Bind — Indkvarteringen og Ekstraskatten de mest trykkende og naturligvis ogsaa de mest forhadte. I Krigsperioderne fik Nakskov blandt mange andre Byer Indkvartering af Tropper, ellers havde man Indkvarteringshjælpekatten, der blev anvendt til at lette Byrderne for de Byer, der havde fast Indkvartering. Ekstraskatten som Borgerne kunde takke Frederik V for, indkrævedes med en Rigsdaler for hver Person over 12 Aar, og var af Bekvemmelighedshensyn for Myndighederne lagt saaledes til Rette, at Husherren eller Arbejdsgiveren hæftede for Skatten af hele sit Folkehold. 1812 blev denne Skat afløst af en Ildstedsskat, der beregnedes efter Antallet og Størrelsen af Ildstederne i hver Ejendom. Den androg for Nakskovs Vedkommende 709 Rigsdaler halvaarlig²⁴. Ombytningen af de to Skatter

---

^{*)} Se Bind II. Side 134 ff.

Torvet set mod Søndergade. Fotograferet af Collin mellem 1871, da han ned-satte sig i Naksø, og 1880, da det ejendommelige gamle Hus Søndergade 1 midt i Billedet nedreves. Dybe Rendestene med Brætter; Gaslygter. 6

1936. Nu er det Lørdag Aften, saa spiller Frelsens Hær, hvis »Skanse Nr. 7 abnede Ilden,« som det hedder i Frelsens Hærs Sprog, d. 6. September 1888 under Ledelse af Kaptajn, Frøken Anna Nilsson.

var nærmest sket, fordi Ekstraskatten var over al Maade forhadt; men Hadet overfortes i fuldt Maal paa den nye Skat; den blev da ogsaa ophævet 1816 og dens Beløb overført paa Bygnings- eller Ejendomsskatten, der var indført 1802 og nu blev fordoblet. Ved Siden af disse større, faste Skatter laa en hel Række Smaaskatter som Tugthusskat, Lægeskat, Stænderskat, Delinkventskat, Rangskat og hvad de nu alle hed. Hele Bundtet blev ophævet 1850 og erstattet med en Ligningsskat beregnet efter Assurancesum og Folketal, f. Eks. 10 à 15 Skilling for hver 100 Rigsdalers Assurancesum. De faste Statskatter kunde være slemme nok, men langt værre blev det, naar der ovenpaa dem blev læsset en ekstra Formue- og Indkomstskat, der som Regel var den gamle Krigsskat (Krigsstyr) i ny Forklædning. 1810 blev der f. Eks. udskrevet en 8-aarig Ekstraskat paa 5 pCt. af Indkomsten, der for Nakskovs Vedkommende beløb sig til 3916 Rigsdaler²⁵. Skatten blev dobbelt upopulær derved, at Skatteansættelsen i stor Udstrækning blev bygget paa Selvangivelser under Eds Tilbud, og da mange ikke tog det saa nøje med et Edstilbud, der aldrig blev til Ed, var Følgen, at mange Velhavere slap alt for billigt, medens Skatteydere med fastlagte Indtægter blev taget lige til Skindet. Ved Raadstuesamlinger om Skattesager gav dette Forhold ofte Anledning til Beskyldninger og Angreb, der, naar det gik hedest til, udformedes i Krav om Indfrielse af Edstilbudet, og saa endte det jo undertiden med, at paagældende tilbød at betale noget mere²⁶. 1848 foretrak Staten at fordoble Bygningsskatten i Stedet for at udskrive Krigs-Indkomstskatten; men 1864 vendte man tilbage til den gamle Form. I de daarlige Tider efter Krigen fra 1814 til 1830 androg de faste Statskatter for Nakskov et samlet Beløb paa 2 à 3000 Rigsdaler — mange Penge for et lille, fattigt Bysamfund, der yderligere trykkes af meget generende indirekte Skatter og periodevis af svære Ekstraskatter. Det skete nu og da ogsaa, at Staten maatte sætte Skatte-restaurantens Ejendom til Auktion for at faa inddrevet Skatten. 1823 blev der saaledes gjort Udlæg i flere Ejendomme i Nakskov, eftersom Løsrøret, som man først forsøgte sig med, allerede var pantsat, og 1825 udbad Magistraten sig den formelle Auktionstilladelse for ikke mindre end 6 Ejendomme, hvis Ejere ikke havde betalt deres Skatter²⁷. Naar Tiderne bedredes, steg selvfølgelig Skatterne. 1847 udgjorde de kgl. Skatter og Afgifter for Nakskov 4494 Rigsdaler, heraf var de 3289 Bygningsafgift, 333 Indkvarterings-Hjælpeskat og 435 Jordskatter²⁸.

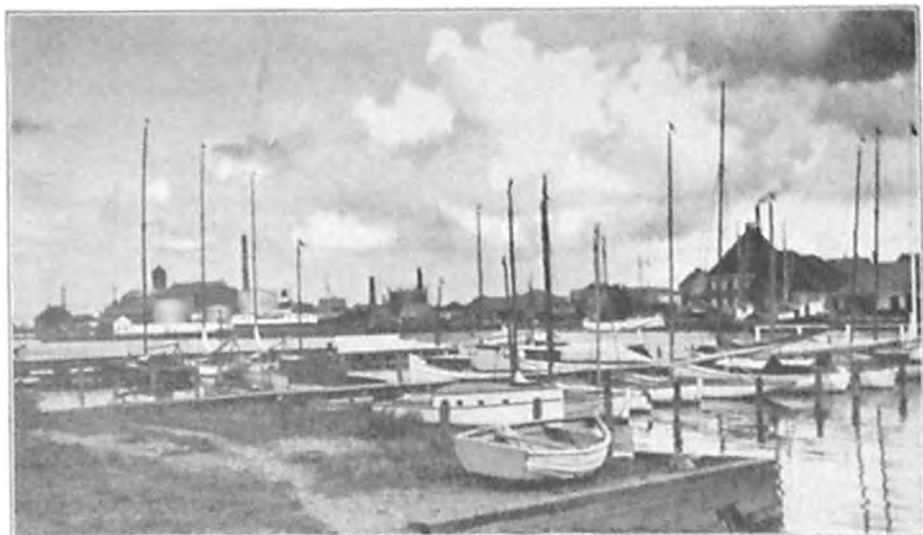
Den Rigdom paa Arter og Afarter, som kendetegnede Enevoldstidens Statsskatter, genfindes i Tidens *Byskatter*. Der var Skat paa Lodemark, Grund, Næring og Formue, og de var igen udstykket i Sprojte- og Vægterskat, Skole- og Fattigskat m. fl. Nakskovs ældgamle Ligningsmaade paa »Lodemark« holdt sig under hele Enevælden; en Fremmed kunde nok staa lidt uforstaaende overfor Begrebet, og det kan da ikke undre, at Stiftamtmanden 1816 bad Magistraten forklare, hvad det var for noget. Forklaringen lød saaledes: Lodemark, som enhver næringsdrivende Borger bliver ansat for, udtrykker det Forhold, efter hvilket Taxerborgerne skønner, at vedkommende bør deltage i den ene Halvdel af Byskatten, der lignes paa Næring, (den anden Halvdel lignes paa Grundtaksten). Hvis der f. Eks. for Halvaaret skal udskrives 2000 Rigsdaler, hvoraf 1000 paa Lodemark, og der er 200 Lodemark, kommer den, der er ansat til 4 Lodemark, til at betale 20 Rigsdaler, og den, der er ansat til $\frac{1}{4}$ Lodemark til at betale 3 Mark og 12 Skilling²⁹. — Regnestykket har Stiftamtmanden nok fundet ud af; men nogen Forklaring paa Nødvendigheden af at gaa Omvejen over Lodemark, har han sikkert stadig savnet.

Byens egne Fornødenheder i skattemæssig Henseende var som nævnt beskedne. I de gode Aar omkring 1800-Tallet var Byskatten kun lidt over et Par Tusind Rigsdaler. 1814 var Fornødenhederne trods Tidernes Magerhed steget; thi Kæmneren erklærer, at der under Hensyn til forestaaende store Udgifter ikke kunde lignes mindre end 3000 Rigsdaler. 1816 krævede han endog 6.500 Rigsdaler, men en væsentlig Del deraf skulde gaa til Indkvarterings-Hjælpekatten. Hvad Under da, at Borgerne jamrede over Skatten; det strømmede ind med Klager, navnlig over, at Klageren var sat for højt i Lodemark i Forhold til flere af hans Medborgere. 1843 var Skattebehovet steget til 6.366 Rigsdaler, og i de følgende gode Tider voksede det hurtigt. 1855 var Budgettet paa 12.000 Rigsdaler og 1868 lige ved 30.000; men Byen var jo ogsaa i Vækst og Udvikling; Skatteprocenten var kun $1\frac{3}{4}$ %. Skatteydernes Antal var 620, og den største af dem svarede Skat af en Indtægt paa 26.000 Rigsdaler — omregnet i Nutidspenge og Nutidskøbekraft en mægtig Sum. De andre større Købmænd laa nede omkring 6—7000 Rigsdalers Indtægt. Man maa erindre, at der ikke var Selvangivelse. Der lignedes helt paa Formue og Lejlighed, idet Næringsskatten i Nakskov blev ophævet 1863 efter Ansøgning fra Kommunalbestyrelsen³⁰. I nedenstaaende Tabel an-

skueliggøres Udviklingen gennem hele Byraadstiden ved for hvert Tiaar at tage et femaarigt Gennemsnit af de Poster i Kommune-regnskabet, som i særlig Grad markerer Tiden og Retningen. Under sociale Udgifter er henregnet Hjælpekassen, Alderdomsunderstøttelse, Enke- og Børneforsorg, Arbejdsanvisning og Arbejdsloshedsunderstøttelse m. m.

GENNEMSNITSTAL

	1872/75	1880/85	1890/95	1900/05	1910/15	1920/25	1930'35
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Skatter og Afgifter..	54.482	66.107	80.718	163.846	297.312	1.252.935	1.471.204
Fattigvæsenet	13.026	18.237	24.307	28.729	37.461	101.628	236.424
Sociale Udgifter....			3.967	11.332	27.332	349.032	377.247
Skolevæsenet	15.358	20.195	30.090	40.516	83.538	361.971	361.893
Medicinalvæsenet ..	1.741	2.153	5.323	7.382	10.562	191.432	117.341
Renter af Gæld ...	9.453	23.878	31.114	62.192	75.512	619.563	844.711
Afdrag paa Gæld ...	10.401	14.373	19.098	39.050	68.069	314.828	642.733
Byens og Havnens Gæld ved Slutningen af Perioden.....	183.056	781.447	737.069	1.545.566	2.572.156	14.316.873	14.123.677
Indbyggertal ved Begyndelsen af Perioden	4.133	5.402	6.722	8.310	9.480	12.984	14.742

Lystbaadehavnen. I Baggrunden til højre Toldkammerbygningen, til venstre bag Benzintankene »Ota«.

Bystyrets Domæner.

RAADHUSET af 1590*) har sikkert i god Overensstemmelse med de Tiders Byggemaade for offentlige Ejendomme været meget solid, men selv det bedste Bygværk kan odelægges ved Forsømmelse og Misrøgt, og i saa Henseende maatte Raadhuset efter Svenskekrigen dele Skæbne med alt andet i den ruinerede By. 1674 fik Kæmneren Ordre til at reparere Raadhustårnet, der var ved at falde ned. Reparationen har dog ikke været meget omfattende; thi den kostede kun 27 Rigsdaler 5 Mark og 14 Skilling, og hjalp heller ikke stort. 1715 var Raadhusspiret, som det nu kaldes, »ganske forraadnet« og maatte nedtages, for at det ikke skulde styrte ned og gøre Ulykker. Klokken, der havde hængt i »Spiret«, var 5 Aar efter ikke op-hængt, og Magistraten fandt det da betimeligt at skrive til de 12 Mænd og henlede deres Opmærksomhed paa, at Klokken burde hænges op igen »enten paa en af Gavlene eller midt paa Taget ad Torvet«. De 12 Mænd afviste imidlertid Sagen i en Skrivelse, hvori de erklærede: »Formedelst de mange og store Udgifter, som hænger paa Skatte-

*) I 1ste Bind Side 113 er dette Raadhus kortelig omtalt; men ellers har jeg, for at Fremstillingen kunde blive mere samlet, tilladt mig at gøre Brud paa Reglen, saa jeg her gaar helt tilbage til det 17. Aarhundrede.

borgerne i disse besværlige Tider, mener vi, det er bedst at lade det bero med denne Klokkeop- eller -udhæng, saasom det gamle Raadhus nu ej vel kan bære større Byrder end dets egen Mur, Tommer og Tag.

Taarnet havde forøvrigt længe været opgivet som umuligt at bjerge; thi 1707—08 blev der ofret omtrent 600 Rigsdaler paa Istandsættelse af den øvrige Del af Huset, Murerarbejdet alene slugte over 500 Rigsdaler¹. I et halvt Hundrede Aar klarede man sig med Smaareparationer, men 1770 var en Hovedreparation igen nødvendig. En i den Anledning fremkommen Beskrivelse af Huset ser saaledes ud: Raadhuset bestaar af 15 Fag Grundmur, to Stokværk højt med Kælder under. I øverste Stokværk er der Raadstue i 4 Fag, Tingstue i 4, Raadstuearkiv i 1 Fag og Borgernes Forsamlingssal i 6 Fag, henholdsvis til Torv og Gaard. I nederste Stokværk er der Værelse og Køkken til Byens Tjener, Værelse og Køkken til Raadstuetjeneren, Arreststue for »ærlige Arrestanter« (Borgerarrest, Gældsarrest), Vejerbod og Sprojtchus. I Kælderen grundmurede Arrester med faste Jærnlænker til Hæftning af Delinkventer samt alle til saadannes Forvaring nødvendige Rekvisitter². I sine Velmagtsdage har dette Raadhus været en særpræget og anselig Bygning med Taarn og Spir og med en Facade, der til 1ste Sals Højde bestod af Buer, hvorpaa øverste Stokværk hvilede. Underste Stokværks Mur var altsaa trukket tilbage indenfor Buerne, hvorved Bygningen ganske vist fik Karakter, men Rummene i Stueetagen blev mørke, og man ser jo ogsaa af Beskrivelsen, at de i dobbelt Forstand spillede en meget underordnet Rolle. Der gik en Snes Aar med at snakke om Reparationen, og da man i 1791 omsider kom i Gang, viste det sig, at man havde snakket saa længe, at det hele nu var faldefærdigt. Man blev nødt til at tage hele øverste Etage af og erstatte den med en »bred Kvist« (Frontespice) til Torv og Gaard begge paa 5 Fag Hus med 3 Fag Vinduer. Mod Torvet var »Kvisten« baaret af de for nævnte Buer, medens Buerne paa begge Sider var fjernet sammen med øverste Etage. I »Kvisten« installeredes Raadstuen til Torvet og Tingstuen til Gaarden. Fangehullerne i Kælderen var saa lave, at et Menneske ikke kunde staa oprejst, og det var derfor paa Tale at hæve Loftet saa meget, at en fuldvoksen Mand kunde staa ret. Heldigvis fandt man paa først at muge ud i Fangehullerne, og det viste sig da, at det gennem to Aarhundreder opsamlede Lag af Skarn var en Alen tykt; da man fik det ud, var der rigeligt højt til Loftet; men for at være sikker paa, at Kælderen kunde holdes tør, maatte man ganske vist

lave en Samlerbrønd med Pumpe. Fra gammel Tid havde Vejerboden haft sin Plads i Raadhuset, og Vejermesteren havde betalt en aarlig Leje af Vægten, den var f. Eks. 6 Rigsdaler aarlig i 1686. Siden var den, som saa meget andet, gledet ud, og da de eligerede Borgere nu androg Kancelliet om, at Vejerboden maatte flyttes ud af Raadhuset, der led meget ved de svære Varers Vejning, lod Svaret, at det kun kunde ske mod at yde Vejermesteren fuld Erstatning. Man tilbød ham saa 5—6 Rigsdaler aarlig, men han forlangte 20. Ved Stiftamtmandens Mellekomst blev den aarlige Erstatning saa fastsat til 15 Rigsdaler. Vægten kom da ud af Raadhuset, og Kælderen under Vejerboden blev opfyldt, og Boden indrettet til Sprojtehus. Den store Reparation blev vedtaget paa en Raadstuesamling den 23. Maj 1791. Udgiften anslog man til 5—600 Rigsdaler; den blev betydeligt større. I Regnskabet for 1793 figurerer der

Det ombyggede gamle Raadhus med »Kvisten« og Buerne. Efter en Tegning fra 1820-erne. Se Blind I, Side 96.

to Laan til Raadhuset, et paa 450 Rigsdaler af »Hr. Hage« og et paa 300 af Latinskolen. 1780 var baade Norre- og Sonder-Herreds Ting — hvis Tingstuer hidtil havde ligget »paa den vildende Mark« henholdsvis paa Sandbjerg og Ohre Heeder — flyttet til Nakskov, og alle tre Jurisdiktioner skulde derefter være fælles om Raadhusets eneste Tingstue. Herredernes Vederlag herfor var kun 10 Rigsdaler aarlig². Raadhusets Fangekælder og Arrester var ogsaa fælles for Byen og Herrederne, og Indtægten heraf kunde ligge mellem 50 og 100 Rigsdaler aarlig, saa der var et ikke just retfærdigt Forhold mellem Lejen af den store lyse Tingstue og de smaa, mørke Fangehuller. Dyrt og slet var iøvrigt det Resultat, man

fik ud af den store Ombygning. 1796 klagede Baden i al Fald stærkt over Raadhusets elendige Forfatning, Arkiv og Penge maatte opbevares udenfor Huset, og Arresterne var med Undtagelse af to over Jorden (de »ærlige Arrestanters«) saa elendige, at Folk kreperede i dem. Det var ogsaa de gamle Fangehuller*), der stadig var i Brug, man havde muget ud og »pyntet« lidt hist og her, men det var vist ogsaa det hele. Heldigvis for Fangerne var Lejligheden til at slippe ud heller ikke blevet mindre. Nu som før klagedes der over, at Fangerne undveg, dels ved egen Hjælp, dels ved Arrestforvarernes Lige-gyldighed, som Folge af, at de kikkede dybere i Flaskerne end i Arresterne. Trods den skarpe Kritik af Fængslernes Tilstand blev der intet gjort for at forbedre dem. 1812 konstaterede Stiftamtmanden, at Arresterne var i en Tilstand, der frembød stor Fare for Fangernes Helbred, og han paalagde Magistraten at komme med Forslag til Forbedringer. Det gjorde Magistraten ogsaa; dens Overslag lod paa 4000 Rigsdaler, men den tillod sig samtidig i al Ærbødighed, men ikke uden Malice at spørge Stiftamtmanden, hvor Pengene skulde tages; thi i Byen var de ikke at faa. Han svarede spagfærdig, om ikke Udgiften kunde mindskes ved at udbyde Arbejdet i Licitation, og dermed lod han Sagen falde, vel vidende, at Byen havde mere end Besvær nok med at skaffe de Penge, Staten krævede; noget saa ligegyldigt og underordnet som nogle Forbryderes mere eller mindre gode Befindende var Tiden virkelig ikke til at ofre Penge paa. Iovrigt maa man ikke bedømme Fangernes Kaar udelukkende paa Baggrund af de grufulde Fangehuller med deres Rigdom af »Jærn« i Bojler og svære Lænker; thi Jærnene blev som Regel kun anvendt om Natten, og Fangerne fik ikke sjældent Lejlighed til at lufte sig og søge Styrke og Adspredelse i Arbejdet. Fangerne blev nemlig lejet ud, naar Folk i Byen stod og manglede en billig Arbejdskraft. Forudsætningen var naturligvis, at Fangerne stadig var under Opsyn; men end ikke denne simple Forholdsregel blev til enhver Tid iagttaget. 1815 sad der f. Eks. i Fangehullerne et Par Tyve, der var dømt til Kagstrygning og kun ventede paa, at Bodlen skulde komme og slaa deres Ryghud i Laser med sin Knut. Købmand Fischer havde netop i de Dage Brug for saadan et Par Fyre, og Arrestforvareren, der bar det bibelske Navn Job, lod ham faa dem, men forsømte ikke alene at indhente sine Foresattes Tilladelse, men ogsaa at føre Tilsyn med

---

*) Bind II. Side 277.

Ved Løvfaldstid paa Nytorv, hvor Vejen ud til den store Verden begynder.

Fangerne under Arbejdet. De foretrak da, som rimeligt var, at forsvinde frem for at gaa tilbage i Arresten og afvente Bodlens Ankomst. Da Politimesteren modtog Meddelelsen, som man nok tør tillade sig at betegne som en Jobspost i dobbelt Forstand, rejste han med Stiftamtmandens Billigelse Sag mod Arrestforvarer Job og idømte ham 8 Dages Vand og Brod »paa egen Bekostning«, som det hedder i Dommen, og paalagde ham at betale Omkostningerne ved den frugtesløse Eftersøgning af de bortromte, ligesom han skulde have sin Stilling forbrudt. Hans Efterfølger i Arrestforvarerembedet gik det ikke bedre; han blev allerede Aaret efter afskediget, fordi han havde ladet Fangerne gaa ud. Mere heldig var en senere Indehaver af Embedet. To Fanger var undvejet ved hans Forsømmelse, men næste Dag vendte den ene tilbage til Arrestforvareren, der »med Glæde« lukkede ham ind. Og saa slutter jeg disse Fangehistorier med en, hvis Humor kaster et formildende Skær over de iøvrigt triste Omstændigheder. En Fange skulde transporteres fra Nakskov til Tugthuset, og for at spare paa Omkostningerne, foregik Transporten til Fods med en lejet Bevogter. Fangen havde hverken Stromper eller Sko og var belagt med Jærn, saa Bevogteren var langt den fineste gaaende af de to. Den første Dag naaede de kun til Paarup, hvor de gratis fik overladt en fælles Seng. Om Natten stod Fangen op, listede baade Nogglerne til Jærnet og de 7 Rigsdaler, der udgjorde Rejsepengene, op af Bevogterens Lomme, befriede sig for Jærnet og stak af. I Maribo købte han Hat, Stromper og Sko og vandrede videre. Bevogteren havde imidlertid taget Benene paa Nakken og indhentede sin Fange i Saxkøbing^{2a}.

Tingstuen var ifølge Badens Optegnelser smykket med forskellige Tegninger og dertil hørende Vers, som havde til Opgave at lægge de forskellige Parter deres Ansvar stærkt paa Sinde. Under et Billede, der viste Satan i en sort Sky, stod:

Vidnerne.

I Vidner! I som skal de mørke Sager klare
 Med Syn og Hørelse skal Sandhed aabenbare,
 I vel maa grue, naar at Eden læses op
 Og hvert et Haar maa staa paa Eders Hovedtop,
 O, sværger aldrig dog for Venskab, Frygt og Penge!
 Der staar den Satan, som vil Helved-Lænken slenge
 Paa hver loagnaglig Sjæl; thi vidner ret og klart,
 Det gælder Eders Sjæl og Himmeriges Part.

Saa kom et kompliceret Billede, der viste to Øjne, to Hjerter og to Hænder i en Sky. Højre Øje græd og Taarerne faldt paa det højre Hjerte, der hang i en Kæde, som omfattedes af højre Haand, der rakte ud af Skyen. Venstre Øje var blindt, under det hang venstre Hjerte i Kæde, medens venstre Haand slog det med et Ris. Under-neden stod:

Sagvoldere.

Alt det, som Klammeri, ja Kiv og Trælte volder,
Det er for Dit og Mit, hver paa sin Mening holder
Og stræber yderligt af al sin Kraft og Magt
at han udi sin Pung kan faa sit Hjertes Agt.
Kom frem og lad din Sag af Ret og Sandhed tale
Og lad saa Lurifas mod Billigheden gale.
Gud styre Retten saa, man ser hans Ræve-Ham,
Og Du faar Ret, men han faar velfortjente Skam.

En Tegning viste et Hjerte hængende i en Kæde i Enderne af tvende Laurbærgrene med et Sværd over og med Spidsen vendende ned imod Hjertet. Teksten lød:

Procuratorerne.

I svoren Lov-Mænd, I, som skal Sagen tale,
Og Sandhed, Ret og Skæl med ægte Farve male,
I, som for Sandhed og for Retten fægte vil,
Man, Ære, Løn og Tak bør Eder lægge til;
Men I, som Retten vil med Uret overdække,
Og Sandheds Kraft med en løgnsvadsig Tunge svække,
I er et Helved-Pak og Satans egne Born,
Der burde strikkes op for Krager, Ravn og Orn.

Den næste Tegning var en Krone med tvende Sværd over Kors og under Sværdfæsterne en Vægtskaal med lidt Udslag til Venstre. Der- under stod:

Dommerne.

Sid ned, betænkt Dig vel, Du, som i Dommer-Sæde
Skal udi Kongens Navn Hans Stol i Retten klæde,
Her har Du Kongens Lov, her har Du Myndighed
Fra Rettens rene Spir som ingen Uret ved.
Din Gud som alting ser med et retfærdigt Øje.
Han ser Dit Sind og Hu og Dine Tanker noje,
Om for en mudet*) Haand Du Retten drejer om
Da tænk Du fældte her Din egen Blode-Dom.

---

*) Mude o: Stikpenge i Rettergangssager.

Sidste Tegning viste Frederik IV's dobbelte Navnetræk med Krone over og omgivet med tvende Laurbærgrene, derunder stod:

Loven.

O! rene danske Lov, Du Rettens søde Kærne
Du al Retfærdigheds Nordledning, Lys og Stjerne,
Du Middelpunkt udi al Jordens Cirkel-Ret,
Som af Kong Christian den femte vel blev sætt!
Din Grund, din Orden, og din Billighed i Domme
Gør Afsky for en Skalk, en Trøst for alle Fromme;
Gid Du for Ret og Skel i Evighed bestaar
Og aldrig Uheld af et Momme*) Ansigt faar.

Jacob Erichsen. Ao. 1730. Peder Trolle

Jacob Erichsen var Byfoged**) og Peder Trolle Byskriver.

De mange Penge til Ombygning af det 200-aarige Raadhus var alt-
saa givet daarligt ud, alligevel hjalp man sig med det opnaaede Re-
sultat gennem et halvt Hundred Aar. Tiderne var ikke til Nyskab-
ning, knapt nok til den allernødvendigste Vedligeholdelse; men da
det omkring 1830 begyndte at lysne økonomisk, kom Spørgsmaalet
om et nyt Raadhus i Forgrunden. Til en Begyndelse købte man et
Kornhus, der var Raadhusets Naboejendom i Tilegade, og 1836 kom
Planen om en Nybygning til Behandling i et Møde mellem Magi-
straten og de eligerede. De droftede to Muligheder, enten en Ombyg-
ning, hvorved den nyerhvervede Ejendom inddroges i Raadhuset med
det Formaal at faa nye Arrester og bedre Lokaler til Magistraten og
de eligerede, eller Nedrivning af det hele og Opførelse af et stort nyt
Raadhus. De eligerede udbad sig »passende Tid til at tænke over
Sagen« og efter at man havde »tenkt« og forhandlet et Par Aar,
blev der indkaldt en Raadstuesamling, hvor Planerne til et helt nyt
Raadhus blev forelagt. Byggesummen var anslaaet til 9,100 Rigsdaler.
Forsamlingen billigede Planerne, men mente, at man for at være
paa den sikre Side, burde regne med en Udgift paa 10,500 Rigsdaler.
I Kæmnerkassen havde man 3000 Rigsdaler, som Kommunen havde
faaet udbetalt af Amtet for Overtagelse af Landevejsgaderne gennem
Byen, 2000 Rigsdaler skulde tilskydes af Herrederne for at faa Ting-
stue og Arrester, endelig havde Kæmnerkassen et større Tilgode-
havende i Brokassen, og Resten maatte man saa laane. Sidst paa
Aaret 1839 godkendte Kancelliet Planer og Tegninger og bevilgede

*) Momme α : Maskerade.

**) Se Bind II, Side 103 fl.

Torvet set mod Præstestræde 1870. Ad. Lønborg fot.
Midt i Billedet paa Tilegadhjørnet Raadhuset fra 1841—76.

Nakskov et Laan af Justitsfondet paa 3500 Rigsdaler, og saa kunde man endelig tage fat paa Arbejdet. Ved Licitationen fik Murermester Reimer, Sakskøbing, overdraget Opførelsen for et Bud paa 9000 Rigsdaler. Man raadede over 10,500 Rigsdaler og Restbeløbet anvendtes til Dekorationer og Inventar. Den 5. Januar 1841 blev det nye Raadhus højtideligt indviet med Taler af Stiftamtmanden m. fl. og med Koncert og Bal om Aftenen i den nye Raadhussal⁴.

Festen var der ikke noget at klage paa, men desmere paa dens Genstand. Raadhuset var slet bygget og daarligt indrettet; navnlig Arresterne var umulige. Det fineste af det hele var nok Raadhussalen, hvor Borgerrepræsentanterne holdt deres Moder og Byen sine Fester. En Sammenligning mellem Inventaret i det gamle og det nye Raadhus er ikke uden Interesse. 1808 saa Inventarfortegnelsen saaledes ud: I Raadhusarkivet Kongeloven V og VI Del af Hofmans Fundationer, samt de justerede Maal og Lodder. Paa Raadstuesalen to gamle Borde, 2 Malnlysestager, 6 Stole, 2 Bænke, en toetages Vindovn, en ubrugelig Brændeøkse og en Klokke med Streng. I Tingstuen et Bord, 4 Bænke, en toetages Vindovn og en Tingklokke, der hænger under Raadstuen. Det var jo alt i alt ikke videre imponerende. Desto righoldigere var de Samlinger, der stod under Arrestforvare-

rens Opsigt, nemlig 9 Haandbøjler med Lænker, 3 store Bøjler, en Livbøjle, en Tommerramme til Fastspænding af urolige Arrestanter, 14 Haandlaase med Nøgler, 13 nye Fodbøjler med Skruer, 2 Halsbøjler med Lænker, 18 Stk. Jernpigge og en »spansk Kappe«. Arrestanternes andre »Bekvemmeligheder« var 3 Brikse og 5 Madratser, 3 Dækkener, 3 Skjorter og 3 Særke. — 1812 var det langt finere. I den store Raadhussal, der havde 5 Fag til Torvet, fandtes en Kakkellovn, 3 Glas-Lysekroner, 36 Bøgetræsstole med Rørsæder, en tyrkisk Divan med Damaskbetræk, et uldent figureret Fodtæppe, et stort ovalt Spejl i forgyldt Ramme, 5 Fag uldne karmasinrøde Gardiner, 5 Fag Rullegardiner og 4 Spyttebakker. Mod Gaarden laa først Tingstuen med to Fag Vinduer; her fandtes en Mahogni-Piedestal med et Jernpengeskrin og Kongeloven, et Taffelur med Glasfutteral, en Piedestal-Ovn, et Bøgetræsbord med blaat Klædesteppe, 12 Bøgetræsstole med Rørsæder, 2 Bøgetræs-Lænestole, en Skranke med drejede Balustre og poleret Overdel, en Glas-Lysekrone, 2 Fag Sirtses-Gardiner og 2 Rullegardiner, 2 Porcellæns-Skrivetojer, en Lovbog og to Spyttebakker. Ved Siden af Tingstuen laa Forligskommissionens etfags Værelse med et Egetræs-Bord, 12 Stole og en firetages Hamborgerovn. Ligeledes var der mod Gaarden en Gældsarrest, hvori kun noteredes en Vindovn. I Arresterne underneden fandtes 8 første-klasses Sengesteder, 8 Lærredsmadratter, 8 Lærredshovedpuder og 8 uldne Dyner, alle stoppede med — Halm².

Arresternes Inventar var altsaa i høj Grad simplificeret; de mange Bøjler til Fodder, Hænder og Krop med tilhørende Lænker var forsvundet; men selve Arrestlokalerne var langtfra »med Tiden«, og det varede ikke længe, før Fængselsmyndighederne krævede Forbedringer. 1845 forlangte Kancelliet, at der skulde opsættes Kakkellovne i Arresten, og 1847 blev der stillet Forlangende om vidtgaende Forbedringer. Borgerrepræsentationen svarede uforknytt, at Ansvar for de daarlige Tilstande ikke kunde falde paa Byen alene; thi Raadhuset med Indretning af Arresterne var i Overensstemmelse med den af Kongen i 1839 approberede Plan. Der paahvilede fremdeles Byen betydelige Afdrag paa Byggesummen, og den kunde derfor ikke være pligtig nu at paatage sig nye Byrder til de af Fængselsvæsenet krævede Forandringer, som Borgerrepræsentanterne heller ikke kunde anse for tvingende nødvendige. Man indrommede, at Ventilationen ikke var god, og erklærede sig villig til at anbringe to Jernventiler, en foroven og en forneden, i hver Arrest. Protesten var jo ikke uden

Logik, og man fik da ogsaa Fred i nogle Aar; men 1861 kom Justitsministeriet igen med en Række Krav, der dog reduceredes derhen, at Svinestien i Gaarden skulde fjernes, Rendestenen ligesaa; der skulde sættes Tagrende under Taget paa Gaardsiden, og Arresterne skulde forsynes med Kakkelovne. Det sidste Punkt bad Borgerrepræsentanterne Ministeriet om at frafalde; sluttelig gik man dog ind paa at anskaffe 4 Kakkelovne; men om der blev fyret i dem, er jo en hel anden Sag. Naar man hidtil havde ment, at Arrestanterne Vinterdage godt kunde holde Kulden ude af Kælderarresterne ved Hjælp af Halmadrætter og Halmdyner, saa er det ikke sandsynligt, at man just var ivrig efter at fyre i de nyopstillede Kakkelovne. Raadhuset var iøvrigt ikke alene daarligt bygget; det var ogsaa slet vedligeholdt. Allerede 1818 hedder det, at en Del Tagsten er blæst af, saa Vandet siler ned gennem Loftet. Fra den Tid, Ryttervagten laa her, har de fleste Ruder i Gangen været ituslagne og Vinduesrammer i Stykker, og Døren til Raadstuen er saa brøstfældig, at den maa afstives Dag og Nat⁴.

Allerede 1862, godt en Snes Aar efter, at Raadhuset var bygget, foreslog Stiftamtmanden at bygge et nyt Raadhus og lade hver af de tre Jurisdiktioner — Byen, Nørreherred og Sønderherred — bære en Trediedel af Udgifterne. Kommunalbestyrelsen svarede, at den gerne vilde forhandle herom; men derved blev det. Aaret efter rejstes paany Kravet om Forbedring af Arresterne, hvilket efter Ministeriets Mening højst kunde koste 1000 Rigsdaler, men Kommunalbestyrelsen var mindst af alt opsat paa at ofre mange Penge paa den daarlige Bygning, og der skete intet. 1870 kom Ministeriet igen, og nu var Tonen mere barsk og bydende. Byens Arrester er, hedder det i Skrivelsen, i en saa uforsvarlig Tilstand, at det ikke længere kan tillades at benytte dem. Ministeriet forlanger nu, at der bygges et nyt Arresthus, og at det indrettes saaledes, at Fangerne kan faa Lys og Beskæftigelse. Kommunalbestyrelsen erklærede sig paany villig til at forhandle om et nyt Hus, og denne Gang blev det ikke ved Talemaader alene, men smaat gik det. 1874 var man endelig naaet til Enighed om Opførelsen af et nyt Raadhus samt Ting- og Arresthus. Naboejendommen paa Torvet blev købt og nedrevet sammen med Raadhuset, og paa Grunden opførtes det nye Raadhus med tre Tingstuer, Byraadssal m. m. og Arresthus i en Sidefloj. Samtidig opførtes paa Grunden mod Tilegade et grundmuret Sprojttehus med flere Porte. 1876 stod det hele færdigt. Det havde kostet 64,000 Kr.,

Sprøjteøvelse i 1906 foran Raadhuset fra 1876.

Søndagsstillehed paa Torvet 1927. Raadhusets store Frontespice er fjernet 1922.

hvoraf 4000 faldt paa Sprøjtehuset og 6200 paa Inventar. Saa stod da det nye Hus og straaledede som Byens Midtpunkt, ja straaledede bogstaveligt saa stærkt, at flere af Torvets Beboere klagede over, at de, naar Solen skinnede paa Raadhuset, maatte sidde for nedrullede Gardiner paa Grund af det stærke Reflekslys; de bad om, at Façaden maatte faa en mørkere Farve, og Byraadet imødekom deres Onske.

Efter Retsreformens Gennemførelse opførtes 1920-21 et nyt Ting- og Arresthus; det kostede ca. 850.000 Kr., hvoraf Byen udredede en Trediedel og Amtet to Trediedele. Samtidig overtog Byen Amtets Part i det gamle Raadhus. Arrestflojen blev revet ned, og Grunden omdannet til Raadhushave. Raadhuset blev ombygget saaledes, at der i Stueetagen blev

Nybrogade. Ting- og Arresthuset, med Trappesgavlene; til venstre derfor »Lollands Handels- og Landbrugsbank«.

kommissionskontorer og i Salsetagen Byraadssal, Udvalgsværelse og Borgmesterkontorer. Samtidig fjernedes den kunstige, om en Teaterkulisse mindende Frontspids, der hidtil havde »pyntet« Façaden.

SYGEHUSET

Mod Slutningen af det 18. Aarhundrede var det en Sjældenhed at træffe et Sygehus i en Provinsby; da Nakskov 1798 fik sit første Sygehus, var der kun en lille halv Snes andre Provinsbyer, der kendte dette Gode. Foranledningen til Oprettelsen var for Nakskov, som for de fleste andre, de haardnakkede Syfilisangreb af epidemisk Karakter, der i den sidste Snes Aar af det 18. Aarhundrede hjemsogte

visse i Reglen ret afgrænsede Lokaliteter. Her nede var det Utterslev Sogn, som var særlig hjemsøgt. Først paa Aaret 1798 indberettede Stiftamtmanden til Kancelliet, at den veneriske Syge i Utterslev Sogn ikke havde ladet sig udrydde, skont adskillige var taget i Kur i Nakskov paa Landets Bekostning. Mange af Almuen, der havde Sygdommen, skjulte den, nogle af Skam, andre fordi de mente, den ikke kunde kureres. Det var baade hos Born og Voksne meget ofte Halsen og Næsen, der blev angrebet. Det medicinske Kollegium havde — berettede Stiftamtmanden videre — foreslaaet, at der oprettedes et Amtssygehus i Nakskov, og at man i det Ojemed købte Daglejer Hans Jensens Hus i Kongenstofte, der efter en Istandsættelse vilde kunne give Plads til 8 syge og en Opvarterske. Paa Husets Havegrund kunde der senere tilbygges saaledes, at der kunde blive to Stuer, en til hvert Kon. De Syge, der ikke blev Plads til i Sygehuset, kunde indlægges i et Statsminister Reventlow tilhørende Hus, hvor der i to Stuer kunde blive Plads til 8 Personer. Til Sengestederne skulde begge Steder købes Brædder, der senere, naar Kuren var forbi, kunde sælges. De Syges Underhold og Pleje kunde overdrages en nærboende Mand. Hvis ingen billigere var at faa, kunde det overdrages til Chirurgus Hess, der havde tilbudt at overtage det for 24 Skilling daglig for hver Patient. Til at passe de syge kunde antages en å to »ædruelige Koner« til en Mark om Dagen foruden Kosten. De syge skulde indlægges i den Orden, som Listen over de foretagne Undersøgelser viste. Chirurgus Hess og Provinsfysikus Wivet skulde efter fælles Overlæg anvende »de bedste Midler« til saa hastigt som muligt at faa de syge helbredet og skulde være forpligtede til at tilse dem hver 8. eller 14. Dag.

Planen med Hans Jensens Daglejerhus blev der nu ikke noget af; man havde snakket for længe om det, saa Huset heldigvis var solgt, da man endelig blev klar til at købe. Det, man fik i Stedet, var adskilligt bedre. Af Købmand Kolles Enke købte man nemlig en Gaard i Bredgade paa »18 Fag Hus til Gaden i god Stand med to Porte og stor Gaardsplads med Halvtagshuse« for 800 Rigsdaler. Sygehuset fik her to Stuer med Ventilation i Loft og Vinduer og Plads til 8 Senge. Det hele kom til at staa i 2250 Rigsdaler, der skulde betales i Løbet af 10 Aar af Halsted Amts Hartkornsejere med 4—5 Skilling pr. Tønde Hartkorn^o.

Sygehuset var altsaa et Amtssygehus, som Byen intet havde med at gøre. Alligevel kom Byen snart til at lægge Beslag paa det; thi i

Krigsaarene 1807—14 fik Nakskov jævnlig betydelige Soldaterindkvarteringer med Pligt til at skaffe Senge til syge Soldater, og da deres Tal i Aarene 1810—11 var meget stort og Belægningen paa Amtssygehuset samtidig var ringe, fik Byen Lov til at tage Amtssygehuset i Brug som Militærsygehus. Byen fik godtgjort Udgifterne hertil af Militærvæsenet, og det var da selvfølgelig Byens Pligt at sørge for Plads andet Sted til Amtets Syge, og det kunde naturligtvis kun ske ved at leje private Huse. I Oktober 1811 havde man hele fire »Sygehuse« i Brug, og saa krævede Militæret endda yderligere et »Sygehus« med 35 Senge og mindst to Værelser. De eligerede foreslog i deres Knibe at flytte de militære syge ud i et Lazaret paa Landet og pegede paa Fritzholm*); men Ejeren, Baron Knuth paa Rudbjerggaard protesterede og hævdede energisk, at Gaarden aldeles ikke egnede sig dertil. »Sygehus«-Lejen var ikke ringe. Købmand Engel fik f. Eks. 834 Rigsdaler for i et Aar at udleje sin Gaard til Militærlazaret, og da han ikke desto mindre forlangte igen at faa Raadighed over sin Gaard, satte han Kommunalbestyrelsen i den største Forlegenhed, og Stiftamtmanden havde ikke andet Raad end, at Byen maatte »rekvirere« — d. v. s. tage ved et Magtbud — de Lokaler, den ikke godvillig kunde faa. Amtets syge skulde Byen under alle Omstændigheder skaffe Sengeplads til, hvorimod det maatte blive de syges egen Sag at skaffe sig Maden°. Det vil sige, at deres Hjemsteds Fattigvæsen maatte betale for den, hvis de ikke kunde selv.

Det lettede selvfølgelig meget, da man blev fri for Indkvarteringer; men da Byen flere Gange blev hjemsøgt af Tyfus- og Skarlagens-Epidemier, var Sygehusmangelen ofte følelig. Saalænge Nakskov havde haft et Fattighus, havde der ogsaa i dette været et Kammer til de syge Fattiglemmer. Dermed hjalp man sig lige indtil 1840, da Byen fik sit første egentlige Sygehus. Det blev indrettet i Matrikelnr. 39, det nuværende Bibrostræde 14, der var Nabo til Fattighuset (Matrikelnr. 38). Huset Nr. 39 ejedes af en fattig Enke, der overdrog det med de deri staaende Prioriteter til Fattigvæsenet imod, at hun fik frit Husly og 10 Rigsdaler om Aaret. Huset, som bestod af 7 Fag Bindingsværk, blev saa med en Bekostning af 5—6000 Rigsdaler indrettet til Sygehus; der blev »4 gibsede Værelser med 4 Kakkellovne og 6 Sengesteder«. Nakskov Købstads Sygehus, som dets officielle Navn lød, var dog først og fremmest et Fattigsygehus¹⁰.

*) Fritzholm, Gaardens oprindelige Navn, er senere forvansket til Fredsholm.

Imidlertid var Amtets Sygehus i Bredgade blevet ringere og ringere. 1840 indberettede Lægen, at de indvendige Vægge paa Sygehuset kun bestod af flettede Kæppe, overklistret med Ler og hvidtede, de var meget ujævne, skæve og grimme. Ydermurene var Bindingsværk med en halv Stens Mur, saa de hverken kunde give Tæthed eller Lunhed. Løftet var saa uløst, at de syge stadig besværedes af

Bibrostræde 14, hvor Byens Sygehus var indtil 1870.

Se ogsaa Billed Side 17.

nedfaldende Sand og Snavs. Man fristes efter disse alvorlige Klager til at tro, at Skudsmaalet fra 1798 om Husets »gode Stand« har været bygget paa et meget overfladisk Kendskab. Videre oplyste Lægen, at Sygehuset de sidste fire Aar havde haft 97 indlagte Patienter, men at Inventaret og Sengetøjet var ganske utilstrækkeligt. Sygeplejen

stod fuldt paa Linie med disse Forhold. Betegnende i saa Henseende er følgende Eksempel; 1868 blev Distriktslæge Møller tiltalt for Embedsforsømmelse som Læge ved Amtssygehuset. Stadslæge Winslov havde indlagt en Syfilispatient fra Stoby; men Møller undlod at tilse hende i 5 Uger; i al den Tid haa den paagældende paa Sygehuset uden Spor af Lægebehandling, og først da de 5 Uger var gaaet, blev hun taget under Kur af Distriktslægen. Han undskyldte sig med, at det var Praksis, at de indlæggende Læger selv tilsaa deres Patienter. Byfogden vilde dog ikke tage denne Forklaring gyldig; thi efter det gældende Sygehusreglement, var de indlæggende Lægers Tilsyn bortfaldet, og Møller fik derfor ved Underretten en Bøde paa 20 Rigsdaler¹¹; men baade Overret og Højesteret frifandt ham, hvilket ikke er det mindst interessante til Belysning af Forholdene.

Til Trods for Amtssygehusbygningens elendige Tilstand, hjalp man sig med at lappe lidt paa den og indledede Forhandlinger med Byen om et fælles Sygehus. Borgerrepræsentationen syntes godt om Tanken, men man kunde alligevel ikke blive enige. Efter at Byen 1847 havde faaet bygget en ny stor Fattiganstalt i Klostergade, blev og-

saa det gamle Fattighus i Bibrostræde indtaget til Sygehus, men stadig kun bestemt til Fattigvæsnets syge samt til Haandværksvende, Tjenestepiger og helt uformuende Borgere. Amtet maatte saa ogsaa bygge alene, og 1852 blev det gamle Sygehus i Bredgade nedrevet og et nyt enetages Sygehus opført paa Grunden med Gavlen til Gaden; det havde 7 Sygeværelser med en à to Senge i hvert og kostede 4000 Rigsdaler.

Hvor beskedne Kravene end var, kunde Byen dog ikke i Længden klare sig med de smaa Stuer i Bibrostræde. Det skete jævnlig, at man maatte spørge om Plads paa Amtssygehuset og ikke sjældent forgæves. 1870 maatte man f. Eks. leje Lokale i Byen til 5 Syfilispatienter, da begge Sygehusene var fuldt belagt. Forholdene paa Sygehusene var iøvrigt mere end beskedne. Paa Amtets Sygehus, der jo skulde være det mest »moderne«, havde man endnu 1872 »Nat-skrin« — d. v. s. flyttelige Klosetter — paa Sygestuerne, og derudover var Patienterne henvist til »Latrinen i Gaarden«. Lægeordningen var ikke mindre gammeldags. Distriktslægen, der tillige var Sygehuslæge, fik for hver helbredet Patient 4 Rigsdaler, men kun 2 Rigsdaler for de Patienter, der døde eller blev udskrevet uhelbredte¹². Endelig 1875 naaede Byen og Amtet saa vidt, at de fik nedsat et Fællesudvalg, der udarbejdede Planer og Overslag til et fælles Sygehus for By og Amt, og deres Forslag blev vedtaget i begge Raad. Byens gamle Sygehus i Bibrostræde fungerede som fælles Sygehus, mens Ombygningen stod paa, og blev derefter solgt, den ene Ejendom for 1070 Kr., den anden for 1850 Kr. Sygehuset i Bredgade blev paaført en Etage, saa der blev Plads til 24 Senge. Ombygningen kostede 7060 Kr. Byen maatte betale 6000 Kr. for at blive Ejer af den ene Trediedel; men begge Parter slap altsaa forholdsvis billigt. Amtet med godt et Tusind og Byen med smaa tre Tusinde Kr.¹³.

Bygningsmæssigt set var det nye Sygehus naturligvis et stort Fremskridt, men med Sygeplejen var det stadig saa som saa. Der var i Sygehuset indrettet et Par Værelser til Økonomen og hans Hustru; de forestod ikke alene Husholdning og Rengøring, men ogsaa Sygeplejen, som de naturligvis ikke havde nogen som helst Uddannelse i. Vi skal helt op til 1888, før der ansattes en uddannet Sygeplejerske med en Aarsløn paa 300 Kr. Sygehuslægen, der hidtil havde faaet 8 Kr. pr. Kur — hvilket havde givet en Gennemsnitsfortjeneste paa 528 Kr. aarlig — kom samtidig paa fast Løn; den ansattes til den svimlende Sum af 500 Kr. aarlig. Amtets og Byens Tilskud havde

i Tiaaret 1878—88 gennemsnitlig været 591 Kr. 80 Øre aarlig; med Indførelsen af de her nævnte Forbedringer vilde den formentlig stige til 900 Kr. aarlig, 300 for Byen og 600 for Amtet¹⁴. Det er værd at understrege, at de Forhold, her tales om, ikke ligger et halvt Hundrede Aar tilbage.

Naar Kravene til Sygehusene var saa minimale, er det klart, at Spørgsmaalet om *Epidemisygehus* slet ikke forelaa, skønt Epidemierne baade var hyppige og alvorlige. Den hyppigste var Tyfus eller Forraadnelsefeber, som den tidligere kaldtes, men ogsaa Skarlagensepidemier optraadte tit, en Gang imellem ogsaa Kopper og Kolera. Epidemierne blev som Regel taget under offentlig Behandling, men man maatte leje Hus til Patienterne, og det var ikke saa lige en Sag, da Husejerne naturligtvis var bange for de smitsomme Sygdomme. 1853 maatte man derfor tage Realskolen til Koleralazaret, hvilket vakte megen Opposition i Borgerskabet, der gik ud fra, at Koleraen vedblivende kunde sidde og lure i Husets Kroge. 1855 rommede man derfor Amtssygehuset til Brug for Kolerapatienterne. Man slap nu forholdsvis naadigt, for Koleraen krævede ikke stort over en halv Snes Menneskeliv i Nakskov. Under en Tyfusedemi i 1883 hjalp man sig med at romme Sygehusets overste Etage til Tyfuspatienterne, men skønt man stuede dem sammen mest muligt, kneb det svært med Pladsen. Det var forøvrigt denne Epidemi, der gav Anledning til at Spørgsmaalet om et Epidemisygehus blev rejst, men Spørgsmalets og Husets Rejsning var ganske vist to vidt adskilte Ting¹⁵.

Fra de overste Autoriteters Side havde man kun Opmærksomheden rettet mod de epidemiske Sygdomme, der kunde indføres gennem Skibsbesætninger fra fremmede Havne, og de forskellige Havnebyer havde derfor Paalæg om, at have et isoleret Hus staaende til Modtagelse af syge Sofolk. Nakskov havde flere Gange faaet Paalæg om at bringe Sagen i Orden, og 1879 blev Byraadet og Amtet endelig enig om at opføre en saadan Bygning paa Færgelandet. Kommunen fik 500 Kr. for den 1600 □ Alen store Grund, og Murermester Glud fik 3400 Kr. for at bygge Huset; det er den lille gule Bygning, som ligger i det nordvestlige Hjørne af Epidemisygehusets nuværende Grund. Byen havde dog ikke nogen Nyttelighed af dette Hus under Epidemier; thi det maatte kun benyttes til »søværts ankomne Patienter, der led af Kolera eller lignende epidemiske Sygdomme«¹⁶.

Efter Tyfusedemien 1883 indledede Byraadet Forhandlinger med

Bredgade 1879. Ad Lønborg tor. For Enden af Gaden Asylet, til højre Sygehuset fra 1852 med Trappegavlene.

Sygehuset i Bredgade blev 1876 ombygget og fik 2 Etager; nedlagt 1912; nu Mekanikerværksted, Privatbolig. *

Amtet om at bygge et fælles Epidemihospital paa Færgelandet til 14,600 Kr. Disse Forhandlinger varede med Afbrydelser i omtrent 9 Aar. 1890 var man enige om, at der skulde bygges et Epidemihus paa 10 Værelser med 2 à 3 Senge i hvert. Der blev udstukket en Grund paa Færgelandet paa 5022 □ Alen, som Byen skulde have betalt med 1657 Kr.; men endnu hengik der et Par Aar, inden man kunde skride til Værket. Bygning, Grund og Inventar kostede 60,000 Kr., hvortil yderligere kom 5000 Kr. for at faa installeret Vandkloseter med et becosteligt Aflob til Kloaken i Havnegade¹⁷. Epidemisygehuset har med sine 24 Senge været i Stand til at gøre Fyldest. Kun en eneste Gang har det vist sig utilstrækkeligt. Det var i Efteraaret 1912, da der indtraf en Børnelammelsesepidemi, som greb saa stærkt om sig, at det var nødvendigt at rejse et stort Døckersk Filtelt for at faa Plads til alle Patienterne. Men ud over dette ene Tilfælde har Epidemisygehuset som Regel haft rigelig Plads og har i mange og lange Perioder kun haft nogle ganske faa Patienter.

— Anderledes med Sygehuset i Bredgade, hvor der allerede efter en Snes Aars Forløb blev Pladsmangel. 1898 vedtog man at bygge et nyt Sygehus paa Færgelandet i Tilslutning til Epidemisygehuset; men man fik Skrupler, inden Arbejdet kom i Gang og stillede Sagen i Bero, og i 1901 opgav man den helt og ofrede 3500 Kr. paa Indretning af Operationsstue, Garderobe m. m. paa det gamle Sygehus. 1908 rejstes Spørgsmaalet om mere Sygehusplads paany. Man vedtog nu at blive i Bredgade, købe to Naboejendomme og udvide Sygehuset med en Tilbygning til 98,000 Kr. Sundhedsstyrelsen fraraadede meget at gøre Alvor af denne Plan under Henvisning til, at Pladsen var alt for lille, og at den tætte Bebyggelse omkring Sygehuset kunde virke generende med Støj, Røg og andre Ulemper. Byraadet fastholdt ikke desto mindre Planen og fik Medhold hos Ministeriet; men efter saaledes at have sejret over Sundhedsstyrelsen, fulgte man alligevel dens Advarsel og opgav det hele. Efter at have pustet lidt ovenpaa den Anstrengelse, vedtog man saa i 1910 at bygge et nyt Sygehus paa Hoskiærsvvej til 173,000 Kr., hvoraf Byen skulde udrede een og Amtet to Trediedele. Da Huset stod færdigt, havde det kostet 215,000 Kr. Det var beregnet til 50 Senge, men der kunde skaffes Plads til 72. Allerede 1919 udvidede man Sygehuset, saa det blev til 108 Senge, men kunde rumme betydeligt flere, samtidig opfortes en toetages Funktionærbolig.

— Hvad Lægehjælpen angaar, da følger Tempoet i dens Udvikling

Sygehuset paa Hoskiærvej.

jævnt hen Skridt med Sygehusets. Indtil 1805 havde Nakskov kun en Stadslæge, men fik saa tillige en Stadskirurg, der aarlig fik 150 Rigsdaler af Byens Kasse med Forpligtelse til sammen med Stadslægen gratis at kurere Byens fattige. 1867 blev de to Embeder slaaet sammen til Distriktslægeembedet, der i den nyere Tid er blevet til et Kredslægeembede. 1815 havde Nakskov foruden de to Embedslæger en praktiserende Læge, der havde ondt ved at tjene til Føden, og helt hen mod Aarhundredets Slutning var 3—4 Læger tilstrækkelig til Byens og det meste af Oplandets Betjening, til Trods for at en Sygetur paa Landet ofte tog en halv Dag. Bondevognen, der afhentede Lægen, blev forsynet med den store Doktorstol, der spændte over hele Vognfadingen og fjedrede under Korslen i sine Remme. Saa travede Hestene den ofte flere Mile lange Tur ud til den syge, og naar Patienten var tilset og Kaffen nydt, gik det paa samme Vis tilbage. Bønderne havde Pligt til paa Omgang at køre efter Læge til de ubemidlede, som ikke selv havde Befordring; men denne Køreligt var naturligvis ilde lidt, og det var derfor sjældent de bedste Heste, der blev sat for Doktorvognen. Men afsted kom de jo, medens Doktoren hyllet i sin Pels eller Kappe sad og læste eller slumrede i sin magelige Stol. Doktorvognen kom ikke hyppigere, end at den

blev Samtaleemne, hver Gang den viste sig, og man hilste respektfuldt paa Manden, der sad i Stolen, som Videnskabens og Lindringens Sendebud. — Nu sidder der 6—7 Læger i Nakskov og lige saa mange udenom, Bondevognen med Doktorstolen er afløst af Biler, der ustandseligt jager gennem Landet og gør det muligt paa en Time at udrette det, der før tog en halv Dag. Det er Sygekasserne, der — i nogen Maade bistaet af Folks voksende Pylrethed — har omkalfatret baade Sygebegreb og Lægevirksomhed. De gamle Doktorstole og alt, hvad dertil horte, er Museum.

SKOLEN

Ved den lærde Skoles Nedlæggelse 1839*) fik Nakskov Kommune overdraget Latinskolebygningen i Vejlegade med alt Inventar samt de Korn- og Pengeafgifter, Skolen nød af Nakskov By, Halvdelen af Kornindtægten fra Amtstuen og Halvdelen af Skolens Stipendiekapital; alt i alt en aarlig Indtægt af 853 Rigsdaler 1 Mark og 6 Skilling. Resten af Skolens Indtægter overgik til Latinskolen i Nykøbing. Bygningen og de Midler, der saaledes overgik til Nakskov, skulde anvendes til Fremme af en bedre Ungdomsundervisning, og Skolekommissionen fik Paalæg om at fremkomme med Forslag desangaaende^{*)}. Forslaget blev ogsaa hurtigt udarbejdet og tiltraadt af de eligerede Borgere. Det indledes med følgende Oversigt over de daværende Skoleforhold:

Nakskov havde henved 300 skolepligtige Børn, ca. 50 undervistes af private Lærere og ca. 250 fik offentlig Undervisning, de 140 i Friskolen og de 110 i Borgerskolen (»Realskolen«). *Friskolen*, der underviste i Læsning, Skrivning, Regning, Religion, Retskrivning og noget Geografi, var delt i to Klasser, der hver gik en halv Dag, saa der kun var een Lærer. I Borgerskolen undervistes i de samme Fag samt i Grammatik, Historie, Geografi og Fysik. Ogsaa Borgerskolen var delt i to Klasser. I den yngste Klasse gik Drengene og Pigerne sammen, den ældste var delt i to, en Realklasse for Drengene (hvor de fornævnte Fag var udvidet med Fransk, Engelsk og Matematik) og en Pige-klasse. Yngste Klasse og Pige-klassen gik kun i Skole den halve Dag, overste Drengeklasse derimod hele Dagen. Der var derfor kun tre Lærere (en Kateket og to Seminarister). Skolepengene var for en Dreng 2 Mark maanedlig i yngste Klasse, i Realklassen en Rigsbankdaler, for Pigerne 1 Mark 8 Skilling.

*) II Bind, Side 72.

Den nye Skoleplan, der blev approberet foreløbig for 3 Aar, gik ud paa at flytte Drengborgerskolen ud af den gamle Latinskole ned i Boyes Latinskolebygning og dele den i to Klasser samt en Forberedelsesklasse og ansætte en tredje Lærer. Skolepengene skulde i den Anledning forhojes fra 12 til 18 Rigsbankdaler om Aaret. Undervisningsplanen skulde i det væsentligste være den samme som for Borgerskolens Drengklasser. Skolen aabnedes 1841 med 8 Elever i overste og 7 i nederste Klasse. De tre Proveaar forløb godt. Allerede i Skolens andet Aar var der i de tre Klasser 41 Elever. Da de tre Aar var gaaet, blev Provetiden forlænget yderligere for tre Aar; da ogsaa disse 1847 var forløbet, ansøgte Skolekommissionen om at faa Planen fastlagt som endelig og forbedret med et fjerde Lærereembede ved at ansætte Kateketen som Skoleforstander. Det vilde Kancelliet ikke gaa med til, men strakte sig efter fornyet Ansøgning dog saa vidt, at den godkendte Planen, men kun som en midlertidig Ordning, der skulde gælde, indtil der forelaa en fuldstændig Plan for en Omorganisation af hele Byens Skolevæsen¹⁹. »Midlertidigheden« kom til at omfatte et kvart Aarhundrede, ikke fordi Myndighederne glemt Sagen, men fordi Byens Tilfredshed med den opnaaede Ordning var stærk nok til at kvæle ethvert Forsøg paa at naa til gennemgribende Reformer. Denne Modstand maa dog ikke ensidig opfattes som dikteret af Frygt for de med en Nyordning forbundne Omkostninger. 1848 gik Borgerrepræsentationens Flertal f. Eks. mod et Forslag fra Skolekommissionen med den Motivering, at vel anerkendte man, at Kommissionen havde aabent Øje for Kommunens Økonomi, »men i et saa vigtigt Anliggende som Skolevæsenets Fremme burde slige Hensyn ikke komme saa ganske i Betragtning«²⁰.

— Indtil den lærde Skoles Nedlæggelse havde de to andre Skoler, Borger- og Realskolen og Friskolen, haft til Huse i den gamle Latinskole paa Kirkepladsen. Nu blev altsaa denne Skole befriet for Borgerskolens Drengafdeling (Realklassen), og tilbage var da den almindelige Borgerskole og Friskolen. 1842 fik Skolevæsenet Tilladelse til at sælge Kateketboligen i Søndergade*); den indbragte 2200 Rigsdaler, og for disse Penge købte man Købmand Wulfeldts Gaard paa Hjørnet af Tilegade og Kattesundet og indrettede den til Skole. I Stueetagen blev Bolig for Kateketen og to Lærere og i overste Etage blev der tre Klasseværelser til Borgerskolen, som nu flyttede ud af den gamle Latinskole, hvor kun Friskolen blev tilbage.

*) II Bind, Side 70.

1856 lyste Ministeriet efter den Nyordning, som skulde afløse den midlertidige Tilstand. I Svaret oplyste Borgerrepræsentationen følgende: Realskolen havde tre Klasser med 45 Elever, Borgerskolen tre Klasser med 120 Elever og Friskolen tre Klasser med 250 Elever. Man ansaa ikke en Udvidelse af Skolelokalerne for nødvendig, men man var villig til at anbringe nogle Ventiler. I Realskolen var der 135 Kubikfod Luft pr. Elev, i Borgerskolen 80 og i Friskolen 64 Kubikfod Luft pr. Elev. Overlærerens Lon var 850 Rigsdaler aarlig, en Lærer havde 690, en 640, en 530, en 480 og to 380 Rigsdaler om Aaret²¹. 1859 modte Ministeriet paany med Krav om at faa udarbejdet Planer, Tegninger og Overslag til en ny Skole. Borgerrepræsentationen trak Sagen ud i et Par Aar og nedsatte saa et Udvalg til at forhandle med Skolekommissionen. »Forhandlingerne« varede i fire Aar og resulterede saa i Forslag til en samlet Betalings-skole for Dreng og Piger i Stedet for Borgerskolen og Realskolen. Borgerrepræsentationen tyggede paa dette Forslag et Aar og vedtog saa med 8 Stemmer mod 3 at indstille til Ministeriet, at Kommunen opførte en stor Skolebygning, der kunde rumme alle tre Skoler og desuden Boliger til alle Lærerne. Uenigheden i Borgerrepræsentationen var stor, og to af Repræsentanterne begærede Tilladelse til at udtræde som Protest mod Vedtagelsen. Røret forplantede sig naturligvis fra Forsamlingen ud i Byen, hvor Mindretallet fik kraftig Tilslutning i Form af en Adresse med 209 Underskrifter mod Skolebyggeriet. Det ombestemte Borgerrepræsentationens Flertal, idet man nu enedes om at indsende Adressen til Ministeriet og anmode om at faa Udsættelse med Sagen og indtil videre nøjes med at reparere de gamle Skoler²². Saa gik der igen et Par Aar; men da var ogsaa yderste Termin naaet. 1870 gav Staten en økonomisk Haandsrækning til Skolebyggeriet ved at afløse den aarlige Ydelse, som Skolen fik gennem Amtstuen med en Udbetaling af det 25-dobbelte en Gang for alle. 1872 blev Opførelsen af de nye Skolebygninger udbudt i Licitation. Realskolen og Gymnastiksalen, der opførtes paa den nedrevne Borgerskoles Grund i Vejlegade og paa Ølkarsvej, kom til at koste 15,300 Rigsdaler, Friskolen paa Ølkarsvej 19,400 Rigsdaler, Udhuse 1620 og Inventaret 1960 Rigsdaler, alt i alt ca. 50,000 Rigsdaler. Ved Udgangen af 1873 stod de nye Skoler færdige. Den gamle Borgerskole i Tilegade maatte først tjene som Koppelazaret, dernæst som Arresthus, medens Raadhuset blev ombygget, og blev saa endelig 1875 solgt ved Auktion til Snedker Knuppert for

9250 Kr. Friskolen -- dengamle Latinskele gav efter at være rommet først Opholdssted for fire husvilde Familier, men solgtes saa ved en Auktion 1871 til Bagermester Paesch for 3700 Rigsdaler. Den store Friskole rakte kun til en halv Snes Aar, saa vedtog man at forlænge den 13 Alen, saa den naaede helt ned til Erlingsvej. Dette Byggeri kostede 21,000 Kr., men Friskolen rummede

nu ogsaa 750 Born fordelt i 14 alm. Klasser med 5 Lærere og 5 Lærerinder, og 6 Pøgeklasser med 4 Lærerinder²³. Ved Aarhundredskiftet blev Friskolen en Del aflastet, ved at Landsognet, der hidtil havde haft Skole fælles med Byen, nu byggede sin egen Skole i Abildtorpe.

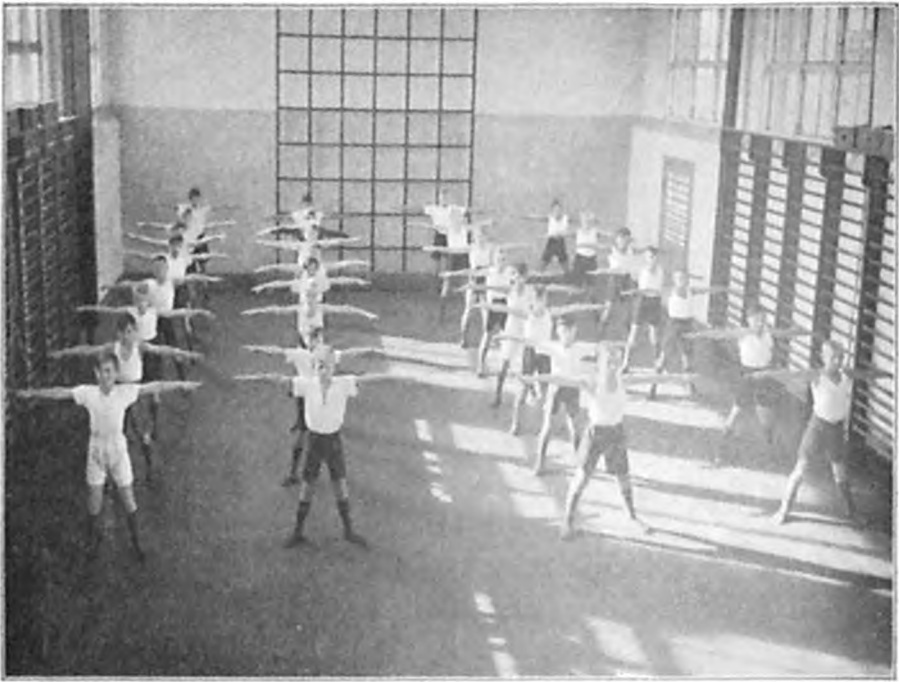
-- Fælles Undervisning for store Drengene og Piger var absolut ikke i Kurs i forrige Aarhundrede. I Friskolen var de større Piger udskilt i fire Klasser for sig, og i Betalingskolen blev det samme Afsondringsprincip hævdet. 1887 fik Bestyreren af Borgerskolen Skolekommissionens Tilslutning til et Forslag om at optage kvindelige Elever i Borgerskolens 7. Klasse til Undervisning sammen med Drengene, saa de efter et Par Aars Forløb kunde underkaste sig Afgangseksamen; men Byraadet afviste Forslaget og rejste endog Indvendinger imod, at Lærere underviste i Friskolens Pøgeklasser, der udelukkende burde undervises af Lærerinder²⁴. Den betalende Pøgeskole blev end ikke indlagt i Borgerskolens Lokaler, Kommunen lejede den ind i et privat Hus i Fruegade, hvor Pladsforhold og alt andet var absolut utilfredsstillende; men den

Kommuneskolen paa Ølkarvej.
Collin fot. c. 1880.

Den borgerlige Pøgeskole paa Nørre Boulevard. Tegning af Arkitekt Glahn, dat. 1896. »Tidende» flyttede hertil 1916 efter en stor ydre og indre Ombygning af Huset.

Gymnastiksalen i Nakskov private Realskole

maatte holde ud til 1896, da Den borgerlige Pigeskole paa Norre Boulevard (*Tidende's* nuværende Ejendom) opførtes med en Bekostning af 25,000 Kr. Endelig 1899 fik Pigerne efter talrige forgæves Andragender Adgang til Realskolen.

— I Bind II, Side 74 og 77 er gjort Rede for de Midler, Fattigskolen af 1722 raadede over, og her skal da ganske kort nævnes de Gaver, der senere tilflod Skolen i Form af Legater: Madam Hollebye gav 1773 100 Rigsdaler, Handelsmand Peder Knudsen 1775 100 Rigsdaler, Koffardikaptajn Jacob Balle 1786 300 Rd., Madam Hansen (Marie Pipping) 1783 600 Rd., Skoleforstander Fr. Christensen 1784 en Del Jorder, der gav en aarlig Afgift paa 16 Rigsdaler, Bodil Andersdatter Kolle 1796 200 Rd., Skomagermester Jens Thorsen 1796 200 Rd., Matros Ditlev Spies 1813 300 Rd., Kobmand Tonnes Rasmussen 1816 463 Rbd. Skomagermester Thor Thorsen 1834 489 Rbd., Kobmand Reimer 1834 360 Rbd. Desuden en halv Snes Gaver mellem 50 og 100 Rbd. skænket af Daglejere og mindre Haandværkere²⁵. Alle Legaterne er forlængst ophævede og deres Kapitaler indgaaede i Skolevæsnets Kasse, tilbage er kun Tonnes Rasmussens, idet Testator havde bestemt, at der skulde købes Jord for Beløbet og denne Jord aldrig maatte sælges. Jorderne, der stadig er i Kommunens Eje

og fores Skolen til Indtægt, er beliggende ved Løjtoftevej lige overfor Svingelen og udlejes nu til Kolonihaver.

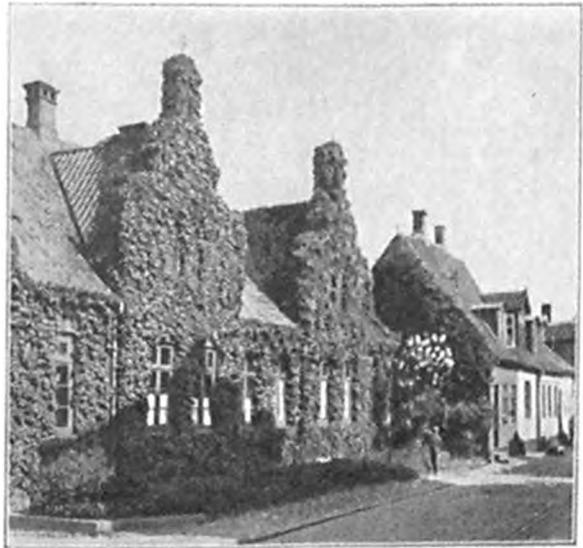
— 1911—16 opførtes det store Skolekompleks paa Norreboulevard og i de følgende Aar Forskoler paa Rodbyvej, Taatsvej og Løjtoftevej. Hovedskolen har 25 Klasseværelser, Forskolerne 4 à 6. De gamle Skoler paa Olkarsvej og Norre Boulevard blev solgt til private og Realskolen i Vejlegade til Nakskov Handelsstandsforening. Hovedskolen rummer Forskole, Folkeskole, Mellem-skole, Realskole og Gymnasium. Undervisningen er gratis i dem alle, og Børnene faar tillige gratis Skolebøger.

Af *private Skoler* har Byen i Tidens Løb haft forskellige. Den nuværende *private Realskole* paa Norre Boulevard begyndte i 50erne i forrige Aarhundrede som en yderst beskeden Dotreskole, der flyttede rundt adskillige Gange. 1893 solgtes den til et Udvalg, der opførte en toetages Bygning paa Norre Boulevard, hvorefter Skolen optog baade Dreng og Piger. 1907 købte et nyt Udvalg Skolen og satte en tredje Etage paa, saa der blev 12 Klasseværelser, og omdannede den til Nakskov private Realskole, der dog optager Børn fra den skolepligtige Alder.

— Nakskov Asyl paa Hjørnet af Bredgade og Hollændergade er oprettet 1863 ved frivil-

Nakskov private Realskole.

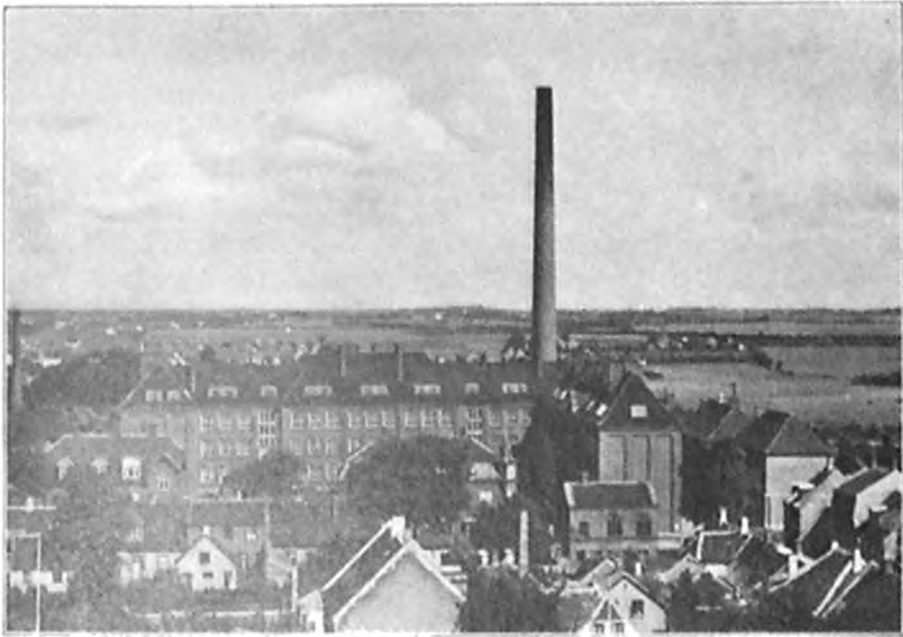
Asylet paa Hjørnet af Bredgade og Hollændergade. Opført 1864.

lige Bidrag. Der blev afholdt en Bazar, som gav et Overskud paa 820 Rigsdaler; i Bidrag en Gang for alle tegnedes 1860 Rigsdaler og i aarlige Bidrag 450 Rigsdaler. Samtlige Bidragydere blev Medlemmer af Selskabet. Det første Aar lejede man et Lokale og her aabnedes Asylet den 28. Juni 1863. Samtidig dannedes en Damekomité paa 8 Medlemmer, som skulde føre Tilsyn med Asylets Drift. Allerede Aaret efter lod Konsul Block opføre en Asylbygning for Enden af Bredgade og gav Asylselskabet Ret til at benytte denne Bygning. Det var Blocks Onske samtidig at faa stiftet et Børnehjem for Piger i Alderen fra 7 til 11 Aar, og han indrettede i dette Ojemed Plads med 12 Senge i Asylet og henstillede til gavmilde Borgere i Byen at forsyne Pigebornene med »den Smule Kost og Klæder, de behøver«. Asylbestyrelsen var dog betænkelig ved denne Plan og foreslog at gøre et Forsøg paa 3 Aar med 4 Pigeborn i 11-Aars-Alderen, hvortil Selskabet bevilgede 75 Rigsdaler om Aaret. Fattigvæsnet gav 100 Rigsdaler om Aaret og Konsul Block 500 Rigsdaler fordelt paa de tre Aar. Da de 3 Aar var gaaet, blev Børnehjemmet — der havde givet Anledning til Uenighed indenfor Bestyrelsen og Masseudmeldelser af Selskabet — ophævet og Asylet blev eneraadende i Ejendommen, 1882 skænkede Konsul Block Asylejendommen til Kommunen, som derefter overtog dens Vedligeholdelse, saa Asylselskabet kun sørgede for Driften. Da Bredgade 1915 blev fort gennem Jernbaneanlægget, maatte den nordre Halvdel af Asylbygningen, der spærrede for Gennemskæringen, nedrives, og Bygningen blev saa forlænget med et tilsvarende Stykke mod Syd. Samtidig overtog Kommunen ogsaa Driften af Asylet. — Nakskov Landsogn havde som selvstændig Kommune et Asyl paa Maribovej oprettet ved en Gave paa 10,000 Kr. af Sogneraadsformanden Kammerjunker Malthe-Brun. Efter at Landsognet er indlemmet i Købstaden, er ogsaa Driften af dette Asyl overgaaet til Kommunen, men dets selvstændige Drift er sikret gennem Renterne af et af Malthe-Brun oprettet Legat paa 10,000 Kr.

FATTIGHUS — ALDERDOMSHJEM

Forordningen af 5. Juli 1803 skabte fastere Rammer om Fattigplejen og satte sig som sit Maal at hindre Tiggeriet ved at sikre alle det nødvendige til Livets Ophold. De fattige blev inddelt i 3 Klasser. Den første skulde omfatte de gamle og svage, der intet kunde for tjene; de skulde have Kost, Klæder, Husly og Varme. Anden Klasse

Kommuneskolen paa Nørre Boulevard set fra Kirketaarnet.

Forskolen paa Løjttotvej. Klokken ringer elevene.

var de fader- og moderløse Born; de skulde indtinges i et eller andet Hus til Opfostring og Opdragelse. Til tredie Klasse horte alle de fattige, der vel kunde udrette noget Arbejde, men ikke i saadant Maal, at de dermed helt kunde ernære sig; de skulde understøttes, saa de ikke led Mangel paa det nødtørftigste, og iøvrigt hjælpes til Arbejde, saa de ikke forfaldt til Lediggang og Tiggeri. De fattige syge skulde have en Seddel til Fattiglægen, der gav fri Behandling og Medicin. De døde skulde begravnes paa Fattigvæsenets Regning, men deres eventuelle Efterladenskaber skulde tilfalde Fattigvæsenet uden Hensyn til, om Værdien deraf oversteg den ydede Hjælp. Byens Fattigvæsen skulde administreres af en Fattigkommission bestaaende af Sognepræsten, Byfogden, en af de eligerede Borgere efter Omgang, og som Fattigforstandere i hver sit Distrikt en Mand af hver af Byens 8 Roder. Fattigkommissionen var undergivet Fattigdirektionen, der bestod af Biskoppen og Stiftamtmanden. Denne Ordning vedvarede indtil 1868, da den nye Lov henlagde hele Fattigvæsenet under Byraadet. Omhuen for de trængende var ifølge Forordningen af 1803 nærmest betroet Sognepræsten, og naar nogen bad om Hjælp, var det ham, der i paagældende Fattigforstanders Nærværelse skulde forhøre Ansøgeren for at komme til Kundskab om, hvorvidt han virkelig var værdig og trængende. Udgifterne til Fattigplejen skulde udredes af Fattigkassen, hvis Indtægter skulde bestaa dels i frivillige Gaver og i de Penge, der kom ind gennem Fattigbøsserne i Kirken og Fattigblokkene omkring i Byen, dels $\frac{1}{4}$ pCt. Afgift af Værdien af alle Varer, der solgtes ved Auktion, samt en nærmere fastsat Afgift paa Grundtaksten og endelig i de Beløb, Kommunalbestyrelsen fandt det nødvendigt at udskrive i Fattigskat. Alt Bletteri var strengt forbudt og skulde straffes, første Gang med 14 Dages Fængsel, anden Gang med 4 Ugers Fængsel og tredie Gang med et Aars Forbedringshus.

De Regler, Forordningen af 1803 saaledes indførte, betød et væsentlig Fremskridt; om end Begrebet »det nødtørftige til Livets Ophold« i mange Tilfælde rummede saare lidet, saa var i en By som Nakskov den private Godgørenhed dog altid stor nok til at raade Bod paa det værste af en Fattigforstanders eventuelle Karrighed. Størrelsen af denne Godgørenhed kan selvfølgelig ikke konstateres eller maales; men noget af Hjertelaget for de fattige fandt Udslag gennem Pengene i Fattigblokkene, og det var selv i de fattige Aar forholdsvis ret betydelige Summer, der indkom ad den Vej; f. Eks. 138 Rigsdaler i 1816

og 200 i 1818. Egentlig blev de fattiges Kaar jo ikke bedre ved disse Gaver, der kun resulterede i Udskrivning af saa meget mindre i Fattigskat, og naar denne i gode Tider steg, blev Folk aabenbart mindre villige til at lade Pengene klinge i Fattigblokkene. 1836 indeholdt de f. Eks. kun 52 Rigsdaler 5 Mark og 13 Skilling i Mont og 11 Rigsdaler i Sedler, disse blev efter Sædvane unddraget de fattige og fordelt med en Rigsdaler til Smeden, der passede Blokkens svære Laasetøj, 8 til Kordrengene og Graveren for at ombære Bøsserne i Kirken og to til Raadhustjeneren²⁴. Ved Anordningen af 24. Oktober 1837 blev der givet fastere Regler for Kommunernes skattemæssige Pligt overfor de fattige gennem Paabud om, at de til Fattigforsorgen nødvendige Beløb skulde lignedes i Skat paa de skattepligtige Borgere. Fattigkommissionen forte dog stadig sit eget Regnskab, og først efter Gennemførelsen af Købstadkommunalloven af 1868 gik baade Fattigkommissionens og Skolekommissionens Regnskaber ind som Led i Kommuneregnskaberne. Indtil da blev Beløbene baade til Skolevæsen og Fattigpleje lignet ved særlig Ligning. I Aarhundredets første Fjerdedel var det forholdsvis smaa Summer, der blev udskrevet i Fattigskat i Nakskov, som Regel kun nogle faa Hundrede Rigsdaler, saa steg Beløbet jævnt; i 40erne var det over et Par Tusind, i 50erne steg det op mod 4000 og i 60erne over 5000 Rigsdaler aarlig eller omtrent et Tusind Rigsdaler mere, end der blev lignet til Skolevæsenet.

— De aandelige Strømninger, der i det 18. Aarhundredes sidste Par Tiaar gik over Europa, affodte ogsaa indenfor Fattigplejen Krav om Oplæring og Opdragelse til Arbejde. Tidens Losen var *Fattiganstatter*, hvor de fattige fik et ordentligt Udkomme og samtidig holdtes til Arbejde, saa de ikke ved Lediggang skulde forfalde til yderligere Daarlighed. Staten synes ikke at have interesseret sig stort for Tanken, men hist og her i Byerne blev den taget op af private. Det var ogsaa Tilfældet i Nakskov. 1796 skænkede Købmand Kolles Enke, Bodil Andersdatter, 1000 Rigsdaler kontant til Køb af den gamle Latinskole paa Kirkepladsen og til dens Indretning til en »Arbejdsanstalt eller Spindeskole, hvor Byens fattige unge og gamle Bøllere og Lediggængere kunde opholde sig og gøre noget nyttigt Arbejde dem selv til bedste«. Yderligere oprettede hun et Legat paa 2000 Rigsdaler, hvis Renter skulde anvendes til Bygningens Vedligeholdelse og Opvarmning samt Hjælp til Opholdet. Bygningen blev ogsaa købt for 340 Rigsdaler og Resten af de 1000 anvendtes til Reparationer og til Inventar for Arbejdsanstalten. Men stort længere

kom man heller ikke, kun et Par Aar anvendtes den som Arbejdsanstalt; thi som nævnt under Skolen fik denne allerede 1802 Lov til at disponere over et Par Værelser og bredte sig derefter mere og mere i Bygningen for tilsidst helt at fortrænge de fattige. Tanken om Arbejdsanstalten levede dog stadig, og 1831 tog man Sagen op paany og iværksatte Tegning af Bidrag i dette Øjemed. Der tegnedes ikke mindre end 548 Rigsdaler, men da Pengene skulde indbetales, havde en Del af de ædle Givere faaet Pengene kærere end Tanken, saa der kun indkom 456 Rigsdaler, et Beløb, der jo forovrigt var meget anseligt i Forhold til Tiderne. Med en Udbetaling af 300 Rigsdaler købte Fattigkommissionen Gaarden paa Hjørnet af Vejlegade og Tolderens Stræde — det nuværende Biografteater — for 1800 Rigsdaler. Gaarden, der i længst forsvunden Tid havde tilhørt Borgmester Peder Mortensen, blev nu indrettet saaledes, at der blev Fattiganstalt i Forhuset og 6 smaa Lejligheder i Sidehuset til Strædet. I de første Par Aar gik det helt godt med Anstalten, men saa slojede Tilsynet af, og Folgen var, at de fattige ikke besøgte Arbejdsstuerne. Opsynsmanden eller Mester, som han kaldtes, var heller ikke Pladsen voksen, og efter at han 1838 var afskediget, blev Arbejdsstuerne udlejede og Virksomheden indskrænkedes til, at de fattige, der ønskede det, kunde faa Hør og Blaar hjem til Spind. 1841 solgte Fattigkommissionen Forhuset med Gaardsplads og Have for 2070 Rigsdaler, men beholdt Sidehuset og indrettede det til Fattigboliger. Samtidig blev en smal Strimmel Grund taget fra Ejendommen og lagt til Husene i Tolderens Stræde, der engang havde hørt til Ejendommen og efter at være frasolgt havde Ret til at færdes igennem den, hvilken Ret hermed ophørte*.

Fattighuset i Bibrostræde*), der oprindelig var Byens eneste, kaldtes nu »det store Fattighus«, skønt det kun bestod af to Værelser med henholdsvis 8 og 4 Senge og Plads til 11 Lemmer og en »Fogedkone«, der skulde holde Orden og Renlighed. Alting er relativt, og det var det »store« ogsaa her; thi Sagen var, at der rundt i Stræderne fandtes flere smaa Huse, der ejedes af Fattigvæsenet og benyttedes som Fattighuse; der var som Regel kun Plads til 3—4 Personer i hvert. Af saadanne Huse laa der et i Klostergade, et i Kogade og fire i Tolderens Stræde. Saa var der endvidere de private Stiftelser, som tilhørte de forskellige Legater, men blev administreret af Fat-

---

*j Bind II, S. 266.

tigkommissionen; de bliver omtalt senere. Det var selvfølgelig baade dyrt og upraktisk med disse mange smaa Fattighuse, men alligevel hjalp man sig med det i lange Tider. 1845 besluttede Borgerrepræsentationen omsider at sælge alle de smaa Fattighuse og bygge et stort nyt Fattighus. Man købte for 1250 Rigsdaler Klosterhaven af Møller Sove, nedrev de gamle forfaldne Huse, der stod paa Grunden, og opførte en Fattiganstalt med Plads til 60 Lemmer; den kostede omtrent 5000 Rigsdaler²⁸. (Se Billed Bind I, Side 161). 1882 blev Anstalten forlænget 15 Alen mod Nord med en Bekostning paa 5850 Kr. 1902 blev den udvidet med en Husvildeafdeling for Nordenden af Huset og 1907 opførtes et Halvtagshus mod Reberbanen til Vagabonder. 1935 blev Fattiganstalten nedlagt og de faa tilbageværende Lemmer anbragt andre Steder og under andre Former. Nu benyttes en Del af Bygningen til Husvilde, en Del er optaget af Folkebiblioteket og en Del staar for Tiden tom. Der er Planer om at samle hele Børneplejen d. v. s. Asyler, Børnehjem o. s. v. i det store Bygningskompleks.

— Det siger sig selv, at det stod sløjt til med Renligheden i alle de smaa Fattighuse, og et af Formaalene med at samle alle Fattiglemmer under eet Tag maatte da naturligvis være at skabe bedre hygiejniske Forhold. Det lykkedes ikke altid; thi naar det indre daglige Tilsyn svigtede, hjalp det ikke stort, at Rammerne var i Orden. Og det svigtede engang imellem paa Anstalten. Der foreligger f. Eks. en Indberetning af 1874 fra Distriktslæge Winsløv, hvori han skrev, at Lemmerne og deres Sengeklæder var fulde af Uøj, hvorfor han foreslog, at Tøjet blev rensat i den nye Desinfektionsovn paa Halsted Amts Sygehus, og at det blev en Tvangssag for Lemmerne at vaske sig²⁹. Fattigudvalget maatte altsaa vækkes og beordres til at gøre sin Pligt og føre ordentlig Tilsyn med Forholdene. Anstalten var ikke blot af Navn Arvtager efter de tidligere omtalte Fattiganstalter med det Formaal at opdrage Lemmerne til nyttebringende Arbejde. Man faar et levende Indtryk heraf gennem Anstaltens Regnskaber. I det for 1867 findes f. Eks. følgende Indtægtsposter i runde Tal: Udlejning af Lemmer 263 Rigsdaler, Skomagerarbejde 121, Skræderarbejde 49, Væverarbejde 17, Spinding og Kartning 18, Piling af Værk og Fjer 18 Rigsdaler. Tilskud fra Kommunen 2150 Rigsdaler. Der var ialt 56 Lemmer, 27 havde været der hele Aaret men deraf var de 13 syge og én aandsvag. Barber Carstensen havde foretaget 6 Aareladninger à 1 Mark og 8 Skilling³⁰.

-- I ældre Tider, da Fattigplejen hovedsagelig hvilede paa den

private Godgørelse, var Gaver til de fattige saare almindelige, og Meningen med dem alle var, at Kapitalen ikke maatte røres, men kun Renten anvendes. Alle Gaverne fra 1600-Aarene og mange fra 1700-Aarene er ikke desto mindre hensmuldrede og glemte. Det gælder f. Eks. følgende Donationer: Margrethe Urnes af 1603 paa 150 Sletdaler, Raadmand Thyge Sorensens af 1630 paa 100 Sletdaler, Raadmand Michel Matzons af 1642 paa ca. 1000 Sletdaler, Borgmester Niels Nielsens af 1643 paa 200 Sletdaler, hans og Stedsonnens Otto Hammers paa 100 Sletdaler o. s. v. Lige til Midten af forrige Aarhundrede blev alle Gaver til de fattige betragtet under samme Synsvinkel som Kommunens Bidrag: ∴ det var Fattighjælp, selv om enkelte af Friboligerne havde deres selvstændige Bestyrelse; men efter at man havde begyndt at skelne mellem Fattighjælp og Understøttelse uden Fattighjælps Virkning, blev alle de da bevarede og senere tilkomne Gaver administreret som værende uden Fattighjælps Virkning.

Ved Loven af 8. Marts 1856 oprettedes de saakaldte *Frie Fattiggasser*, hvis Opgave var at yde Hjælp til Folk, der var i forbigaaende vanskelige Situationer og som ved en saadan midlertidig Hjælp kunde holdes fri af Fattigvæsenet og bevare deres borgerlige Rettigheder. Den frie Fattiggasses Indtægter skulde fremskaffes gennem Indsamlinger, Gaver, Boder, Afgifter af Forlystelser m. m. Den nye Institution slog godt an i Nakskov og mødte, naar Forholdene krævede det, et stort og offervilligt Publikum. Der er Eksempler nok: Vinteren 1855 var saa streng, at der var almindelig Færdsel over Langelandsbæltet. Noden var stor, og Borgerrepræsentanterne i Nakskov gik selv fra Dør til Dør for at indsamle Bidrag til de mange, der sultede og frøs. Komiteen indsamlede foruden mange Bidrag i Varer 378 Rigsdaler. Der blev udleveret 3051 Portioner varm Mad à 10 Skilling (= 317 Rigsdaler 78 Skilling) og udleveret en stor Del Brænde og Torv. Samtidig hjalp mange af Byens Borgere paa egen Haand indenfor deres Rækkeevne. Avisen nævner Konsul Hage, Købmændene Winchell, Krøyer, Jessen og Reimer. 1868 satte man, da den første Indsamlings Midler var brugt, en 4-Skillings-Subskription i Gang, hvorved man blev sat i Stand til at give 55 Personer hvert et 4-Punds Brød om Ugen. 1874 blev Arbejdet sat mere i System ved Stiftelsen af Nakskov Hjælpeforening. Byen blev delt i syv Kredse, hver Kreds med to derboende Forstanderinder. Undertiden traadte Kommunen ogsaa til særlig med gratis Uddeling af Koks fra Gas-

Foraarssol i Alderdomshjemmets Have, hvor Pinseliljerne blomstrer paa Øen og Svanerne fodres af de gamle.

værket f. Eks. i 1879 med 200 Tdr., der uddeltes gennem Hjælpeforeningen. 1888 og følgende Vintre sørgede man for Middagsmad til de trængende Friskolebørn. Borgerne gav de fornødne Midler, og en Kreds af Damer forestod det ikke ubetydelige Arbejde²¹.

Set paa Baggrund af de ældre Tiders Fattigpleje var Fremskridtene gennem Forordningerne af 1803, 1837 og 1856 enorme, alligevel blev der lidt megen Nød. Især i Hjem med mange Børn var det at spise sig mæt et i strenge Vintre sjældent forekommende Tilfælde, og de fattige Hjem blev i slige trange Tider yderligere afribbet ved Salg af Nødvendighedsgenstande. Det var formodentlig med Henblik herpaa, at Lollands Spare- og Laanebank oprettede et Laanekontor. I Nakskov Avis for 16. Januar 1860 averterer Banken, at den i en Ejendom paa Torvet har oprettet et Laanekontor, der er aabent Mandag og Torsdag. De, der ikke selv vilde møde paa Laanekontoret, kunde arrangere sig med Marskandiser Dorph i Tilegade, der for en billig Takst vilde besørge Pantsætningen. Om denne filantropiske Foranstaltning fik nogen Betydning, har jeg ikke kunnet faa oplyst.

1892 satte den sociale Lovgivning sin første lille, men kraftige Spire i Form af Loven om Alderdomsunderstøttelse. Der meldte sig første Aar 107 Ansøgere i Nakskov, og deraf fik de 72 bevilget et aarligt

Udsigt fra Naksbovold Kirkeetaarn mod Syd. Ad. Lonborg fot. Dateret 1868. I Husrækken ses længst til venstre Gavlen af nuværende Nr. 5, H. Chr. Huus; i Nr. 7 boede til venstre Købmand Mærkeprang, over Butiksdøren til højre staar R. Wibolt. I Nr. 9, paa Hjørnet af Farverens Stræde var i Stuen »Løllands Laane-, Spare- og Discontobank«, hvis Stifter og Direktør, Distriktskirurg N. C. Møller boede paa 1 Sal. Nr. 11: Købmand Langhorn; Nr. 13 ejedes af Købmand Wilh. Jessen. Paa Færgelandet: Riddersborg og Troekmanns Værft, Møllen, Kalkovnen og Færgelandsgaarden. I Baggrunden Indrefjorden, til højre Savnsøvig, se Kortet Bind I, Side 138. 6

Samme Udsigt Sommer 1935. Hvor i 1868 Bøndernes spinkle Enspænderkøretøjer holdt, parkerer nu Strømlinjebiler og Autobusser. Torvets Huse er jo temmelig uforandrede; Stueetagerne er dog overalt bygget om. Ved Havnekajen paa Færgelandet er til venstre nogle store Magasiner under Opførelse til Købmand Th. Johansen. Den store graa Mammutsilo opfortes 1919—20 og Stankelbenskulkranen fra 1921. Træerne om Færgelandsgaarden er vokset godt i de forløbne 67 Aar. Færgelandsmøllen mæler ufortrødent. Man ser den store Landvinding ved Inddæmningen i 1870erne, Savsøvig er forsvundet, Indrefjorden delvis opfyldt og tilgroet.

Beløb fra 50 til 200 Kr.; tilsammen 6.680 Kr. Allerede 1902 vedtog Byrådet at opføre et *Alderdomshjem* med Plads til 60 Personer. Det stod færdigt 1. Oktober 1903 og kostede 72.000 Kr., og i de følgende Aar fuldførte man Anlægget foran Bygningen omkring den gamle Lovgrav. Set fra Taarsvej ligner Alderdomshjemmet en Herregaard i sin Park; Borgmester Hoskiær, der var Sjælen i Foretagendet, har her rejst sig og sin Samtid et smukt Minde.

1902 afholdtes i Svingelen et tre-dages Sommermarked for at skaffe Penge til Oprettelsen af et *Børnehjem*, en Del private Bidragydere traadte til, og efter at Kommunen 1903 havde skænket en Grund af den gamle Eksercerplads ved Alderdomshjemmets Have opførtes en Bygning med Plads til 24 Børn. Hjemmet var en selvejende Institution, men administreredes af Forsørgelsesudvalget. 1918 overtog Kommunen Børnehjemmet og flyttede det ud i Hovedbygningen paa den nylig erhvervede Skovsgaard, hvor der blev Plads til 30 Børn. Børnehjemmets tidligere Bygning blev Anneks til Alderdomshjemmet med Plads til 12 Aldersrentenydere. I Havens modsatte Side er 1928 opført en Bygning, »De gamles Hjem« med 6 Lejligheder, der for en Leje af kun 10 à 12 Kr. pr. Maaned overlades ældre Ægtefolk, Aldersrentenydere eller dermed ligestillede.

— 1882—83 opførtes paa den gamle Telegrafvold ved Jærnbaneanlægget en Filial af Nykøbing Hospital*) med Plads til 20 enligstillede Kvinder af Borgerstanden. De har hver et Værelse med Alkove og et Kokken. Desuden 4 Kr. om Ugen, fri Læge og Medicin samt 1½ Favns skaaret og hugget Bøgebrændende aarlig. Ved deres Død arver *Klostret*, som Institutionen almindelig kaldes, alt, hvad de ejer. Det er sjældent ret meget; men engang imellem sker det jo, at en af de gamle Damer arver en Kapital.

Foruden »Klostret« har Byen et ikke ringe Tal af *Stiftelser* for enlige Kvinder, nemlig:

Karen Riegelsens Stiftelse er oprettet 1729 af Karen Holm, Enke efter den rige Købmand Andreas Riegelsen. Legatet bestod af et Hus i Tolderens Stræde (ombygget 1889) med Frihøllig for 4 enlige Kvinder. Foruden dette Hus gav Karen Holm først 500 Rigsdaler i 1729 og i 1760 yderligere 100 Daler; i 1772 gav hendes Datter Anna og dennes Mand, Sognepræst Poul Moth Thestrup i Østofte, 500 Rigsdaler. Summen er nu 3,650 Kr., hvis Renter skal anvendes til Ejen-

---

*) 1ste Bind, Side 159 ff.

dommens Vedligeholdelse og til Understøttelse for Beboerne. Legatets Bestyrelse bestaar af Sognepræsten, et Byraadsmedlem og en Fattigforstander.

Marie Hansens Stiftelse, ogsaa kaldet Md. Hansens eller Marie Pippins Stiftelse, er oprettet 1782 af Marie Pippin, Enke efter Peder Hansen. Legatet bestod af to Huse i Kongenstoftet (ombyggede 1889) med Fribolig for 4 enlige Kvinder, samt af en Kapital paa 2000 Kr., hvis Renter skal anvendes til Ejendommens Vedligeholdelse og til Understøttelse for dens Beboere. Legatet har samme Bestyrelse som Karen Riegelsens Stiftelse.

Konsul Winchells Friboliger er oprettet 1892 af Marie Bottern og bestod af en Ejendom i Vejlegade samt 2000 Kr., hvis Renter anvendtes til dens Vedligeholdelse. I Ejendommen var Fribolig for 3 enlige Damer, fortrinsvis Købmandsenker eller Købmandsdotre. Bestyres af Byraadet.

Konsul Blochs Stiftelse er oprettet 1897 ifølge Konsul F. H. Blochs og Hustru, Caroline Kirstine Bloch, født Torp's Testamente og bestod af en Ejendom i Tilegade og en Kapital paa 10,000 Kr. I Ejendommen var Fribolig for 4 enlige Damer. Renterne anvendtes til Ejendommens Vedligeholdelse og til Understøttelse af dens Beboere; bestyres af Sognepræsten, Borgmesteren og et af Byraadet valgt Medlem.

1925 var flere af de her nævnte Stiftelsers Bygninger saa medtaget, at den aarlige Vedligeholdelse kostede uforholdsmæssig meget, og Byraadet lod da opføre en ny, smuk Ejendom for Enden af den gamle Kirkegaard paa Maribovej og flyttede dem alle derud, hvorefter Stiftelsernes gamle Huse blev solgt.

Af Stiftelser for enlige Kvinder findes endvidere: Stiftelsen *Erlings Minde*, oprettet 1864 af Jomfru Martzen Erling til Minde om hendes Broder, Købmand Henrik Ascanius Erling, der døde 1861. Jomfru Erling døde 1875. Ved Gavebrevet af 1864 skænkede hun Ejendommen paa Erlingsvej til Fribolig for 6 ældre Damer. Ved Testamente af 14. Januar 1872 skænkede hun yderligere 5000 Kr., hvis Renter skulde anvendes dels til Vedligeholdelse af hendes og Broderens Gravsteder, dels til Ejendommens Vedligeholdelse, dels endelig til Uddeling blandt Stiftelsens Beboere. Stiftelsen bestyres af Byraadet.

Endelig er der *Haandværkernes Friboliger*, grundlagt 1873 ved Bidrag fra Haandværkerstanden og ved Oprettelsen af en Forening, hvis Medlemmer yder aarligt Kontingent af forskellig Størrelse i dette Øjemed. Foreningen ejer Friboligerne i Kattesundet og Jernbane-

anlægget, hver med 12 Lejligheder, der — med Undtagelse af nogle faa, der udlejes — bortgives som Fribolig til gamle Haandværkere eller deres Enker. Til Friboligerne er knyttet forskellige Legater til et Beløb af ca. 13,000 Kr., hvis Renter anvendes til Vedligeholdelse af Boligerne og til Uddelelse blandt Stiftelsernes Beboere.

At Legater har Byen følgende:

Topps Legat eller de Toppske Jorder bestaar af 8 Td. Ld., beliggende paa Svingelsvej lige overfor Svingelen; de er 1723 skænket af Handelsmand Hans Pedersen Topp, der døde 1730 i en Alder af 69 Aar og blev begravet i Kirkens Midtergang. Hans Navn findes (som omtalt i I Side 55) under det store Epitafium lige overfor Prædikestolen. Af de 8 Td. Ld. skulde Indtægten af de 4 Td. tilfalde de fattige, to skulde forbeholdes Latinskolens Elever og to Kapellanerne eller deres Enker. Legatets Indtægter indgaar nu i Kommunens Kasse med Undtagelse af $\frac{1}{4}$, der tilfalder Kapellanen. 1908 dannedes i Næskov det første Kolonihaveselskab, som forpagtede de Toppske Jorder af Kommunen og fremdeles benytter dem som Kolonihaver.

Tønne Rasmussens Legat bestaar af 10 Td. Ld., beliggende ved Løjtøftevej ligeoverfor Svingelen. Jorderne er 1816 skænket af Tønne Rasmussen, der findes nævnt Side 15. Oprindeligt blev de skænket Latinskolen, men Fundatsen indeholdt tillige en Bestemmelse om, at Jorderne aldrig maatte sælges, og dette er Grunden til, at ikke denne Gave, som saa mange lignende af endnu ældre Dato, forlængst er realiseret og Pengene indgaaet i Byens Kapitalformue. Indtægten af Jorden indgaar nu i Kommunens Kasse paa Skolevæsnets Konto.

Stiftelsen den borgerlige Forening er oprettet den 21. August 1819 af en Kreds af Byens Borgere med det Formaal at understøtte værdige trængende Borgere og deres Enker. Foreningen har flere Gange modtaget betydelige Gaver, bl. a. af Distriktslæge Møller, der skænkede Foreningen den gamle Reberbane med tilhørende Hus i Klostergade. Det var Giverens Hensigt, at der skulde indrettes Friboliger i Huset, men da det var saa gammelt og skrøbeligt, at det vilde medføre en betydelig Bekostning at indrette det i dette Ojemed, foretrak Foreningen i 1882 at sælge Ejendommen til Murermester L. C. Clasen for 4000 Kr. Foreningen ejer nu ca. 64,000 Kr., en Del af Renterne uddeles aarlig i Portioner fra 30 til 100 Kr.

Konsul Hages og Hustrus Legat er oprettet 30. Oktober 1869 og er paa 4000 Kr., hvis Renter ved Juletid uddeles til trængende i Byen i Portioner paa 20 à 40 Kr. Legatet bestyres af Sognepræsten, Borgmesteren og et Medlem af Byraadet.

Midlerkamps Legat er oprettet 1870 ifølge Testamente af Ejeren af Færgelandsgaarden, fhv. Købmand Johan Peter Midlerkamp, der døde 1867. Legatet er paa 20,000 Kr. og bestyres af Byraadet, Renterne uddeles til trængende Borgere eller Enker i Portioner fra 30 til 100 Kr.

Understøttelsesfonden for Enker og Børn efter Skippere og Styrmand, hjemmehørende i Næskov, er oprettet 1870 af Overskudet fra et Marked i Svingelen, Kapitalen er 5000 Kr., hvis Renter uddeles i Portioner paa

30, 40 og 50 Kr. til Skipperes og Styrmands Efterladte, forsaavidt de paa-gældende Somænd har været Medlemmer af »Skipperforeningen for Lolland-Falsters Stift«.

Frk. Martzen Erlings Legal er oprettet 1875 ifølge hendes for nævnte Testamente. Det er paa 10,000 Kr., hvis Renter hver 24. December uddeles i livsvarige Portioner paa 40 Kr. til trængende enlige Damer.

Provst Petersens Legal er oprettet af en Sum paa 2250 Kr., som Borgere i Byen 1877 skød sammen i Anledning af Provst Peter Christian Severin Petersens 25-Aars Jubilæum som Præst i Nakskov. Renterne blev oplagt, indtil Legatsummen naaede 3000 Kr., siden er de aarlig bleven uddelt i Portioner paa 30 eller 40 Kr. til ældre, ugifte eller trængende Døtre af Præster eller Lærere i Nakskov-Branderslev Pastoral.

Rasmus og Henriette Raahauges Legal er oprettet 1885 og er paa 1000 Kr. Renterne uddeles hvert Aars 12. Juni til to trængende Sofolk eller deres Enker.

Købmand Ludvig Reimers Legal, stiftet 1887, oprindelig 25,000 Kr., nu 36,000. Hvert Aar uddeles 6 Portioner paa 64 til 120 Kr. til værdig trængende. Bestyres af Borgmesteren, Sognepræsten og et af Byraadet valgt Medlem.

Christian IX.s og Dronning Louises Jubilæumslegal er stiftet 1888 af Borgere i Nakskov i Anledning af Kong Christians 25-Aars Regeringsjubilæum. Af Renterne uddeltes 3 pCt. hvert Aar den 15. November i Portioner paa 25 Kr. til trængende Mænd eller Kvinder udenfor Fattigvæsnet. Efter at Legatsummen, der oprindelig var 7000 Kr., er naaet 10,000 Kr., uddeles hele Renten hvert Aar.

Konsul Winchell og Hustrus Legal er stiftet 1891 af Konsul Peter Scheel Winchell og Hustru, Laura Sophie Margrethe Winchell, født Bertelsen. Det er et Familielegat paa 24,000 Kr., hvis Renter, efter at der ikke er flere Ansøgere af Familien, tilfalder 4 værdig trængende, ugifte Købmandsdøtre i Nakskov.

Farver Mathiesens Mindelegal er paa 4000 Kr. og er oprettet 1892. Renterne uddeles i 2 Portioner à 70 Kr. til to værdig trængende af Arbejderstanden.

Nakskov Handelsstands Legal paa 1000 Kr. er stiftet 1895 af Grosserer Fritz Hee, København, i Anledning af hans 25-Aars Borgerjubilæum. Renterne uddeles hvert Aars 22. Marts til en trængende Købmand, Købmands-enke eller et Købmandsbarn i Nakskov.

Rosa Goldsteins Legal er oprettet 1901 af Fru Rosa Goldstein, født Lublin, og er paa 3000 Kr., hvis Renter hvert Aars 18. Oktober — Stifterindens Dødsdag — uddeles i to Portioner til Handlendes eller Haandværkeres trængende Enker eller Døtre, som er over 50 Aar. Kvinder af den mosaiske Tro skal foretrækkes.

Justitsraad Torps Legal for Skoleelever i Nakskov er oprettet 1906 og er paa 1000 Kr., hvis Renter hvert Aars 1. Oktober — Legatstifterens Fødselsdag — uddeles til de 4 flittigste og dygtigste Elever i Folkeskolens øverste Klasse uden Hensyn til Trang. Legatet bestyres af Sognepræsten eller, hvis denne ønsker sig fritaget, af Byraadet.

Andresens og Priors Konfirmationslegal er oprettet 1907 af Søstrene

Andresen og Mægler C. L. Prior og Hustru; det er paa 1100 Kr., hvis Renter anvendes til Konfirmationsudstyr til Børn af værdig trængende Forældre i Nakskov. Legatet bestyres af en af Legatstifteren valgt Bestyrelse, som siden supplerer sig selv; Sognepræsten skal altid vælges, hvis han er villig dertil.

Konsul Dans og Hustrus Præmielegat er oprettet 1907 ifølge Konsul E. F. Dans Testamente. Kapitalen er paa 1000 Kr., hvis Renter hvert Aar i Midten af Januar uddeles til en ældre, flink Tjenestepige, som i en Aarrække har tjent i én Familie.

Bogtrykker M. Lazarus' Legat til Hjælp for Børn i Nakskov kommunale Mellem- og Realskole til Opnaelse af Mellemskole- eller Realeksamen er oprettet 1909 med en Kapital paa 3000 Kr., hvis Renter hvert Aar af Overlæreren og Skolekommissionen bortgives til en velbegavet Dreng eller Pige af ubemidlede Forældre. I Fundatsen udtaler Legatstifteren: »I Aaret 1844 gav Nakskov Skolebestyrelse mig, der var en fattig Dreng, en Friplads i Nakskov Realskole, som jeg derefter besøgte i 2 Aar. Den Undervisning, jeg dér fik, har i væsentlig Grad været Grundlag for min som Helhed heldige Livsbane. Lige siden jeg kom til Skelsalder, har det derfor været mit Ønske at kunne gengælde Nakskov lidt af den Godhed, Byens Borgere viste mig i min Barndom. For at hjælpe Børn, som jeg selv blev hjulpet, har jeg besluttet at oprette et Legat«.

Emmy Guldbergs Legat er 1910 stiftet af Enkefru Ida Christine Thestrup, født Conradsen, til Minde om hendes afdøde Veninde, Frk. Frederikke Emmy Høegh-Guldberg. Kapitalen er 2800 Kr., hvis Renter skal henlægges, indtil den naar 4000, derefter uddeles Renterne hvert Aars. 20. Marts af Nakskov Byraad til to ugifte Kvinder.

Soves Legat er oprettet af Fabrikant L. P. Sove og Hustru, Oline Sove, f. Holm; det er paa 10,000 Kr. og er traadt i Kraft 1910; Renterne fordeles hvert Aars 27. Januar og 2. Juli — Legatstifternes Fødselsdage — til 8 værdig trængende Sømænd eller Sømænds Enker eller ugifte Dotre. Legatet bestyres af Borgmesteren, Sognepræsten og et af Byraadet valgt Medlem.

Bergs Legat er oprettet 1912 af Købmand Ludvig Christian Berg og Hustru, Nicoline Christine Berg. Legatet er paa 20,000 Kr., hvis Renter uddeles af Byraadet i Portioner paa højst 100 Kr. til værdig trængende, som ikke nyder Fattighjælp eller Alderdomsunderstøttelse.

Købmand Jørgensens to Mindelegater er oprettet 1915 af Enkefru Edele Jørgensen til Minde om Købmand J. A. Jørgensen og Søn, Købmand Theodor Jørgensen. Hvert af Legaterne er paa 10,000 Kr. Renterne af det ene uddeles hvert Aars 13. Maj af Handelsforeningens Bestyrelse til 2, 3 eller 4 værdige Borgere, der har drevet Købmandsforretning i Nakskov, eller Enker efter saadanne. Renterne af det andet Legat uddeles af Sømændsforeningens Bestyrelse hvert Aars 20. Juli til værdige trængende Fiskere eller Sømænd eller Enker efter saadanne.

Købmand J. Ø. Andresens Legat er oprettet 1916 og bestaar af »Gronsvold og Schous Trælasthandel i Slagelse«, der drives af Legatbestyrelsen. Af Overskudet uddeles Portioner til Opdragelse, til Underhold eller til Afværgelse af uforskyldte Ulykker. Fraregnet Legatstifterens Familie kan kun

Folk, der er hjemmehørende i Nakskov eller Slagelse komme i Betragtning. Portionernes Størrelse bestemmes af Legatbestyrelsen. Hvor det drejer sig om ved Tilskud én Gang for alle at hjælpe Folk udover Vanskeligheder, de ikke selv er Skyld i, kan der tilstaas Beløb paa over 1000 Kr. Af Legatbestyrelsen skal to bo i Nakskov og to i Slagelse.

Købmand Kielers's og Hustrus Legat for Enker og ugifte Døtre af Købmænd i Nakskov er oprettet 1917 og er paa 24,000 Kr., hvis Renter aarlig uddeles i 6 Portioner à 200 Kr.

Konsul Georg Bøtterns og Hustrus Legat til Fordel for ugifte trængende Kvinder i Nakskov er paa 30,000 Kr. og bestyres af Dommeren og Sognepræsten.

Konsul Mical C. Sørensens Legat paa 3000 Kr. er oprettet 1923 til Fordel for en flink, velbegavet Gymnasieelev i Nakskov.

Enkefru Karen Friis Legat af 1926 til Fordel for værdige trængende Kvinder i Nakskov er paa 5,785 Kr.

Hvor intel andet er anført, bestyres Legatet af Byraadet gennem det sociale Udvalg.

— — Et Par Legater er oprettet til Fordel for Asylet, et til Fordel for Sygeunderstøttelsesforeningen, andre til Fordel for »Haandværkernes Friholiger«, »Stiftelsen den borgerlige Forening« og andre; de har alle det til Fælles, at deres Midler udelukkende kommer de paagældende Foreninger til Gode.

VAND OG LYS

Ved det 18. Aarhundredskifte var det endnu ikke lykkedes Nakskov at faa udslettet Middelalderprægets sidste Rester. De smaa Høje og Dale, som Hovedstrøget fra Naturens Haand var udstyret med, laa der tildels endnu — den endelige Regulering skete for øvrigt først over Aarhundredets Midte. Gadebelysning kendtes ikke, og vilde man i Morketiden slippe frelst over den hals- og benbrækkende Brokægning, maatte man nu som i Middelalderen selv medføre Belysningen eller lade sin lygtebærende Tjener belyse det Sted, hvor man skulde sætte sin Fod. Værst var det dog med de sanitære Forhold. Gader og Torve blev ganske vist rensed hyppigere end før; men i anden Henseende var Forholdene snarere blevet værre end bedre. Kloaker fandtes ikke, man havde fremdeles kun Afløbet til Fæstningsgravene; tidligere kunde man en Gang imellem skylle dem ud gennem Sluserne, men denne Udvej var nu delvis odelagt ved de mange og planløse Opfyldninger af Gravene. Det lille Bysamfund var fremdeles indeklemt bag Voldene; paa Markerne omkring Byen saas kun Vindmøllerne og hist og her en enlig, lille og fattig Hytte.

Det første beskedne Forslag om *Gadebelysning* fremkom 1829 og

Udsigt fra Kirketaarnet mod Sydost. Ad. Lønborg fot. Dateret 1868.
 Paa Torvets østre Side ses længst til venstre Raadhuset fra 1810. Det næste er et ejendommeligt, gammelt Hus med spredte Vinduer paa første Sal, tæstillede i Stuen; her var Henningsens Gæstgiveri; derpaa følger t. v. Frandsens Kolonialhandel og ved Søndergadehjørnet Joseph Levisons Manufakturforretning. Paa Hjørnet af Søndergade og Badstuestræde boede Wilh. Jessen, i den Theisenske Gaard Familien Theisen; »Det gamle Apotek« solgtes i 1868 af Apoteker Pontoppidan til Apoteker Bagge. Over Søndergade ses til venstre det store Tag paa det nyopførte »Harmonien«.

Samme Udsigt 1935. Nu domineres Torvets Midte af en Kiosk. Det nuværende Raadhus fra 1876, er betydelig længere, end det forrige; Nabogrunden er næsten blevet helt opslugt. Paa Hjørnet af Badstuestræde og Søndergade byggedes i 1912 Herreekviperingshandler Carl A. Rasmussens store røde Hus. Apotekets gamle, smukke Frontespice med det store Vindue er i Tidens Løb forandret paa lidet heldigt Vis. Ligesom paa Billedet Side 65 ses her, i hvor høj Grad Indrefjorden er vokset til. Paa 1868-Billedet ser man paa Indrefjordens venstre Side Rødbyvejen, der nu er stærkt bebygget; mellem Vejen og Vandet ligger Indrefjordsanlægget.

blev modtaget med alt andet end Begejstring af Borgernes Repræsentanter. Det revolutionerende Forslag, der fremsattes af Magistraten, gik ud paa at forsyne Byen med 23 Tranlygter; de vilde i Anskaffelse koste 520 Rigsdaler, og Tranforbruget og den aarlige Vedligeholdelse var anslaaet til 180 Rigsdaler. Den ene af de eligerede Borgere, Vinhandler Lønborg, kunde gaa med, hvis Antallet af Lygter blev indskrænket til 15. De andre eligerede gik stejlt mod slige nymodens Paafund. De erklærede, at Byens Formue tilstand ikke tillod en saadan Udgift, der var unødvendig under Hensyn til den »betydelige Forbedring, Brolægningen har erholdt og aarlig erholder.« Belysningen maatte derfor anses for at være mere i Politiets end i Borgernes Interesse, og derfor Borgerne uvedkommende. De eligerede havde ydermere forvisset sig om, at »samtlige Byens handels- og næringsdrivende saa godt som uden Undtagelse delte deres Anskuelse.« Magistraten indankede derefter Sagen for Stiftamtmanden som Byens Overovrighed, og her fik den fuldt Medhold og mere til. Overovrigheden erklærede nemlig, at det foreslaaede Antal Lygter var for lidt, eftersom det maatte anses for uheldigt at indskrænke Belysningen til enkelte større Gader, da de mindre trængte endnu mere til Lys paa Grund af den daarlige Brolægning. Stiftamtmanden resolverede derfor, at 30 Lygter var det mindste; de vilde i Anskaffelse koste 840 Rigsdaler og i aarlig Pasning 265 Rigsdaler, hvoraf de 100 var til Tran. Saaledes fik Borgerne i det Herrens Aar 1830 meget mod deres Vilje Gaderne til at »straale« i Skæret af 31 Tranlamper, idet Generaltoldkammeret bevilgede 4 Lygter ved Havnen eller som det hed »ved Landtougspælene ved Bolværket«³². Tranlampernes Periode rakte over 30 Aar.

Langt mere forstaaende stillede Borgerne sig, naar Forslagene drejede sig om en saadan Nødvendighedsartikel som *Vand*, men ogsaa her gjaldt det om at tage Fremskridtene i forsigtigt Tempo. Brøndene var ved Aarhundredskiftet som de altid havde været, d. v. s. aabne og forsynet med en Karm og, naar det gik højt, med en Vinde eller Tromle med Reb og Krog til Spanden. Da Karmene sjældent var dækket, blev Vandet forurennet af Gadens Støv og Snavs for ikke at tale om de Tilfælde, hvor ildesindede Personer smed døde Hunde og Katte i Brønden eller endog druknede sig selv deri. 1818 vedtog man derfor at forsyne alle Byens offentlige Brønde med Dæksel og Pumpeværk. Brøndene paa Byens to Torve dristede man sig til at lave i Stand samme Aar; men ellers mente man at maatte nøjes med hvert

Aar at tage Udgiften til een Brønd²³. Men Brønddæksler og Pumpeværker var ikke i Stand til at forhindre, at baade Kvantiteten og Kvaliteten af Brøndproduktet blev ringere og ringere gennem de følgende halvt Hundrede Aar; thi saa længe maatte man klare sig med det gamle System. Det er til Belysning af Kvaliteten nok at vælge et Eksempel blandt de mange. 1871 klagede Urmager Jensen over, at Vandet i den Gadebrønd, han var henvist til, lugtede saa

ilde, at det ikke engang egnede sig til at skylle Rendestenene med. Apoteker Bagger, der paa Byraadets Anmodning undersøgte Vandet, afgav den beroligende Erklæring, at Vandet ikke indeholdt nogen for Sundheden skadelige Bestanddele; men det havde en stram Lugt og et grønligt plumret Udseende, som formentlig hidrørte fra det Lag af forraadnede Plantedele, som Vandet passerede paa sin Vej til

Lovgraven ved Taarsvej. I Baggrunden Bay's »Mariclyst« Mølle. Fot. i Slutningen af forrige Aarhundrede af Johanne Birkedahl.

Brønden. Man vedtog saa at rense Brønden og pumpe den læns saa ofte det maatte vise sig nødvendigt²⁴. De daarlige Vandforhold var nu ingenlunde en Følge af Ligegladhed og Mangel paa Initiativ hos Bystyret; Kalamiteten bundede langt dybere, nemlig i Undergrundens Fattigdom paa vandførende Lag. Her var ingen Kilder, der kunde give Fingerpeg til Boringsforsøg. 1858 mente man at have konstateret Tilstedeværelsen af et respektabelt Kildespring i Lovgraven ved Taarsvej (Alderdomshjemmets Have), og man skyndte sig at udgrave den, men blev skuffet; Kildespringet var der, men i yderst beskeden Form. Man vedtog saa at ofre 500 Rigsdaler paa Undersøgelser af andre Muligheder, og til en Begyndelse borede man i Brøndene paa Byens Torv; men skont man gik ned i 60 Alens Dybde blev ogsaa dette resultatløs. En Henvendelse til en »kyndig Mand« gav heller intet Udbytte. Saa opgav man foreløbig.

Saa længe Byens Vandforbrug skulde tages af Brøndene, stod *Vandsagen* og *Kloaksagen* i den inderligste indbyrdes Forbindelse, idet alt det urene Vand, man lod synke i Jorden, forurenede Brøndene. Herom havde man intet klart Begreb, og heri maa man søge Forklaringen paa den lidsige Modstand, ethvert Kloakforslag i lang Tid mødte. I 1861 lykkedes det ved Ministeriets Magtbud at faa anlagt en Kloak fra nuværende Nytorv til Fjorden. Sagen havde staaet paa i flere Aar og været drøftet baade i Borgerrepræsentationen og paa Raadstuesamlinger. Det første Forslag, der opnaaedes Flertal for, blev forkastet af Ministeriet som utilfredsstillende, hvorefter en Plan med Anlæg af Kloaken og Fyldning af Stadsgraven bag Nygade, saa der kun blev en Groft tilbage — blev gennemført med en Bekostning af 4000 Rigsdaler²⁵. Saa levede man en Snes Aar paa den Bedrift, men Forholdene blev mere og mere utaalelige og farlige, og 1882 vedtog Byraadet at rette Henvendelse til Viceinspektør Amt i København og bede ham undersøge Forholdene og fremkomme med Forslag. Hans Redegørelse virkede forfærdende ved sin skarpe Bedømmelse af Forholdene. Han skrev, at Byens slette Aflobsforhold var Aarsag til Byens store Sygelighed. Sygestatistikken viste, at Nakskov i de sidste halvtredie Aar havde haft 820 Tilfælde af Koldfeber (Lollandsfeber) mod 261 i Maribo og 34 i Nykøbing, og i alle Stiftets andre Byer tilsammen 496. Af Difteritis havde Nakskov haft 307 Tilfælde, alle Stiftets andre Byer tilsammen 96. Med Hensyn til Gastrisk Feber og Diarrhoe stod Byerne omtrent ens. Byens lave Beliggenhed var naturligvis Skyld i de daarlige Aflobsforhold, og det blev derfor nødvendigt at træffe Foranstaltninger til Bortskaffelse af alt urent Vand. Nu løb alt skident Vand fra Køkkener, Pissoirer, Stalde, Slagterier og andre Næringsbrug omkring i Byen i Rendestenene og aabne Grofter. Det var derfor intet Under, at Byen i den varme Tid var plaget af Stank og skadelige Uddunstninger. I Gaardene var Forholdene endnu værre end i Gaderne. Spildevand af alle Slags sank i Jorden, og Grundvandet og dermed Brøndene blev derfor i Aarenes Løb mere og mere forurenede med forraadnede Stoffer, der betingede Fremkomsten af farlige Epidemier. Latrinvæsenet var meget tarveligt, de fleste Steder var der Tønder, men der fandtes ogsaa Gruber, der kun tomtes en Gang om Aaret. Iøvrigt udtømtes Tønderne i aaben Vogn og indsattes igen urensede. Til Afhjælpning af disse højst uheldige Forhold burde Byen have et Højtryks-Vandværk og et Kloakværk med Oppumpningsstation og Udlob paa Saunsøgaard's Jorder, der

maatte kunne betale noget for det godningsrige Kloakvand. Da man ikke anede, hvor man skulde gaa hen og finde Undergrundsvand, gav Ambt Anvisning paa at bruge Overfladevandet i Indrefjorden. Der blev foretaget en kemisk og mikroskopisk Undersøgelse af Vandet fra fire Brønde og Indrefjordsvandet. I alle Brøndene var Vandet stærkt inficeret og indeholdt en forbavsende Mængde Ammoniak, saa det ikke engang var tjenlig til Opvask endsige Madlavning og Drikkevand. Sammenligningen faldt iøvrigt saaledes ud: i Brøndvandet var der 0,222 % Salpetersyre mod 0,001 i Indrefjorden, af Svovlsyre 0,176 mod 0,098, af Klorbrinte 0,339 mod 0,253, af Kulsyre 0,228 mod 0, af Kalk 0,377 mod 0,057 og af Inddampningsrester 1,99 mod 0,7. Sammenlignede man Indrefjordsvandet med Gennemsnitsresultatet fra 15 Soer, havde disse meget mindre Klorbrinte (0,029 mod 0,339) og en mindre Inddampningsprocent (0,256 mod 1,99), med de øvrige Stoffer var Forholdet omtrent ens. — Det var første Gang, Byraadet fik ren Besked om, hvor forfærdende slette Forholdene var, og man maa lade det, at det ikke sad Advarselen overhørig. Man vedtog Ambts Forslag om at bygge et Vandværk til 140,000 Kr. og et Kloakværk til 170,000 Kr. Vandværket bestod af et Klarebassin i Indrefjorden (det nuværende yderste firkantede Bassin), hvortil Vandet fra den yderste Del af Indrefjorden blev ledet gennem et Filter. Bassinet var 5 Fod dybt og i Flademaal $\frac{1}{2}$ Td. Ld. Det kunde rumme 4 Dages Vandforsyning, og man regnede med, at Vandet vilde blive betydeligt forbedret ved denne Ordning. Fra Bassinet fortes en Ledning ind til Vandværket ved Nybro, hvor Vandet blev iltet ved at løbe gennem flere Filtre for sluttelig at blive pumpet op i Vandtaarnet i Tilegade paa Byens højeste Punkt. Da Vand- og Kloakværket var færdigt, havde det kostet 272,000 Kr.²⁶.

I Byen var Glæden over det skete Fremskridt stor; men den holdt for Vandets Vedkommende ikke længe. Undersøgelsen af Indrefjordsvandet var sket paa det heldigst mulige Tidspunkt, nemlig i Begyndelsen af Marts, og det viste sig hurtigt, at Kvaliteten kunde ændres betydeligt med Aarstid og Vejrlig, og hertil kom, at da Byens Jordsmon gennem Kloakerne blev befriet for alle de Uhumskheder, det for maatte sluge, bedredes Vandet i Brøndene betydeligt. 1886 vedtog Byraadet da ogsaa at ofre nogle Hundrede Kroner til Rensning og aarlig Vedligeholdelse af Brøndene. Forud for denne Beslutning laa Resultatet af en Undersøgelse af Vandværksvandet i en Varmeperiode. Steins Laboratorium erklærede, at Vandet var saa slet og usundt, at

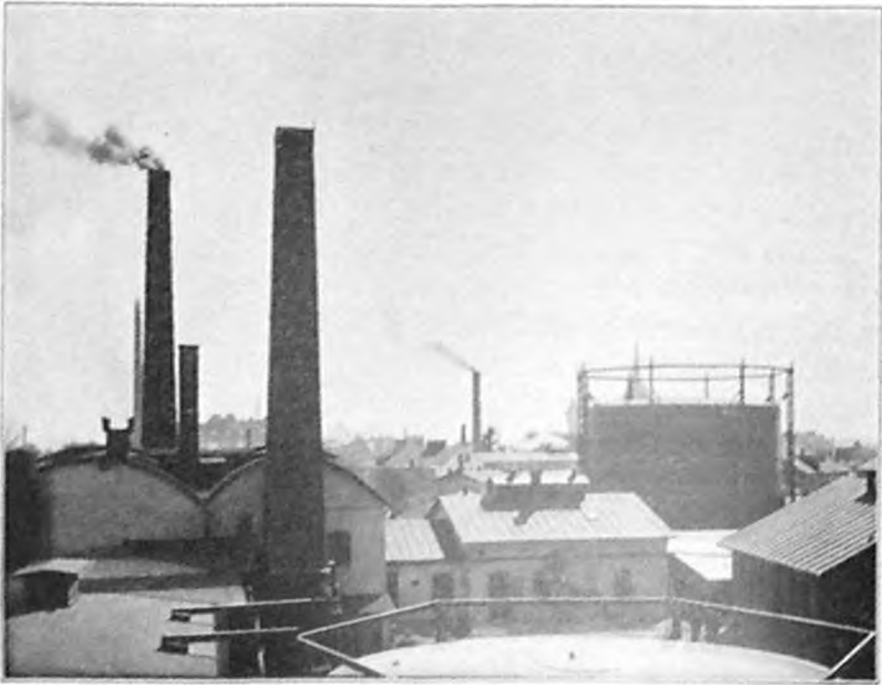

Vandværket ved Nybro til højre. Til venstre Botterns Gaard.
Johanne Birkedahl fot. c. 1890

man ikke burde tillade, at det brugtes til Drikkevand og Madlavning. Stiftsfysikatet, der fik Sagen til Erklæring, udtalte, at det slette Resultat af Undersøgelsen skyldtes den ved Sommervarmen forårsagede stærke Oplosning af organiske Stoffer. Den koldere Aarstid og stærkere Tilløb til Bassinet vilde bedre Forholdene betydeligt. *Nakskov Tidende* oplyste som Supplement til den videnskabelige Undersøgelse, at Vandet i den varme Tid havde en afskyelig Lugt og en ubehagelig Smag og vrirmede af »Utojs« baade vegetabilsk og animalsk. Naar det havde henstaaet 24 Timer i en Karaffel, afsatte det paa dens Sider og Bund en Masse røde Trevler. De mange kolerielignende Tilfælde skyldtes efter lægekyndig Udtalelse Vandet. De nye Filtre, der var udlagt paa Vandværket, havde ikke hjulpet synderligt. Tilløbet til Indrefjorden var alt for ringe i den varme og tørre Tid, og Vandet i Bassinet maalte ofte over 20 Graders Réaumur. I Byraadet, hvor Kalamiteten gav Anledning til stor Debat, erklærede Borgmester Brücker, at hvis man blot selv filtrerede Vandet, kogte det og bagefter afkoledede det i Isskab, var det slet ikke saa daarligt. Ingen i Byraadet fandt Vittigheden — for en saadan var det vel — værd at le ad. Den ringe Trost, at det kun var i den varme Tid, at Vandet var saa slet, fik man ikke engang Lov at beholde. Thi i Vinteren 1891 blev Vandet overordentlig slet grundet paa et langvarigt Isdække i Indrefjorden. Man fik Tilladelse til at tage Vand fra Vesterborg Sø gennem Sukkerfabrikens Ledninger. Det gav en Udgift til Rensning af Rør m. m. paa 577 Kr., men man var glad til, for Indrefjordsvandet var ubrugeligt²⁷. Utilfredsheden

voksede Aar for Aar, og 1895 maatte Byraadet vedgaa, at Indrefjordsvandværket var og blev en Fiasko, som der maatte raades Bod paa, ligemeget hvad det kostede. Man gav sig til at bore efter Vand Byen rundt indenfor en Radius af 2—3 Kilometer. I et Par Aar gav alle Boringer negativt Resultat, men 1897 var man endelig heldig og fandt en god Vandaare i Branderslev. Man vedtog 1898 at bygge en Pumpestation i Branderslev til 60,000 Kr., og i 1899 bevilgede man andre 120,000 Kr. til Vandværkets Fuldførelse. Den 31. Marts 1900 blev Vandværket indviet under store Festligheder. Først Vin, Kransekage og Hurra paa Pumpestationen i Branderslev. Derefter Festmiddag med et Par Hundrede Deltagere paa »Harmonien« med mange Taler og Sange, og det nye Vand paa Flasker ved hver Kuvert at nyde ved Siden af Champagnen³⁸. Denne Gang blev man ikke skuffet. Vandværket holdt, hvad der var lovet; det vanskelige Spørgsmaal var endelig løst. Ved senere Boringer er det lykkedes at forøge Vandmængden i Forhold til Forbruget. Selve Vandværkets Drift er blevet moderniseret og simplificeret ved elektrisk Drift, saa Vandværksanlægget ved Nybro med alle dets Maskiner gjort overflodigt. Samtidig blev Vandtaarnet forhøjet og forsynet med en større Beholder. Kloaknettet er selvfølgelig ogsaa i Tidens Lob udvidet meget betydeligt og med meget store Ofre.

Havde Vejen til en tilfredsstillende Vandforsyning været lang og besværlig og krævet store Ofre, kom man til Gengæld let og smertefrit til en tidssvarende Belysning. Og man var endda meget tidligt paa Færde. 1857 fik København sit første *Gasværk*, og det var næppe færdigt, før Nakskov Borgere paa en Raadstuesamling vedtog, at nu skulde det være forbi med de osende Tranlamper, nu vilde de have deres By ordentlig belyst, nu skulde Nakskov ligesom København have et Gasværk. Viljen var god nok, men det kneb med Pengene. Forhandlingerne herom tog et Par Aar; men 1860 fik Kommunen Lov til at anvende 10,800 Rigsdaler, — som den havde faaet i Afløsning af Broengene ved Søndergade Bro — til Gasværket og yderligere laane 32,000 Rigsdaler i Lollands Spare- og Laanbank. Anlægget kostede 39,400 Rigsdaler, og det overskydende Beløb indsattes som Driftskapital. Den 12. Februar 1861 tændtes Gassen for første Gang i Nakskov Gader og blev med andagtsfuld Glæde betragtet af Byens Befolkning, der alle var af Hus for at fejre Begivenheden, rose det nye Lys og haane de gamle Tranlamper. H. C. Andersen kunde godt have skrevet et Eventyr om dem, for de kom nemlig endnu en Gang

Gasværket

til Værdighed. Færgelandets faa Behoere kunde, afspærrede som de var af Fjorden, ikke faa Gas, og 1866 bekvemmede de sig saa til at bede om et Par Tranlygter, der da ogsaa blev hentet ned fra Skrammelloftet og anbragt derovre. Allerede 1862 gav Gasværket et Overskud paa 1350 Rigsdaler. Produktionsprisen var 17 Mark 3 Skilling (5 Kr. 75) pr. 1000 Kubikfod og Salgsprisen 21 Mark (7 Kr.). I Sommerhalvaaret gav Værket Underskud, der aad en Del af det store Vinteroverskud, og 1863 slog man derfor ind paa Levering af Kogegas til en Pris af 10 Mark (3 Kr. 33 Øre), men først i 1867 blev Forbruget af Kogegas saa stort, at Produktionsprisen kom ned under Salgsprisen. Prisen paa Belysningsgas var samtidig naaet ned til 12 Mark 8 Skilling. 1869 maatte man allerede udvide Værket, og det gentog sig 1875. I 1882 fik man en ny, stor Kunde i Sukkerfabriken og kunde af den Grund nedsætte Prisen til 3 Kr. pr. 1000 Kubikfod baade for Belysnings- og Koge-Gas, saa man blev fri for at have to Sæt Maalere. Ved Værkets Anlæg var der opsat 70 Gaslygter, hvoraf de 16 brændte hele Natten. 1882 var de tilsvarende Tal 110 og 35, og deres Tal ogedes stadigt. Efter endnu et Par Udvidelser stod Værket 1887 i en Anlægskapital paa 187,000 Kr., men heraf skyldte man kun 25,000 Kr. Siden 1881 havde Værket leveret gratis Gas til Gade-

**Møllebugten ca. 1870. Usigneret Fotograf
Til venstre Bays »Marienlyst Mølle«, til højre Gasværket.**

Samme Sted 1935. Ved »Ola's Kaj ligger et af Ø. K.s Motorskibe.

belysningen og desuden indbetalt 81,000 Kr. i Kæmmerkassen. Gasværksudvalget havde da ogsaa den Tilfredsstillelse at modtage et Brev fra Eisenach, hvori man udbad sig Værkets Regnskab for 1883, da dets Resultat overalt havde vakt den største Overraskelse^{*)}. Det eneste alvorlige Uheld paa Værket indtraf 1890, da de tre Arbejdere, der havde Nattevagt, en Morgen fandtes døde, dræbt ved Gasforgiftning. Byraadet bevilgede Enkerne en Understøttelse og bekostede de forulykkedes Begravelse. Den foregik fra Kirken under almindelig Deltagelse. I hele Byen vajede Flagene paa halv Stang og et mægtigt Følge ledsagede Kisterne fra Kirken gennem Byen til Kirkegaarden. — Gasværket er i den nyere Tid udvidet og forbedret flere Gange.

Da det elektriske Lys gjorde sin Entré herhjemme, søgte Byraadet at gentage Succes'en med Gasværket og være tidlig paa Færde. 1892 fik København sit første *Elektricitetsværk*, og 1898 indbød Byraadet til Tegning af Elektricitet med Oprettelsen af et Elektricitetsværk for Øje. Men enten nu Tilfredsheden med Gassen har været for stor eller Tilliden til det nye for ringe, saa blev Resultatet, at ikke en eneste tegnede sig, hvorefter Boghandler Jespersen fik Tilladelse til at anlægge et privat Værk og fore Ledninger over Dronningensstræde paa Betingelse af, at han skulde fjerne dem, naar Kommunen selv anlagde et Elektricitetsværk. Endelig 1908 vedtoges det at bygge et Elektricitetsværk^{*)} til 320,000 Kr. Værket, der straks fik en betydelig Tilslutning, aabnedes 1909 og er siden flere Gange udvidet meget betydeligt med Ledninger til det meste af Norreherred samt en Hjælpeledning til Maribo og Nykøbing.

— 1880 fik Nakskov en ny *Toldkammerbygning*. Toldvæsnet havde hidtil boet tilleje i et Hus i Havnegade nedenfor Apoteket, men Forholdene var højst utilfredsstillende. Pakrummet var fugtigt, fuldt af Rotter og Mus, saa Varerne kunde blive beskadiget af at ligge der blot en Nat og desuden var Losse- og Ladepladsen flyttet længere ud. Kommunen tilbød Staten en fordelagtig Grund for 2250 Kr. Tilbudet blev modtaget, og en ny Bygning opførtes for 19,619 Kr., saa den samlede Udgift blev 21,869 Kr. I 1917 blev denne Bygning afløst af den nuværende Toldbod^{**)}. — 1915 opførtes et nyt Havnepakhus^{***)} paa det gamles Grund. Det første Havnepakhus laa paa Havnepladsen lidt Vest for Farverens Stræde.

1896 ofrede Byen 95,000 Kr. paa et offentligt *Slaglehus* med tilhørende Kodkontrol.

^{*)} Se Billed: Bd. I, S. 297. ^{**)} Billed: Bd. II, S. 39. ^{***)} Billed: Bd. I, S. 154.

GADERNE — RENLIGHEDEN

Gaderne var jo fra gammel Tid Bystyrets omme Punkt baade hvad Brolægning og Renlighed angaar; men man havde dog efterhaanden faaet Øje for Skavankerne og søgte Tid efter anden at bøde paa dem. Under Englandskrigen blev Hovedruten Nygade, Søndergade, Vejlegade brolagt og forsynet med Fortouge, der ligeledes var brolagt, og da den værste Forskrækkelse over Bankerot-Krisen havde sat sig, gik man i Gang med Sidegaderne. 1817 foretog man Brolægning i Bibrostræde og Præstestræde med en Bekostning af 887 Rigsdaler, 1818 fortsatte man med Bredgade, der kostede 762 Rigsdaler, og 1819 kom Turen til Tilegade og Hollændergade, som kostede 631 Rigsdaler. Naar Bredgade blev saa meget dyrere, kom det af, at her blev lagt Fortov, hvortil Beboerne gav 202 Rigsdaler^o. Baade i Hovedgader og Sidegader bestod Brolægningen kun af uhugne Søsten, der var sorteret efter Størrelse og omhyggeligt lagt, saa det virkelig betød et stort Fremskridt fra tidligere Tilstande, men først 1857 naaede man saa vidt, at man vedtog, at de runde Søsten i Hovedgadernes Fortoug skulde erstattes med Fliser. Reformen, der blev vedtaget paa en Raadstuesamling med 44 Stemmer mod 22, stod i Forbindelse med Omlægningen og Reguleringen af »Hovedlandevejsgaderne«, d. v. s. de Gader, der forbandt Hovedlandevejen fra Maribo i Øst med Hovedlandevejen til Taars i Vest. Arbejdet udførtes og bekostedes af Amtet, men med et klækkeligt Tilskud paa 12,300 Rd. fra Byen, som dog fik indrommet lempelige Afbetalingsvilkaar med Afdragsfrihed de første 10 Aar. Først ved denne Regulering blev Hovedgadernes smaa Bakker og Dale udjævnet. Hvor der skete Paafyldning i en saadan Grad, at Fortougene blev væsentligt hævede og voldte Gene for Ejendommene, fik disses Ejere tilkendt en beskeden Erstatning. Kravet herom var fremsat af 14 Ejendomsbesiddere; de 4 blev afvist og de ti fik Erstatninger, som varierede fra 3 til 50 Rigsdaler; ialt udbetaltes paa denne Konto 171 Rigsdaler og 2 Mark. Til Brolægningen af Hovedlandevejene anvendtes her for første Gang hugne Brosten, men kun for Gadens midterste Del, paa Siderne af den smalle Korebane anvendtes fremdeles runde, uhugne Søsten^o). 1875 fik Torvets Nordside en Korebane med samme fine Brolægning¹. Østre Boulevard laa som Landevej indtil 1895, saa først blev den brolagt. Byraadet afkrævede — i Henhold til den nye Kommunalvedtægt — Beboerne et Bidrag og inddrev det ved Udpantning, da de

^o) Se Billed: Bind I, Side 305.

nægtede at betale. De klagede saa til Ministeriet, der naturligvis gav Byraadet Medhold. Jærnbanegade fik ikke Brolægning for 1912 og Norre Boulevard først 1918. De skylder begge Lollandshbanen deres Tilblivelse. Undtaget herfra er dog den Strækning af sidstnævnte, der ligger mellem Klostergade og Vejlegade; den laa som forbudt Smutvej i over hundrede Aar og blev først officielt anerkendt og makadamiseret 1862³. 1878 anlagdes Niels Nielsensgade hovedsagelig paa opfyldt Terræn, idet man ved Opmudring af Sejllob og Havn fyldte Ølkarsgraven, Slusegraven og et lavt, sidt Jordsmon deromkring⁴. 1881 anlagdes Winchelsgade, som længe havde været ønsket af Beboerne paa Møllemarken; 1879 indgav de 29 i Tal, men med et Følge af 111 Nakskovindvaanere Andragende til Byraadet om at faa anlagt en Gangsti, hvor nu Gaden gaar, da en saadan Sti vilde forkorte dem Vejen til Byen meget betydeligt, idet de jo skulde helt om ad Østre Boulevard, selv om de kun havde Ærinde til Havnen. Møller Sove, der ejede hele Strækningen fra Møllen og langs ud mod Indrefjorden, vilde imidlertid ikke godvillig afgive Jord til en Sti, der delte hans Mark, og Byraadet vilde ikke expropriere og afslog Andragendet. Beboerne henvendte sig saa til Ministeriet, der dog ikke mente at kunne tvinge Byraadet i denne Sag. Naar Beboerne af Møllemarken alligevel fik ikke blot en Sti, men en hel Gade, skyldtes det Anlæget af Sukkerfabriken. For at skaffe den Sporforbindelse og Rorforbindelse med Havnen, vedtog Byraadet 1881 at anlægge en Gade paa en opkastet Dæmning langs med Indrefjorden fra Havnen til Fabrikens Grund. Winchell & Bottern afgav gratis den nødvendige Grund, medens Sove forlangte og fik 1 Kr. pr. □ Alen. Maaske var det paa Grund af denne Villighed fra Winchell & Botterns Side, at Folk straks kaldte den nye Gade Winchellsgade. Byraadet var imod dette Navn og fastslog 1888, at Gaden hed og skulde hedde Dæmningen⁴. Protesten hjalp ikke Spor. Folkets Røst var den stærkeste, og nu bærer Gaden ogsaa officielt gamle Købmand Winchells Navn.

Forandringerne med de gamle Gader i den indre By var naturligvis ikke store. Præstestræde, der oprindelig var en meget smal Gyde, blev i 1846 udvidet ved at Kirkegaardsmuren, der den Gang naaede ud i Gaden, blev nedrevet og en Strimmel Kirkegaard lagt til Gaden⁴. Iøvrigt har flere af Gaardene mellem Hovedstroget og Havnen i udpræget Grad Karakter af Gyde eller Stræde, og som saadan er de ogsaa i Aarhundreder benyttet af Fodgængere*), indtil Spekulationen

*) Se Billedet Side 265 i Bind II.

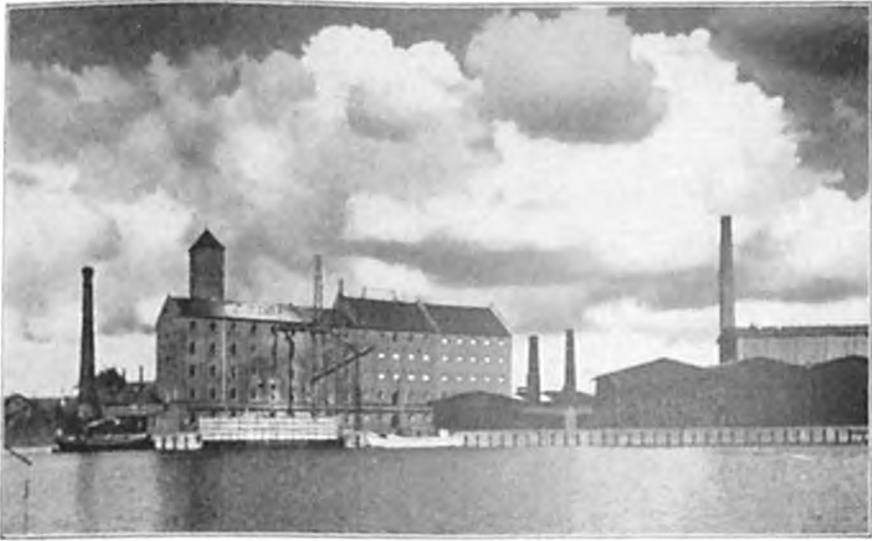
i nyere Tid lod Portene mod Stroget omdanne til Butiker. 1915 fik Beboerne i Bredgade opfyldt et Ønske, de gennem en Menneskealder atter og atter havde fremsat overfor Byraadet; de fik Gaden fort igennem til Jernbanegade. Oprindelig gik Gaden naturligvis kun ned til den gamle Vold og stod ved Hollændergade i Forbindelse med Tilegade Port. Da Asylet 1863 blev bygget paa Voldterrænet, fandtes der hverken Jernbane eller Jernbanegade og derfor heller ingen Tanke om, at Bredgade kunde føres videre, følgelig blev Asylet lagt saaledes, at det laa tværs for Gaden. Det var Bekostningen ved at nedrive den nordre Ende af Asylet og bygge til den søndre, der gjorde det saa vanskeligt for Bredgadebeboerne at faa deres Ønske opfyldt.

De snævre Stræder har alle Dage voldt Gene for Færdslen; thi selv om de gamle Bondervogne i Nutidsøjne synes meget smalle, var de dog for brede til, at to kunde passere hinanden i Strædet, og særlig galt var det naturligvis i den snævre Ende af Dronningens Stræde, fordi dette Stræde ved sin Beliggenhed lige for Langebrø optog hele Færdselen fra Sonderherreds nordlige Sogne. Begrebet ensrettet Færdsel kendtes ikke, og da Politimesteren 1828 fandt, at »noget burde der gøres,« vidste han ikke bedre end helt at spærre den gennemgaaende Færdsel ude fra Stræderne. Han søgte og fik Stiftamtmandens Tilladelse til at nedramme Pæle i begge Ender af Farverens og Dronningens Stræde. Pælene maatte kun »nedlægges«, naar Korsel til Strædets Beboere gjorde det nødvendigt. Stor Fornøjelse fik Politimesteren nu ikke af sin Reform; thi naar han om Morgenens kom for at inspicere sine Stræder var Pælene væk. Lige saa ofte han lod nye Pæle slaa i, blev de fjernet; de stod der godt nok hele Dagen, men i Nattens Mulm og Mørke forsvandt de. Saa satte han Vagt i Stræderne. Det hjalp; Pælene fik Lov at staa urorte hele den Uge. Vagtholdet varede, men næppe var Vagten inddraget, for Pælene ogsaa forsvandt. Politimesteren var mere end glad, da en Kreds af Strædernes Beboere sikrede ham et ærefuldt Tilbagetog ved at indgive Andragende om at faa Spærringen ophævet. Andragendet blev allernaadigst imodekommet⁴⁰. Nogle Aar senere var Sindene stærkt optaget af en Strædespærring af mere privat Karakter. Købmand Laccopidan, der ejede Ejendommen Torvet 7, fandt nemlig paa at spærre det saakaldte Blindestræde, der fra hans »søndre Tverhus« forte ud til Havnen. To Husejere, som ogsaa havde Udgang til Strædet, klagede og fik Medhold hos de eligerede Borgere; men Laccopidan holdt paa, at Strædet var hans, og at hans Gaard ligesom alle

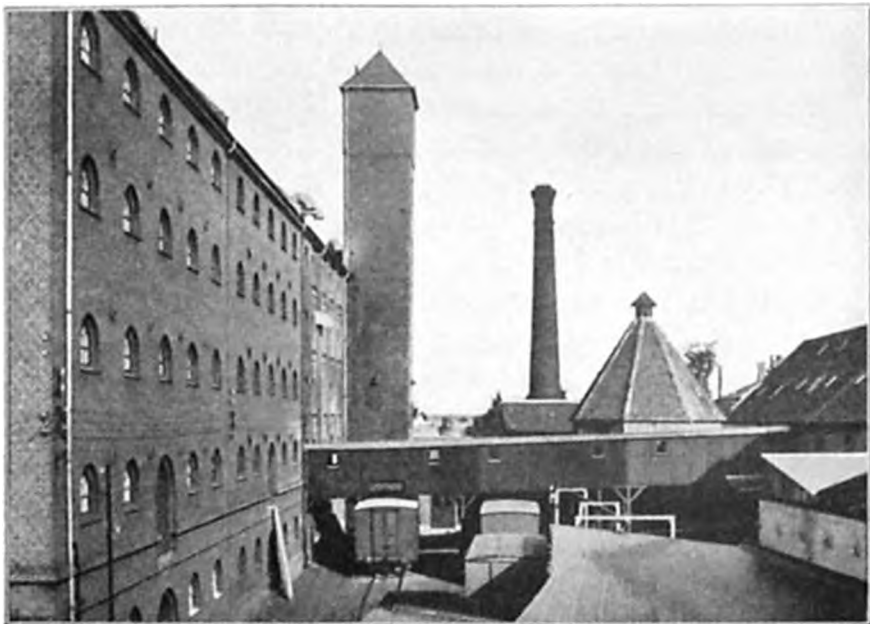
de andre strakte sig helt ud til Havnen. Magistraten anlagde Sag mod ham med det Resultat, at han domtes til at fjerne Stakit og Port, da Strædet tilhorte Byen. Sagsomkostningerne maatte han ogsaa udrede¹⁷.

Det kan ikke nægtes, at *Renligheden* vandt Terræn omkring Aarhundredskiftet. I sidste Halvdel af 1700-Tallene var man naaet til at rense Gaderne en Gang om Ugen, mod tidligere en eller, naar det gik højt, to Gange om Aaret, og i Begyndelsen af 1800'erne naaede man frem til at feje Torve og Gader to Gange ugentlig; altsaa et Hundredprocents Fremskridt — statistisk set; thi den reelle Renlighed holdt ingenlunde Skridt med den officielle. Inde i Gaardene var der hverken Fejepligt eller Fejeiver, og hvad Gadefejningen angaar, blev Pligten dertil ikke taget alt for højtideligt og Arbejdet dermed ikke gjort alt for grundigt. I selve Gaderne skulde Grundejerne naturligvis selv besørge Fejningen og bære det sammensejede ind paa deres Mødding; men paa Torve og Pladser besorgedes Fejningen af Fattiglemmerne, og Bortkørslen af Sammensejningen blev bortliciteret. Havde den Mand, der sejrede ved Licitationen, ikke selv Gaard — hvad han sjældent havde, da Arbejdet med Gadesnavset ikke hørte til det fine — maatte han se at faa lidt ud af Materialet ved at sælge det. 1822 sluttede f. Eks. Ole Svendsen, der havde overtaget Bortkørselen, Kontrakt med Ejeren af Stenso om, at denne for 16 Rigsdaler om Aaret skulde have »al den Godning, der falder paa Nakskov Torv« i Tiden fra 1. Maj 1822 til 1. April 1825¹⁸. Naar man tager Datidens Pristal i Betragtning, har det ikke været smaa Mængder Godning, der mellem Aar og Dag »faldt paa Nakskov Torv«. Nakskov var med Hensyn til Renligheden hverken værre eller bedre end Landets andre Provinsbyer, og i et enkelt Spørgsmaal var den langt forud for København. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede udførtes Fejningen paa Hovedstadens offentlige Pladser af Fattiglemmerne, og vi ældre har tydeligt i vor Erindring Synet af en Trop Ladegaardslemmer, der med Kostevaabnet paa Skulderen marcherede midt ad Gaden under Anførsel af den messingknapprydede, stokbevæbnede Opsynsmand, der holdt sig fornemt paa Fortouget under Marchen fra eller til Ladegaarden. Ingen nulevende har set noget tilsvarende i Nakskov; thi her vedtog man allerede i 1819, at Gadefejningen ikke mere skulde udføres af Fattiglemmerne, men bortliciteres¹⁹. Allerede 1869 gik man i Nakskov over til at feje Gaderne tre Gange ugentlig²⁰, og videre er man da ikke naaet endnu. Kommunal-

bestyrelsen var selvfølgelig fuldt vidende om, at Gadefejningen kun var et rent udvortes Renlighedssymbol, der ikke stod i Kontakt med Forholdene indendørs og indengaards. Det fremgik klart af de Forholdsregler, man tog, naar der var Epidemier under Optræk. Under Koleræpidemien i 1853 gjorde Kommunalbestyrelsen f. Eks. sit bedste for at faa ryddet op i Griseriet i Gaardene. To Gange om Ugen sendte man en Dagrenovationsvogn gennem Gaderne til Optagelse af Fejeskarn og Affald fra Husholdningerne. Der ligger, hed det i Bekendtgørelsen, i mange Gaarde Moddinger af denne Art og stank, Beboerne skulde selv bære Snavset ud til Vognen, hvis Ankomst meldtes ved Ringning, og for at den alligevel ikke skulde blive upaaagtet, udmeldtes der fire Mand af hver Fjerdning til at have Opsyn med Renligheden⁵¹. Ogsaa Politivedtægtens Bestemmelser aabenbarede adskillige Brøst i den almindelige Renlighedssans. I Vægterinstruksen af 1817 indskærpedes det Vægterne, at de skulde paase, at Beboerne ikke om Natten bar deres Urenligheder ud paa Gaden eller kastede det i Havnen. Endnu 1874 indskærpede Politimesteren gennem en Annonce Bestemmelserne om, at Indholdet af Latriner og Svinestalde ikke maatte kastes i Havnen eller Voldgraven⁵². Det vidnede jo kont om Autoriteternes Renlighedsiver, men stod jo lidt skævt til den Kendsgerning, at Byen havde et offentligt »Vand«-Kloset ved Langebro. 1872 klagede Kaptajn Brandt over denne Retirade. Han mente, den burde henvlyttes til et »mere passende Sted«, eller dog omgives med et Plankeværk, saa de omboende og forbipasserende ikke generedes ved Synet af dem, der benyttede Huset. Byraadet vedtog at henville til Udvalget at afhjælpe de paaklagede Ulemper. At Kommunalbestyrelsens Syn ikke var lige saa skarpt, naar det gjaldt dens egne Domæner, fremgaar iovrigt af en Skrivelse, den 1876 modtog fra Distriktslægen. Han protesterede imod, at Kloaken fra Bredgade udmundede i et af Voldanlæggets Bassiner, der var uden Aflob, saa Vandet var helt grønt og halvraaddent. Hvis Byraadet ikke vilde gore noget ved det, vilde han klage til »højere Vedkommende«. Byraadet vedtog at fylde Bassinet, men gav samtidig Distriktslægen Kvart for Terts ved at henlede hans og Sundhedskommissionens Opmærksomhed paa, at de Forhold, der raadede i Slagterierne i Bredgade i Sygehusets umiddelbare Nærhed, var langt værre end Bassinet⁵³. Sundhedskommissionen har aabenbart ikke reageret paa Finten; thi den under Omtalen af Vandværket gengivne Betænkning viser jo, at Forholdene var ganske uforandret en halv Snes Aar senere. Med Byens grundige Kloakering

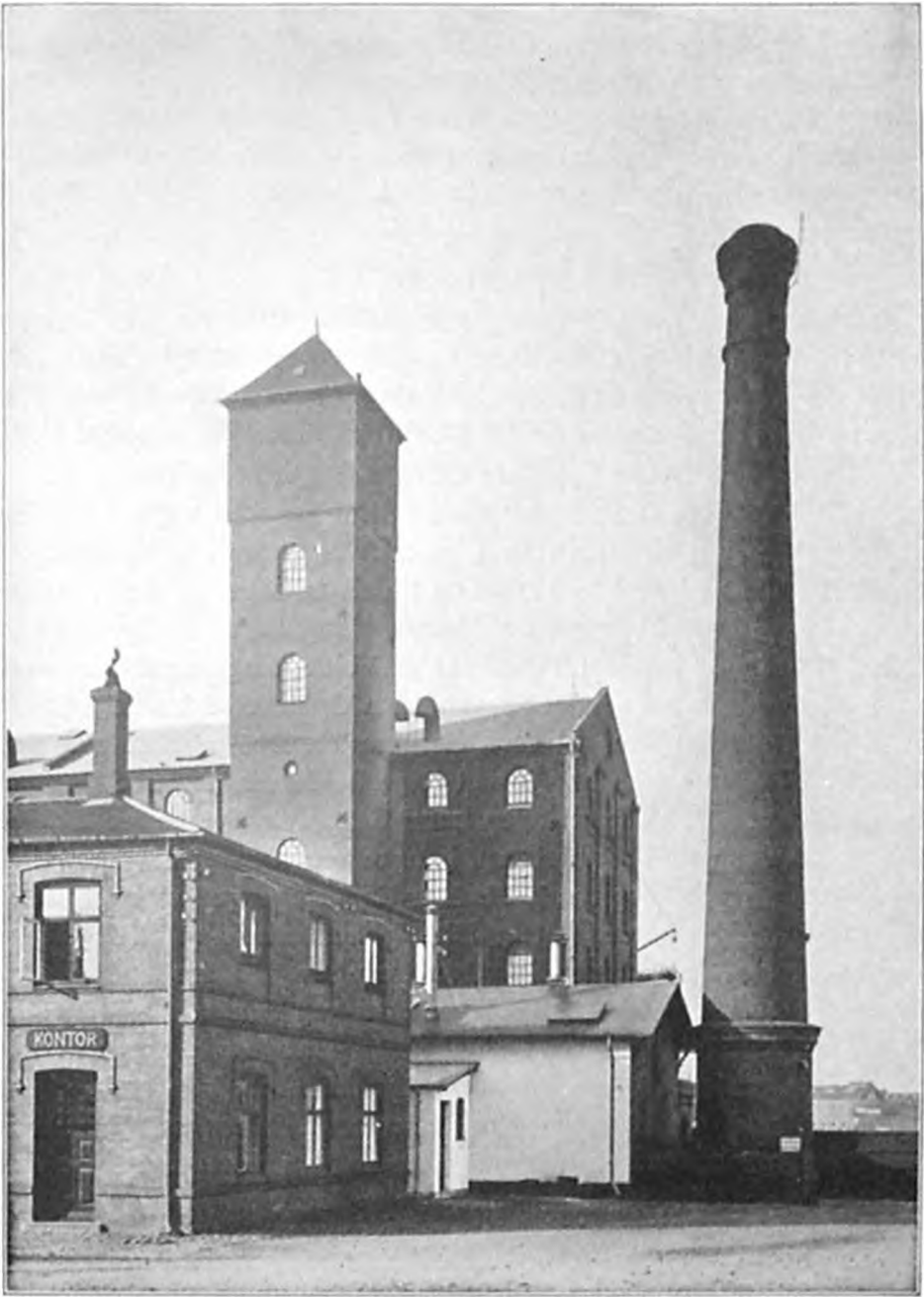

•Ota•Havregrynsfabriken, til højre Rismøllen.

Endnu findes Bays gamle Kornlørringsovn midt inde i •Ota•s moderne Fabrikskompleks.

Havregrynsfabriken i Ota.

indtraadte et Vendepunkt i Renlighedsspørgsmaalet, og siden gik det stadig fremad Skridt for Skridt; men man skulde dog helt op til 1899, før man naaede saa vidt at faa samtlige Skole-Latrinere omdannet til Vandklosetter. 1896 fandt Byraadet det foreneligt med Skønhedshensynet at anbringe et Pissoir, et saakaldt »Mavebælte« paa Nytorv, men tre Aar senere gik man dog i sig selv og vedtog at fjerne det.

LYSTANLÆGENE

Svingelen! Der var hos alle gamle Nakskovitter en lys Klang i dette Navn, en Klang af Stolthed og Glæde over at eje denne lille Perle, der bortkommet og genfundet lyste op i en skønhedsfattig Tid. Som en Del af Krogsbølles Jorder blev Svingelen 1550 skænket Nakskov By, og som Byens Ejendom nævnes den hundrede Aar senere i Nakskov Vedtægt af 1650, der sætter Straf for at hugge der, uden at det sker »til Byens Gavn«^{*)}. I de efterfølgende Elendighedstider er Skoven sikkert blevet forhugget og tildels odelagt, og dette, i Forbindelse med Bymatadorernes voksende Hang til at berige sig paa Byens Bekostning gennem Tilegnelse af Volde, Enge og Grave, maa vel være Forklaringen paa, at Skoven uden Ophævelse fra nogen Side er gledet fra Byen over til dens Borgmester. Det er sket paa den Maade, at Borgmesteren har ansøgt Regeringen om at faa Svingelen tillagt sit Embede, og Regeringen har i Glæde og Uvidenhed foræret andres Ejendom til Borgmesteren, ganske som den gjorde med Byfogedsoen, der paa tilsvarende Vis blev tillagt Byfogedembedet, skønt det var Byens Ejendom. Det er ikke lykkedes mig at finde sikker Oplysning om Tidspunktet for Overdragelsen. 1725 skriver Borgmester Forbus^{**)}, at han i Svingelen, som var tillagt hans Embede, havde opelsket en Underskov og unge Ege. Han havde dengang kun været Borgmester i 6 Aar, og formentlig har han faaet tillistet sig Svingelen ved sin Tiltrædelse af Borgmesterstillingen 1719; men noget bestemt herom kan foreløbig ikke anføres. I ca. hundrede Aar betragtede de skiftende Borgmestre Svingelen som deres Ejendom, indtil Borgmester Pontoppidan 1813 fik Tilladelse til at sælge den til Byen for en aarlig Afgift af 18 Tdr. Byg efter Kapitelstakst⁶⁴. Skødet, der er udstedt til Byen, er dateret den 25. Februar 1813. Der laa ikke bag dette Køb noget som helst Ønske om at erhverve Svingelen som Lystskov for Byen eller Sommerglæde for dens Borgere;

^{*)} Bind I, Side 227. ^{**)} Bind II, Side 228.

thi umiddelbart efter Købet overlod man Skoven til Sammenslutningen af Byens Markejere mod, at den betalte den aarlige Afgift, der repræsenterede Kobesummen. Saa gik der 30 Aar paa den Maade. 1843 fandt Kommunalbestyrelsen saa pludselig paa at bestride Markvejernes Ret til Svingelen og forlangte, at de enten skulde fremlægge Adkomstbevis eller indrømme, at Svingelen var Byens. Markejerne fremlagde deres Protokoller og Regnskaber, der viste, at de havde taget Skoven i Besiddelse straks efter, at Byen havde købt den og siden stadig betalt den paa Skoven hvilende Afgift. De Beviser var ikke til at omstøde, og det endte saa med, at Byen 1844 betalte Markejerne 500 Rigsdaler for at afstaa Svingelen til Byen, der selvfølgelig saa ogsaa skulde udrede Bygafgiften⁶². Denne Gang bundede Ønsket om at erhverve Skoven for Byen i Trang til at skabe Borgerne et Udflugtssted, hvor Byen selv og ikke en snævrere Kreds af Borgere var Herre, og først nu begyndte Arbejdet paa at opelske Svingelen til en virkelig Lystskov. Den aarlige Afgift paa 18 Tdr. Byg efter Kapitelstakst blev stadig af Kæmnerkassen udredet til Borgmesteren indtil 1925. De Afgifter, Byen betalte af de forskellige Jorder, skulde da afløses, og da Regeringen herunder ogsaa forlangte Afgiften paa 18 Tdr. Byg kapitaliseret og betalt, fik jeg Byraadets Bemyndigelse til over for Ministeriet at dokumentere Byens gamle Ejendomsret til Svingelen med Krav om at faa den overtaget uden Betaling af nogen Art. Det lykkedes.

Det, vi nu kalder Svingelmosen, hed tidligere Krogsbølle Mose og horte oprindeligt ikke med til Skoven. Den Svingelmosen, som man tidligere talte om, laa inde i selve Skoven, men er forlængst tilgroet og opfyldt. 1850 vedtog Kommunalbestyrelsen at leje Krogsbølle Mose for at faa billigt — og man bør tilføje slet — Brændsel til Byens offentlige Stiftelser. Svaret lød, at Torveskæret kunde overlages for 50 Rigsdaler aarligt. Man rejste saa Spørgsmaalet om at købe Mosen, og paa en Raadstuesamling blev det med 16 Stemmer imod 10 vedtaget at købe den. Man ansøgte Ministeriet om Tilladelse til at laane Pengene; men længere kom man ikke, først 1890 købte Byrådet Mosen for 2000 Kr. og indlemmede den i Svingelen. Arealet var paa 4 Tdr. l.d., hvoraf Halvdelen var Vand⁶³. Den var dog ingenlunde betalt for dyrt; thi det lykkedes hurtigt at omdanne den til en smuk og idyllisk lille Park.

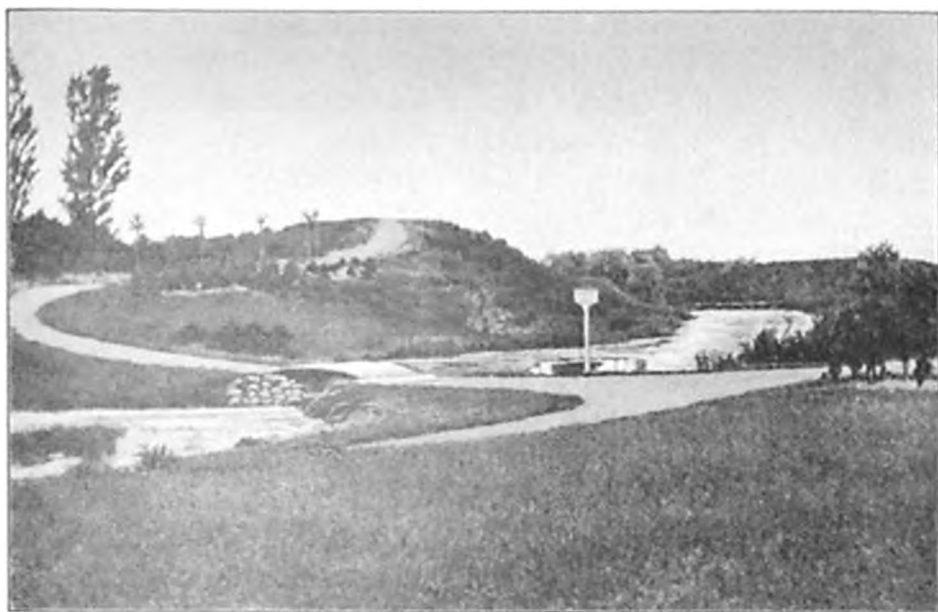
Allerede mens Markejerne var Herre i Svingelen, blev den benyttet som Udflugtssted af Borgerne. Der fandtes i Skoven et meget be-

skedent Skovfogedhus, hvor man, ligeledes i største Beskedenhed, kunde faa en Kop Kaffe og en Snaps. Trangen til et virkeligt Traktorsted voksede med Trafiken til Skoven, og 1836 dannede en Kreds af Borgere et Aktieselskab under Navn af »Den borgerlige Forening i Svingelen«. Aktierne lod paa 10 Rigsdaler, der kunde betales i Rater i Løbet af tre Aar. Man lejede et Jordstykke for en aarlig Afgift til Markkassen af 7 Rigsdaler. Lejemaalet var uopsigeligt fra Markvejernes Side, og Foreningen skulde have Lov til paa den lejede Grund at opføre et Hus, der dog ikke maatte anvendes til Beboelse. Paa Foreningens første Generalforsamling den 28. Maj vedtoges det at bygge Huset efter Murermester Langes Tegninger og Overslag, der lod paa 845 Rigsdaler, 4 Mark og 12 Skilling. Allerede 1840 foretog man den første Udvidelse ved Tilbygning af en Spisesal paa fire Fag. Den kostede 256 Rigsdaler. Siden er der Tid efter anden foretaget Udvidelser og Tilbygninger i alle Ender og Kanter, saa det hele har faaet et noget tilfældigt Præg. Den første Restaurator betalte 10 Rigsdaler i aarlig Leje, og han klagede 1841 over den store Leje og Konkurrencen fra Skovfogedhuset. Bestyrelsen antog saa en ny Vært og fastsatte Prisen paa de forskellige Varer, og saa gik det. 1870 byggede man den første Glasveranda, der er udvidet adskillige Gange. 1908 fornyedes Foreningens Lejekontrakt med Byraadet for 50 Aar. Lejeafgiften er 100 Kr. aarlig⁵⁷.

1894 opførte Nakskov Musikkorps og Musikalske Selskab en Musikpavillon. Byraadet overtog Vedligeholdelsen og gav Tilladelse til, at der afholdtes Koncerter med Entré, indtil Pavillonen var betalt. Den blev nedrevet for et Par Aar siden. Skovfogedhuset er gentagne Gange ombygget, sidste Gang 1882, da det gamle var saa forfaldent, at det ikke kunde repareres, hvorfor man byggede et nyt til 7500 Kr.⁵⁸. 1894 opførte man som Tilbygning et Sommerteater til 5000 Kr.; det stod til 1924, da det nuværende opførtes. Overslaget lod paa 56,000 Kr., men inden alt var i Orden, var der brugt over 100,000 Kr.

Som Kuriosum kan lige nævnes, at Kommunalbestyrelsen i en Aarrække udlejede — Jagtretten i Svingelen, og der blev endda holdt Auktion over den; 1859 androg Lejen 4 Rigsdaler og 5 Mark⁵⁹.

Svingelsvejen var oprindeligt en Markvej, hvis Vedligeholdelse paa-hvilede Markejerne. Ved Anlæget af Jernbanen 1874 overtog Kommunen som offentlig Vej Stykket »fra Maribovej (nuværende Øster Boulevard) til Jernbanen«; fra Jernbanen til Svingelen var Vejen fremdeles privat Vej med Grofter og Piletræer paa Siderne og uden

Anlægget ved »Hoje Kat«. Ad. Lønborg fot. 1870.

Fortov. Det var ikke nogen udsøgt Fornøjelse en Sommerdag at vade gennem dens Støv for at naa til Svingelens forjættede Land. 1878 bevilgede Byraadet Den borgerlige Forening 1500 Kr., fordelt paa tre Aar, til Hjælp til Vejens Istandsættelse. Pilene langs Vejen skulde ryddes, Grofterne fyldes, paa Vejens vestre Side skulde der anlægges en $4\frac{1}{2}$ Alen bred Gangsti og plantes en Tjørnehæk, beskyttet af et Staaltraadshegn, og i Hækken skulde der med 9 Alens Mellemrum plantes Lindetræer (de fleste af dem staar endnu). Arbejdet var kalkuleret til 5500 Kr., og fra Byens Borgere havde Foreningen Tilsagn om 3100 Kr. 1881 blev Stykket fra Jernbanen og ud til det nordlige Hjørne af den ny Kirkegaard overtaget som offentlig Vej^o, og en halv Snes Aar efter tog man Skridtet fuldt ud og overtog ogsaa Resten.

Voldanlægget blev dannet paa den sidste lille Rest af Volde og Grave, der omkring 1850 endnu var bevaret, nemlig det nordøstre Hjørne af Fæstningen, omfattende Christian III.s Vold fra Hollændergade til nuværende Norre Boulevard og Christian VI.s Fæstningsvold fra Tilegade til Jernbanen, saaledes at Yderkanterne dannedes af Voldpartierne: Telegrafvolden, Hoje Kat og Brudesengen (Maribo Bastion); Arealet var i sin Tid tillagt Magistraten som Græsning. Omkring 1840 var der i Nakskov dannet en »Forskönnelses-Komité«, hvis Opgave laa i Navnet. Den indledede 1844 Forhandling med

Magistraten om at faa Voldene overdraget til Byen og udlagt som Anlæg. Magistraten var villig til at afstaa sin Græsningsret mod at faa anvist Jord andet Steds; men Jord havde man ikke, og derfor foreslog man at lade Kæmnerkassen yde 50 Rigsdaler aarligt i Erstatning for den Græsning til fem Køer, Voldene repræsenterede. Der kom intet andet ud af det, end at Kravet om at bevare Voldene var rejst, og det voksede i al Stilhed de følgende Aar, og 1856 var man kommet saa vidt, at Kommunalbestyrelsen tog Sagen op og indledede Forhandling med Magistraten. Herredsfoged Fasting var villig til at afstaa sin Part af Græsningen for 40 Rigsdaler aarligt, og Borgmester Brücker forlangte 20 Rigsdaler for sin Del. Tilbudet blev forelagt en Raadstuestamling, der med stor Majoritet vedtog, at Byen burde overtage Voldene paa de foreslaede Vilkaar. Ministeriet gav sin Tilladelse til Overdragelsen, og paa en Raadstuesamling vedtog man at beplante Arealet og anlægge en smuk Promenade samt sætte arbejdslose i Gang med Planeringsarbejderne. Planerne voksede efterhaanden. De 1000 Rigsdaler, man først havde tænkt paa at laane, blev til 2000, og da de heller ikke slog til, spædte Konsul Hage et Par Hundrede Rigsdaler til af sin egen Lomme. Laanene fik man paa lempelige Vilkaar, og saa kom der Fart i Arbejdet. Af den gamle Fæstningsgrav, der gik gennem det nuværende Jernbaneanlæg, blev dannet to Bassiner, et større og et mindre, der blev rensset for det Lag af Dynd og Mudder, Voldgraven gemte. Den øvrige Del af den gamle Grav blev opfyldt ved Afgravning af Voldene, uden at disse mistede deres Karakter som Voldpartier⁴¹, og saaledes at der mellem de to Bassiner blev en Kanal med Buebro over. Det var et nydeligt Anlæg, men det fik desværre ikke nogen lang Levetid. Da Lollandsbanen 1873 skulde have udstykket Station i Nakskov, ofrede man Anlægget og gav Banen Lov til sløjfe Hoje Kat og lægge Stationen der. Vejen til Jernbanen kom derved til at gaa midt igennem Anlægget, og for at fuldbyrde Ødelæggelsen solgte man væk af Arealerne Voldene rundt, saa kun den lave Del af Anlægget, det nuværende Jernbaneanlæg, blev tilbage. 1898 holdt Konsul E. F. Dan 25-Aars Jubilæum som Byrådsmedlem og skænkede i den Anledning 1000 Kr. til et Springvand i Jernbaneanlægget.

Af det øvrige Fæstningsterræn var kun tilbage en Grav hvor nu Tinghuset, Handels- og Landbrugsbanken og tildels Nybrogade ligger. For Enden af Gaden laa Bastionen »Boel Findens Kat«, der havde en Længde af 80 Alen og en Bredde af 50 Alen. Der klagedes meget

over Stank fra Graven, og 1874 besluttede man efter lange Forhandlinger frem og tilbage at fylde den. Arbejdet hermed blev overladt til private, idet man solgte Grav og Bastion ved Auktion. Skibsbygmester Riddersborg fik Hammerslag paa 3200 Rigsdaler. En anden Fæstningsrest i Form af et lavt Terræn laa paa det nordre Hjørne af Nygade og Østergade; den var beplantet og i den Anledning beæret med det fine Navn »Plantagen«. 1852 vedtoges det at opfylde den i Højde med Gaden og tage Fylden fra Volden, og 1878 solgte man den til Murermester Nicolai Petersen⁶².

— *Karbergs Minde* var engang Betegnelsen for et Anlæg paa Færgelandet, bestaaende af en Trærække og en Gangsti, der nedentil førte fra Mollen

Karbergs Minde.

paa Skandsen til Stenso. 1883 gav Salget af Teltpladser i Svingelen en Indtægt paa 1339 Kr., mens der kun var budgetteret 800. Borgmester Karberg foreslog og fik vedtaget, at dette Overskud paa 539 Kr. skulde hensættes i Banken som Begyndelsen til et Forskonnelsesfond, der kunde anvendes til Anlæg af Alléer og Spadserestier langs Fjorden paa Færgelandet og til Lienlund samt til Udvidelse af Svingelen. Næste Aar gik man i Gang med Opgaven, søgte og fik Digebestyrelsens Tilladelse til at anlægge og beplante den nævnte Gangsti paa Færgelandet og fuldførte det i Aarene 1891—92⁶³; men saa var ogsaa Fondets Penge opbrugt, og den øvrige Del af den store Plan blev ikke til Virkelighed. Ved Anlægget af Skibsværftet blev »Karbergs Minde« opslugt paa nær den yderste Del, der fik Lov at forfalde.

— 1843 fik Forskonnelseskomiteen Lov til at beplante Strækningen fra Kobmand Hee til Hoje Kat, d. v. s. nuværende Norre Boulevard fra Klostergade til Anlægget, hvor der den Gang ikke var Korevej, men kun en Sti. Iøvrigt synes Komiteens Virksomhed mest at have været Vagttjeneste om Byens faa Skønhedsværdier. 1845 klagede den over Uorden paa Byggepladserne, og 1850 protesterede den mod Borgerrepræsentationens Beslutning om at »styre Pilene fra Tolderens

Fra Indrefjordsanlægget. I Baggrund Byen, til højre Ting- og Arresthuset.

Bro til Vejlegade og videre til Hoje Kat. Protesten havde til Følge, at Borgerrepræsentationen ændrede sin Beslutning derhen, at der kun skulde stynes, naar det var højst nødvendigt²⁴.

— 1903 anlagdes den smukke Have foran Alderdomshjemmet med den gamle Lovgrav som Midtpunkt. Pudsigt nok bestred Staten Byens Ejendomsret til Lovgraven og erklærede, at den ejede Fiske-

Skøjteløb i Indrefjordsanlægget. 1929.

retten til den. Hvornaar Staten uretmæssig havde tilvendt sig denne Ret, kunde ikke oplyses, men Faktum var, at den gentagne Gange havde udlejet Fiskeretten. For Lovgraven ved Vejlegadebro fik Byen ved Dom tilkendt sig Ejendomsretten sammen med den omgivende Markedsplads og gamle Eksercerplads; men Fiskeretten i Lovgraven ved Rødbyvej vedblev Staten at bortforpakte, indtil Byraadet 1896 højtidelig afkøbte den Fiskeretten for 50 Kr.⁴³. Det var Meningen at fylde Graven, men Behøerne derude bad for den, og Fyldningen skete derfor først 1912.

— *Indrefjordsanlægget* er ubestridt Nakskovs skønneste Plet. Det blev til i 1903, da Sukkerfabriken for at sikre sin Vandforsyning fik Lov til at lave nogle Bassiner i Indrefjorden. Tilladelsen gjordes afhængig af, at den opgravede Fyld anbragtes paa en saadan Maade, at der skabtes Spadseregange omkring Bassinerne. Derefter tilplantede man Arealerne langs Gangene med Birk, El og andre almindelige Træsorter, og Resultatet blev overordentlig vellykket. De skyggefulde Gange værner mod en for stærk Sommersol, de trækransede Bassiner er i de skiftende Belysninger af stor Skonhed, den rige Fugleverden sætter Liv i Billedet, og de vide Udsigter giver Sommer som Vinter Anlægget et storladent Præg. Med smaa Midler kunde her skabes noget ganske overordentligt, som det ikke er enhver Bys Sag at præstere.

Anlægget ved Jernbanen.
Collin fot. ca. 1880.

Statsskoleskibet »Danmark» i Lobet mellem Trøholm og Rosnæs. ^

Byens Trivsel og Udvikling.

KRIGEN satte atter i Aarene 1797—1811 sit Præg paa Byen; men Præget var ikke det tætte, mørke, man kendte fra de tidligere Krige. Der var nu brede Lysstriber mellem de sorte Slagskygger. Den danske Handelsflaade led jo nok til Tider svære Tab ved de skiftende franske og engelske Kaperier, og Nakskov fik sin Part af Tabene; men der tjentes ogsaa i Aarene omkring Aarhundredskiftet store Penge paa den neutrale Handel, saa Tabene let kunde opvejes. Med 1807 skiftede Billedet Karakter. Skyggerne blev mørkere og Lysstriberne mere grelle; Modsatningerne stod skarpe og skrigende. Flaaderanet og den deraf flydende Krig lagde det meste af den udenrigske Handel øde. Krigsudgifterne tomte Statskassen, ogede Skattetrykket og fik Kursen paa dansk Mont til at falde med svimlende Fart. De deraf følgende stærke Prisstigninger bragte Nød til Huse hos alle dem, der havde haft det smaat nok i Forvejen, og øgede Velstanden hos dem, der havde Magt til at ophobe Varerne og inkassere de mægtige Avancer. En Tønde Rug blev i Kapitels-taksten for 1807 ansat til 6 Rigsdaler og 4 Mark, 1811 til 15 Rigsdaler og 4 Mark og 1813 til 131 Rigsdaler. Lignende Prisstigninger gjaldt for Kvæg, Heste, Smør, Æg og alle andre Landbrugsvarer. »Mine

fattige Bønder er blevet velhavende«, skrev Statsminister Reventlow 1812, »alt faar de betalt dobbelt eller firdobbelt mod før«. Sandheden i det gamle Ord: »Naar Bonden har Penge, faar Købmanden Penge«, blev atter bekræftet. Omsætningen steg og Fortjenesten ligesaa, blot i et kraftigere Tempo. Ved Siden heraf kom saa de svimlende Gevinster, der gennem Kaperskibene faldt paa forholdsvis faa Hænder og derfor tjente til yderligere at fremhæve Kontrasterne i Samfundsbilledet, ikke mindst fordi de ofte affodte et Gullaschliv, der med god Grund vakte megen Forargelse, men ganske vist ogsaa hjalp til at »sætte Pengene i Cirkulation«, hvad mange endnu ansaa for god Nationaløkonomi. Forargelsen var selvfølgelig og med Rette baade stor og bitter i Hjemmen med de smaa og faste Indtægter, hvor der kæmpedes en haard Kamp for at holde Hovedet og Æren oven Vandet. Toldbetjent Thore Schwensen i Nakskov kan tjene som Eksempel; han havde 1811 Kone og 6 Børn med en Ugeførtjeneste paa 7 Mark, hvis Købevaerdi var sunket til en Brøkdelen af den oprindelige. Han skyldte Skolepenge og Skolemulkter og var udpantet for 2 Rigsdaler og 2 Mark. Han klagede sin Nød for Stiftamtmanden, der gav Byfogden Ordre til at tale med Skolekommissionen, saa Manden dog kunde blive fri for at betale Skolepenge; Skolemulkterne kunde han derimod ikke blive fri for, og om nogen Lonforhøjelse i Forhold til det, man nu kalder Pristal, var der slet ikke Tale¹.

En stor Del af de Skibe, som før sejlede i udenrigsk Fart, blev ved Hjælp af 3—4 Kanoner forvandlet til Kaperskibe, bemanded med en Flok bevæbnede Kapergaster og dermed klar til at gaa paa Eventyr — hvis Formaliteterne da var bragt i Orden. Den vigtigste Formalitet var naturligvis Kaperbrevet, der gjorde Skuden til Led i Statens Kampstyrke og sikrede Besætningen Behandling som Krigsfanger og ikke som Sorovere, hvis den faldt i Fjendens Hænder. Kaperføreren maatte aflægge Ed paa at overholde de i Kaperreglementet givne Regler, og Rederen maatte stille Kautions som Sikkerhed for, at alt gik rigtigt til. Købmand Holm i Nakskov maatte f. Eks. stille en Kautions paa 50 Rigsdaler for hver Mand af Besætningen paa hans Kaperskib »Den sidste, den bedste« og betale 1 Rigsdaler i Gebyr pr. Mand, endelig maatte Føreren, Dannebrogsmænd Jens Pedersen personlig møde hos Stiftamtmanden for at aflægge Ed. Nogle Nakskovkøbmænd havde flere Kaperskibe i Fart; Købmand Bolt udrustede f. Eks. 1808 to af sine Fartøjer som Kaperskibe med hver 3 Kanoner; og 1811 udrustede han sammen med Købmand Dideriksen et tredie,

som de fik Lov at give Stiftamtmandens Navn². Hvor mange Kaper, Nakskov udrustede, er jeg ikke i Stand til at oplyse, men efter de spredte Oplysninger, der foreligger, maa man formene, at der mindst har været en halv Snes. De tagne Priser blev bragt ind i nærmeste Havn, hvor Skib og Ladning blev solgt ved offentlig Auktion. Naar Staten havde faaet sit, blev Gevinsten delt mellem Reder, Kaptajn og Besætning efter forud fastsatte Regler. Det gav vældigt med Penge. Her et Par Eksempler: 1812 tog Kaperfører Andrea fra Nakskov i Forening med en kopenhavnsk Kaper en Prise, der ved Salg af Skib og Ladning indbragte 328,000 Rigsdaler, en anden Nakskov-Kaptajn tog en Prise med 3000 Tdr. Hvede, der blev solgt for 40 Rigsdaler pr. Td. Hertil kom saa Værdien af Skibet; den er ikke opgivet i dette Tilfælde, men laa som Regel mellem 4000 og 12,000 Rigsdaler efter Storrelsen. Undertiden tjentes der ogsaa store Penge paa Spekulationskøb; en Brig, der ved Auktionen i Nakskov blev solgt for 8005 Rigsdaler, videresolgtes en Tid efter for 20,000 Rigsdaler³. Kaperbedriften gav altsaa store Penge baade til Reder og Mandskab, og det gamle Ord om, at »hvad der kommer let, gaar let«, blev selvfølgelig ikke gjort til Skamme i Nakskov saa lidt som andre Steder. Th. Overskou har givet en Skildring af Kaperlivet i København, der lyder saare troværdigt for dem, der har oplevet Gullasch-Rædslerne under Verdenskrigen. Overskou skriver: »Koner, der undertiden en Ugestid før havde gaaet i Hvergarn og med Bondehue, viste sig med eet paa Gaden som »Kapermadammer« med foerværkkantet Silkepels, Hat med lange Strudsfjer, diamanthbesatte Tondebaandsørenringe og tyk Guldkjæde med Uhr. De brøstfældige rødmalede Stole, Slagbænken, Dragkisten og Fyrrebordet bleve solgte eller forærede »stakkels fattige Folk«, for at der kunde gjøres Plads til Sofaer med Krøllhaarsmadratter og Damaskes Betræk, Mahogni-Chatol, Lænestole, store Speile og andre kostbare Meubler. . . I den korte Tid, da Mændene opholdt sig hjemme, imellem at de havde indbragt en Prise og skulde ud for at søge en ny, blev de omboende tidligt om Morgenen sat i Bevægelse ved at skulle betragte en heel Suite af Holsteenskogvogne, som kom for Døren for at tage »Kaperfolkene« paa med deres Bekjendte til en Skovtur, hvorunder det gik i Suus og Duus med Stege, Kager, Punch og Champagne til næste Morgengry, da Toget kom tilbage, hujende og syngende gennem Gaderne«.

Slet saa galt har det selvfølgelig ikke været i Nakskov; det forbød alene Byens Lidenhed, men at det er gaaet lystigt til, kan der for-

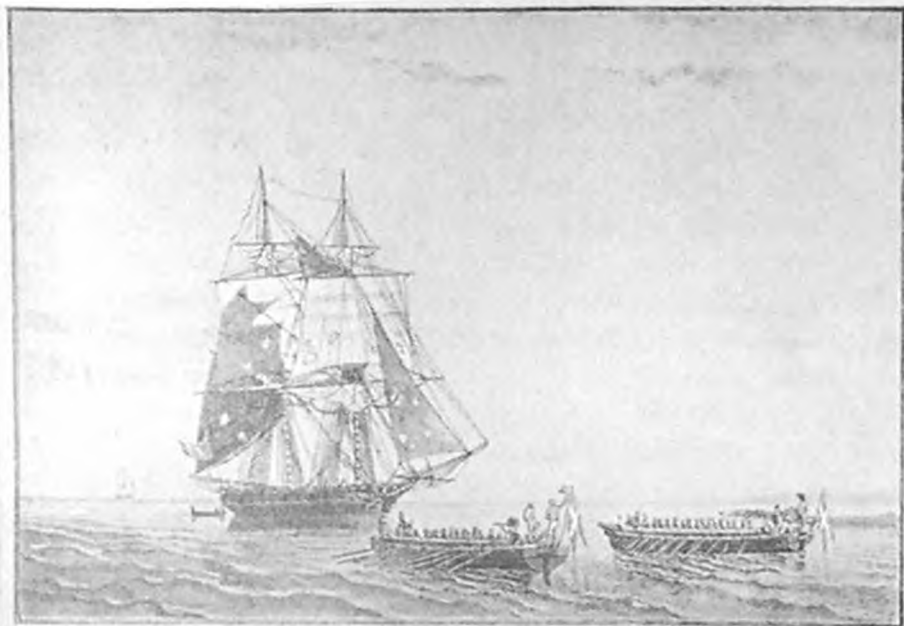
nuftigvis ikke være nogen Tvivl om. Solde alle Pengene op gjorde man dog ikke. Baade Kommunalbestyrelsen og private ofrede ikke lidt paa Forbedringer af Gader og Ejendomme. 1813 hedder det f. Eks. i en Meddelelse til Stiftets eneste Avis, Lolland-Falsters Comptoirs Efterretninger, at Nakskov er blevet meget forskonet under Krigen. Brolægningen er forbedret, Gaderne bliver ugentlig rensed, og Ejendommenes Bislag er fjernet.

Glæden og Stoltheden var naturligvis stor, hver Gang en Nakskov-Kaper kom ind med en engelsk Prise, men Harmen over Verdens Uretfærdighed var ikke mindre, naar det hændte, at Englænderne kaprede et Nakskovskib, saa maatte der bestemt være Forræderi med i Spillet, og denne Opfattelse herskede ikke blot i Almuen. 1810 beordrede Kancelliet saaledes retslig Undersøgelse mod Nakskov-Skipperen Jens Dideriksen, der havde været Fører af Købmand Dorphs Jagt, der lastet med Korn var blevet taget af Englænderne. Foreløbig lod Tiltalen paa »uforsigtig Forhold«, men Byretten i Nakskov frifandt ham pure, og Kancelliet lod saa Sagen falde¹. Iovrigt tabte vore Somænd hverken Mod eller Fatning, naar en engelsk Orlogsmand pludselig styrede ned imod den Skude, der var dem betroet. 1812 forfulgte en Engelskmand saaledes et Skib, der søgte at frelse sig ind i Nakskov Fjord; men Farten var for ulige, Skibet naaede vel ind i Albue-Løbet, men kunde ikke undgaa Fjenden, saa slog Besætningen Skibet løk, stak det i Brand og gik i Baadene ind til Nakskov. Skibet sank midt i Løbet, og der laa det over et halvt Hundred Aar med 7—8 Fod Vand over sig og 16—17 Fod paa begge Sider. 1869, da man havde uddybet Fjordløbet, blev det gamle Skrog med stort Besvær sprængt. Tommeret havde holdt sig udmærket og blev solgt ved en Auktion i Nakskov².

Det var ikke alene gennem Kapere, Skatter og Handelsstandsning, at Nakskov fik haandgribelige Beviser paa, at Landet var i Krig; thi der var rig Lejlighed til at se baade Venner og Fjender i Gaderne. Kronprinsregentens voldsomme Harne over Flaaderanet gav sig blandt andet Udslag i en Ordre til øjeblikkelig at arrestere alle de Englændere, der opholdt sig i Danmark. Mange af disse civile Krigsfanger blev sendt til Nakskov; de første ankom i September 1807 og flere fulgte senere efter³. 1808 sendte Napoleon en Hærstyrke paa 20,000 Mand som Undsætning til Danmark, en Del af den var en Tid inkvarteret i Nakskov, der i April fik anvist 600 Rigsdaler som Forskud paa Indkvarteringspengene, ja man fik endda Meddelelse

om, at den franske Øverstkommanderende, Prinsen af Ponte Corvo (Bernadotte) vilde passere Nakskov paa Vejen til Fyn⁷. Om Byen fik Æren af at se den senere Svenskekonge stoltserende gennem sine Gader, er uvist; men den havde forovrigt ogsaa nok at gøre med de iltre Franskmænd og Spaniere, der som Regel var nogle meget generende Venner. Ogsaa danske Tropper blev jævnlige indkvarterede i Byen, men mest velset af alle militære var de kække Besætninger paa Kanonbaadene.

Til Erstatning for de stolte Fregatter og Korvetter, Engländerne havde røbet, formaadede Danmark kun at skabe en Flaade af Kanonbaade, hvoraf der alene i 1808 blev bygget 170; det var store aabne Baade, armeret med et Par Kanoner og med en Besætning paa godt et halvt Hundrede Mand. Baadene eneste Drivkraft var Aarene, og det var drøjt Slid i Storm og So at manøvrere med disse Baade, ikke mindst naar de blev jaget af en overmægtig Fjende. Som Smuthuller for Baadene i slige Situationer var der rundt om paa Kysterne anlagt Skanser, der beherskede Indløbet til Bugter og Vige og med sine Kanoner kunde holde Fjenden paa Afstand. Ved Taars og Korsnække paa Løllands Nordkyst ses Rester af saadanne Skanser. Kanonbaadene tog ikke alene Priser af den engelske Handelsflaade, men vovede sig kækt i Kamp med de engelske Orlogsmænd. 1808 indlod f. Eks. Løjtnant Wulff sig med fire Kanonbaade i Kamp med en engelsk Orlogsbrig under Lølland, erobrede den og førte den som Prise til Nakskov, hvor de raske Gutter blev modtaget med enorm Begejstring. Den Øverstkommanderende paa Lølland, Oberst Lassen kom senere til Nakskov for at se paa Erobringen; men han syntes mest at være optaget af Forbitrelse over, at en Borgerofficer ikke var optraadt korrekt ved Fangernes Modtagelse⁸. De smaa Ting blev altsaa ikke glemt for de store. Senere paa Sommeren kom en hel Flotille paa 20 Kanonbaade til Nakskov for at faa kompletteret sit Mandskab. Mange meldte sig frivilligt, Resten blev udskrevet, og man tog alt, hvad der var af uddannede Sofolk. Købmand Boldt fik f. Eks. Afslag paa Andragende om at faa gammelt Mandskab til et Skib, der skulde til Holsten med Byg. Svaret lod, at han, saa længe Kanonbaadene ikke var forsynet med det nødvendige Mandskab, maatte nøjes med unge Drengene, der endnu ikke var duelige til Kanonbaadstjenesten⁹. Man forstaar fuldtud, at der skulde ovet Mandskab til den Torn, og man forstaar ogsaa, at de Bedrifter, det ovede, opflammede Patriotismen og Offerviljen. Rundt om fra indkom der

»Sø-Lieutenant C. Wulff erobrer med sine 4re Canon-Chalouper den engelske Orlogs-Brig: the Tickler, armeret med 12 Stkr. 18 Ÿdiger Canonader og 2 lange 18 af Canoner i Bougen — i Belløt, under Lanland, efter en hæderfuld Kamp fra Kl: halv 5, til 7½ Eftermiddagen d: 3die Juni, 1808.«
Kobberstik med Aqualinte Toner af N. Truslev. (Det kgl. Bibliotek).

Gaver til Bygning af Kanonbaade, og heller ikke her stod Nakskov tilbage. 1809 skænkede Stiftamtmanden Egetommer til en Kanonbaad, og Embedsmænd og Borgere i Nakskov sammenskød 700 Rigsdaler til Bygning af Baaden; deres Forsøg paa at faa Baaden bygget i Nakskov mislykkedes dog, idet Admiralitetet stædigt holdt paa, at den skulde bygges paa de kongelige Værfter, hvor det, takket være Masseproduktionen, kunde gøres meget billigere¹⁰.

I Nakskov nærrede man med Svenskekrigen for halvandet Hundredaar siden i Erindring nogen Frygt for, at Englænderne skulde finde paa at gæste den By, hvor saa mange af deres Skibe førtes ind som Priser. Og paa given Anledning gav Regeringen Ordre til, at Lodserne skulde forlade Albuen for ikke at risikere, at Englænderne tvang dem til at lodse sig ind til Nakskov, og som yderligere Forsigtighedsregel blev der givet Ordre til at spærre Indløbene med Tommer i 10—12 Tommers Dimensioner¹¹.

Med Fredsslutningen 1814 fik Kapereventyrene med deres livlige Røre en brat Ende. Statsbankerotten og dens Ulykker fik Gullaschrigdommen til at svinde som et Drommesyn, og Ulykkernes Hærskare lagde sig over Folk og By som en klam, initiativkvælende Taage. Mismod og Forsagthed var Gæst allevegne, og Nojsomheden bredte sig ikke som en Dyd, men som en tvingende Nødvendighed. Landbruget, der havde lukreret saa stærkt under Krigstidens Prisstigninger, blev nu slaaet helt i Knæ. Tabet af Norge betød tillige Tabet af en stor Kornaftager, den engelske Korntold og Landboreformerne ude i Europa forringede yderligere Betingelserne paa Kornmarkedet, og Stabiliseringen af Monten med den deraf følgende Nedskrivning af alle Værdier satte Kronen paa Ulykkesværket. Kornpriserne gik i det første Tiaar efter Krigen ned paa samme Niveau som 100 Aar tidligere, da Værdierne var ganske andre; men Udførslen af Landbrugsprodukter var til Gengæld tre Gange saa stor, takket være de store Reformers. Landbrugets Elendighed satte naturligvis sine dybe Spor i Byerne, der ogsaa havde andre Skader at hele. Handelen paa Østen var tabt, og det samme var i Hovedsagen Tilfældet med Norge. Værst gik det ud over Hovedstaden; de mindre Købstæder klarede sig bedre. Det er ret betegnende i saa Henseende, at man i Nakskov allerede tre Aar efter Fredsslutningen kunde genoptage de under Krigen paabegyndte Brolægningssarbejder. De forholdsvis store Udgifter, som medgik hertil¹², var dog ingenlunde Tegn paa Flothed i Administrationen; der blev tværtimod sparet og spinket overalt, hvor spares kunde. 1817 prælede Borgmesteren f. Eks. med, at det var lykkedes ham at bringe den aarlige Udgift til Bortførelsen af Renovationen fra Byens Torve ned fra 160 til 100 Rigsdaler, fordi han selv bød med¹³. Naar der var Lejlighed dertil, søgte man at animere Bygge-lysten ved at give billigt Køb paa Grunde. 1821 fik Købmand Ludvig Teisen f. Eks. overdraget en Byggegrund paa Volden ved Søndergade Port med 22 Alen Façade mod en aarlig Afgift af 2 Rigsdaler, dog med Forpligtelse til at have Grunden bebygget inden fire Aar¹⁴.

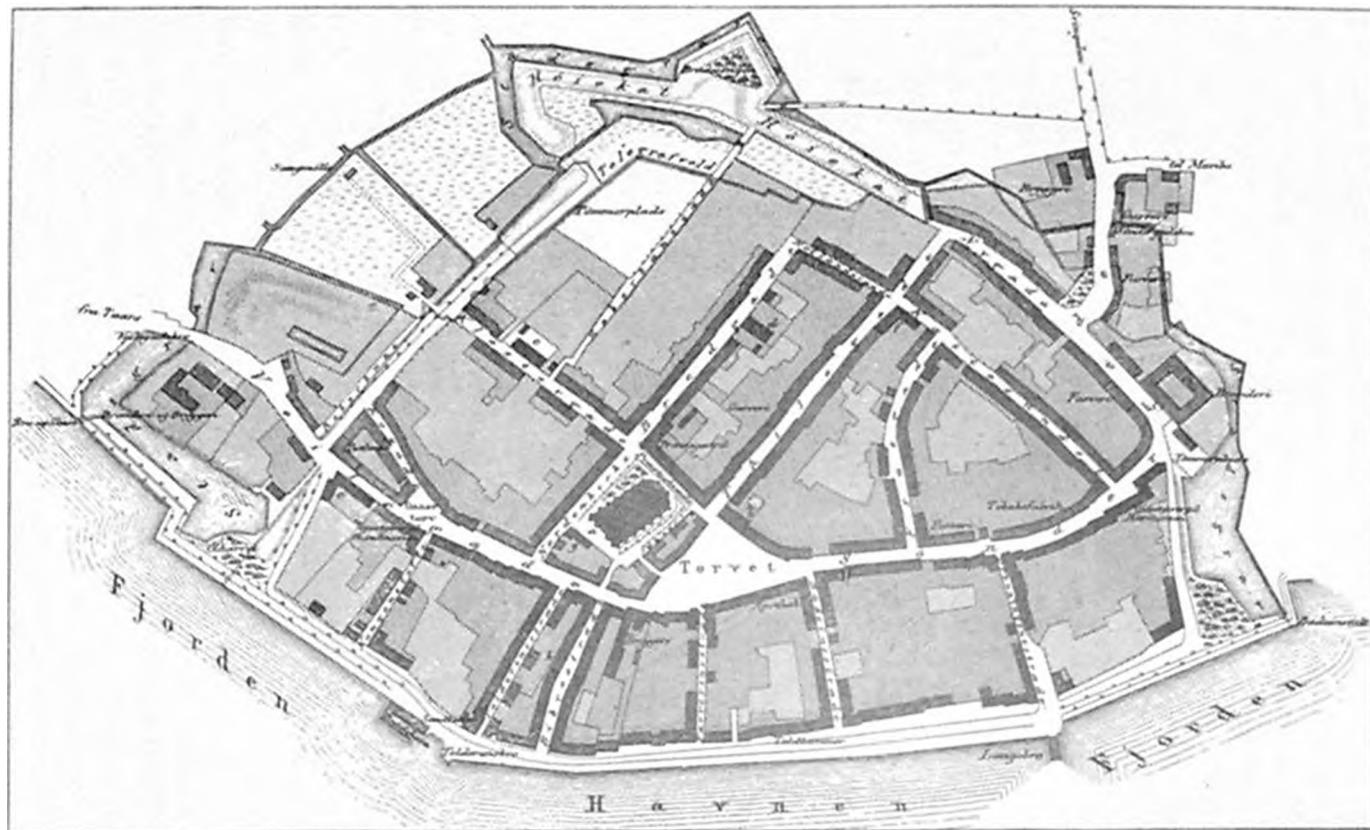
MOD LYSERE TIDER

For Landbruget indtraf Vendepunktet 1828 med Nedsættelsen af den engelske Korntold. 20-ernes Gennemsnitspris ifølge Kapiteltaksterne var omregnet i vore Penge 6 Kr. 12 Øre, i 30-erne steg den til 8 Kr. 35 Øre og i 40-erne til 9 Kr. 72 Øre pr. Td. Samtidig steg Kvægudførslerne, der gav gode Priser, meget stærkt. I Byerne kom

Bedringen lige saa hurtigt som paa Landet, ja mange Steder kæmpede Byerne sig fremad midt under Landbrugskrisen; det gælder blandt andet Nakskov. Allerede 1823 havde Nakskov en efter Forholdene ikke ringe udenrigsk Handel, og Skibsbyggeriet — der senere skal omtales — genopstod 1826 og skabte Byen Ry og Virksomhed fra mange Kanter. Den ypperste Mand i den Kreds af dygtige Borgere, der lagde Ryg og Evner til i Arbejdet paa at genrejse Byen, var Købmand Rasmus Clausen. Hans Fæder havde anlagt Skibsværftet og drev stor Handel, og efter hans Død 1828 førte Sonnen af samme Navn Forretningen endnu videre frem. Hans Flaade, som han havde bygget paa eget Værft og som tilsidst bestod af en halv Snes Skibe fra Skonnerter til Fregatter, pløjede alle Have fra den botniske Bugt til Middelhavet¹⁵. Clausen var naturligvis en af Byens Madaører og satte sit Præg paa den. Som Købmand, Skibsbygger, Skibsreder og Landbruger i stor Stil beskæftigede han en Masse Mennesker og gav Brødet til mange Munde. Desuden var han Øverstbefalende over Borgervæbningen — Stadshauptmand, som det hed — og var altsaa ogsaa her vant til at befale og blive adlydt. Han gik af med Rang som Major, noget meget fint i de Tider, købte først Frederiksdal og senere Nakskov Ladegaard. Han havde baade Dygtigheden, Initiativet og Vovemodet; men han var ogsaa en Mand, man nærmede sig med Underdanighed, ja i visse Tilfælde med Frygt og Bæven. Avisen fortæller 1829, at Skipper Bremer, der førte og forliste en af Clausens Skonnerter, »i forrige Uge ankom hertil, men hængte sig i en Gaard udenfor Nakskov i Stedet for at fremstille sig for Hr. Clausen¹⁶. Medens vi er ved Strandinger, er det værd at notere, at da den store, engelske Bark »Blenheim« 1836 strandede ved Albue, var Clausen Mand for at købe baade Skib og Ladning og betale det kontant med 4150 Rigsdaler¹⁷, hvilket skal have været Røverkøb.

1832 fik Clausen en haard Konkurrent, der, hvad Udenrigshandelen angik, satte ham helt i Skygge. Det var Hagerne, som under Firmanavnet Puggaard og Hage optraadte som Storkøbmand i Nakskov og gav Handelen herfra et vældigt Skub fremad. Firmaets Seniorchef var den geniale Købmand Hans Puggaard, der var født i et Fattigmandshjem i København, men døde som Mangemillionær. Han forstod at udnytte Napoleonskrigens Chancer, saa han 1823, kun 35 Aar gammel, ejede »flere Tønder Guld« (ca. 100,000 Rigsdaler pr. Tønde). 1816 havde han giftet sig med en Datter af Storkøbmanden Christopher Hage i Stege og gik senere i Kompagni med Svo-

Nakskov efter Trap, 1 Udgave 1858. Kortet er formindsket, Detaljer ses godt i Lup.

Signaturer paa Kortet: a. Kirken, b. Raadhuis, c. Realskolen, d. Halsted Amts Sygehuus, e. Arbejdshuus, f. Borger-skole, g. Friskole, h. Byens Sygehus.

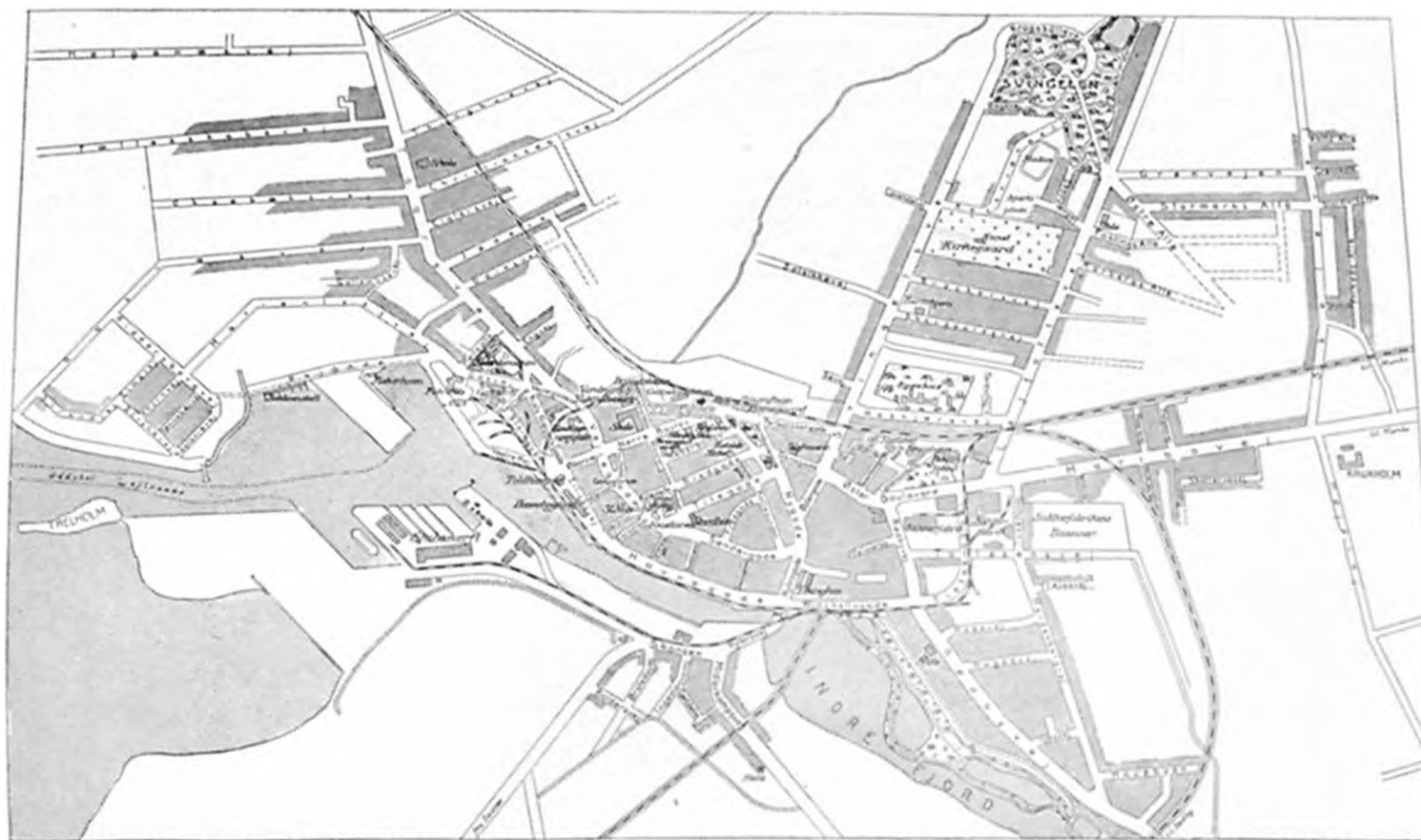
Paa Originalkortet i Trap staar »Nakskov 1860«. Det er ejendommeligt, at Grunden, hvor Puggaard og Høje i 1851 opførte »Slottet«, Havnegade 69, er ubebygget. Derimod er Vejlegades Bryggeri, der byggedes i 1855—56, indtegnet.

Byens Sygehus er i Bibrostræde, Amtets i Bredgade, Friskolen i den gamle Latinscole vest for Kirken. Posthuset er i Freuchens Gaard og »Gjæstgivergaarden Harmonien« i Hugget i Søndergade. En Del af Volden staar endnu, frem for alt »Høje Kat«, Bastionen ved Vejlegadebro og »Ølkarret«. Telegrafvolden har været benyttet til optisk Telegraf. Af Stadsgraven findes tre bredere Dele, forbundne ved smalle Render; der er to Broer: Vejlegade- og Søndergadebro, den sidste i det nuværende Østergade, der paa Kortet, ligesom den søndre Del af nuværende Nygade, kaldes »Søndergaden«. Bredgade ender blindt (den førtes først igennem i 1915); ellers er Gaderne inde i Byen som nu. For Enden af Dronningensstræde ses Begyndelsen af Langebro. Helt mod Øst ved Indrefjorden ligger Badeanstalten. Ved »Stranden«, som den nuværende Havnegade kaldes paa andre gamle Kort, er Toldkammeret, omtrent der, hvor »Strandgaarden«, Nr. 53, nu ligger. Ud for Tolderens Stræde ser vi Tolderens Bro. Længst mod Vest ses Slusen ind til Stadsgraven, der paa dette Sted efter Slusen kaldtes »Slusegraven«. Der er to Reberbaner, een langs »Volden«, det nuværende Norre Boulevard, og een i det saakaldte »Classens Vænge« fra Klostergade til Høje Kat. Paa Hjørnet af Nygade og den nuværende Østergade ses den saakaldte »Plantage«, der er omtalt Side 96.

Af Teksten i Traps I Udg., Bind I, Side 802—803, kan anføres: *Indvaanere* i 1855: 3375 (i 1835: 14,839). *Indførsel* i 1856: 115,151 Pd. Kaffe, 209,241 Pd. raffineret og 172,296 Pd. uraffineret Sukker, 3974 Vtl (Viertel = 8 Potter) og 7593 Boull Viin, 4664 Vtl Rom og Genever. *Udførsel* af Korn i 1856: 98,523 Tdr. (Byg: 61,279, Hvede: 29,339, Ærter 2189, Rug 2137, Havre 3063, Vikker 516 Tdr.) *Handelsflaaden* 1856: 36 Fartøjer af 779¼ Com. Læsters Drægtighed, hvoraf Dampskibet »Lolland« paa 55 Hestes Kraft, 31½ Clst. 17 Skibe over 10 Lstr. (i 1843: 7 Skibe over 10 Lstr.; i 1795: 3 Galeaser og 8 Jægter paa 135½ Lstr.; i 1774: 18 Fartøjer, i 1767: 20 Fartøjer).

Skibsfarten til og fra Nakskov har i Aaret 1856 været: i *indenrigsk* Fart indgaaet 320 Fartøjer af 3154¼ Læsters Drægtighed med 1959¼ Læsters Bestuvning, udgaaet 300 Fartøjer af 2583 Læsters Drægtighed med 1080¼ Læsters Bestuvning; i *udenrigsk* Fart indgaaet 109 Fartøjer af 2471¼ Læsters Drægtighed med 2348¼ Læsters Bestuvning, udgaaet 130 Fartøjer af 3195 Læsters Drægtighed med 2362¼ Læsters Bestuvning.

Industrielle Anlæg 1856: 1 Bogtrykkeri (Nakskov Avis), 1 Skibsbyggeri med ca. 50 faste Arbejdere, 1 Lysstøberi (1000 Lpd Lys aarlig), 1 Spillekort- og Tapetfabrik (17,280 Spil Kort, 14,000 Ruller Papir), 1 Tobaksfabrik (30,000 Pd. Tobak og 300,000 Cigarer, N. B. Clemmensen), 1 Dampmølle (Soves), en lignende var under Anlæg 1856 (Bays); 1 Jern- og Stenstøberi samt Maskinværksted (Langes), som beskæftiger 27 Menneaker og har produceret 21,600 Lpd. groft Støbegods. 4 Ølbryggerier (1500 Tdr. Øl), 2 Brændevliinsbrænderier (150,000 Potter Brændeviin) og 4 Møller.

Skala: ca. 1:8.000

TIDENES Kart over Nakskov

Nakskov 1930.

geren Alfred Hage og oprettede med ham som Leder Filialen i Nakskov. 1811 rejste Alfred Hage til Hovedsædet i København og overdrog Ledelsen af Nakskovfilialen til den yngre Broder Christopher Hage, der ledede Forretningen i 30 Aar og blev en meget rig Mand, men ogsaa en udmærket Borger for sin By*). De andre Nakskov-Købmænd saa navnlig i Begyndelsen skævt til Firmaet, dels fordi det var en Filial af et Hovedstadsfirma, saa Byen kun fik Skat af Lederens personlige Del af Firmaets Nakskovfortjeneste, dels fordi Forretningen hurtigt udviklede sig til at blive ikke alene den største i Byen, men i alle Provinser. Allerede 1835 anslog man Firmaets Handel til at være en Fjerdedel af hele Nakskovs. 1834 udførte Firmaet 53,000 Tønder Korn, Købmand Kisky udførte 10,000 Td., Købmændene Clausen og I. C. Jensen hver 8—9000 Td. Ved Skatteansættelsen tog man saa haardt paa Puggaard og Hage, at Firmaet klagede til Stiftamtmanden, der resolverede, at den Lødemarksskat, man havde paalignet Firmaet, skulde nedsettes fra 40 til 24¹⁸.

Aarene 1817—48 bragte en Del Fallitter blandt Nakskovs Købmænd, men det skyldtes ydre Aarsager. Byens ældgamle Handelsforbindelse med Lybæk var i Aarhundredets Løb gledet over til Hamborg, og da denne i 1847 rystedes af en voldsom Pengekrise, gik det ogsaa ud over Forbindelserne i Nakskov, hvoraf C. Krøyer, Kieler, Lindberg, Gulbrandsen, Georg Huus og Kisky gik fallit. Kisky der forøvrigt havde lagt meget Arbejde i Kommunens Tjeneste, lavede vistnok den største Fallit. Flere af Byens Købmænd havde forsøgt at hjælpe ham og led store Tab, Puggaard og Hage alene havde et Skadesløsbrev paa 24,000 Rigsdaler foruden diverse Veksler. Kieler skyldte Agent Benzon i Stubbekøbing en Ladning Hvede, som denne havde betalt med 11,999 Rigsdaler, men ikke faaet. Benzon tog Dom over Kieler og lod ham belægge med personlig Arrest¹⁹. Disse Rystelser gav selvfølgelig Donninger i det hele Bysamfund, men var ikke i Stand til for længere Tid at standse Byens Udvikling og Fremgang.

Jeg savner Materiale til en vurderende Sammenligning af Byens merkantile Forhold i de forskellige Perioder af Aarhundredets første Halvdel. De fleste Toldregnskaber over Udførslerne er kasseret, og Told- og Skibsafgifter egner sig kun daarligt til Sammenligningsmateriale paa Grund af Tidernes skiftende Satser. Et Par Tal skal dog anføres med det her nævnte Forbehold. Konsumtionen androg for 1806 6299 Rigsdaler og for 1825 ca. 14,000 Rigsdaler. Tillægsafgif-

*) Se Side 18.

ten androg i de samme Aar henholdsvis 1000 og 3000 Rigsdaler. Told- og Skibsafigterne indbragte i 1806 ca. 4000, i 1825 ca. 10,000 og i 1837 ca. 22,000 Rigsdaler^o. Udviklingen i efterfølgende Tid kan i nogen Grad maales gennem Stigningen af Havne- og Bropenge-Indtægten, der nævnes i det følgende. I Aarhundredets sidste Del var Firmaet Winchell-Bøttern, der havde optaget Arven efter Puggaard og Hage, det forende i Byen; men omkring Aarhundredskiftet blev det distanceret af Firmaerne Freuchen og Krøyer. Krigstidens og Efterkrigstidens voldsomme Konjunktursvingninger ryddede voldsomt op mellem Byens gamle Købmandsfirmaer og decimerede deres Tal og Betydning.

Til Belysning af Byens Udvikling tjener ogsaa Stigningen i Antallet af Ejendomme. 1837 havde Byen 358 Huse. 1870 var Antallet steget til 571 for i de næste 30 Aar at blive omtrent fordoblet; 1900 havde Byen nemlig 1074 Huse, men kun de 590 laa paa Bygrunden, Resten paa Bymarken. 1921 var Ejendommenes Tal steget til 1973, deraf 177 i det nyligt indlemmede Landsogn.

SAMFÆRDELSMIDLERNES

Samfærdselsmidlernes Forbedring var naturligvis en nødvendig Betingelse for Handelens og Byens Trivsel, og i fuld Forstaaelse heraf skyede Nakskov hverken Anstrengelser eller Penge for at forbedre *Sejlløb og Havn*.

Det var Fjorden, som i Tidernes Morgen havde været bestemmende for Byens Tilblivelse og Beliggenhed, og Fjorden var og blev alle Dage Byens vigtigste Færdselsaare. Allerede i Byens Barndom blev Strømløbet med dets lunefulde Bugtninger og sære Sving afmærket; men videre naaede man heller ikke i de første 5—600 Aar. Havnen blev udbedret og forsømt, passet og misrogtet eftersom Tiderne var*), men Fjord og Løb laa udenfor Evne og Villie. Først 1798 foretog man en Opmudring af Fjordløbet til 8 Fod med Bortgravning af de værste Hjørner, og siden er Havn og Løb atter og atter blevet uddybet og forbedret. 1798 havde man anskaffet en Muddermaskine, der blev drevet ved Haandkraft, og med den udførte man hele Opmudringsarbejdet — et kolossalt Slid saaledes Tomme for Tomme at arbejde sig gennem det milelange Strømløb. Saa fik Maskinen Lov at hvile en Snes Aar, og da man 1818 igen tænkte paa at bruge den, maatte den underkastes en større Reparation, den kostede 4000 Rigsdaler i

* Bind II, Side 190 ff.

Sedler og bevirkede en Udskydelse af Arbejdet indtil 1821. Paa Papiret hed det sig, at Skibe med 9 Fods Dyblgaaende kunde anlobe alle lollandske Havne, i Praksis vovede vist ingen at regne med det. Men nu blev Nakskov Havn og Fjord i al Fald uddybet til 9 à 10 Fod. I 30-erne tog man en Fod mere, saa man naaede en Dybde af 10—11 Fod, og i 40-erne laante Havnekommissionen med Kommunalbestyrelsen som Kautionist 10,000 Rigsdaler for at faa uddybet endnu en Fod, saa man havde 12—13 Fods Dybde. Med det Materiel, man raadede over, var det uoverkommeligt at tage mere end en Fod ad Gangen. Tekniken var nu naaet saa vidt frem, at man havde Muddermaskinen drevet med Hestekraft og var i Stand til at udføre Arbejdet med større Ensartethed. I Aarene 1818—49 tog man da fat paa et grundigt Opmudringsarbejde og Afrunding af de skarpeste Sving i Lobet. Det blev en grundig, men dyr Omgang. Havnekommissionen laante til en Begyndelse 6000 Rigsdaler i 1818. Næste Aar maatte den laane 7,500 Rigsdaler, som blev skaffet ved en Række Laan hos Byens Borgere. Byfoged Hammerich gav et Laan paa 100 Rigsdaler, Puggaard og Hage 2500 o. s. v. Da man var færdig med Lobet, tog man fat paa Udbedring af Havnen og Bolværker, saa den samlede Udgift kom op paa 27,000 Rigsdaler; men de vundne Fordele var ogsaa betydelige. Man slog sig dog ingenlunde til Ro med de opnaaede Resultater. Allerede en halv Snes Aar efter var Drøftelserne af Mulighederne for en ny større Uddybning i fuld Gang, og det første, man samlede Kræfterne om, var Anskaffelsen af en ny Muddermaskine. Kommunen tilbød Havnekommissionen at kautionere for et Laan paa 10,000 Rigsdaler paa Betingelse af, at man valgte at bygge en Maskine drevet ved Damp i Stedet for ved Hestekraft. Kommissionen gik ind herpaa, og 1863 var det nye Vidunder færdig. Det havde kostet 7450 Rigsdaler og var helt igennem Nakskov-Arbejde. Maskinen, der havde 6 Hestes Kraft, var leveret af Langes Maskinfabrik og Fartøjet bygget paa Riddersborg og Trockmanns Skibsværft²¹.

Efter i nogle Aar at have arbejdet i det smaa, foretog man i Aarene 1874—76 et mægtigt Fremstød. Hele Lobet blev uddybet til 14 Fod og samtidig blev adskillige Hjørner afrundede. Men det største Arbejde udførtes dog inde i Havnen, hvor man slog godt et Tusind (1010) Alen nyt Bolværk og indvandt et mægtigt Areal til Havneplads, nemlig hele Arealet mellem den nuværende Erlingsvej og Bolværket. Arbejdet ved Havn og Fjord kostede 350.000 Kr. Desværre var ikke al Bolværksarbejdet første Klasses. Thi i November 1875 styrtede en

Fjorden og Værftskranen.

Del af det nye Bolværk i Havnen til stor Bestyrtelse for Autoriteterne. Vandbygningsdirektoratets Undersøgelse resulterede i en Erklæring om, at Katastrofen skyldtes mangelfuldt Tomrerarbejde og slet Materiale og slet Arbejde ved Fremstilling af Boltene. Der blev ikke rejst Erstatningskrav hos Entreprenørerne; thi et af Byraadet nedsat Udvalg lagde Ansvar paa Havneudvalget, der havde tilladt Afvigelser i Kontrakten om Arbejdets Udførelse, ikke ført tilstrækkeligt Tilsyn og undladt at tage sagkyndigt Syn paa Arbejdet ved Afleveringen²⁷. 1898 vedtog Byraadet at uddybe til 18 Fod. Bekostningen var beregnet til 300.000 Kr. Indenfor Handelsstanden var der stærk Modstand mod Planen; man fandt ikke Uddybningen nødvendig og frygtede for en yderligere Stigning af Havnetaksterne, hvorfor man henstillede at udskyde Sagen og i Stedet lette Havne- og Brotaksterne. Da Ministeriet ogsaa havde en Del Indvendinger at gøre, blev det hele lagt til Side. 1902 kom Spørgsmaalet atter paa Dagsordenen og nu blev det Alvor; man nøjedes dog med at uddybe til 16 Fod; det kostede 250.000 Kr. Det varede kun en halv Snes Aar, saa meldte Kravet om større Dybde sig paany sammen med Planen om at skære et helt nyt og lige Løb fra Enehoje til Barnholm, saa man med et Slag blev fri for det gamle Løbs store Krumning mod Nord med dets

En estnisk tremastet fore and aft Skonnert »Saaremaa« (= Oland) fra »Kuresna« (= Arensburg) losser Tommer til »Vestlollands forenede Trælastforretninger«, hvis Havnekaj blev bygget ved Udvidelsen af Havnen 1914—19. Fot. 1934.

mange lunefulde Bugter. 1913 vedtog man at anskaffe en Mudder-maskine og en Sugepresser for selv at foretage Uddybningen i Stedet for at give den i Entreprise. I Aarene 1914--19 blev Planen om det lige Lob realiseret, og Dybden i Sejllob og Havn blev 20 Fod (6,3 Meter). Samtidig blev Kajpladsen udvidet med 1320 Meter nyt Bolværk. Bekostningen androg ca. 4 Mill. Kr. Der blev ogsaa udgravet to store Havnebassiner i Møllebugten; men da der ikke blev bygget Bolværk og Kaj, er dette Arbejde ikke kommet Havnen til nogen Nytte. Et Forsøg paa at gøre Lobet sejlbart ogsaa om Natten ved Hjælp af et Par smaa Fyr for Enderne af Lobet og et i Toppen af Havnepakhuset maatte opgives, da Fyrene ude i Lobet var for usikre i Driften.

Havnens Indtægter har i nogen Maade holdt Trit med de store og bekostelige Udvidelser. Før 1850 indbragte Havne- og Bropenge kun nogle faa Tusind Rigsdaler. 1875 var de over 30.000 Kr. og steg derefter stærkt indtil Verdenskrigens Afslutning -- i 1924--25 var de nede paa godt 400.000 Kr. -- og faldt derefter yderligere i Kriseaarene, saa Havnen de senere Aar ikke har kunnet klare sine Forpligtelser uden Støtte fra Kommunen; 1931--35 var Havne- og Bropengene dog igen naaet op i Nærheden af de 400.000 Kr.

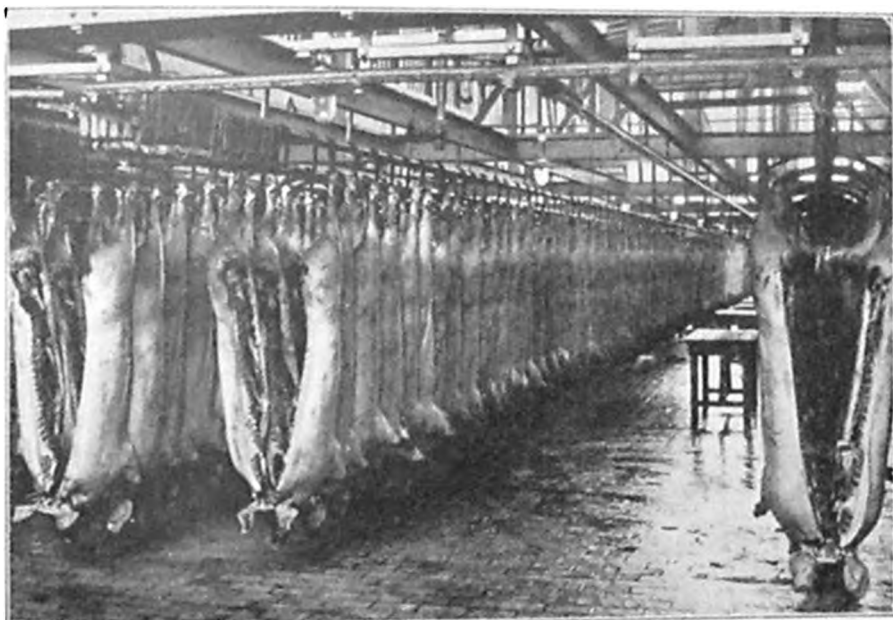
Broerne over Fæstningsgravene og Havnen havde gennem Aarhundreder givet Anledning til mange Klager og affodt mangt et Veraab fra Magistraten*). Klagerne blev som oftest afvist af Regeringen, men 1812 gav de dog Resultat. Pengenes Værdi var faldet stærkt, og Magistraten bad om Lov til at forhøje Broafgiften og fik Lov til at tredoble den, saaledes at Afgiften for Passage over Søndergades og Vejlegades Broer blev sat til 6 Skilling for hver Vogn og over Langebro til 12 Skilling. Det tilføjedes i Bevillingen, at Forhøjelsen kun skulde gælde til et Aar efter Fredsslutningen, men den varede meget længere. Først 1819 blev der udstedt Paabud om, at Taksten skulde nedsættes til sin oprindelige Størrelse, d. v. s. 2 Skilling (Solv) for Vogne over de to Broer og 4 Skilling over Langebro; men det tilføjedes, at Nedsættelsen først skulde gælde, naar der ved Broerne var opført Bomhuse til Kontrollering af Indforslen²³, saa den høje Takst er nok opretholdt et Stykke ind i 1820. Det var Skik at bortforpakte Broafgiften, saa Magistraten var fri for at ansætte Folk til Opkrævningen og til at holde Kontrol med, at Folk ikke

---

*) Bind II, Side 197 ff.

Import: S.S. »Petrakis Nomikos« fra Pireus losses Foderkager fra Novorossisk.

Export: »Svalehallen« paa »Landmændenes Andels-Eksportslagteri« kan rumme 870 Kroppe.

snød den. 1833 var Afgiften ved de to Broer bortforpagtet for 620 Rigsdaler Sedler aarlig; men Forpagteren jamrede og bad om Nedsættelse, hvilket de eligerede var haardhjertede nok til at nægte ham. 1842 resulterede Auktionen i, at der aarlig blev betalt for Søndergade

Skilt fra Bomhuset ved Søndergade Bro.

Bro 515 Rigsdaler, for Vejlegade 235 og for Langebro 200 Rigsdaler. Det var jo mange Penge, og der lod kraftige Klager fra de vejfarende, hvilket resulterede i, at Indenrigsministeriet rejste Spørgsmaalet, om Byen overhovedet havde Ret til at opkræve Bropenge ved Søndergade Bro, der var en Landevejsbro, d. v. s. at den laa midt i en af Staten anlagt Hovedvej. Hovedgaderne gennem Sønder-

gade og Vejlegade var nemlig Landevejsgader, hvis Vedligeholdelse paahvilede Amtet. Kommunalbestyrelsen henviste Ministeriet til Domstolene, og en Raadstueforsamling sluttede sig hertil. Ministeriet lod dog efter en foreløbig Undersøgelse Sagen falde, men forlangte en Nedsættelse af Bropengene. Kommunalbestyrelsen tilbød at nedsætte Afgiften for Langebro til 2 Skilling, som for de andre Broer. Ministeriet reflekterede ikke paa Tilbudet. Alt blev ved det gamle, og et Andragende fra Nørre- og Sønderherred om at faa Bropengene afskaffet forte heller ikke til noget, da Kommunalbestyrelsen tog Munden fuld og forlangte 1000 Rigsdaler om Aaret. 1853 blev Broafgiften bortauktioneret for 6 Aar, Søndergade Bro for 215 Rigsdaler²⁴.

1858 blev Spørgsmaalet om Aflosning af Bropengene for Alvor taget op, og Kommunalbestyrelsen valgte Medlemmer til en Komité, der skulde undersøge Sagen og stille Forslag. Foreløbig samlede man Kræfterne alene om Søndergade Bro, som den mest befærdede, og her lykkedes det at naa til Enighed, saaledes at Amtet betalte Byen 10.480 Rigsdaler i Aflosning for Bropengene ved denne ene Bro, og Salget af Bomhuset gav desuden 1400 Rigsdaler i Byens Kasse. Kommunalbestyrelsen var glad ved de mange, rare Penge, og indbød til Forhandling om Aflosning ogsaa for de to andre Broer. Aamtsraadet havde dog ikke Appetit paa mere, og en Henvendelse fra Kommunal-

bestyrelsen til Ministeriet om at faa en Lov, der paabod Aflosning, forte heller ikke videre. 17. April 1860 blev de sidste Broenge opkrævet ved Søndergade Bro. For de to andre Broer fortsatte man med Bortforpagtningen af Broskillingerne, Vejlegade Bro gav 282 og Langebro 210 Rigsdaler aarlig²⁴.

Aflosningstanken var selvfølgelig ikke opgivet. 1863 gav Ministeriet Kommunalbestyrelsen Paalæg om at komme med Forslag til Aflosning af Broengene for de to Broer. Det kom omgaaende og lød paa 4100 Rigsdaler for Vejlegade Bro og 4643 Rigsdaler, 5 Mark og 12 Skilling for Langebro. De to Broer gav henholdsvis 202 og 235 Rigsdaler i aarlig Indtægt. For at vise, at det ingenlunde var Fortjeneste altsammen, oplyste man samtidig, at Langebro for 17 Aar siden havde faaet en Hovedreparation til 5600 Rigsdaler, og at dens Vedligeholdelse i de sidste 4 Aar gennemsnitlig androg 183 Rigsdaler aarlig. Vejlegade Bro var ombygget 1857 med en Bekostning paa 1200 Rigsdaler, og dens Vedligeholdelse androg 18 Rigsdaler aarlig. Amsraadet afviste atter Sagen, og Ministeriet afslog paany Kommunalbestyrelsens Anmodning om Aflosning ved Lov. Saa maatte man igen til at bortauktionere Broskillingerne for 6 Aar. De vejfarendes Følelser for Broafgiften blev ikke blidere af disse mislykkede Aflosningsforsøg, og det blev en yndet Sport at suse forbi Bomforpagteren uden at betale. Bommen havde man afskaffet efter Konsumtionens Ophor, og Bommanden vidste da ikke bedre end at andrage Kommunalbestyrelsen om at faa opsat Bomme ved Bomhusene. Borgerrepræsentationen vred sig, men maatte af Frygt for en fremtidig Nedgang i Auktionsbudene omsider gaa med. 1870 blev Broengene for sidste Gang bortauktioneret og kun for 3 Aar. Forliget om Aflosningen laa i Luften og blev omsider gennemført.

Det var Stormfloden 1872, som satte Fart i Forhandlingerne. Digeanlægget krævede en Dæmning med Sluseporte tværs over Fjordindløbet, og Amtet sluttede saa Overenskomst med Byen om at lægge en Vej over Dæmningen, saa Langebro kunde fjernes, og til Aflosning af Broengene fik Byen en kontant Udbetaling paa 6000 Kr. — Derefter blev man hurtig enige om Vejlegade Broenge, der blev afløst mod en Udbetaling paa 6400 Kr.²⁵. Med Udgangen af 1875 forsvandt Broengene sammen med Langebro; dens Materialer solgtes ved Auktion og gav 800 Rigsdaler i Byens Kasse.

— *Vejene* var jo fra gammel Tid i en ynkelig Forfatning. Først i Aarene omkring 1800 blev der gjort noget alvorligt for at faa anlagt

virkelige Hovedveje med et solidt Bundlag af en passende Bredde; de gamle, ofte krogede og snorklede Vejlinier blev rettet ud og lit væsentligt forkortet, idet man nu gik tværs over Mosedrag og Lavninger, som de gamle Veje var gaaet langt udenom. 1827 var Hovedvejen fra Gaabense til Nykobing og videre fra Sundby Færge over Saxkøbing, Maribo og Nakskov til Taars Færge færdig, og man tog fat paa Stiftets andre Hovedveje; men de mindre Veje til Nakskov laa fremdeles hen i en nærmest middelalderlig Tilstand, og et Par af dem var fremdeles en Art Kombination af Landevej og Vandvej. Den ene var Nakskov-Rodbyvejen. Ude ved Svinholm var den afbrudt af et Stykke aabent Vand ved Indrefjordens Indlob i Aunede Strand, der blev befaret med en Pram. Den anden var Vejen fra Sønderherreds vestlige Sogne, der mellem Øerne Stubbelandet, Mellemlandet og Færgelandet løb under Vand, et Forhold, der ikke blev ændret før Midten af forrige Aarhundrede. For Svinholms Vedkommende*) varede de middelalderlige Tilstande et godt Stykke ind i Aarhundredet. 1813 klages der gentagende over Prammens slette Tilstand, og Ejeren, en Forpagter Jensen paa Ourupgaard, fik Paalæg om at skaffe en ny Færge. Han tilbød i Stedet at bygge en Bro, hvis han maatte faa Bøndernes Brokornsydelse forhøjet med 25 pCt. Det kunde der ikke være Tale om, og saa maatte han til at anskaffe en ny Pram; men Klagerne blev ikke mindre af den Grund. Den gamle Pram var rummelig, men raadden, saa Folk sad i Angst for at de skulde gaa igennem den med baade Heste og Vogn, og den nye var maaske stærk nok, men saa lille, at den straks blev overbelastet og truede med at kæntré, saa snart der var en Smule Blæst og Strøm. Udsigten til at komme paa Hovedet i Vandet var lige stor i begge Tilfælde, og saa kunde det jo for saa vidt være ligegyldigt, om det skete af den ene eller den anden Grund. Turen til Nakskov ad denne Vej var altsaa rigere paa angstfuld Spænding end paa forventningsfuld Glæde. 1821 blev der endelig gjort Ende paa disse uholdbare Tilstande, idet den daværende Ejer af Svinholm Pramsted, Grev Hardenberg Reventlow, fik Bevilling til at erstatte Prammen med en Bro. Brotaksten skulde være den samme som den hidtidige Færgetakst, og Sønderherreds Bønder skulde til Broens Vedligeholdelse yde samme Afgift i Korn og Korsel som før til Færgen; men de og deres Husstand skulde ikke betale Bropenge; Embedsmænd paa

---

*) Bind I, Side 136 ff., Bind II, Side 194 ff.

Tjenesterejse skulde ligeledes køre frit over²⁷. Broens Navn er fremdeles Prambroen, men den er selvfølgelig ligesom Vejen undergaaet mæglige Forbedringer, saa man nu knapt bemærker, det er en Bro.

Medens Prambroen takket være Færgeprivilegiets Indkomster blev bygget uden Udgift for Nakskov, slap Byen ikke saa let over Afløsningen af de middelalderlige Tilstande ved Vaaderne paa Vejen fra Kappel og Vestenskov Sogne. Øerne Færgelandet, Mellemlandet og Stubbelandet hørte nemlig under Nakskov, saa to af de tre Vadesteder laa paa Byens Grund, og da Vejen ikke var Hovedlandevej, havde Amsraadet ikke lovbunden Pligt til at søge Forholdene ændret. Grundet paa de talrige Klager havde Amtet forbedret Vadestederne noget, og Bekostningen herved krævede man nu, at Nakskov skulde betale. Det var ikke store Sager, kun 175 Rigsdaler, men Byen vilde ikke ved at betale Beløbet indrømme Pligten til at sørge for Vejen, og Amsraadet vedtog saa i al Venskabelighed at sagsøge Byen. Den skete Forbedring var kun ringe, og man var næppe færdig med den, før de to Sogne indgik til Amsraadet med Andragende om en grundigere Istandsættelse eller Anlæg af en »tor Vej« over Vaaderne og Øerne. Amsraadet forespurgte Byen, om den vilde være med at bære Udgifterne, og paa en Raadstuesamling vedtoges det at svare bekræftende paa Betingelse af, at Nakskov blev fri for at bidrage noget til Vejens fremtidige Vedligeholdelse. Amsraadet vedtog at betale to Trediedele af Udgifterne, og Byen svarede med at tilbyde 3000 Rigsdaler. Efter lange Forhandlinger blev man enige. Byen overtog en Trediedel af Udgifterne, betalte de 175 Rigsdaler, der skulde være ført Sag om, og fik Fritagelse for Vedligeholdelsespligten²⁸. 1852 tog man saa fat paa Arbejdet, og den anden livsfarlige Adgangsvej til Nakskov gled dermed over i Historien.

— *Befordringspligten*, der alle Dage havde voldt baade Bystyret og Borgerne mange Bryderier²⁹), gled ikke lettere i det nye Aarhundrede. Under Krigen gik Vognmandslauget af 1794 samme Vej som alle sine Forgængere, og Forsøg paa at danne et nyt mislykkedes baade 1809 og 1811 af den simple Grund, at ingen meldte sig villig til at indtræde i det paatænkte Laug. For at naa en Vej ud greb man saa den Udvej at paalægge enhver Borger, der drev over 6 Td. Ld. eller holdt Heste til Næringsbrug, Befordringspligt mod en bestemt Godtgørelse pr. Mil. 18 Borgere faldt ind under disse Regler, og det varede ikke

---

²⁹) Bind II, Side 231 ff.

Den gule Pakkepostvogn med den røde kusk paa Torvet, ca. 1924.

1. Juli 1925 gik man over til Automobildrift

længe, for de besværede sig over, at de i Sommertiden ikke kunde bestride Arbejdet med at befordre alle de rejsende og den agende Hamborgpost til Taars. Saa maatte man til at udvide Kredsen af de beforderingspligtige, men Leden ved Hvervet var saa stor, at nogle afhændede deres Jord for at blive fri. Man skal erindre sig Vejenes slette Tilstand for at forstaa denne Uvilje; thi en Bemærkning om, at der i 1814 i daarligt Fore skulde fire Heste til at fore en Rejsevogn igennem forklarer jo en Del. Efter at Hovedvejene var istandsat, lykkedes det igen at faa dannet et Vognmandslaug, men Lysten til at

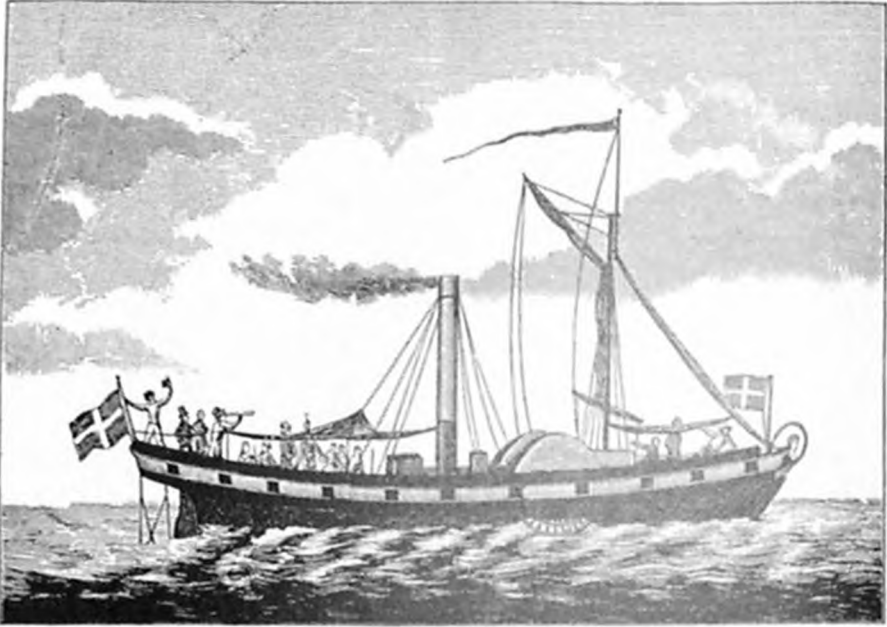
Dagvognen til Horslunde foran Banegaarden; paa Bukken Postkører P. Larsen. Usigneret Fotografi fra ca. 1912.

indtræde var ikke større, end at stadige Paamindelser var nødvendige. 1842 forsøgte man med et frivilligt Vognmands-laug bestaaende af tre—fire Borgere. Vognmændene fik af Generalpostdirektoratet bevilget Laan til Anskaffelsen af Fjedervogne, og de var ikke billige. 250 Rigsdaler kunde der laanes til en trestolet Fjedervogn; de skulde være forholdsvis lave, saa de »ikke har let ved at vælte« — en Bemærkning, der bedre end mange Ord fortæller, at ikke alle Veje var helt risikofrie at befære. Den ene af de tre Vognmænd, Hee, paatog sig hele Fragtkørslen og forpligtede sig til at holde 6 Fragtvogne med tilstrækkeligt Forspand. De to andre, Jessen og Schou, skulde saa besørge Persontrafiken og Posten; de fik hver bevilget et Laan paa 200 Rigsdaler til Anskaffelsen af Postvogne, og for yderligere at lette dem Anskaffelsen af Fjedervogne fik de to Aars Eneret paa Brugen af disse Vogne. De skulde holde fire store, holstenske, trestolede Fjedervogne, og hvis der forlangtes flere Vogne, havde de Lov at levere almindelige, smaa Vogne, d. v. s. stive Vogne med Agestole, mere end otte Befordringer havde de ikke Pligt til at stille paa en Gang. Deres Ruter var Maribo, Rødby og Taars. Naar Vognmændene havde alt deres Materiel ude, skulde Befordringen af yderligere rejsende gaa paa Omgang mellem de hesteejende Borgere, og det resulterede jævnlige i, at Folk rent ud nægtede at køre, naar de saaledes blev til-sagt, hvilket medførte Politisag og Boder. 1858 blev Lauget og dets Eneret til Befordring ophævet og Vognmandsbedriften blev fri Næring²⁹.

— 1819 fik Danmark sit første Dampskib, »Caledonia«, der gik i Fart mellem København og Kiel; det anløb ikke Nakskov, men — Kragenæs. Nakskov havde Forpligtelse til at sende Vogne til Kragenæs med Passagerer og Post de to Gange om Ugen, Skibet viste sig. Byen interesserede sig naturligvis ikke stort for denne Forbindelse, og det hændte, at man slødede med Afsendelsen af Vognen, saa Stiftamtmanden fandt sig foranlediget til at indskærpe Nakskov Forpligtelsen i saa Henseende³⁰.

Med Forbedringen af Postbefordringen gik det ogsaa uendelig langsomt fremad. 1779 havde Nakskov faaet eget »Postkontor«, d. v. s. Apoteker Georg Jessen var blevet Postmester, og det var lige til 1870 Postmesterens Sag at sørge for Lokale til Postkontoret. 1802 opnaaede man at faa Post to Gange om Ugen i Stedet for som hidtil en. Den nye Post, der ikke medførte Pakker, men kun Breve og Aviser, afgik fra København Fredag Eftermiddag Kl. 4, var i Køge Fredag Aften,

»Caledonia«, Danmarks første Dampskib
Efter et Billed paa Frederiksborgmuseet.

i Præsto Natten til Lørdag, i Vordingborg Lørdag Morgen, i Nykøbing Lørdag Fm., i Maribo om Eftermiddagen og i Nakskov Lørdag Aften. Tilbageturen begyndte i Nakskov Søndag Aften og endte i København Natten til Tirsdag²¹. Befordringen skete pr. Hest og Vogn, og Materialet var ikke altid det bedste. Det var stive Vogne smurt med Tjære, og var Smørelsen ikke tilstrækkelig, gik der let Ild i Vognen; det skete f. Eks. 1830 med det Resultat, at hele Vognen brændte; men den var nok heller ikke for god til det; der var jævnlig klaget over den, og dens Afloser blev da ogsaa noget saa fornemt som en Postvogn paa Fjedre. Købmand Wilcken i Nakskov, der havde en Del af Postbefordringen i Entreprise, fik nemlig et Tilskud paa 250 Rigsdaler til Anskaffelsen af Vidunderet²². Tid efter anden skete der nogen Forbedring i disse kørende Poster; men først 1852 naaede man saa vidt, at der gik Post til og fra København fem Gange om Ugen mod tidligere tre Gange, og Post til og fra Svendborg to Gange ugentlig mod tidligere en Gang. Endnu 1859 var man dog ikke naaet videre end, at Postkontoret i Nakskov meddelte, at indenbys Breve ikke maatte nedlægges i Postkontorets Brevkasse, da de som Regel ikke vilde blive omdelt²³. Byen var med andre Ord ikke

større end, at Borgere, der absolut skulde udtrykke sig skriftligt til deres Medborgere, nok kunde besørge deres Breve selv uden at ulejligede det kgl. Postvæsen. 1870 paatog Staten sig at skaffe Postkontoret Lokaler og lejede dem i Freuchens Ejendom paa Hjornet af Vejlegade, hvor der forøvrigt havde været Postkontor en Snes Aar. Da Lollandsbanen aabnedes 1874, flyttedes Postvæsenet hen paa Jernbanestationen, hvor det forblev indtil 1905, da det lejede en af Konsul Dan i dette Ojemed opført Ejendom i Jernbanegade. Lejemaalet gjaldt 25 Aar, og da de var forløbet, flyttede Postvæsenet hen i det nyopførte Posthus ved Siden af Jernbanestationen.

Den optiske Telegraf blev indført i Nakskov i Aarhundredets første Halvdel. »Telegraferingen« skete ved Hjælp af en Række høje Master med fem Rær og 18 Klapper og med en saadan Afstand mellem Masterne, at man i klart Vejr ved Hjælp af en Kikkert kunde se fra den ene Mast til den anden og ved Klappernes Antal og Stilling tyde Depechen. I Nakskov var Telegrafmasten anbragt paa Enden af den gamle Vold, der laa paa »Klostrets« nuværende Plads og derfor kaldtes Telegrafvolden. Den optiske Telegraf blev mest benyttet i Regeringsanliggender, noget videre Betydning for Handelen kunde den naturligvis ikke faa; desuden var den jo uanvendelig i usigtbart Vejr.

— Forfatningsændringen ved Aarhundredets Midte satte ogsaa for Erhvervslivets Vedkommende Skel mellem gammel og ny Tid. Ophevelsen af Konsumtionsafgifterne, Indførelsen af Næringsfrihed, af en mere frisindet Toldlov, af nye Skattelove m. m. gav Foretagsomheden friskere Luft under Vingerne og gav, trods mange gamle Folks bekymrede Hovedrysten, Udviklingen et stærkt Skub fremad. 1852 fik Nakskov fast ugentlig Dampskibsforbindelse med København og Kiel, idet Damperen »Lolland« besørgede Ruten København—Stubbeko-bing—Nakskov—Kiel og omvendt.

1856 stiftedes Soassuranceselskabet for Lolland-Falster med Hovedsæde i Nakskov. Seks Aar senere omfattede Selskabet 40 Skibe i udenrigsk og 11 i indenrigsk Fart. Forsikringssummen var 383,536 Rigsdaler. Selskabet havde i det Aar lidt flere store Tab, ialt til 18,933 Rigsdaler. Indtægten var af samme Grund forøget til 19,464 Rigsdaler. 1868 bestilte et i Nakskov og paa Langeland dannet Aktieselskab hos Burmeister & Wain et Jernskrueskib paa 120 × 16 Fod med 7½ Fod dybtgaaende og en 50-Hestes Dampmaskine, der med et Kulforbrug af 1½ Td. i Timen skulde præstere en Fart af 11 Somil.

Prisen var 45,000 Rigsdaler, deraf havde Burmeister & Wain tegnet de 5000, i Nakskov var tegnet 15,000 og paa Langeland 15,000, medens 10,000 var laant i Pengeinstitutterne i Nakskov og paa Langeland. Skibet skulde gaa i Fart Nakskov—Spodsbjerg—Korsør de tre Dage om Ugen, og andre tre Dage om Ugen tillige anløbe Lohals, Rudkobing og Svendborg. Det blev leveret i Oktober 1869. Om dets Ankomst til Nakskov fortæller Avisen: Beboerne blev tidligt om Morgen vækket ved Kanontorden, der meldte, at den nye Damper »Spodsbjerg« var kommet. Skibet havde klareret sig smukt i det haarde Vejr og holdt en Fart paa 14 Mil; »det gled stolt som en Svane gennem de høje Søer« og løste smukt den Opgave, som »Det forenede« aldrig havde turdet prøve. Forbindelsen med Spodsbjerg tog nu kun faa Timer, medens Post-Sejlbaaden ofte havde været 10—12—14 Timer om at naa over⁴. 1881 oprettede »Sydfynske Dampskibsselskab« en daglig Fart mellem Nakskov og Spodsbjerg i Forbindelse med en Omnibusrute over Langeland og Damper mellem Rudkobing og Svendborg. Indtil 1899 besørgetes Spodsbjerggruten af Damperen »Mjølner«, som afløstes af »Sif«, der 1926 blev erstattet med »Agnete«, der besørgete Ruten til 1930, da en ny moderne »Mjølner« med Plads til en Snes Biler overtog Ruten; Skibet gaar to Gange daglig om Vinteren og tre Gange daglig i Sommermaanederne.

1874 lod »Det lollandske-engelske Dampskibsselskab« bygge en Damper til direkte Fart mellem Nakskov og England. Skibet, der blev bygget paa engelsk Værft, var paa 500 Tons, stak 11½ Fod dybt, havde en Maskine paa 80 Hestes Kraft og løb 11 Mil i Timen med et Kulforbrug af 2 Td. Det havde paa Mellemdækket Plads til 80—90 Stude, der skulde indskibes i jysk Havn. Det kostede 140,000 Rigsdaler. 1876 satte »Sydfynske Dampskibsselskab« Damperen »Thor« ind i en nyoprettet Rute Svendborg—Nakskov—Lübeck med to ugentlige Ture. 1891 overgik Ruten og Damperen til et nydannet Selskab, »Dampskibsselskabet Thor«. Krigen og Minespærringen satte en Stopper for denne Fart, og Skibet solgtes til Norge. Efter Krigen dannedes et nyt Selskab af samme Navn med Aktionærer i Svendborg og Nakskov, men Selskabet maatte efter faa Aar likvidere af Mangel paa Gods. Hvorefter der oprettedes en Forbindelse mellem Nakskov og andre danske Havne og Hamborg-Kiel.

1876 købte et Nakskov-Aktieselskab i England en lille Damper, »Nakskov«, for 60,000 Kr. og indsatte den paa Ruten Nakskov—København. I 25 Aar sejlede Skibet for Nakskov-Selskabets Regning og optog

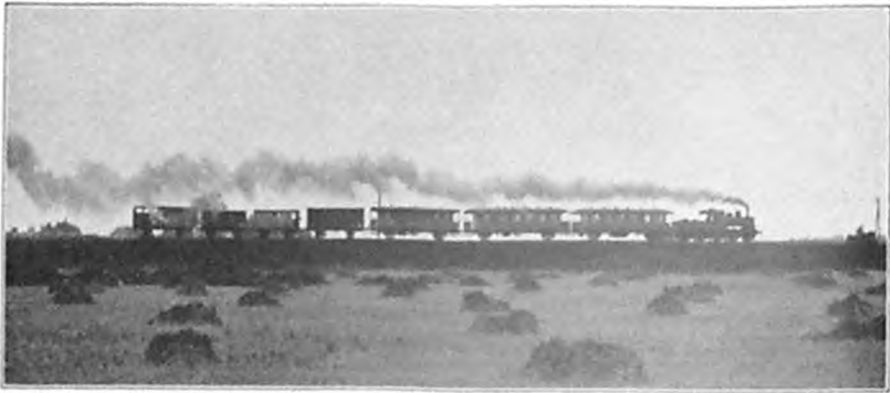

Model af »Nakskov«, i Kasse (182 X 208 mm) med Glas for; paa Bagklædningen ses Indsejlingen til Nakskov. Bølgerne er af Kit og Skorstensrøgen af Uld. Paa Bagsiden signeret af Toldkontorist P. H. Jørgensen, 1901. Tilhører Fru A. Sellerup, Datter af »Nakskov«s mangeaarige Fører Henning Drejø Brandt. Skibet var paa 82,19 Tons Brutto.

Kampen med »Det Forenede«; det gik godt i flere Aar, men Kampen var for ulige, og 1896 overtog »Det Forenede« baade Skib og Rute.

1858 bestod Nakskovs Handelsflaade af 36 Fartøjer paa ialt 779 Læst. I 1873 var Flaaden vokset til 62 Fartøjer paa 1481 Læst, i 1896 til 128 Fartøjer paa ialt 1670 Tons, og i 1920 var der, naar man kun medregner Baade paa over 4 Tons, 162 Skibe med en samlet Tonnage af 3276 Tons²⁵. Havnen har helt op i den nyere Tid bevaret sin gamle Plads som Nr. 6 eller 7 i Rækken af Landets største Havne. 1913 var Nakskov Havn Nr. 6 med en samlet Tonnage af de befarede Skibe paa 140,000 Reg. Tons og 1919 ligeledes Nr. 6 med 89,300 Reg. Tons²⁶.

I 1874 fik Havnen sin første Bugserbaad, indkøbt af et Aktieselskab. Havneudvalget bevilgede et Tilskud paa 1500 Rigsdaler; men Selskabet blev allerede to Aar efter ophævet, og Baaden solgt til Tuxen & Hammerich²⁷. Med Bugseringen gik det saa som saa, snart var der en Baad til Tjeneste, snart ingen, 1908 sluttede Havnen Akkord med Selskabet, der ejede »Aktiv«, og ydede et Tilskud paa 500 Kr. aarlig mod, at Baaden altid skulde være til Tjeneste. Svitzer, der har

17-Toget til Kragenæs ved Bygrænsen; Tot. 1935.

en Station i Nakskov, besorger nu de faa Bugseringer, der er Tale om, efter at Sejlskibene er forsvundet, og det »Nye Lob« har afløst det gamle hugtede.

— 1865 vakte Kohnckes Plan om en Jernbane København—Syltholm med Færgesforbindelse til Holsten stærkt Røre i Nakskov. Borgerrepræsentationens Flertal anbefalede Planen, medens et Mindretal bestaaende af Købmænd stemte imod. Der indkaldtes Borgermode, hvor Theisen og andre Købmænd ivrede stærkt mod Planen og slog paa de patriotiske Strengede med Fremhævelsen af det utilltalende i at fremme Handelen med Tyskland, der havde berøvet os Sonderjylland. Frygten for, at Rodby skulde tage Luven fra Nakskov, skinnede dog ogsaa tydeligt igennem³⁸. Planen strandede tilsidst paa Ministeriets Ulyst til at indlade sig med Kohncke. Snart efter tog Planen om en Lollandsbane Fart, og 1. Juli 1874 aabnedes Banen. Dermed gled man et nyt stort Skridt frem mod en tidssvarende Postforbindelse, og den forbedredes yderligere ved Masnedsundbroens og Færganlæggenes Fuldførelse. 1915 aabnedes Banen til Krægenæs og 1926 Banen til Rodby. 1925 opførtes en ny Banegaard.

— Den 1. Juli 1861 aabnedes Telegraflinien København—Nakskov; men Telegrafens Gang og nu er to vidt forskellige Ting: i al Fald beredte Linien til Nakskov i lange Tider nogle slemme Overraskelser. Endnu 1874 klagede Avisen over, at et Telegram fra København havde været 21 Timer om at naa frem til Nakskov; det var afsendt af Ritzaus Bureau Kl. 1,50 Nat, og om Aftenen Kl. 10,45 fik Avisen Telegrammet — med Posten fra Maribo. Det naaede ikke længere, fordi »de lokale Batterier, som det saa jævnlig hænder, ogsaa den Dag nægtede Lydighed«. Dagen for havde Avisen faaet en Depeche

Banegaarden set fra Perronsiden 1906. Poul Christensen fot.

Den typisk danske »gamle« Banegaard, gule Sten, Skifertag. Til højre Posthuset.
Poul Christensen fot. 1906.

Banegaardspladsen 1934. Til venstre »Klosteret«, derefter »Tidendes Bygning,
Post- og Telegrafstationen og Banegaarden. *

i to Stykker; det ene kom om Formiddagen pr. Traad; men midt under Afskrivningen standsede Strommen, og den sidste Del kom derfor først frem om Aftenen^{*)}. Man forstaar, at Avisen fandt denne Nyhedstjeneste lidet tilfredsstillende. De første Aaringer boede Telegrafene og Postvæsenet til Leje paa Hjørnet af Vejlegade og Norrevold (Freuchens nuværende Ejendom), men efter Lollandshavnens Aabning flyttede de hen paa Jernbanestationen. 1898 udskiltes Telegrafvæsenet fra Postvæsenet og fik sine egne Lokaler, først i en Ejendom i Jernbanegade og et Par Aar efter i Telefoncentralens Bygning i Danagade. 1929 blev Post- og Telegrafvæsenet atter slaaget sammen og fik Lokaler fælles i det nye Posthus.

1884 indførtes Telefonen i Nakskov, men det var Synd at sige, at Bystyret var medvirkende hertil. Da det om Sagen nedsatte Udvalg forespurgte Byraadet, om Byen vilde deltage i Telefonanlægget med 50 Kr. for hvert Apparat, Byen tog, 200 à 250 Kr. en Gang for alle — lod Svaret, at Byen hverken vilde deltage i Anlægget eller dets Benyttelse^{*)}. 1901 opførtes en stor Telefoncentral i Danagade. Der er nu ca. Tusind Telefonnumre i Byen.

MARKEDER OG UDS STILLINGER

Indtil Midten af 70-erne var Korn Nakskovs største Udførselsartikel. I Aarene 1848—52 var Gennemsnitstallet for Kornudførslen 120,077 Td. aarlig, hvoraf 75,624 Td. gik til Udlandet. I 70-erne stod Nakskov i Mængden af udført Korn som Nr. 2 i Rækken af danske Provinsbyer, idet kun Aarhus havde en større Kornudførsel. I Aarene 1874—76 var Gennemsnittet af Nakskovs Kornudførsel ca. 129,000 Td.⁴¹. Da var det udenlandske Kornmarked allerede ved at glide os af Hænde, og i de følgende Aar faldt Kornudførslen stærkt med en deraf følgende Landbrugskrise, under hvilken hele vor Landbrugsproduktion lagdes om, saa Eksportartiklerne blev Smør, Flæsk og Æg. Ogsaa denne Krise satte naturligvis sine Spor i Nakskov, om end ikke særlig dybe eller varige.

I Modsætning til saa mange andre Byer, fik Nakskov aldrig noget ud af sine *Markedsbevillinger*. De store Landsbymarkeder, der i 1600-Aarene henlagdes til Nakskov^{*)}, sygnede hen, og forskellige Forsøg paa at starte nye førte ikke til større Resultater. 1819 udbad Kanceliet sig Oplysning om, hvilke Tider der bedst egnede sig til Afholdelse af Hestemarked i Nakskov, hvorefter Stiftamtmanden foreslog

^{*)} Bind II, Side 122 ff.

et i April og et i November. De blev aldrig til noget af Betydning. 1815 fik Byen bevilget tre Markeder aarlig med Heste, Kvæg, Svin og Fjerkræ. De blev ganske vist holdt langt ned i Tiden, men med ringe Tilslutning. 1874 indgik Vestlollands Landmandsforsamlinger med Andragende til Byraadet om at faa 6 Markeder aarlig med Heste, Kvæg, Faar, Svin, Fjerkræ og Fedevarer. Byraadet fastsatte Dagene 24. Marts, 24. April, 1. Juli, 20. September, 24 Oktober og 21. November. De mange Markedsdage gav ikke mere Forretning end de faa, og først da Kvægeksperten til Tyskland kom godt i Gang, blev der hver Tirsdag holdt et nogenlunde godt besøgt Kvægmarked ved Havnen, hvor Byraadet 1881 efter Landbrugets Ønske havde bygget en Kvægstald til 26 Kreaturer². Ved Krigens Udbrud døde ogsaa denne Virksomhed hen, og siden har Nakskov ikke haft Marked af nogen Art, skont Byen stadig figurerer i Almanakken med Markeder paa de og de Dage hvert Aar.

Markederne var altsaa ikke noget virksomt Middel til at samle Interesse om Byen, man var langt heldigere de Gange, man søgte at naa det samme ved Hjælp af *Udstillinger*. Allerede 1861 blev der nedsat en Komite til Forberedelse af en Udstilling, og Kommunalbestyrelsen gav Komiteen Ret til at disponere over en til Formaalet egnet Plads og bevilgede 300 Rigsdaler til Forarbejderne. De spændte storpolitiske Forhold, der udløstes i Krigens, kvalte hurtigt Udstillingstanken, men efter Krigens blev den atter taget op. Kommunalbestyrelsen fornyede sit Tilbud, ja bevilgede endog 50 Rigsdaler som Bidrag til en Mands Rejse til Verdensudstillingen i Paris 1867 for at høste Belæring og Ideer, som kunde komme Nakskov-Udstillingen til gode², og en Haandværksmester blev da ogsaa sendt til Paris; om andre end han selv havde nogen Glæde deraf, er vanskelig at konstatere. Den 12. September 1868 aabnedes Nakskovs Industriudstilling, der havde faaet Plads paa Marken ved Soves Mølle. Foran Udstillingsbygningen var anlagt grønne Plæner med Grantræer og Grupper af Potteplanter, og Bygningen var slynket med Flag og Guirlander. Udstillingen omfattede 432 Udstillere, deraf 102 fra Nakskov og Omegn. Besøget var storslaaet. I en til Udstillingen knyttet Sangfest deltog Sangere fra Svendborg og Faaborg, der kom i egen Damper, samt mange fra Stiftet og Mon. Om Søndagen gav Sangerne Koncert i Kirken og marcherede derefter i Procession til Svingelen, hvor en Æresport hilste dem Velkommen. Efter Koncerten her var der Fællesspisning i et mægtigt Telt med Skaaler og Sange i det

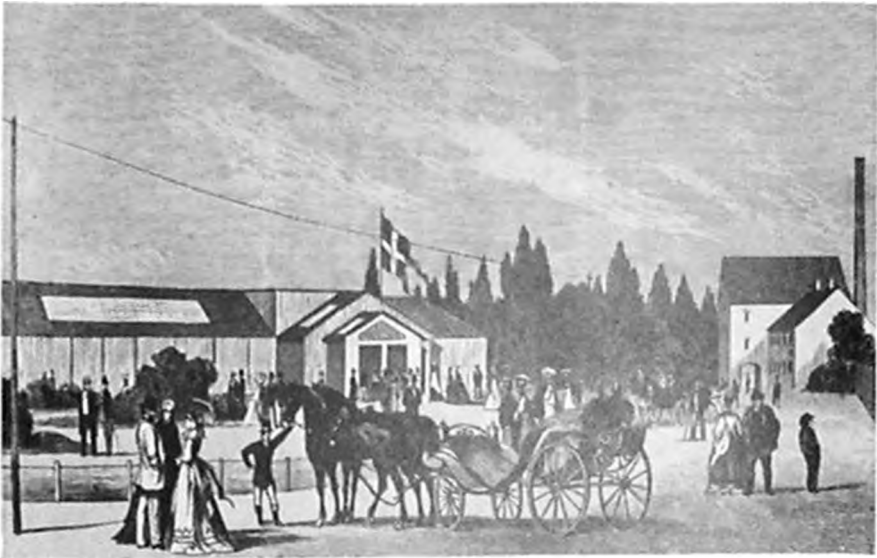
Udstillingen 1868. Ad. Lonborg fot. Ifølge Kataloget, der indeholder 1076 Numre, er Billardet udstillet af I. C. Wiese, København. Bag Springvandet er »Den kgl. Porcellænsfabrik's Opstilling.

uendelige. Imedens tændtes i Skoven Hundreder af kulørte Lamper og orientalsk Lys. Efter Middagen var der Bal, og Kl. 11 afbrændtes under uendelig Jubel et mægtigt Fyrværkeri. Der var -- Naskov Avis har Ansvaret for Beretningen -- 900 til Kirkekoncerten og 3000 i Svingelen. Mandag Morgen rejste Sangerne med uklare Stemmer, men med klar Forestilling om, at det havde været en uforglemmelig Dag. Sammen med Udstillingen holdtes ligeledes et Industrimøde, der fornede sig som noget andet og mere end et Skærmbæret for Fornøjelser. Der var Foredrag og Forhandling paa Raadhussalen Mandag, Tirsdag, Onsdag, Torsdag og Fredag hele Formiddagen og

Springvandsfiguren, Freunds velkendte Dreng fra »Kongens Have«, er udstillet af Metalstøber L. Rasmussen, København. Til venstre for Thorvaldsens Buste hænger Fotograf Lonborgs Billeder.

en Del af Eftermiddagen, og man sluttede først af Lordag Formiddag. Onsdag Eftermiddag undte man sig en Udflugt til Knuthenborg, og Lordag Aften holdtes der en animeret og velfortjent Middag ovenpaa Ugens Slid. Ude paa Udstillingen gik det over al Forventning. Besøget var storartet, gennemsnitlig 1000 om Dagen. Adskillige Byers Haandværkerforeninger kom i Dampere og modtoges med aabne Arme af Nakskovkollegerne, man holdt Festmiddage, skaalede og sang og vandrede Arm i Arm »i broderlig Forening« den lange Vej mellem Havnen og Svingelen. Ved Bedømmelsen fik 30 Udstillere Solvmedalje, 65 Bronzemedalje og 104 Hæderlig Omtale, ialt 199

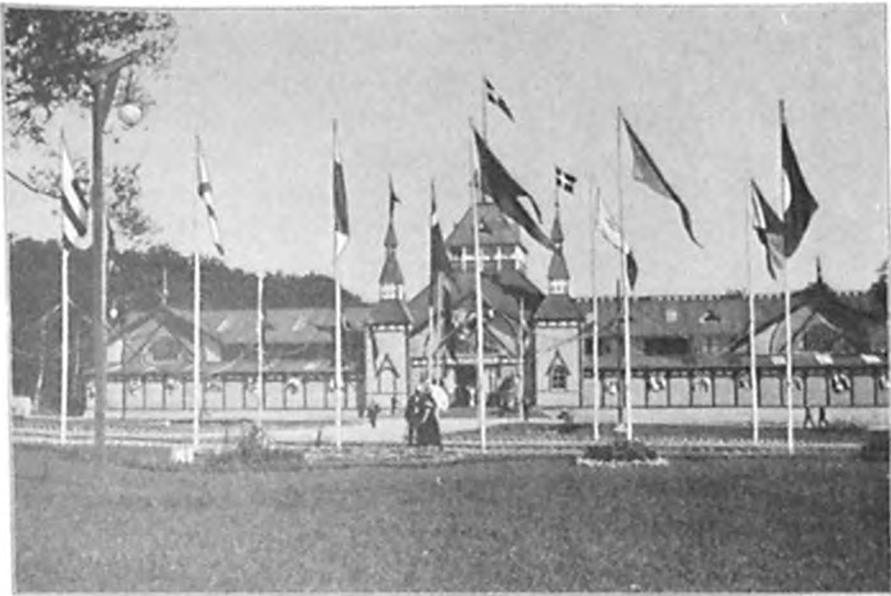

Udstillingen 1868. Til højre Soves Mølle. (Billedet Bind I, Side 221 nederst er taget omtrent fra samme Sted). Træsnit i »Illustreret Tidende«.

Præmier af 423 Udstillere, 2 af Sølvmedaljerne, 16 Bronzemedaljer og 20 H. O. tilfaldt Udstillere fra Nakskov og Omegn, altsaa 38 Præmier blandt 102 Udstillere. Nakskov-Firmaerne var i den Grad med Tiden, at de lod lave Clicheer af deres Medaljer og anvendte dem i deres Annoncer. Udstillingen, der blev omtalt med megen Anerkendelse i Københavnerbladene, var aaben i 4 Uger og var besøgt af 25 å 30,000 Mennesker⁴. Det var stor Sukces.

1883 holdt man en mindre Amtsudstilling paa »Skandinavien«; den omfattede 673 Numre fordelt i 8 Klasser; den talrigste af dem var Landbruget, der talte 173 Numre. Haandværk, Industri og Havebrug var selvfølgelig ogsaa fyldigt repræsenteret. Der uddeltes en Mængde Medaljer og Diplomer.

1898 samlede man Kræfterne om en stor omfattende Lolland-Falster-Udstilling. Denne Gang fik den Plads i Svingelen. Haandværker- og Industriforeningen stod som Garant for 2000 Kr., Staten for 5000, Nakskov Byraad for 1000 og Amtet for 100 Kr. Sukkerfabrikerne havde givet 1000 og Lollands Spare- og Laanebank 500 Kr. Mest imponerende var dog den af Byens Borgere tegnede Garantisum, der androg ikke mindre end 30,000 Kr.; den maatte dog ikke angribes, for de andre Garantisummer var opbrugte. Selve Udstillingsbygningen var helt igennem Nakskov-Arbejde, tegnet og opført

Udstillingen i 1898 paa Fugleskydningspladsen i Svinglede.
Johanne Birkedal fot.

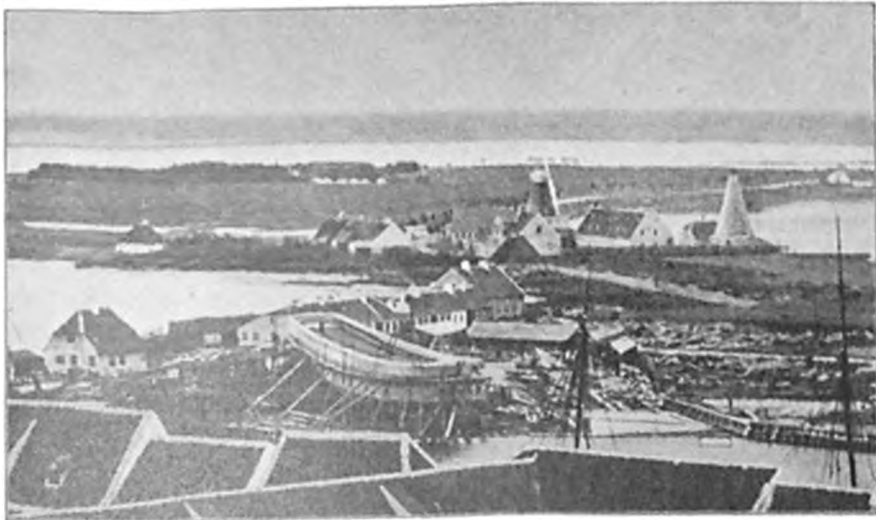
af en af dens Borgere, Tomrermester Frimand. Udstillingen aabnedes den 3. September med en Kantate af Nakskov-Komponisten August Enna med Tekst af Lollandsdigteren Sophus Claussen. Det havde regnet ustandseligt de sidste Dage af August og de første Dage af September, men Aabningsdagen oprandt i straalende Sol, og Solen skinnede ufortrødent hver eneste Dag lige til og med Udstillingens sidste Dag den 19. September; men næppe var Skraldet af Kanon-skuddene, der ved Midnatstid forkyndte Udstillingens Lukning, doet hen, før Regnen strømmede ned. Dette magesløse Held med Vejret sparede Borgerne for at punge ud med noget af den tegnede Garantikapital; de andre Garantisummer maatte derimod indkræves. Udstillingen havde været besøgt af 47,000 Mennesker. Regnskabet balancerede med 57,491 Kr. Hver Søndag i Udstillingstiden havde man særlige Trækplastre i Form af Brydekampe, Ballonopstigninger, Cyklevæddeløb, Koncerter m. m. Nakskovitterne leverede selv et mægtigt Bidrag af besøgende, mange tilbragte hver eneste Fritime paa Udstillingen, hvis Teltby bod paa mangt og meget og noget for enhver Smag. Men de første Maaneder efter Udstillingen følte mange sig noget overanstrengt i pekuniær Henseende, og det var en staaende Talemaade, at Byen plagedes haardt af »torre Lommemesmerter«. Ud-

stillingens faglige Resultater var absolut tilfredsstillende. Den første sjællandske-lolland-falsterske Mejeriudstilling holdtes i Forbindelse med Udstillingen i dennes første Dage. Iøvrigt var baade Afdelingerne for Haandværk og Industri og for Landbrug overordentlig fyldige. Til Haandværk og Industri uddeltes 33 Sølvmedaljer, hvoraf Nakskov alene tog de 18. Samme Forhold raadede i den mægtige Række af Bronzemedaljer og Hædersdiplomer. Nakskov havde alt i alt kun Grund til at være glad og stolt over Udstillingsresultatet⁴⁵.

INDUSTRIEN

Skibsbyggeriet, som Udviklingen har forvandlet fra Haandværk til Industri, er gammelt i Nakskov. Længe før Kong Hans lagde sit Skibsværft paa Sloto, var der bygget Smaaskibe i Nakskov, og Christian IV's Fornylse af det store Skibsbyggeri paa Sloto, gjorde ikke de mindre Værfter i Byen overflødig. Storkøbmændene var ikke blot tillige Redere, der drev Handel paa Udlandet med egne Skibe; de byggede dem ofte selv paa eget Værft. Borgmester Matz Bergen*) er et Eksempel paa denne Type af Købmænd i Nakskovs Storhedstid. Med Svenskekrigen gik Skibsbyggeriet i Staa og laa saa godt som stille gennem 1700-Aarenes Fattigdom. I Tiden omkring 1800-Skiftet sporedes der igen noget Liv i det gamle, hæderkronede Virke; men Statsbankerot og dermed følgende Ulykker kvalte dog igen den spæde Spire. Da Haabets og Selvtillidens første Striber brød ind gennem Morketiden, var det ligefuldt Hammerslagene fra det nyopstaaede Værft, der klang som Vaarbebuder for de lysere Tider, som Handlekraft og Vovemod skulde skabe. Det var Købmand Rasmus Clausen, der anlagde Skibsværftet og fik det i Sving, og efter hans Dod 1828 fortsatte og ogede Sonnen af samme Navn Virksomheden. Senere anlagde ogsaa Grev Einar Reventlow et Værft, der dog kort efter blev sluttet sammen med Clausens. I Aarene 1826—1844 blev der paa Clausens Værft bygget op mod 30 Skibe af alle Størrelser, lige fra Jagter til Fregatter, deraf de 8 for Clausens egen Regning; de gik i Fart paa England, Frankrig og Middelhavet. De store Dage, da Nybygningerne under talrige Tilskueres Hurraraab løb af Stabelen, fremkaldte ikke alene Glæde og Stolthed, men ogsaa Energi og Arbejdsmod hos de mange, der trængte til en Opstrammer for at blive revet med. Kommunalbestyrelsen var klar over Værftets Betydning for Byen og støttede det ved hos Generaltoldkamret at ud-

*) Se Bind I, Side 210.

1868: Rødder-borg og Trøckmanns Værft, hvor H. N. Andersen da var i Lære.
 Detail af Louborgs Fotografi fra Kirketaarnet, se Side 61

virke, at Clausen blev fri for at betale den sædvanlige Afgift af de Skibe⁹; han byggede. Som Tegn paa Værftets gode Ry kan ogsaa nævnes, at Clausen 1829 fik Tilladelse til at kalde en Brig paa 100 Kommercekæster for »Kronprinsesse Caroline¹⁰«. Regeringen lod ogsaa bygge paa Clausens Værft, bl. a. en Postjagt, »Ornen«, som man lod løbe af Stablen en Søndag, hvorover Præsten klagede, saa Stiftamtmanden maatte give Politimesteren en »Næse«, fordi han havde givet Tilladelse til dette Brud paa Helligdagsfreden¹¹. Fra 1831 indeholder Raadstueprotokollen nøjagtige Oplysninger om Skibsbyggeriet. Her kun nogle Eksempler: 1835 blev der bygget en Brig og en Jagt, 1836 to Jagte, 1837

1935: »Nakskov Skibsværft« bygger O. K.'s M. S. »Canada«, 12,000 Ts.

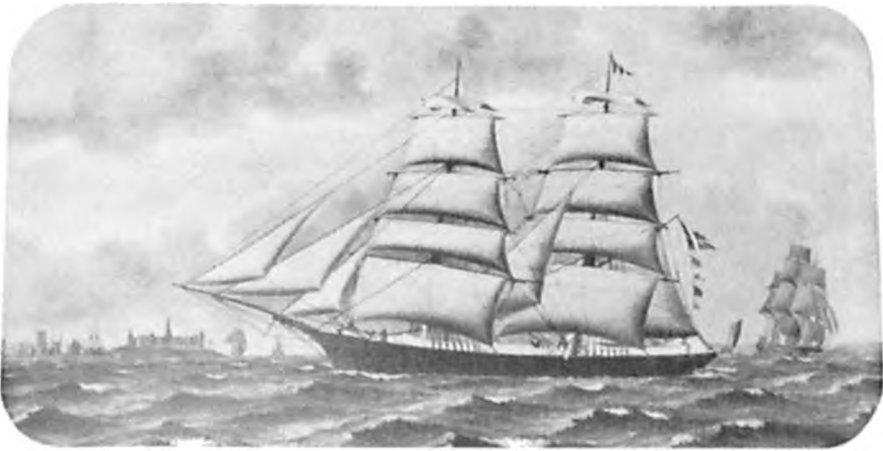
en Brig, en Bark og en Slup, 1840 Barken »Johannes Hage«, Briggen »Bolette Puggaard« (Se Side 185) og Jagten »Familiens Haab«. Saa kom der en Standsning i det livlige Byggeri. 1841 og 42 ses der ikke at være bygget noget paa Clausens Værft, 1843 lob en Skonnert og 1844 en Jagt af Stablen, og dermed var Clausens Skibsbyggeri til Ende, og i de følgende Aar byggedes der kun nu og da et mindre Skib. 1856 kaldes Virksomheden igen til Live af Skibsbygmestrene Riddersborg og Trockmann. 1858 byggede de en ny, stor Bedding, som Kommunen hjalp dem til ved at kautionere for 6000 Rigsdaler, og nu kom der Gang i Byggeriet som aldrig for. Kommunen var stadig villig til Støtte og overlod dem 1862 Plads til en Ophalerbedding^o. Riddersborg og Trockmann byggede som Regel to undertiden tre Skibe hvert Aar og beskæftigede i den følgende halve Snes Aar et halvt Hundrede Mand.

Paa dette Værft fik H. N. Andersen, Danmarks største organisatoriske og merkantile Geni, sin Uddannelse i den ædle Skibsbygningskunst, og herfra drog han som tyveaarig ud mod det straalende Eventyr, der blev hans Livsbane og Livsværk. H. N. Andersens Fader, Iver Andersen, var Daglejer og gift med den ti Aar yngre Elisabeth Hansdatter. 1850 boede de i Bibrostræde, men flyttede kort efter hen i den gamle Latinskole^o), hvor der en Tid var indrettet 3 Smaalejligheder. I en af disse fødtes H. N. Andersen den 10. September 1852°. Han gik i Friskolen og kom efter Konfirmationen i Lære paa Skibsværftet. Her var han med til at bygge Briggen »Mars«, der gik i Langfart paa Java og andre fjerne Egne af Kloden, og paa dette Skib fik han sin første Uddannelse som Somand under de spartanske og barske Forhold, der kendetegnede Livet i de gamle Sejlskibe. I 12 Aar fo'r han til Sos, i de senere Aar som Købmand og Kaptajn i en Person. 32 Aar gammel bosatte han sig som Forretningsmand i Bangkok. Han kom i nær Forbindelse med det siamesiske Kongehus og Landets ledende, finansielle Kredse og skabte sig i Løbet af en halv Snes Aar en vidtspændende og indbringende Forretning. Det Maal han gennem disse Aar higede imod, var, at faa Lejlighed til at frugtbargøre sine Evner for sit Land og i anden Række for sin Fødeby. I 1894 gjorde han Begyndelsen gennem Anlægget af en Filial i Kobenhavns Frihavn, og 1897 tog han Skridtet fuldt ud og stiftede Det østasiatiske Kompagni, der snart blev et verdensomspændende Foretagende, der kastede

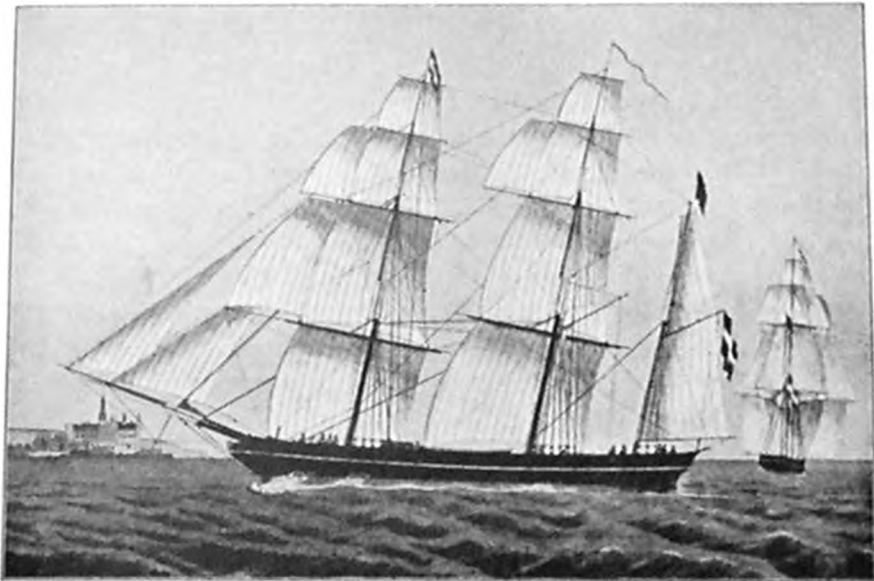
---

^o) Se Billedet Side II, Side 64.

Briggen "Mors", som den syttenaarige H. N. Andersen i 1869 var med til at bygge, og hvormed han i Aug. 1872 tog paa sin første Langfart, til Brasilien. Dengang Byens største Skib, 213 $\frac{1}{2}$ Registertons. Kaptajn H. P. Rasmussen. Efter Maleri af I. Dahl 1874. *

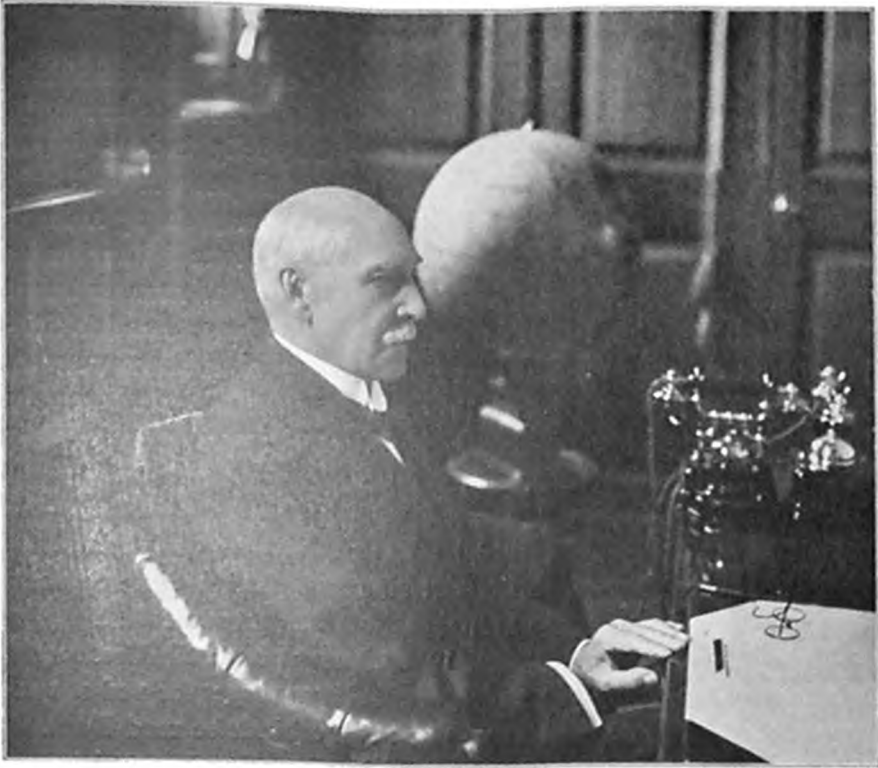

Tegning paa Kronborgmuseet. •Barkskibet Johannes Hage, Capt. H. P. Rasmussen. Afsejlet fra Nakskov den 23de December 1841. Tegnet af J. P. Olsen, Ronne, April 1840. • Bygget i Nakskov, 226 Tons, til Puggaard & Co., Kbh. *

Glans over Danmarks Navn og blev en mægtig Støtte for dets Erhvervsliv. Det er ikke her Stedet til at skrive Ø. K.'s Historie; det faar som Maal af Virksomheden være nok at anføre, at Selskabet gennem Erhverv udefra har tilført Danmark over en Milliard Kroner. Men ogsaa paa anden Maade har Nakskovs store Son gavnnet sit Land. Hans Navn havde indenfor de krigsførende Landes Regeringer en saadan Vægt og Klang, at vort Ministerium ønskede hans Bistand til Varetagelsen af Danmarks Interesser i den farefulde Tid, og H. N. Andersen var straks rede. Han indledede denne for sit Land saa betydningsfulde og heldbringende Virksomhed i August 1914 med et Brev til »en fremstaaende Personlighed« i England, og Resultatet blev en Rejse til London i September, hvor han traf betydningsfulde Aftaler med ledende Medlemmer af den engelske Regering. Senere fulgte mange lignende Rejser ikke alene til England, men til flere andre krigsførende Magter. — H. N. Andersens og Ø. K.'s Anseelse var saa stor, at Kompagniet overfor England flere Gange paa uegennyttig Maade maatte stille sig som Garant for Danmark, hvor det gjaldt Tilførsel af mange uundværlige oversøiske Produkter. H. N. Andersens Land har til Gengæld ydet ham alle de Hædersbevisninger en Regering raader over. Titelvæsnen blev afskaffet 1910, og man kunde derfor ikke give H. N. Andersen mere end den Etatsraadstitel, han da alt havde; men han er Storkorsridder, Elefantridder, har Fortjenstmedaljen i Guld m. m. m.

Under alt dette glemte H. N. Andersen ikke sin Fødeby, hvis industrielle Liv han gav et mægtigt Opsving. I Traad med, at Nakskov Skibsværft var hans Barndoms Musik og hans Ungdoms Udgangspunkt, blev det ogsaa i Nakskovs Skibsværft, at han paa sin Udviklings Højde ydede sin største Indsats for Byens Virke.

I Slutningen af forrige Aarhundrede var Skibsbyggeriet omtrent gaet i Staa, og noget ind i det nye sogte Havnen at indpuste det nyt Liv ved at bygge en Bedding og udlægge Plads til et mindre Værft ved Udlobet af Havnen. Her byggedes i Aarene 1910—16 ikke saa faa mindre Træskibe. 1916 lagdes Planen til et større Skibsværft, anlagt paa det lille Værft og de omgivende ved Opfyldning indvundne Arealer. Kommunen tegnede et Beløb paa 100.000 Kr., en Del Borgere tegnede sig for mindre Beløb og Ø. K. tilskød Resten af Anlægskapitalen, der til at begynde med kun var paa en Million Kroner. Planen omfattede oprindeligt kun Bygning af Jernskibe paa to Beddinger, beregnet til Skibe paa henholdsvis 1000 og 2000 Tons. Men Planen vok-

Excellencen, Etatsraad H. N. Andersen i sit Kontor i O. K.
Hauerslev fot.

sede hurtigt, saa de to Beddinger i 1918 var blevet til fire for Skibe paa henholdsvis 5000, 7000, 10.000 og 14.000 Tons, hvortil senere kom en Flydedok. Aktiekapitalen var samtidig udelukkende ved O. K.'s Indskud vokset til 8 Millioner, 1925 blev den nedskrevet til 4 Mill. Kr. Side om Side med Anlaeg af Værftet var der paa det overfor liggende Rosnæs bygget en hel lille By med Boliger til Arbejdere og Funktionærer. Den er senere udskilt fra Værftet som et særligt Selskab. Værftets første Motorskib »Meksiko« blev afleveret til O. K. 1920. I de følgende Aar fik ogsaa Værftet Depressionen at føle, senere kom der atter friskt Liv i Virksomheden, og siden 1930 er det gaaet Slag i Slag. Med Udgangen af 1936 er der afleveret 71 Skibe til en Byggesum af 138 Millioner Kr., deraf er de 67 Millioner udbetalt i Nakskov i Form af Arbejds løn, Gager, Afgift for Elektricitet og Vand, i Skat og i Indkøb i Byen. Arbejds lønnen alene har i de sidste 5 Aar gennemsnitlig andraget 3 Mill. Kr. narlig. Arbejdsstyrken har

som Regel været 1200 Mand og til Tider et Par Hundrede mere. Det største Skib var paa 13.520 Tons.

Der fores nu Forhandlinger om at anlægge en Flyvemaskinefabrik i Tilslutning til Værftet. Ogsaa paa Flyvningens Omraade har Ø. K. i H. N. Andersens Aand tidligere ydet en betydelig Indsats for, at det danske Luftfartsselskab kunde være i Stand til paa værdig Maade at hævde Danmarks Stilling paa Flyvevæsenets Omraade, og Anlægget af Fabriken er kun en Videreførelse af denne Stotte i Landets og Byens Interesse. Thi her som overalt, hvor H. N. Andersen er traadt hjælpende til, har hans Indsats haft til Maal at hæve Landets Stilling udadtil samtidig med, at han støttede Byen eller Virksomheden. Derfor traadte han og Ø. K. i 1910 hjælpende til, da det kneb for den lille, nyanlagte Mælkekondenseringsfabrik i Nakskov, ydede ikke alene Kapital til Udvidelsen, men var i høj Grad medvirkende til at skaffe Produktet Indpas paa Verdensmarkederne. I samme Aand deltog han og Kompagniet 1916 i »Ota«s Udvidelse ved Anlægget af Rismøllen. Senere har Ø. K. afviklet sine Interesser i dette Selskab. I Erkendelse af den mægtige Stotte, H. N. Andersen saaledes har ydet sin Fødeby, har Nakskov Byraad 1935 udnævnt ham til Æresborger, og der vil forhaabentlig paa anden Maade blive sørget for ved et synligt Minde at bevare hans Navn i uløselig Forbindelse med Byen.

— *Sukkerfabriken*, der er den største i Norden, blev bygget i 1881—82 og taget i Brug den 10. Oktober sidstnævnte Aar. Tanken blev oprindelig rejst af et Interessentskab i Nakskov, der 1880 rettede Henvendelse til De danske Sukkerfabriker om Anlæg af en Fabrik i Byen. Disse Forhandlinger førte ikke til noget, og Interessentskabet opløstes. Men Henvendelsen bevirkede dog, at Selskabet, der havde tænkt paa at anlægge en Sukkerfabrik i Næstved, opgav disse Planer og valgte Nakskov i Stedet. Der var mange Vanskeligheder at overvinde, inden Planen kunde realiseres. En af de værste var Rigsdagens Nægtelse af Selskabets Andragende om Ekspropriationsret ved Anlæg af Roebaner, og man besluttede saa at bygge fem Saftstationer i en Ring om Fabriken, saa Roesaften kunde føres ind til den gennem Rorledninger. De fem Stationer var Vesterborg, Horslunde, Majbølle, Græshave og Stokkemarke; den sidste er efter Maribofabrikens Anlæg sat i Forbindelse med denne. Forhandlingerne med Byen frembød derimod ikke større Vanskeligheder. Byraadet indrømmede villigt de forlangte Begunstigelser med Hensyn til Anlæg af Havnespor og Spildevandsledninger, Nedsættelse af Havnetakster, Gaspriser m. m.

1893 fik Fabriken Lov at lægge Roespor i Taarsvej og Havnegade, samtidig med, at der gaves Koncession paa Anlæg af forskellige Roebaner i Oplandet; de har nu en Længde af over 200 Kilometer. Fabriken begyndte med et tegnet Roearcal paa 1000 Hektar, hvilket var mere end nogen af de

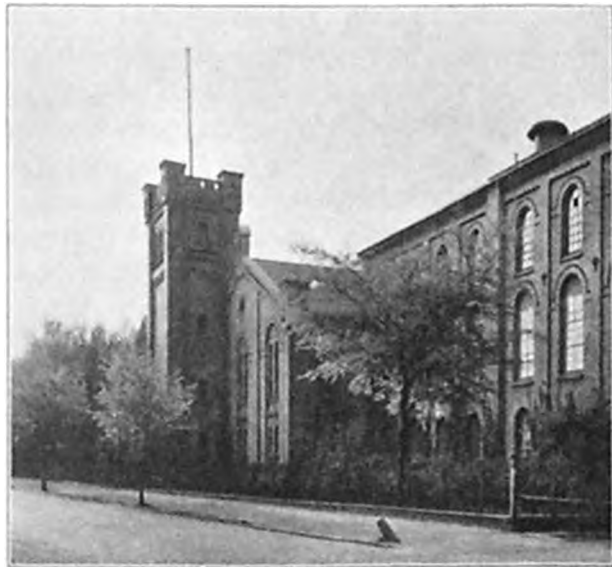

Sukkerfabriken sidst i 80erne
Johanne Birkedahl fot.

to ældre Fabriker, Højbygaard og Odense, arbejdede med. Arealerne voksede hurtigt og har i de senere Aar været paa 7 à 8000 Hektar. Sukkerfabrikerne købte samtidig med Fabriksanlægget Svingelsgaarden og skabte her under Erhard Frederiksens Ledelse et Monsterlandbrug, specielt baseret paa Roeavl.

Roedyrkerne kunde ikke faa hjemlig Arbejdskraft til det forøgede Arbejde i Roemarkerne, og man kom derfor ind paa at anvende svenske Piger, der fæstedes for Halvaaret Maj– November og gjorde udmærket Fyldest.

Da ogsaa Sverrig fik Sukkerfabriker, kneb det med at faa tilstrækkelig svensk Arbejdskraft, og 1893 gjorde man saa Forsøg med Polakker, og deres Tal voksede i Traad med den øgede Roedyrking. Der var dog mange, der en Tid lang vedblev at bruge den

Sommermorgen ved Sukkerhuset.

Nyankomne polske Piger venter foran Banegaarden paa Vognene, der skal køre dem ud til Gaardene. Fot. ca. 1928.

svenske Arbejdskraft, der var langt den bedste. I 1912 arbejdede der ca. 12.000 polske Piger i de danske Roemarker. Det var nøjsomme Folk, der hovedsagelig levede af Kartofler og Skummetmælk og sparede Penge sammen, der sendtes hjem efterhaanden. Saa vidt drev de Vindskibeligheden, at de sendte *alle* Pengene hjem, saa de ved Afrejsen manglede Rejsepenge og maatte sendes bort paa det offentlige Regning. Ret længe gik denne Trafik naturligvis ikke; den blev stoppet ved et Paabud til Arbejdsgiverne om at holde Rejsepenge tilbage af Lønnen, da de i modsat Fald selv vilde komme til at betale Hjemsendelsen. Paa Søndage og den katolske Kirkes Helligdage satte de polske Piger et broget og fremmedartet Præg over Nakskov, naar de i deres livlige Dragter bestaaende af hvide Skorter, Bluser i stærke Farver og broget Hovedklæde flokkedes rundt i Byen og samlede smaa Opløb udenfor Bagerbutikerne, hvor de »fraadsede« i gammelt Hvedebrød, der var at faa for halv Pris. Mødte man Flokkene udenfor Byen, bar de ufravigelig de tyksaaede Støvler i Haanden og gik barfodede for at spare paa Saalekæderet; naar de kom til Bygrænsen, trak de Støvlerne paa for at være fine, og paa Hjemturen blev Støvlerne atter taget i Haanden ved Bygrænsen. Ved Krigens Udbrud standsede Polakimporten, og mange af Sommerens Piger og nogle Karle blev her i Landet og giftede sig. Sparsommeligheden gik hurtigt

af dem, »moderne« Klæder og Fodtøj afløste det hjemlige Udstyr, og den Besparelse paa Fodtøjet, som nu gennemførtes, skete ved Hjælp af Cykler. Til Højnelse af Folkekulturen egnede denne »Blodfornyelse« sig absolut ikke. Efter Krigen importeredes igen Polakker, men nu i begrænset Maalestok, og da Arbejdsløsheden begyndte at brede sig, blev Indførsel af fremmed Arbejdskraft forbudt, og det viste sig, at man godt kunde hjælpe sig med den hjemlige. Det er nu i særlig Grad jyske Karle, der kommer herover om Sommeren og akkorderer om Pasningen af bestemte Roearaler.

-- *Mælkekondenseringsfabriken* i Nakskov er Landets ældste. Grunden til den lagdes 1906—07 i et lille Hus i Korbersgade, hvor de første Forsøg blev gjort, og de første dyre Erfaringer indhøstede. Sjælen i det spæde Foretagende var Mejeribestyrer Johannes Bjerre, der fik en Del formaaende Mænd i Byen interesseret i Sagen, saa der dannedes et Aktieselskab, der indrettede en lille Fabrik i Korbersgade. Kapitalen var ringe og blev hurtigt opspist, saa man 1909 vel stod med Erfaringer og Muligheder for at fremstille et godt Produkt, men uden Penge. Paa dette kritiske Tidspunkt rejste Bestyrelsen ind og forelagde Sagen for H. N. Andersen, som straks saa, at her var en ny Mulighed for at bringe Danmarks Erhvervsliv i yderligere Kontakt med Verdensmarkedet. Han tilsagde sin Støtte dels privat, dels gennem Ø. K. og gjorde det som sædvanlig fuldt ud. Siden har Ø. K. stadig haft Aktiemajoriteten i Mælkekondenseringsfabriken, idet dets Aktiebeholdning er forøget, hver Gang de store Udvidelser er foretaget. Man byggede 1909—10 Fabriken i Vejlegade og gjorde den straks saa stor, at man kunde begynde med en virkelig Stordrift og selv fabrikere de til Emballagen nødvendige Blikdaaser. Hvert Aar indtil Krigen udvidedes Virksomheden, men under Krigen standsede den næsten helt; men da denne Trængselstid var ovre, gik Salget atter mægtigt frem, saa det blev nødvendigt at udvide Virksomheden med en Fabrik i Maribo og en i Horsens. Da Andelselskabernes Kondenseringsfabrik i Nykøbing 1925 traadte i Likvidation, overtog Nakskovfabriken ogsaa denne Virksomhed og moderniserede den. Fra den lille Provefabrik i Korbersgade har Mælkekondenseringsindustrien udviklet sig til nu at være en Storindustri med udstrakte store industrielle Anlæg i tre af Danmarks store Provinsbyer og med en aarlig Produktion paa henvend et halvt Hundrede Millioner Kilogram Mælk, der eksporteres til 45 Lande i fire Verdensdele.

— *Møllerne* stod gennem Aarhundreder som en Ring omkring

Byen og gav Nakskovprospektet en livlig Karakter. I Midten af forrige Aarhundrede var der endnu 4—5 Stykker af disse gamle Stubmøller tilbage, men kun en af dem oplevede Aarhundredskiftet; det var Stubmøllen paa Færgelandet, som først faldt 1917. Blandt Møllerne i Nakskov stod ved Aarhundredets Midte Bay og Sove som de førende. Begge lavede de deres Vindmøller om til Dampmøller, først Bay, hvis Mølle samtidig blev til Marielyst Dampmølle, som nævnes nedenfor, senere Sove, hvis Mølle i al Fald i Folkemunde beholdt Soves Navn indtil Verdenskrigens Slutning. Gamle Sove var egentlig Skipper; men tidligt slog han sig paa Mølleriet og blev Ejer af hele to Stubmøller i Nakskov. I 1854—55 opførte han Soves Dampmølle, eller som dens officielle Navn var »Sondergades Dampmølle«, og det gik godt. 1858 forfulgte han sin Sukces og byggede sig yderligere et Bageri i Tilslutning til Møllen. Chr. Sove døde 1868, og hans Søn, Skibskaptajn Peder Sove, overtog Forretningen og førte den heldig videre. 1899 omdannedes Forretningen til Aktieselskabet »Soves Dampmølle og Bageri«. 1918 blev Møllen ombygget og udvidet med en Havremølle, og nogle Aar efter overgik den til »Aktieselskabet Nakskov Dampmølle«, der nu er en blomstrende Virksomhed.

— *Havre- og Rismøllen »Ota«*, eller som den tidligere hed »Avena«, var grundlagt i en gammel Vindmølle i Maribo, men da Fabriken i 1913 brændte, købte Aktieselskabet Marielyst Mølle i Nakskov og henlagde Virksomheden med Fabrikation af Havregryn hertil, men i betydelig større Stil. 1923 blev der med Støtte af Ø. K. bygget en Rismølle ved Siden af Havremøllen. Begge Møller er store, moderne Anlæg, hvor alle Teknikens Hjælpemidler er taget i Produktionens Tjeneste, og Møllernes Produkter er da ogsaa de førende i Landet.

— *Andelsslagteriet* eller Landmændenes Andelseksportslagteri, som dets fulde Navn lyder, er opført 1896. I 1902 optog man ogsaa Æggesporten, hvorved en ny Bygning føjedes til Komplekset. I 1906 indførte Slagteriet Karsaltning, i 1909 udvidedes Ægforretningen og der blev opført en ny Bygning til Ægpakkeri og Præserving. Saa kom Krigen og vendte op og ned paa Forholdene. Slagtingerne gik ned fra 30.600 Svin til 5000. Efter Krigen optoges Virksomheden igen i fuld Udstrækning, og for nogle Aar siden slog man sig paa Konserverfabrikation, der iværksattes i stor Stil, og hvorved en ny Udbygning blev føjet til den i Forvejen vidtstrakte Virksomhed. Ved et energisk Arbejde er det lykkedes at gøre Kødkonservens »Trehorns-Mærke« kendt viden om.

Chr. Soves Dampmølle opført 1856.
Ad. Lønborg fot. 1870.

Brødvognene kører ud fra Soves Dampmølle og Bageri, A/S.
Adrian fot. ca. 1910.

Nakskov Dampmølle, A/S. 1936. *

Hos N. B. Clemmensen bruges endnu til Behandling af Smal- og Skipperskraa nogle Presser fra Fabrikens Oprettelse i 1830.

— *Clemmensens Tobaksfabrik* er over hundrede Aar gammel. 1830 fik Købmand Clemmensen i Svendborg Bevilling til at anlægge en Tobaksfabrik i Nakskov²¹, og kort efter blev den beskedne Begyndelse gjort. Gennem Aarhundredet udvikledes Virksomheden ret betydeligt og overgik 1908 til et Aktieselskab.

— *Maskinfabriker og Jernstoberier* har der været adskillige af gennem de skiftende Tider. Den ældste var Langes Maskinfabrik, der oprettedes 1851²². Han havde i Forvejen et Jernstoberi, der laa paa Maribovej, hvor nu Sukkerfabrikens Melassebeholdere staar. Stoberiet beskæftigede 1849, da det kun var et Par Aar gammelt, 30 Mennesker²³. Af Langes Maskinfabrik opstod senere Tuxen & Hammerichs Maskinfabrik, der en lang Tid var af ret betydeligt Format og navnlig havde skaffet sig et Marked for sine Gasmotorer. Efter en Brand 1905 blev Fabriken nedlagt og afløstes senere af Nakskov Maskinfabrik, der ved Skibsværftets Anlæg indgik som Led i dette. Af Jernstoberier er der endnu Petersens paa Taarsvej og Lassesens paa Øster Boulevard.

I Søndergade ud for Nr. 29, hvor Sparekassen havde Kontor i Stuen, holder Mælkevognen fra »Hollenæsgaard«; i den store Tønde er Sodmælk, i den lille Skummetmælk, i Blikdunken Fløde. Collin fot. 1888.

PENGEINSTITUTER

Byens første Pengeinstitut var *Løllands Spare- og Laanebank*, der begyndte 1812 under Navn af »Spare- og Laanekassen for Lølland«. Falsters Sparekasse i Nykøbing havde indtil 1841 baade modtaget Indskud og ydet Laan ogsaa til Lølland; men nævnte Aar bekendtgjorde den, at den fra 11. Juli ikke mere modtog Indskud fra Lølland eller ydede Laan dertil. I den Anledning begyndte Nakskov som Øernes forende By at røre paa sig. Paa Initiativ af Distrikskirurg Møller traadte en Komité bestaaende af ham, Borgmester Fasting, Købmændene L. Theisen og Kisky, Fuldmægtig Schou og Kammerraaderne Wilhjem, Ollingsø og Schwendsen, Helgenæs, sammen for at danne en Sparekasse. Den 2. Oktober 1841 fik de Bevilling, og den 11. Oktober samme Aar holdt Sparekassen sit første Møde paa Raadhuset, hvor der blev indskudt 303 Rigsdaler 30 Skilling i Solv og 944 Rigsdaler i Sedler. Komiteen dannede Sparekassens Bestyrelse og supplerede sig selv indtil 1880, da der valgtes en Direktion paa tre Medlemmer til under Tilsyn af et Repræsentantskab paa 12 Medlemmer at lede Virksomheden. 1847 havde Sparekassen over en kvart Million Rigsdaler i Indskud; men Strømpeskafterne fungerede dog i det første Tiaar som en stærk og stædig Konkurrent. Handske-

magerbandens frygtelige Mord og Plyndringer virkede dog som en kraftig Agitator for Sparekassen, saa den 1857 havde et Indskud (omsat i Kroner) paa næsten 2 Millioner, 1867 var det vokset til over

Distriktskirurg N. C. Møller.

5 Millioner, 1887 til over 11 Millioner Kr., 1900 over 20 Mill. og 1912 over 27 Mill. Kr. Efter 25 Aars Forløb havde Kassen et Overskud paa 191,000 Kr., efter 50 Aar 286,000 Kr. og 1912 var Overskudet vokset til 1,100,000 Kr. Alle-rede 1843 begyndte Sparekassen sine Udlaan paa Lolland, og den kunde ved 50-Aars Jubilæet prale med, at den aldrig havde opsagt noget Laan. Den var en selvejende Institution uden Aktio-nærer, der skulde have Renter, og den var derfor i Stand til at yde billige Laan og til at støtte forskellige For-maal. I dens første 50 Aar ydede den

200,000 Kr. i Bidrag til filantropiske og almennyttige Formaal.

Oprindelig var Sparekassen kun stiftet for Nakskov og Omegn, men allerede faa Aar efter fik den Agenturer i Lollands andre Købstæder, og 1854 antog den Navnet: Lollands Spare-, Laane- og Diskontobank, der 1880 forandredes til Lollands Spare- og Laanebank. Sparekassens første Lokale var paa Raadhuset og var kun aabent en Gang om Ugen. 1855 havde Banken erhvervet Ejendommen paa Hjørnet af Torvet og Farverens Stræde, der strakte sig gennem hele Strædet ned til Stranden, og Sparekassen flyttede saa ind i Stuen paa Torvet, hvor den holdt aaben hver Sognedag. 1872 opførte Sparekassen en ny stor Ejendom paa sin Grund ved Havnen og flyttede Virksomheden derved²⁴. 1912 blev Lollands Spare- og Laanebank, der da havde en Indskudskapital paa over 27 Mill. Kr., overdraget til Landmands-banken kvit og frit mod, at dens Reservefond, der udgjorde 1,100,000 Kr., overgik til et Fond, hvis Renter efter nærmere Regler skulde anvendes til velgørende og almennyttige Formaal. Overdragelsen vakte mægtigt Røre og affødte en Pressekampagne, hvori ansete Mænd fra By og Egn deltog som Modstandere af den skete Overdragelse, idet de hævdede, at Landsdelen ikke mere vilde kunne laane paa saa rimelige Vilkaar som hidtil, hvilket ogsaa hurtigt viste sig at være rigtigt²⁵. Ifølge Vedtægterne for Lollands Spare- og Laanebanks Fond

»Den lollandske Landbostands Sparekasse«. Opf. 1930; Arkitekt Finar Ørnsholt.

skal af Fondets Renter den ene Trediedel henlægges til Forøgelse af Fondens Formue og de to Trediedele gives til velgørende og almen-nyttige Formaal. 1935 var Fondens Formue vokset til 1.935.000 Kr. og i samme Tid var der til ovennævnte Formaal udbetalt 1.136.000 Kr.

Landmandsbankens Nakskovafdeling, som Spare- og Laanebanken hedder efter Overdragelsen, flyttede 1931 op paa Søndergade, hvor den overtog Landbostandens hidtilværende Ejendom og indrettede sine Kontorer der.

— *Den lollandske Landbostands Sparekasse* blev stiftet 1870 under stærk Modvind fra Lollands Spare- og Laanebank. Saa snart Arbejdet for den nye Sparekasse tog fastere Form, bekendtgjorde Spare- og Laanebanken, at den som Følge af Bestræbelserne for at danne en ny Sparekasse maatte standse en Del af sine Udlaan i faste Landejendomme og maaske ogsaa blev nødt til at opsigte en Del Laan, og at dette i saa Tilfælde vilde ske paa de Egne og hos de Mænd, hvor den nye Sparekasse havde fundet Støtte. Truslen standsede ikke Arbejdet, og den 26. November 1870 blev Sparekassen stiftet. Det gik i Begyndelsen meget smaat. Efter tre Aars Forløb havde Kassen kun

en Indskudssum paa godt 200.000 Kr. 1877 naaede man den første Million. Ved Udgangen af 1911 var Indskudene vokset til 5 Mill. Kr., men steg i det følgende Aar som Følge af Spare- og Laanebankens Overdragelse til Landmandsbanken med 3 Mill. Kr. 1920 beløb Indskudene sig til 13 Mill. Kr.^{*)} og 1930 til 28 Mill. Kr. Sparekassens første Kontor var hos Bager Holm i Fruegade, men efter et Par Aars Forløb flyttede man ind paa 1ste Sal i Søndergade Nr. 35, 1885 købte man Huset og indrettede Kontorer i en Del af Stueetagen. 1908 købte man Ejendommen Søndergade 22 og flyttede Kontorerne hertil. 1930 opførte Sparekassen den store, smukke Ejendom paa Hjørnet af Søndergade og Nygade, hvor den fik meget store og tidssvarende Lokaler.

— *Lollands Handels- og Landbrugsbank* blev stiftet som Aktieselskab 1907. Under Aktietegningen drillede Lollands Spare- og Laanebank Starterne med at lade en af sine Direktører tegne en saa stor Aktiepost, at det vilde være let at erhverve Majoriteten af Aktierne. Starterne svarede med i Stilhed at tredoble det af andre tegnede Aktiebeløb og ved den derefter foretagne Reducering af det tegnede Beløb blev Spare- og Laanebankens Aktiepost for ringe til at øve nogen afgørende Indflydelse og den gav saa helt Afkald paa at være med i Aktietegningen. Den nye Bank aabnede den 31. Maj 1907 i Nybrogade Nr. 1. 1920 opførtes paa Nabogrunden en ny, stor Ejendom med Banklokaler i hele Stueetagen*). Bankens Aktiekapital var oprindelig 400.000 Kr., 1912 forøgedes den til en Million og i 1918 til to Millioner Kr. Indskudene var i Bankens første Aar 530.000 Kr., 1910 passerede man den første Million, 1920 var man helt oppe paa 25 Millioner i Indskud, men i Kriseaarene gik det stærkt nedad, saa man 1930 var nede paa 14½ Mill. Kr.

— *Lollands Bank* er stiftet 1919 med en Aktiekapital paa 500.000 Kr. Indskudene udgjorde 1930 godt 3½ Mill. Kr.

---

*) Se Billedet Side 41.

1. Torvet 9. ¹¹4 1826.

2. Tillegade 1. ²⁹3 1817.
Stueetagens Vinduer er nyere. Façaden har den samme Frise som Nr. 3.

3. Bibrøstræde 26. ²⁵ 1847.

4. Vejlegade 38. ²⁷5 1848. Freuchens Gaard.

Paa seks Billedsider gengives Nakskovhuse, daterede ved deres første Brandtaksation, fra Tiden mellem 1826 og 1934. For Nutidsojne synes adskillige af denne Periodes Bygninger, her som andetsteds, at have ret ringe Skønhedsværdi; men det har formentlig en vis kulturhistorisk Interesse at se, hvorledes Tidernes skiftende Byggemøder har udformet sig i en dansk Provinsby. Paa mindre Forandringer nær staar disse Huse som ved Opførelsen. Der findes Ingen Façader bevaret fra Tidsrummene mellem 1786, da »Theisens gamle Hus« (se Bind II Side 121) blev bygget, og 1826 (1), og mellem dette Aar og 1846, hvor Façaden Søndergade 6 (Jessens Gaard, I Side 207) blev opført.

Om Billederne paa denne Side: 1 er fotograferet 1920; siden er Porten ombygget; Billed III Side 120 viser det gamle, flint sprossede Vindue og à la grecque Frisen. Den klassicistiske Indflydelse gør sig stadig gældende. 1, 2 og 3 har røde Tagsten. 4 viser en ny Mode: lavere Tag, gråa, oprindeligt blaa, Tagsten og buet øverste Vinduesramme. Fra samme Tid stammer Forsørgelsesanstalten, 1848, I S. 161.

5. Vejlegadebro 6. Kalkbrænderiet. 3 s 1854

6. Søndergade 11. 7 11 1854.
I Sal har typiske, tætstillede, høje
Vinduer. I Stuen ses, ligesom i 7,
Støbejernssprosser i Butiksvinduet,
der dog er noget moderniseret.

7. Torvet 5. H. Chr. Huus. Dat. 1853.

9. Tillegade 4. 27/10 1854.

8. Tillegade 21. 30/3 1859. 23. 2/9 1855.

5: Tidens forende Murermester, Wienbergs eget Hus. 7: Se Billed fra 1870, II Side 124.
1850-ernes Huse har mest graa Tagsten; Vinduerne har kraftige Indfatninger, let buet
Overkant, 2 Sprosser og Kassetter eller Relieffer nedenunder. Samme Tid: Havnegade 69,
1851, se I S. 140, Beboelseshuset, »Slottet«, er tildstypisk, dog har Taarnet, der er tilbygget
i 50-erne, Renaissanceornamenter; Pakhuset er Byens ældste skifertækkede Hus. Se ogsaa
Theisens Hjørne, 1859, I S. 97.

Endnu i 1860-erne er nogle Façader enkle, *11* er saaledes helt klassicistisk; men saa begynder »Renaissanceen«, snart hollandsk, snart Italiensk. I ca. 40 Aar er det den fremherskende Bygningsstil; stundom er Façadensmykningen saa kraftig, at den virker overvældende paa de mindre Huse. I Periodens sidste Aar er Renaissance-motiverne jævnlgt stærkt omformede.

10, der har rødt Tag, var efter Brandforsikringsprotokollen under Opførelse fra 1860 til 69. *12*: Medens alle tidligere grundmurede Huse i Byen har pudsede Façader, staar dette i røde Sten, med sparsom, hollandsk Renaissanceornamentik, frembragt ved fremspringende, lyst olemalede Mursten; karakteristisk for Tiden: Støbejernsøjler ved Porten og ved Stueetagens venstre Vindue (sm.): Kirkestolens Støbejernsudskæringer, Bd. I Side 61).

Kun i faa Tilfælde er det lykkedes at dokumentere, hvem der har tegnet de ældre Huse. Efter Traditionen var Wienberg Mester for adskilligt i Aarhundredets Midte. Hos de nuværende Ejere af *13* og *17* findes signerede Byggeplaner. *13*: A. Gjellerup, *17*: L. N. Lund; G. var Københavnerarkitekt, tegnede Skolerne paa Olkarsvej og bl a. *19*; L. var Nakskovmurermester, opførte og ombyggede en Del omkring 1900.

I Nutiden har Forstander L. Larsen, Teknisk Skole i Nakskov, omkring 1920 været stærkt beskæftiget som Bygmester: bl. a. alle Skolerne (III S. 57), Løllands Handels- og Landbrugsbank samt Ting- og Arresthuset (III S. 41). I den sidste Snæs Aar har Arkitekt Ejnar Ornskov, Nakskov, opført Villaer (I S. 289), Etagehuse 25, 26, Sparekassen (III S. 149), Præstegaarden (I S. 81) og Banegaarden (III S. 127).

10. Vejlegade 48. *11*: 1860.

11. Nygade 8. *14* $\frac{1}{2}$ 1863.

Det lave Tag er skiferdækket. Vinduerne under Markisen har oprindeligt haft samme Form som de andre.

12. Havnegade 31. *19* $\frac{3}{8}$ 1863.

Taget har graasorte Tagsten. Kvisten er moderne. Byggedes til Redaktør Kjeldskov, »Nakskov Avis«.

13. Havnegade 45. Bankbygning. 18/9 1874.

16. Vejlegade 33, »Hotel Skandinaviens«. 27/1 1882.

»Stuktiden«; kraftige Ornamerter. Vinduesrammerne lige eller rundhuede; Ruder uden Sprosser; de første store Butiksrunder. Skifertagene er nu almindelige.

14. Svingelsvej 6. 14/10 1876.

15. Nørre Boulevard 28. 30/7 1879.

17. Søndergade 15. 2/10 1889.

Renaissancefterligningen staar i fuldt Flor. 13 er tegnet af Gjellerup til »Lollands Spare-Laane- og Discontobank«; Landmandsbankens Nakskovafdeling var her 1912-31. 17, »Øbergs Boghandel«, er tegnet af L. N. Lund. Samme Tid: Dans Gaard, 1875, »romansk«, i røde Sten (II S. 233), Klosteret (III S. 126), Raadhuset, 1876 (III S. 40). I gule Sten byggedes Skolerne, Banegaarden og Sukkerfabriken (III S. 53, 126, 141).

18. Vejlegade 17. Mejeriet. 25/8 1891.

20. Nygade 2, dateret 1898.

21. Nygade 4. Kroyers Gaard, dateret 1898.

19. Søndergade 30. 25/10 1897.

22. Øster Boulevard 13, dateret 1902.

Der er overalt Skifertag, Kviste og cementstøbt Gavlpriyd. 18, 20: Renaissance er livskraftig. 19: fot. af J. Birkedahl ca. 1897; Stuen er senere ombygget. 21, 22: Nu skal det være røde Sten med lyse Baand og Vinduesindramninger; Taarne. Nymodens i 18: De to Vinduesfag under Taarnet har en stor Midderrude og smalle Sidevinduer. Fra samme Tid: de private Skoler III Side 53 og 55.

23. Nygade 34. 19/8. 1913.
I 1912 opførtes det første 4-Etages
Hus, Søndergade 2; se Side 73.

24. Jernbanegade 4. 1917.

26. Nygade 33. dateret 1923. Mansarden 1929.

25. Søndergade 32. 11/11 1926.

27. Taarsvej 56. 8/8 1934.

1910-30: Røde Tag- og Mursten, Ingen Pynt af andre Materialer. Se ogsaa III Side 40 og 57.
23: Tidens Karnap. 24: Atter smaa Ruder; Arkitekt: C. Andersen, Nykøbing F. 25, 26: ty-
piske for Arkitekt Ørnholt, der ogsaa har tegnet »Funkis«huset 27; nogen. grøn Cement-
facade, gule Piller mellem Butiksrunderne; Paptag, svagt skraanende mod Gaarden; faa, brede
Vinduesfag uden »øverste« Vindue.

»Hver Mand sit Hus!« Friheds Allé. Anlagt 1926 •

Borgerne i deres Næring.

KØBMLÆNDENE var ved 1800-Aarsskiftet fremdeles Borgerskabets fine Stand, omend Graderne indenfor den var skarpe og skillende, saa de smaa kun havde den fine Fornemmelse, skont de aldrig saa nogen reagere for Fornemheden, allermindst deres Kolleger højere oppe paa Indtægtsstigen. Standen var meget stor og meget blandet. I Fattigaaret 1816 havde Nakskov ca. 50 handlende, men kun de 12 sad i store Gaarde med Brændevinsbrænderi, Ølbryggeri, Kvægstalde og andet, som horte til en rigtig Købmandsgaard i de Dage. Et halvt Hundrede handlende i en By med et Par Tusind Indbyggere og med et noget begrænset Opland skulde synes mere end tilstrækkeligt. Borgerskabet blev da heller ikke udstedt til den første den bedste, der meldte sig; mange blev afvist, og naar det lykkedes en Ansøger at slippe igennem hos Magistraten, skete det ikke sjældent, at Købmændene klagede — som Regel forgæves — til Stiftamtmanden under Paaberaabelse af Standens i Forvejen store Talrigheid. Det skete, for at nævne et Par kendte Nakskovnavne, 1816 med Handelsbetjent Jessen og 1835 med Handelsbetjent Krøyer¹. Ved slige Lejligheder stod Standen fuldkommen enig, men ellers var Konkurrenceniddet nok i Stand til at overskygge Solidaritetsfølelsen. Det var

serlig i Kampen om Bønderne, at den indbyrdes Konkurrence udfoldede sig og gav Anledning til Uvenskab og Klager.

Al Bondens Handel skulde jo efter de gamle Regler og Love ske paa Torvet, og det var forbudt at standse Bonden paa Vejen dertil og afkøbe ham hans Varer, ligesom det var forbudt at søge Bonden i hans Hjem og handle med ham der. Det var disse gamle Bestemmelser, der jævnlig blev overtraadt, og naar en Købmand drev det alt for vidt og var alt for graadig og heldig i disse Handeler, fo'r Misundelsens Djævel i Konkurrenterne og bragte dem til at klage. 1815 klagede nogle Købmænd f. Eks. over, at en Kollega modtog Bønder i sit Hjem og købte deres hjemneværende Korn efter en medført Prove. Aaret efter udbad en Købmand sig Stiftamtmandens Tilladelse til at købe Korn af Bønderne i sit Hus. Svaret lod naturligvis benægtende, men Motiveringen lod betegnende nok paa, at slig Handel vilde medføre Tab for Bonden. Haardt blev der aldrig skredet ind mod disse Lovovertrædere, og det kunde hænde, at en Klage blev afvist med den Motivering, at Klageren selv ikke var et Haar bedre. Det skete f. Eks. 1827 med en Købmand, som klagede over, at hans Konkurrenter nærmere Byporten afkøbte Kornet af Bønderne, inden de naaede Torvet. Politimesteren, der fik Sagen til Erklæring fra Stiftamtmanden, svarede, at Købmanden ikke havde nogen Grund til Klage, da han selv sendte sin Mand udenfor Byen for at fange Bøndervognene og opkøbe Kornet².

Den ligeledes forbudte Handel med Kramvarer omkring paa Landet blev ogsaa drevet ret ugenert og aabenlyst, idet man i Stedet for at sidde hjemme og vente paa Kunderne, bragte Varerne og Tilbudet ud til dem. 1815 klagede f. Eks. flere Købmænd over, at »adskillige handlende baade af den kristne og mosaiske Religion« havde Handelsbetjente, der strejfede Landet rundt med Kramvarer³. Myndighederne gik tilsyneladende mere striks til Værks, naar det var udenbyes Folk, der paa Byens Grund overtraadte Loven. Før at nævne et Par Eksempler, gik det 1813 galt for en Skipper. Han var kommet til Byen med Kartofler og havde ved Trommeslag kundgjort, at de kunde faas til den og den Pris; men da en Mand kom og bød ham Prisen for hele Ladningen, slog Skipperen til. Det skulde han nu ikke have gjort, for Folk, der var gaaet forgæves, gik lige til Politimesteren og klagede med det Resultat, at Skipperen fik Ordre til at lade den sluttede Handel gaa tilbage, og sælge en detail til den kundgjorte Pris. Manden fik Lov at ligge mange Dage, for han fik udsolgt. 1814

fik nogle Bønder konfiskeret ialt fem Læs Hvede, som de havde solgt — formentlig til fremmede — paa en imod Torveanordningen stridende Maade⁴.

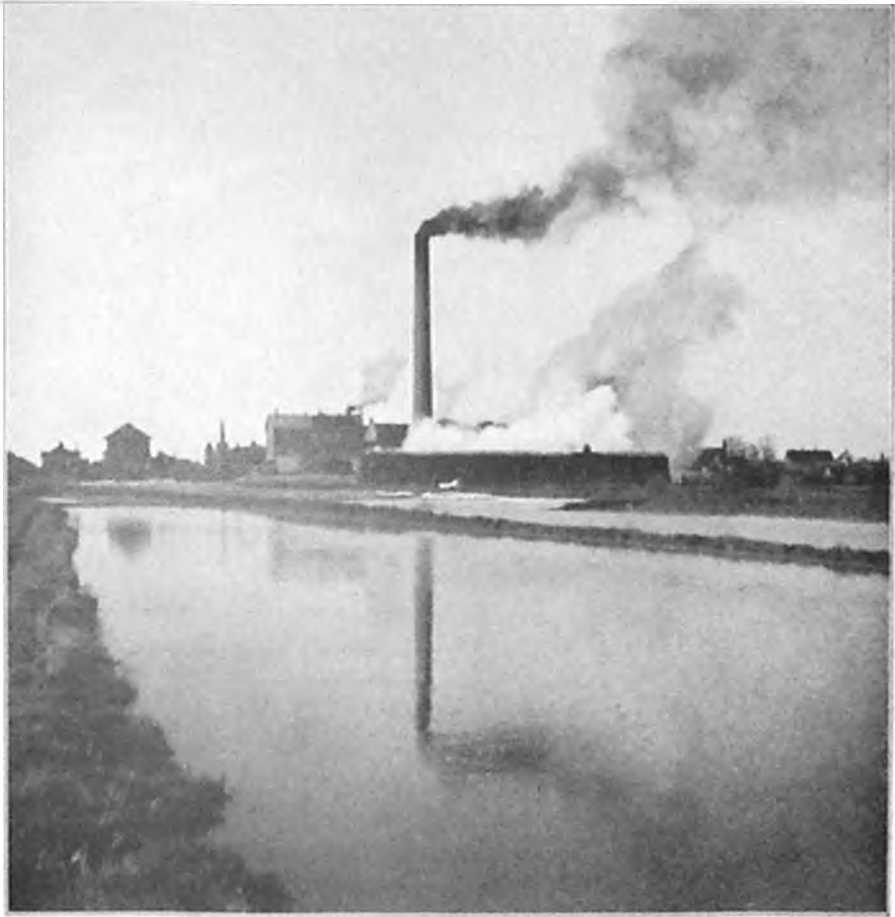
Under den Varemangel, Krigen affødte, manglede det selvfølgelig ikke paa Klager over Købmændenes høje Priser. 1807 fik Magistraten saaledes en Skrivelse fra Stiftamtmanden, hvori det hed, at »da Folkets Stemmer fra alle Kanter lød højt mod Nakskov Købmænd, der tog overdrevne Priser for Brændevin, Hvede, Salt« o. s. v., skulde Magistraten forsamle Byens Købmænd og fastsætte Priser paa deres Varer. Hvis nogen skulde vove at modsætte sig dette, vilde Stiftamtmanden sætte militær Vagt i hans Bod for at paae, at Priserne blev overholdt. Stiftamtmanden vilde senere sende Regeringen Indberetning om denne Sags Forløb og fremhæve baade »de gode og berømmelige og de slette og foragtelige Handlinger.« For at ikke de Nakskov-Købmænd skal staa med ufortjent sværtet Aasyn, er det bedst at tilføje, at den samme Skrivelse kun med Ændring af Byens Navn blev sendt samtlige Byøvrigheder paa Lolland-Falster, og at alle de andre Amtmand Landet over gjorde noget lignende i Kraft af en fra Regeringen udgaaet Ordre. Den militære Vagt i Butiken blev der naturligvis ikke Brug for, men helt tom var Truslen nu ikke; thi det hændte, at Købmænd blev tiltalt for Prisovertrædelser. I et Tilfælde havde en Købmand f. Eks. taget 4 Rigsdaler for en Skæppe Salt eller lige saa meget, som en Tonde Hvede kostede⁵. Købmændenes Svar paa denne Indforelse af Maksimalpris var iøvrigt et Andragende til Stiftamtmanden om, at der ogsaa maatte blive sat bestemte Priser paa Landmændenes Varer. Andragendet var vel nærmest at opfatte som en indsvøbt Protest, og Stiftamtmanden afviste det ogsaa med en Bemærkning om, at det kun vilde jage Bønderne fra Byen; man maatte nøjes med at indskærpe Bønderne, at de ikke maatte opskruue deres Priser⁶. Jo længere Krigen varede, desto større blev Varemanglen. Autoriteterne vilde ikke tro Købmændenes Forsikringer om, at de ikke havde noget af de efterspurgte Varer, og beordrede Husundersøgelse for at faa konstateret, om nogen gemte Varerne for senere at opnaa højere Priser. Men enten nu Nakskov-Købmændene var saa ærlige som paastaet, eller Varerne var for godt gemt, saa blev Eftersøgningen resultatløs, og det hele endte med, at Købmændene fik overladt lidt af de manglende Varer, f. Eks. 15 Td. Salt⁷.

Toldvæsenets Folk og da navnlig Konsumtionsbetjentene var ikke blevet mere populære med Aarene, og Indsmugling af Varer blev

fremdeles betragtet som en i dobbelt Forstand fortjenstfuld Handling. Da der skulde betales Afgift af saa godt som alle Forbrugsartikler, kunde ikke alene Handelens Folk, men praktisk talt alle Familier se deres Fordel ved at indsmugle deres i dagligt Forbrug nødvendige Varer. Smuglernes Opfindsomhed og Dristighed var stor, og naar de en sjælden Gang blev overraskede af Toldvæsenets Folk, lykkedes det dem som Regel at undslippe ved at lade Varerne i Stikken. Bagefter tog man Hævn ved at slaa Ruderne ind hos den Toldbetjent, der havde gjort Fangsten eller ved at forurolige ham med Truselsbreve. Saa blev der iværksat en »streng« Undersøgelse, der ikke førte til noget Resultat, og det blev som Regel ikke bedre, fordi Generaltoldkamret i vrede Skrivelser forlangte Undersøgelsen taget op i ny og grundigere Form. Det hændte, at man foretog Arrestation af en mistænkt, men da han selv nægtede standhaftig, og ingen trods den i Udsigt stillede Belønning havde Lyst til at optræde som Angiver, endte ogsaa denne Aktion resultatløs. Avisen kunde endog berette om et særdeles raffineret Smuglertrick. 1830 laa en Del af Toldvæsenet konfiskerede Varer klar til Afsendelse til København, men da man skulde have dem af Sted, viste det sig, at Smuglerne havde hentet det hele, deriblandt 26 Ruller Klæde. Det var Byens Pligt at holde »Toldhegnet«, d. v. s. Grave og Stakitter i Orden; men nogen større Nidkærlighed i saa Henseende var ikke at spore. Der blev som Regel intet gjort, før Toldvæsenet havde klaget nogle Gange i stedse kraftigere Form. 1842 hed det f. Eks. i Klagerne, at Faar og meget andet blev indsmuglet over Toldhegnet mellem Hoje Kat og Vejlegadebro. Det var væsentlig Byfogedsoen, der her skulde gøre det ud for Grav, og i tørre Perioder var det ikke vanskeligt at slippe ind her. Efter gentagne Klager maatte Borgerrepræsentationen saa vedtage at foretage Opgravninger de paaklagede Steder^a. Baglaager i Haverne ud til Vold eller Grav var naturligvis forbudt, men fandtes flere Steder i godt skjult Form, lykkedes det saa at opdage dem, blev Ejeren mulkteret^b. Ved Konsumtionens Ophævelse faldt hele denne Form for Smugleri bort, og Toldvæsenets Opgave i saa Henseende indskrænkedes til Jagt paa dem, der forsøgte Indsmugling af toldpligtige, fra Udlandet indførte Varer, som skulde omsættes i Handelen.

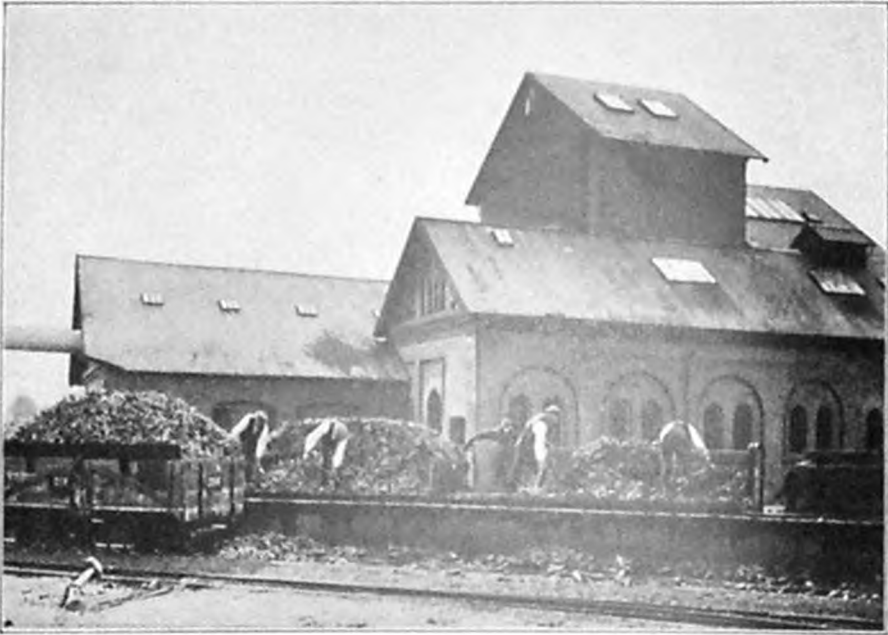
Tiden var, som ovenfor vist, lobet fra de gamle Bestemmelser om Handel paa Landet, og Overtrædelserne blev ikke mere taget alvorligt. Næringslovene gjorde Ende paa disse uholdbare Tilstande. Den

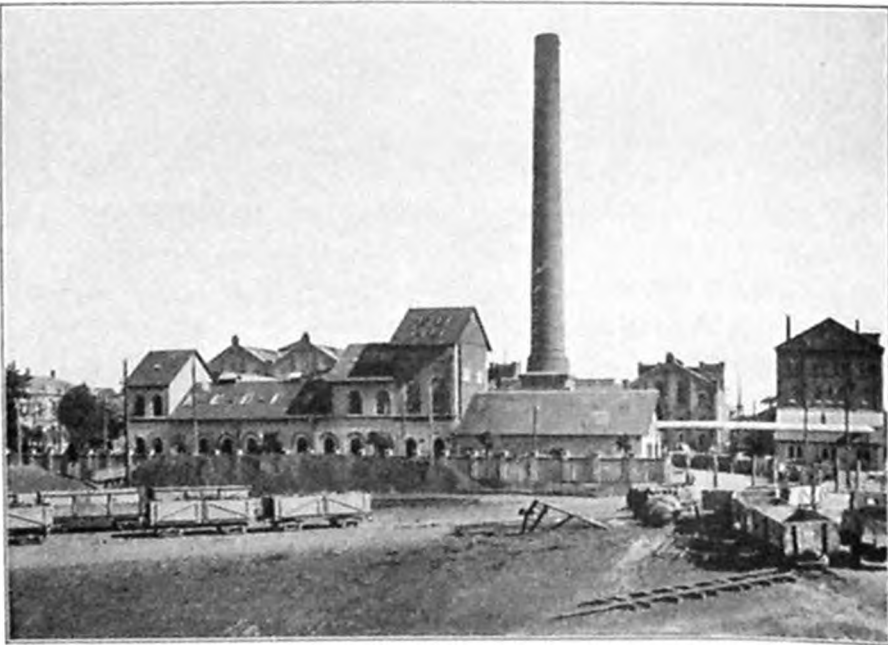

Nakskov Sukkerfabrik i Kampagnen set over Bassinerne.

første af disse Love var Hokerloven af 1856, der gav enhver med Dug og Disk Ret til at drive Hokerhandel paa Landet i mindst en Mils Afstand fra Købstaden. Hokerhandelen skulde drives som Detailhandel med følgende Varer: Smør, Ost, Gær, Øl, Kod, Flæsk, Fisk, Salt, Sukker, Kaffe, The, Tobak, Lys, Tændstikker, Sæbe, Soda, Petroleum, Tjære, Kalk, Sten og Træsko. Indenfor Købstadmilen kunde der ogsaa drives Hokerhandel, naar vedkommende Bys Kommunalbestyrelse gav Tilladelse dertil. Loven vakte Forfærdelse rundt om i Byerne. Mange protesterede ivrigt mod Lovforslaget, deriblandt Nakskov, der endog fik mange af Oplandskommunerne til at være med i Protesten; hele 12 Sogneforstanderskaber udtalte, at Loven ikke alene vilde være til Skade for Byerne, men ogsaa for Landet. Kun

Sukkerfabriken. Fra »Sporvognene« læsses Roerne af i »Svømmerenden«, hvori de sejler ind i Saftstationen.

Sukkerfabrikens Saftstation; til højre Kalkbrænderiet; der oparbejdes daglig 3300 Tons Roer; 1 Roe giver 18 Stkr. hugget Sukker.

to udtalte sig til Fordel for Loven^o. Resten tog ikke Stilling. Rigsdagen tog ikke Hensyn til disse Protester, men gennemførte Loven. Den første Følge af Hokerloven skulde jo være et Prisfald i Kraft af den større Konkurrence; men man spejdede forgæves efter noget i den Retning. Tværtimod. To Aar efter Hokerlovens Ikrafttræden klagedes der over de høje Priser i Nakskov, men vel at mærke paa Landbrugsprodukterne Smør, Flæsk og Mælk. En Købmand havde f. Eks. indforskrevet en stor Portion Smør fra Sjælland og solgte det til Priser, der laa langt under den, Bønderne forlangte. Den samme Købmand havde under de høje Flæskepriser taget et Parti Flæsk hjem fra England (!) og solgt det med Fortjeneste billigere end Bønderne. Skønt Mælken betaltes med 5 Skilling Potten, manglede der ofte Mælk i Byen. Det er Byens Avis, der har Ansvaret for denne Beretning, der forekommer en Smule farvet, men noget har der vel været om det; thi Bladet lod det ikke alene gaa ud over Bønderne, men henstillede ogsaa til Byens Bagere at sælge Brødet noget billigere. Et 8-Punds Rugbrød kostede $1\frac{1}{2}$ Mark og Daglønnen var kun to Mark^a. I en Daglejerfamilie med Born strakte Ugelønnen altsaa bogstavelig talt ikke til det tørre Brød.

Hokerlovens Bestemmelse om Høkernæring indenfor Købstadmilen blev kun døde Bogstaver; thi Købstæderne afviste blankt ethvert Andragende herom. Først da Brugsforeningerne overalt stod i Flor og »Læbæltet« dermed var blevet betydningsløst, gik Nakskov med til dets Ophævelse. Byraadet sendte 1913 en Række Sogneraads Andragende herom til Handelsforeningens Erklæring, og ved Afstemningen her var der 30 Stemmer for og 39 imod, medens 4 var blanke. Byraadet vedtog derefter enstemmigt at andrage om Læbæltets Ophævelse, og Ministeriet svarede imodekommende og ophævede Læbæltet den 24. November 1913°.

Handelsstandens Initiativ gav sig 1852 et højt mærkeligt Udslag gennem Oprettelsen af »Børselskabet«, der skulde være en »kommerciel, landøkonomisk« Organisation for at fremme Salget af Medlemmernes Produkter enten underhaanden eller ved Auktion. Der skulde afholdes Borsdage en Gang ugentlig om Vinteren og hver 14. Dag om Sommeren med oplysende Foredrag og Forhandling samt Salg af de fremstillede Varer. Varerne skulde være opstillet i Forningslokalet paa »Harmonien« inden Kl. 11 Fm. Auktionen skulde begynde Kl. 12, og Underhaandssalget kunde fortsættes til Kl. 4. Medlemsbidraget var en Rigsdaler aarlig. I Forslaget til Vedtægten

hed det, at Selskabet først skulde træde i Kraft, naar det havde 600 Medlemmer, men dette Punkt blev forkastet. Selskabet traadte i Virksomhed 1853 med 390 Medlemmer fra Land og By, men Omsætningen paa »Børsen« blev kun ringe og efter kun et Aars Levetid fik Selskabet en stille Dod¹¹.

1846 sluttede Købmændene sig sammen i en Forening, og en af dens første Beslutninger gik ud paa, at alle dens Medlemmer kun skulde holde aabent til Kl. 9 Søndag Formiddag og ikke, som Helligdagsloven tillod lukke op igen Kl. 4 Eftm. Det viste sig hurtigt, at det var lettere at træffe en Beslutning end at faa den respekteret. Et Medlem overtraadte straks Bestemmelsen og gjorde det saa grundigt, at han ogsaa kom i Konflikt med Helligdagsloven, herfor idømte Retten ham en Bøde paa 10 Rigsdaler, men den domte ham ogsaa for at have overtraadt den Foreningsbeslutning, han selv havde været med at vedtage, og Bøden til Foreningen blev ligeledes 10 Rigsdaler¹². Hvor længe Foreningen formaaede at skaffe Beslutningen respekteret, ved jeg ikke; men der er næppe gaaet mange Aar, for man er faldet tilbage til det gamle d. v. s. holde aabent Hverdage fra 6 Morgen til 9 Aften og Søndage fra 6 til 9 Fm. og 4 til 9 Aften. Det var strenge Kaar for Dreng og Svende; men man fandt sig i det uden at mukke.

Den store Kredit var Købmændenes svage Side, og de søgte Gang paa Gang at faa den indskrænket, som Regel med ringe Held. Midlet var gerne Trusel om Rentetilskrivning. 1858 averterede f. Eks. 27 Nakskovkøbmænd, at de fremtidig vilde beregne sig 6 % af Regningsbeløb, der var forfaldne 1. Januar og 1. Juli og ikke var betalt 14 Dage efter¹³. En Del Købmænd i Maribo fulgte Eksemplet; men ogsaa her kneb det ofte for den enkelte at overholde den i Fællesskab truffne Beslutning, og det varede ikke længe, for den kun blev praktiseret i Tilfælde, hvor Købmandens Bøger viste, at Beløbene baade var meget store og meget gamle. Bogforingen var nemlig nu almindelig; men den Tid, da den blev betragtet som en stor og urimelig Byrde, laa ikke saa forfærdelig langt tilbage. 1833 havde ikke mindre end 33 af Nakskovs handlende endnu ikke anskaffet Regnskabsbøger, og adskillige ansøgte, naturligvis forgæves, om at blive fri for denne Pligt. Mange af Købmændene var jo smaahandlende, for hvem et systematisk Regnskab var en slem Kryds- og Tværs-Opgave. 1860 var der f. Eks. 56 Købmænd og 12 Høkere i Nakskov, men deres samlede Tal af Medhjælpere var kun 55. Hvad den enkeltes Omsætning angaar,

har man kun Skattelisterne at holde sig til. 1819 stod Konsul Hage overst paa Listen med en Kommuneskat paa 304 Rigsdaler, Clausen var Nr. 2 med 171 Rigsdaler, fire Købmænd stod mellem 150 og 100, og tyve mellem 100 og 60 Rigsdaler¹⁶. 1867, da Skatteprocenten var 1 $\frac{3}{4}$, skulde Hage svare Skat af en Indtægt paa 26,000 Rigsdaler, Theisens Enke og Konsul Winchell hver af 7000. Møller Bay af 6500, Freuchen af 5000 og Jessen af 4500 Rigsdalers Indtægt. 1883 stod Konsul Bottern overst paa Listen med en skattepligtig Indtægt paa 40,000 Kr., hvoraf han svarede 2000, altsaa 5 % i Skat, Bay stod med 30,000 i Indtægt og 1500 i Skat og Tuxen med 25,000 i Indtægt og 1250 Kr. i Skat. 1861 ansloges Christopher Hages Formue til 200,000 Rigsdaler¹⁷. 1912, da Skatteprocenten var 7,5 (hvortil kom Tillæg), stod Købmand H. C. Krøyer overst med en Skat paa 6022 Kr. og Købmand Th. Jørgensen Nr. 2 med 5625 Kr.

Kornhandelen var Byens vigtigste Løftestang; det var den, der bar baade den indenrigske og den udenrigske Skibsfart og Handel, og følgelig var Handelen med Bønderne en Hovedhjørnesten i Næringslivets komplicerede Bygning. Købmændene vogtede sig dog nøje for at bibringe Bønderne den mindste Forstaaelse af denne deres Betydning for Byens Trivsel. Alle i Forretningen fra Chefen og til den yngste Svend saa ned paa Bonden og lod ham til enhver Tid mærke, at han aandeligt og socialt stod paa et langt lavere Trin end Bybeboerne. Bondens Fremtræden og hele Habitus svarede iovrigt godt nok til denne Behandling. Friis har i sin i 1859 udsendte Udgave af Rhodes Samlinger til Lolland-Falsters Historie gengivet, hvad en ældre og anset Nakskovborger har fortalt ham om Bøndernes Færden i Byen i Aarhundredets første Aartier; i omskrevet men uforvansket Form ser den gamle Nakskovborgers Oplysninger saaledes ud:

Naar Bønderne kom kørende til Bys, kunde man baade af deres Klæder og Vogne se, om de horte hjemme i Nørre- eller Sønder-Herred, Bønder fra Nørre-Herred havde som Regel blaa Vadmelskofte og gule Skindbukser, medens Bønderne i Sønder-Herred havde hvid eller graameleret Kofte og hvide Lærredsbukser. Hos begge var Vesten af stribet Toj og Hatten rundpullet med en bred Skygge, der var opkrattet paa begge Sider; i dens Folder var bundet Apotekerflasker, Lys og lignende skøre Sager. Rundt om Pullen laa Messingtraad, og inde i Foret gemtes den hjemmelavede og fedtede Tegnebog som oftest med et Brev, der skulde afleveres enten til en Adres-

sat i Byen eller til Præsten derhjemme i Kirkebyen. Bønderne i Sønder-Herred havde Pindevogne*), men Pindene var undertiden forsynet med Straafletning fornedet, saa man kunde have Smaaling liggende i Vognen uden at risikere at tabe dem. Nørre-Herreds Vogne var derimod Fjællekasser. Alle Vognene var naturligvis uden Fjedre og med højkantede Træaksler. Vognsmørelsen var Tjære. Sønder-Herreds Heste var som Regel de bedste, og af Hensyn til de elendige Sogneveje kørte man altid med fire, skønt Læsset højst bestod af 5—6 Tønder Byg. Kuskene havde ingen Besvær med at styre de fire; thi paa en af de forreste Heste sad altid en Dreng. Hvis Bonden kom ridende til Bys, havde han Frakkeskoderne knappet fast oppe paa Livet, og da som Regel Foret var af en afstikkende Farve, blev Fremtoningen endnu mere afstikkende, og Byungdommens Velkomstraab endnu mindre smigrende. Handelen skulde jo ske paa Torvet, og gik det, som Lov og Forordning paabød, kørte Bonden straks derop og holdt der, til han fik solgt sit Læs. Var det Korn, kørte han saa Læsset hen til Købmanden, hvor han blev vist ind i Bondestuen bag Butiken og blev trakteret med en Snaps til sin medbragte Mad, der ofte bestod af tommetykke Pandekager. Stille var hans Indtog i Byen ikke gaaet af. De fire Hestes Jernsko og den stive Vogn gjorde paa Farten over Gadens runde Sostens-Brolægning et Spektakel, der gjaldrede op gennem Husrækkerne og trængte ind i hvert eneste Rum. Haandværksmesteren, der blev kaldt ud i sin Gadedør af Spektaklet, havde kun et halvt foragteligt halvt medlidende Blik tilovers for Firspandet og dets Kuske, hvorimod Ungdommen skærpede sit Vid og sin Tungefærdighed og morede baade sig selv og andre dermed. Hjemfarten gik heller ikke stille af, især hvis den var trukket ud til hen paa Aftenen. Afskeds-scenen var da henlagt til Byens Udkant. Her var Læredrengene forsamlede, og medens Kuskene piskede paa Hestene for hurtigst muligt at slippe gennem Ildlinjen, haglede Sten og Skældsord ned over dem. Bønderne vilde derfor helst være mange i Følge paa Hjemturen, og saa kunde det jo hænde, at de sprang af Vognen og brugte Pisken paa Læredrengenes Ryg i Stedet for paa Hestenes. Mange Rap fik de dog ikke afleveret. Thi Drengene spredtes hurtigt i alle Retninger, og de tungfodede Bønder opgav straks Forfølgelsen. Den Slags Batailler blandede Politiet sig ikke i; Byens to Betjente sørgede altid for at holde sig fjernt fra Slagmarken, og

---

*) Se Billedet I, Side 96.

ingen af de kæmpende Parter fandt da heller paa at alarmere Ordenshaandhæverne i den Anledning.

Henimod Aarhundredets Midte blev Kampene mellem Bønder og Læredrenge sjældnere og sjældnere og gled til sidst over i Historien som et Fortidsminde. Bondens Stilling blev en anden. Nu solgte han sit Korn til Købmanden efter indsendt Prøve, og naar han i sin stive Fjællevogn med to Heste for kom til Byen med Kornet, gik hans Vej ikke til Torvet, men direkte til Købmandsgaarden, hvor Købmanden selv tog imod i Porten for at sammenligne Kornet med Proven, og var det, som det skulde være, gik Turen videre ned i Gaarden til Kornloftet, hvor Sækkene blev hejset op og tomt. Som oftest var Kornet uafsætteligt, som det var, og maatte baade renses og torres, for det kunde afskibes; men alt det kærede Bonden sig ikke om. Naar han havde afleveret sit Korn og givet Hestene et Foder, gik han ind i Gæstestuen bag Butiken og spiste sin Mad. Her stod Brændevinsflasken paa Bordet til fri Afbenyttelse og Tobak i en vældig Tonde til gratis Pibestopning. Medens han nød Maden og Snapsen, kunde han i heldigste Tilfælde slaa en Sludder af med Butikssvenden, der maaske ved en eller anden højtidelig Lejlighed havde hædret Bondegaarden ved sin Nærværelse. Købmanden selv tog ikke det fjerneste Hensyn til Bonden og behandlede ham paa en Maade, der var en Blanding af Nedladdenhed og Beskyttelse.

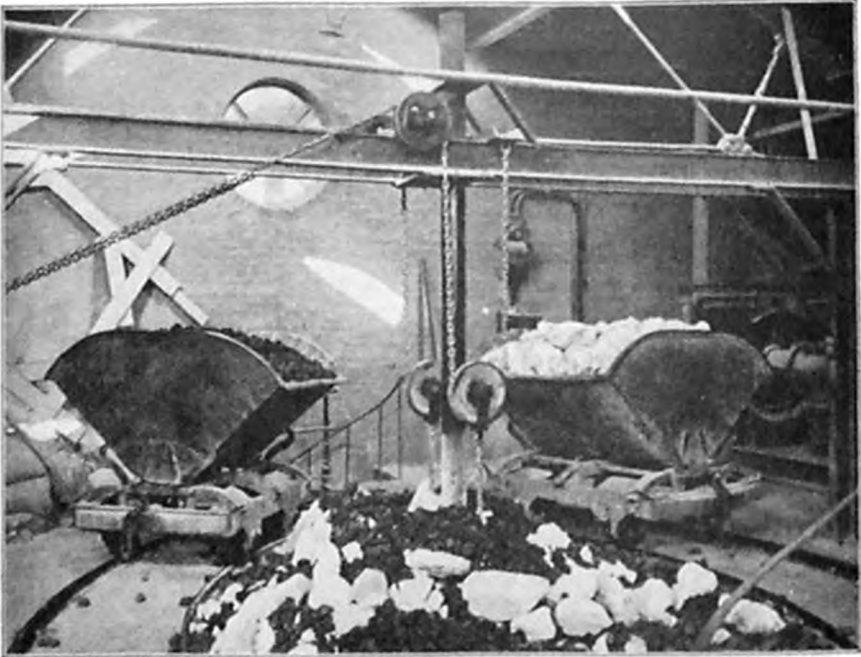
I den store Købmandsgaard var »Manden« hel Patriark og halvt Forsyn for de mange Mennesker, der fik deres Brød i den alsidede Virksomhed. Lofterne i den langstrakte Gaard kunde rumme Tusinder af Tønder Korn, der skulde renses, kastes og torres. Rensningen skete paa Rensemaskiner drejet ved Haandkraft, og Kastningen skete med store Træskovle. Tørringen foregik i Torreovnen*), en som oftest ottekantet Bygning, i hvis Bund var anbragt en mægtig Ovn, Loftet over den bestod af Jernplader med en Mængde fine Huller, som Varmen fra det overhede Rum kunde trænge op igennem. Torreovnen var til to Sider forbundet med de tilstødende Lofter. Fra den ene Side skovledes det vaade Korn ud over Jerngulvet for efter endt Tørring at skovles ud paa Loftet til den anden Side. Tørringen krævede selvfølgelig stadig Tilsyn og Arbejde baade Dag og Nat; thi hvor det drejede sig om store Mængder Korn, var det jo en omstændelig Historie. Naar Kornet omsider var i salgbar Stand, kom

---

*) Se Billedet I, Side 257.

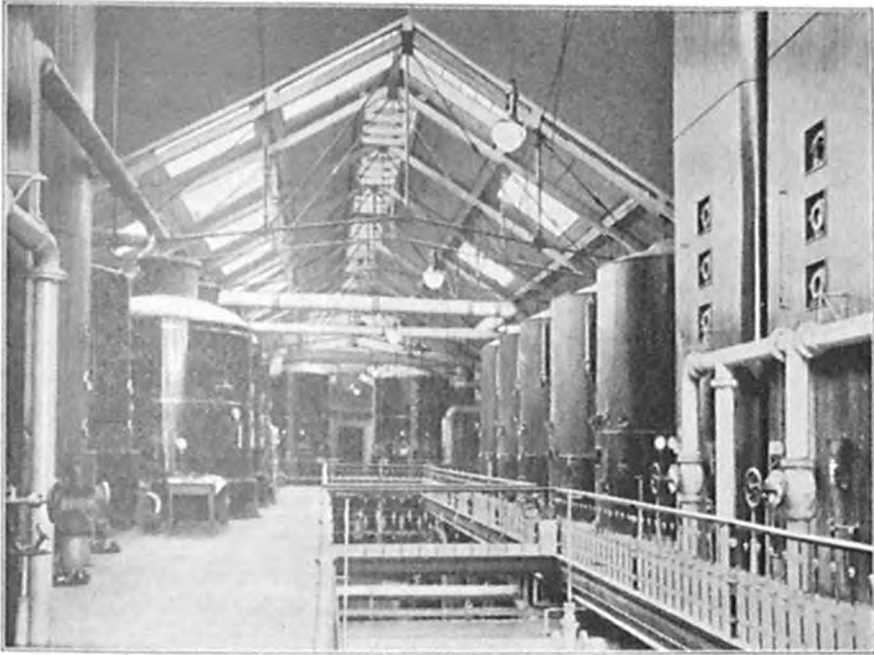

Sukkerfabriken. Ved Saftstationens Gavl ligger en Dyngge Roesaffald; dette benyttes til Kreaturfoder.

Roesaften renses med brændt Kalk. Her er vi paa Kalkbrænderiets Loft, hvor Kalk og Cinders styrtes ned i Ovnens Ildsvælg.

Sukkerkogeri. Roen bliver til Melis paa ca. 20 Timer.

Suktermagasinet. Aarsproduktionen er ca. 30 Millioner kg Sukker.

den store Dag, da det skulde afskibes og Sæk for Sæk bæres over Havnepladsen til det ventende Skib.

Købmandsgaarden rummede naturligvis andet og mere end Kornløfter. Ofte var der i en af Længerne Hvidtolsbryggeri og Brændevinsbrænderi; men paa det Omraade kunde Naksov forøvrigt ikke konkurrere med Nykøbing og da slet ikke med Maribo. Vandet i Nakskov egnede sig daarligt til Brændevin, hed det, hvorimod Maribos Vand var udmærket dertil. Kendsgerningerne gav i al Fald denne Forklaring Medhold. 1860 udgjorde f. Eks. Brændevinsafgiften i Nakskov 2561 Rigsdaler, medens den i Nykøbing var over 10,000 Rigsdaler og i det meget mindre Maribo 17,400 Rigsdaler. I Maribo var der da ogsaa Brændevinsbrænderi i snart sagt hver eneste Købmandsgaard, i Nakskov derimod kun i de færreste. 1816 var der 12 Købmænd, som havde Ølbryggeri og Brændevinsbrænderi; men 40 Aar efter var deres Tal svundet ind til det halve. Hvor der var Brænderi, var der som Regel ogsaa Kvægstald for at udnytte Masken, og mange Købmænd havde desuden ogsaa Jord at drive, saa der ogsaa af den Grund var Kostald i Gaarden, og saa naturligvis to Hestestalde, en til Købmandens egne Heste og en til Kundernes. Men Kvægstaldene i Byen blev op imod Aarhundredets Midte færre og færre; det var for besværligt at trække Koerne ud og ind, og Jorderne blev derfor enten afhændet eller lagt sammen til en Gaard med egne Bygninger midt i Arealet. Købmandsgaarden gav Plads til endnu flere Virksomheder end de to nævnte. Der var Sæbesyderi, Lysesøberi, Rum til Behandling af de købte Huder o. s. v. Altsammen bidrog til at give den gamle Købmandsgaard sit Præg af alsidigt Liv og Røre.

Op gennem Aarhundredets sidste Halvdel ændredes dette Billede lidt efter lidt. Brænderi, Bryggeri, Sæbesyderi og Lysesøberi forsvandt af Købmandsgaardene og blev til selvstændige Virksomheder. Bondernes stive Vogne afløstes af Fjedervogne. Kornet blev en bedre og renere Vare. Bonden og Købmanden rykkede hinanden nærmere ind paa Livet. Det var ikke mere Butikssvenden, men Købmanden selv, der ved højtidelige Lejligheder var Gæst hos den velhavende og selvfolende Bonde. Købmandens egne smaa Kornskuder blev sjældnere, smaa Dampere indtog deres Plads og satte stærkere Fart i Omsetningen. Butikkerne blev større og lysere; de smaa almindelige Vinduer, hvor et Par Kopper og en Rulle Reb var det meste af Udstillingen, blev erstattet med store støbte Jernvinduer af indtil et Par

Alens Bredde og tre Alens Højde, inddelt i faa store Ruder med Plads til flere Rækker Hylder, hvor forskellige Varer fandt Plads. Og inden Aarhundredet var ebet ud, var ogsaa disse engang saa store og flotte Vinduer blevet for smaa og maatte vige for nogle langt større, som atter maatte vige og vige, indtil Butikens For-side var en eneste stor Rude, der knapt nok levede Plads til en Dør. Samtidig med at Vareudbudet i Vinduene ændrede Karakter, skete der ogsaa Forandring i Kundgørelsens andre Former. For Avisernes Tid var Trommeslageren alene om at udbyde Varerne. Han vandrede alle Gaderne igennem, gjorde med visse Mellemlum Holdt og slog en Hvirvel, hvorefter han med høj Røst læste op af sin Seddel og sluttede med et Bum paa Trommen som Punktum: F. Eks.: »Frisk slagtet Hestekod faas i Dag hos Slagter Frederiksen i Klostergade.« Bum.

F. A. Heerwagen (1824 - 1890).

Da Avisreklamen i 70erne og 80erne blev almindeligere, klagede Trommeslageren jævnlig over Konkurrencen og søgte og fik Forhøjelse af den lille Løn, Kommunen gav ham for at udraabe dens Kundgørelser. Den sidste »Instruks for Kommunens offentlige Trommeslager og Udraaber« er dateret 7. Februar 1896. Den fastsatte Lønnen til 50 Kr. om Aaret. Trommeslageren skulde herfor være pligtig til at udraabe alle offentlige Kundgørelser, samt pligtig til mod Erlægning af en Krone at udraabe Bekendtgørelser om Auktioner eller Salg af Varer. Udraab om andre Ting maatte kun ske efter derom indhentet Tilladelse hos Politimesteren, Trommeslageren skulde med sine Udraab passere alle større Pladser, Gader og Stræder indenfor en Kreds, der begrænsedes af Norrevold, Perlestikkergade, Svingelsvej til Jernbanen, Øster Boulevard, Rodbyvej til Dæmningen og ad denne og Havnegade til Norrevold. Den sidste af de gamle Trommeslagere endte sit Liv under det betydningsfuldeste Udraab, han nogensinde havde haft; han faldt nemlig død om midt under Kundgørelsen af

Mobiliseringsordren i August 1914. Der blev vel ansat en anden i hans Sted; men han kom aldrig rigtig i Funktion. Nu har Højtaler-vognen overtaget Udraabningen; dens Rost er kraftigere end den

Handelsskolen. Ombygget i 1935 af Arkitekt Ørnsholt. Se Billede Bind II, S. 73.

gamle Trommeslayers — men erstatte ham i Gadebilledet kan den ikke.

— 1851 begynde Foreningen til Understøttelse af trængende handlende sin Virksomhed, den gik senere op i en hele Stiftet omfattende Understøttelsesforening. 1877 stiftedes Nakskov Handelsstandsforening med et Medlemstal paa

ca. 40, der 1914 var steget til 77. 1896 oprettede Foreningen en Aftenskoleskole for Handelslærlinge, der fik overladt Lokaler i Borger- og Realskolen. 1914 købte Foreningen den gamle Realskole, og 1934 blev der sat en Etage mere paa Skolen for at skaffe Plads til det stedse stigende Antal Elever.

HAANDVÆRKERNE

Det nye Aarhundrede indlededes med Forordningen af 21. Marts 1800, der var rettet direkte mod Laugsvæsenet. Forpligtelsen til at have tjent visse Aar som Dreng, for man kunde gøre Svendestykke, og derefter visse Aar som Svend, for man kunde gøre Mesterstykke, blev ophævet. Adgangen til at gøre Svendestykke og Mesterstykke skulde staa aabent for enhver, og en Svend, der havde arbejdet i fire Aar, kunde nedsætte sig som Frimester uden anden Forpligtelse end at løse Borgerskab. Han maatte som Frimester benytte Kone og Børn og en Haandlanger som sine Hjælpere, men han maatte ikke have Svende og maatte først efter 10 Aars Forløb antage een Lærling. De gamle Laugsmestre vred deres Hænder i Sorg og Harme over den Ødelæggelse, som herved ovedes mod det hæderkronede Haandværk, og helt Uret har de vel ikke haft, siden man 1822 skærpede Kravene til Frimestrene ved en ny Forordning. De skulde frem-

tidig gøre Provestykke for Antagelsen, og der udkrævedes en Bevilling af Amtmanden, for man kunde nedsætte sig som Frimester. Længe inden denne Forordning kom, havde dog Stiftamtmanden paa Lolland-Falster taget sig Ret til at bestemme Antallet af Frimestre, saa ingen kunde nedsætte sig uden hans Bevilling. 1810 afviste han saaledes en Klage fra Nakskov Skræderlaug over de mange Mestre, med en Bemærkning om, at da der kun var 9 Laugsmestre, kunde 4 Frimestre ikke være for meget, især da der var Trang til godt Skræderarbejde. Det gik ikke Skomagermestrene bedre, da de Aaret efter kom med den samme Klage. Lidt havde de maaske ud af Klagen; thi i de følgende Aar blev adskillige Ansøgninger om Frimester-nedsættelser nægtet. 1819 oplystes det i den Anledning, at der i Nakskov var 34 Skomagermestre og 2 Enker i Lauget, 7 Frimestre og 2 Skoflikkere udenfor, saa Bevillingen af flere Frimestre vilde bevirke, at Haandværket odslagdes og Laugsmestrene gik til Grunde. Ansøgningerne blev da ogsaa nægtet, og i Snedkerfaget og i andre Fag gik det ikke bedre. Om Murerne oplyses det 1824, at der var to Laugsmestre og to Frimestre, og at det ikke gik an at bevilge flere Frimestre, da Laugsmestrene ikke kunde faa Svende, naar man gjorde Svendene til Frimestre¹⁹.

Laugsmestrenes Klager over Indgreb i Næringen, der havde lydt gennem Aarhundreder, fortsattes til Laugets sidste Dage. Med det ene onde Øje skelede man efter Frimestrene, disse et ærligt Haandværks foragtelige Snyltere, med det andet onde Øje efter Fuskkerne paa Landet, der ikke rangerede højere end almindelige Tyveknægte, der stjal Næringen fra dem, som baade havde Krav og Forstand paa den. At Frimestrene hverken maatte holde Dreng eller Svend, fandt man saare naturligt; det manglede bare. Det var galt nok, at de maatte have en Haandlanger; thi han kunde jo med nogen Øvelse bruges til adskilligt. Derfor gjaldt det om at holde Øje med ham og skride ind i Tide. 1810 vilde man f. Eks. forbyde en Smede-Frimester at holde en Haandlanger til at slaa med Forhammeren. Magistraten afviste Kravet, hvorefter Laugsmestrene gik til Stiftamtmanden, der gav Magistraten Medhold. Selv ikke i Døden kunde Skellet mellem Laugsmestre og Frimestre slettes. 1819 blev det f. Eks. nægtet en Tomrer-Frimester at faa sin Kone baaret til Graven af Tomrer- og Murerlaugets Svende. Som Frimester havde han ingen Laugsrettigheder og maatte henvende sig til Byens Ligbærerlaug for at faa sin Kone i Graven¹⁹. Allerhyppigst og allerstærkest lød dog

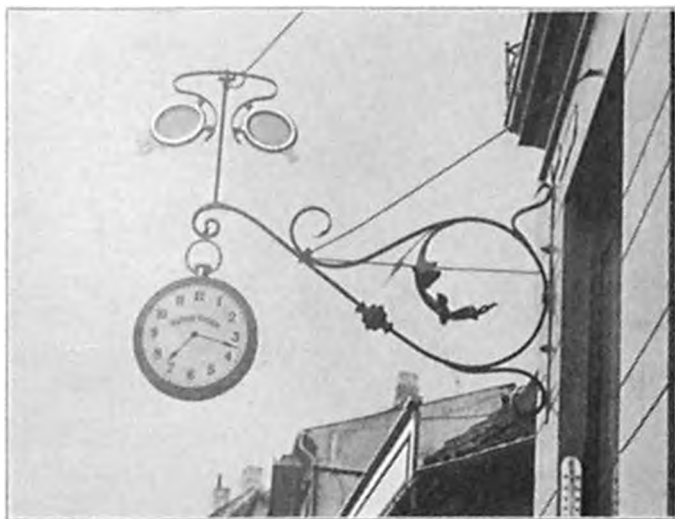
Klagerne over Fuserne paa Landet, det vil sige de Haandværkere, som udførte Arbejde, der alene var forbeholdt Byhaandværkerne. Snekere, Smede, Vævere, alle klagede de, og lige meget hjalp det. Mest nederdrægtigt af alt var det naturligvis, naar ens Medborgere lod sit Arbejde udføre hos Fuserne paa Landet, fremfor, som Løven bød, hos Byens egne Mestre, og det skete baade for Smede, Snekere

En gylden Hest og Hestesko i Tilegade.

og Vævere. 1823 nøjes Smedene f. Eks. ikke med at klage til Magistrat og Stiftamtmand, men gik videre til Kancelliet. Det, de ønskede, var Ret til at forlange, at en Medborger skulde bevise, at hans Heste var skoet og hans Vogn beslaet hos Byens Mestre. Kancelliet svarede, at et saadant Bevis ikke kunde afkræves, men Smedearbejde, der var udført af en Landhaandværker, maatte ikke falbydes i Byen, hverken direkte af Landhaandværkerne eller indirekte af Købmændene. Helt forsmædeligt var det naturligvis, naar en af disse foragtede Landhaandværkere søgte og fik Tilladelse til at nedsætte sig som Mester i Byen, trods alle Anstrengelser for at holde ham borte². Mange af de Andragender, man spildte Sved og Blæk paa, var ligesaa ugenerte som taabelige. Skont der tit klagedes over, at Byens Slagtere, der Tirsdag, Torsdag og Lørdag skulde være forsynet med de forskellige Slags Kød og først efter Kl. 9 Fm. maatte sælge til udenbys boende,

misligholdt deres Forpligtelser, ansøgte Slagterne dog ofte Kanceliet om at faa indskrænket Landboernes gamle Ret til at sælge Kodet paa Torvet. Andragendet blev naturligvis afvist; men det understregedes, at Landboerne kunde drages til Ansvar, hvis de ombar Kodet i Husene²¹. Trods alle Klager over de andre var Byens gode Haandværkere naturligvis ikke Engle selv, det gav nu og da Klagerne

Urmager Richard Hansens Skilt i Vejlegade; fra 1890-erne.

og deres Resultat Beviser for. 1841 blev der f. Eks. klaget over, at Byens Bagere solgte undervægtigt Brød. Borgmesteren og nogle Borgerrepræsentanter foretog saa uventet en Undersøgelse hos samtlige Bagere og fandt Klagen vel begrundet. Et 6-Punds Brød vejede som Regel kun 5 Pund, hos en enkelt Bager endog kun 4 $\frac{1}{2}$. Alt Brodet blev konfiskeret, og Synderne truet med strenge Straffe, hvis det gentog sig²².

Næringsloven af 1857 sprængte Laugenes gennem Tiderne helt underminerede Grundvold bort ved officielt at ophæve baade Købstadhaandværkerens Eneret paa Landet for visse Haandværk og andre Privilegierester. Laugene selv blev ikke ophævet; men det stod enhver Mester frit at melde sig ud og fortsætte sin Virksomhed uændret. Laugene havde med andre Ord nu kun selskabelig Betydning. Den Bekymring, alt det nye vakte, kom klart til Orde i Borgerrepræsentationen, hvor et Par Medlemmer motiverede deres Modstand mod et Brotlægningslaan paa 2000 Rigsdaler med Henviisning til de nye

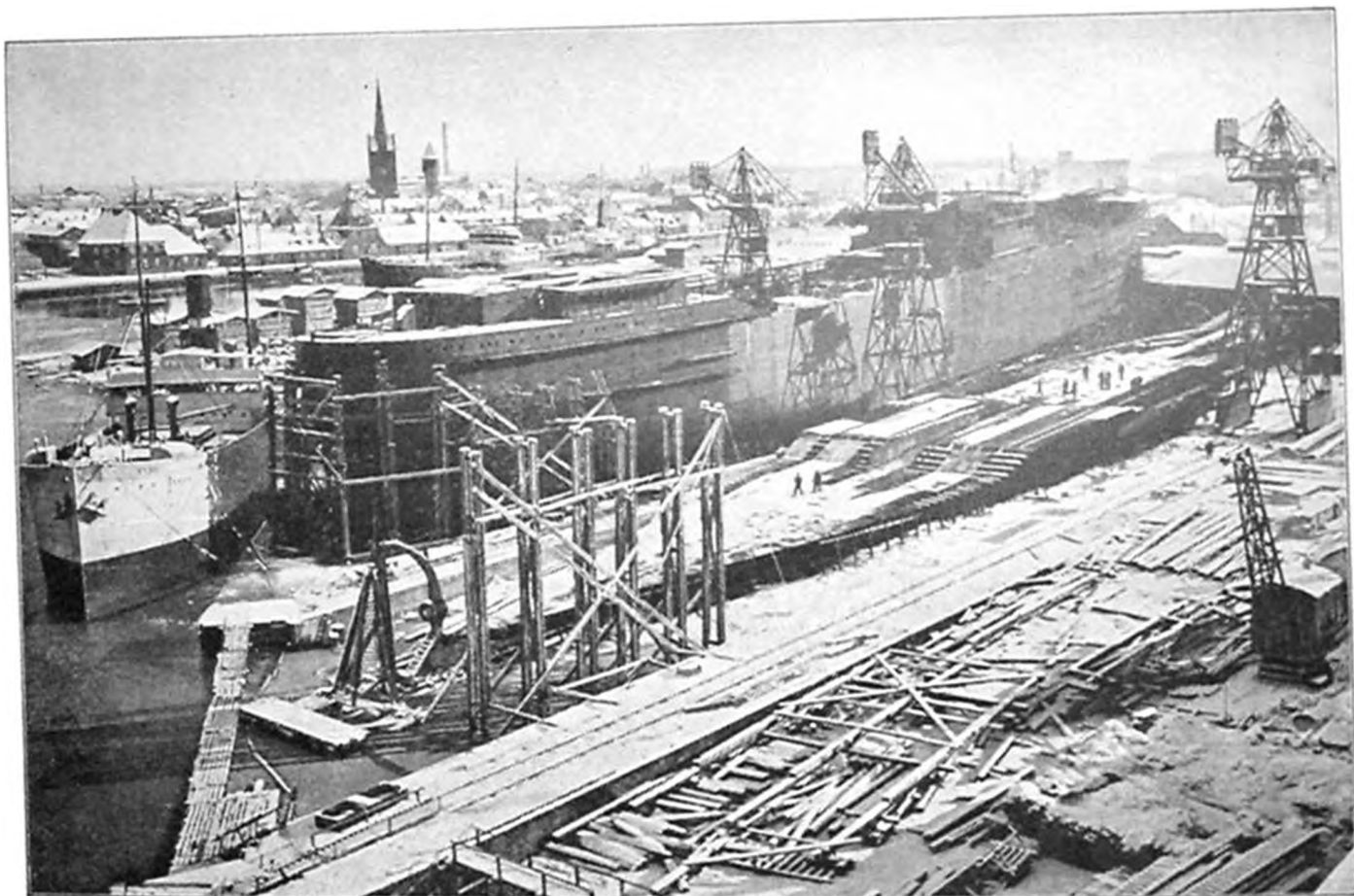
Næringsforhold, der fik »enhver Købstadborger til at se den nærmeste Fremtid i Mode med Ængstelse«, man gik »ind i en Overgangsperiode, i hvilken nye Kræfter og tildels andre Personer vilde stride om Prisen med ældre og tilvante Forhold«²³.

Meget skulde ændres, det var rigtigt, og meget af det gamle skulde falde, blandt andet Laugstidens talrige Mesterstab, der stod i absolut Misforhold til Byens Lidenhed. I 1860 havde Byen halvfjerde Tusind Indbyggere, men ca. halvandet Hundrede Haandværksmestre, medens Antallet af Svende og Drengene var mindre. Der var f. Eks. 56 Skomagermestre med 55 Drengene og Svende, 21 Skrådermestre med 22 Drengene og Svende, 25 Snedkermestre med 25 Drengene og Svende²⁴ o. s. v.

Bekymringen for Fremtiden maatte dog hurtigt vige for nyt Mod og Initiativ. 1868 besluttede man, at der hver Mandag skulde være en lille Udstilling i Haandværker- og Industriforeningen af Medlemmernes Arbejder, Møbler og andet, der egnede sig dertil, og Konsul Hage stottede Foretagendet ved et rentefrit Laan paa 600 Rigsdaler. Lang Tid kunde en saadan ny Udstilling hver Uge naturligvis ikke præsteres; men den gjorde sin Nytte ved at tægge Kappelysten og Iveren for at præstere noget smukt og godt til Efteraarets store Udstilling, og det lykkedes.

Det tjener Nakskov-Haandværkerne fra sidste Halvdel af forrige Aarhundrede til stor Ære, at de aldrig trættedes i Arbejdet for at give deres unge den bedst mulige Uddannelse og deres gamle den bedst mulige Alderdom. For de unges Vedkommende skete det gennem Haandværkerskolen, og for de gamle oprettede man Friboliger, hvor de under gode, fredelige Forhold kunde leve deres sidste Dage. Allerede 1854 saa den første lille Spire til Læringskolen Lyset, idet den daværende Haandværkerforening oprettede en Sondagsskole for Lærlinge. Tre Lærere tilbød at give gratis Undervisning i Dansk, Skrivning og Regning, og man lod det foreløbig blive ved disse Fag. Der afholdtes en Bazar for at faa Midler til Lokale, Brændsel, Skole-rekvisitter m. m., den indbragte 550 Rigsdaler, og i December begynte Skolen i et Klasseværelse i Borgerskolen i Tilegade med 49 Lærlinge, et Tal, der inden Skolen sluttede, var steget til 71. Dette forbavsende store Tal kunde dog ikke holde. Næste Aar var der kun 38 Elever, men næste Aar 40, og disse Tal holdt²⁵. I Aarene 1855—60 undervistes om Søndagen fra 4 til 6, i 1861 begyndte man Aftenundervisning, og nu voksede Skolen baade i Elevertal og Undervisningsfag.

Nakskov Skibsværft 6. Febr. 1935. Det store Skibsskrog er en Nybygning, 12,750 Ts, til »The Texas Company», T. M. S. »Brasil»; foran dette Bunden og Agterstævnen til O. K.'s M. S. »Canada». Ved Beddingekajen I. Lauritzen's S. S. »Else», ved Havnekajen O. K.'s »Mexico».

**Stabelaflobning; T. M. S. »Solheim«. 12.500 Ts, til Rederiet »Norges«, Larvik.
11. Juli 1933. D. Tom-Petersen fot.**

Guldborghroens østre Landfag og Broklapperne paa Bedding. 8. Marts 1934.

1865 fik den med Borgerrepræsentationens Anbefaling et Statstilskud paa 50 Rigsdaler aarlig. I 1867 var Elevantallet 57 og i 1873 var det 63. Der var undervist 43 Aftener. Undervisningsfagene var Dansk, Regning, Matematik, Tegning og Snitning. Haandværker- og Industriforeningen havde mange Gange i Aarenes Løb andraget om Hjælp til Rejsning af en teknisk Skole, men først 1881 naaede man saa vidt, at Kommunen skænkede en Grund, men Aaret efter fik Foreningen i Stedet for Grunden 1000 Kr., saa den selv kunde vælge sin Grund. Bygningen var kalkuleret til 16,000 Kr., og man havde kun 5000⁰⁰. Først 1887 lykkedes det at faa rejst Skolen paa Norre Boulevard. 1913 opførtes en stor ny Floj til 50,000 Kr., og Skolen blev derefter baade Aftenskole og Dagskole. Lærerstaben, der ved Starten kun talte 4 Mand, var i 1914 vokset til 16, deraf var Forstanderen og den ene Lærer fast ansat. Resten var Timelærere. 1867 var Skolens Budget 117 Rigsdaler 5 Mark og 7 Skilling, i 1914 var det 14,089 Kr. Skolen er en selvejende Institution, men sorterer under Haandværker- og Industriforeningen; den støttes med faste Tilskud fra Staten, Amtet, Kommunen og Lollands Spare- og Laanbanks Fond.

Bestræbelserne for at faa rejst en Fribølg begyndte 1867, da en i det Ojemed nedsat Komité fik Tilladelse til at benytte Raadhussalen til Bazar²⁷; den ind-

Teknisk Skole.

»Haandværker- og Industriforeningen«, Hotel »Harmonien«. Opført 1867. Det nuværende Udseende stammer fra Ombygninger ca. 1900.

bragte 600 Rigsdaler. 1867 androg man Kommunalbestyrelsen om at faa en Grund i Voldanlægget; det blev der ikke noget af den Gang, og 1870 opførte man saa den første Fribolig i Kattesundet. 1888 fik Foreningen af Byen et Tilskud paa 500 Kr. til Opførelsen af en Fribolig i »Theisens Vænge med Udkorsel til Vejen til Tilegade«, d. v. s. ved det nuværende Jernbaneanlæg, og samme Aar opførtes Bygningen paa denne Grund. Der er 12 Lejligheder i hver Bygning.

Haandværker- og Industriforeningen stiftedes 1854 efter at en i 40-erne startet Forening var hensovet. Oprindeligt var det en ren Haandværkerforening, men 1867 blev den udvidet og fik sit nuværende Navn, og siden har Folk af alle Livsstillinger fundet Optagelse i den paa Grund af dens rent selskabelige og underholdende Karakter. 1880 købte Foreningen Gæstgivergaarden »Harmonien« med alt Inventar for 60,000 Kr. Gennem talrige Udvidelser og Forbedringer er den gamle Gæstgivergaard blevet et moderne Hotel med Modelokaler, Festsal, Læsestue m. m.

JORDBRUGERNE

Oprindeligt var Jordbruget kun et Bierhverv for Borgerne. Jorden var jo delt mellem alle Byens 204 Gaarde, saa der blev ca. 5 Tdr. Ld. Ager og noget Græsningsret til hver, og det var ikke mere end, at Husstanden selv kunde fortære alt, hvad dette lille Avlsbrug kunde præstere og mere til. For en Mand, der havde nok at gore i Forvejen, var det absolut nemmere at købe hele sit Forbrug, og flere og flere afhændede deres Jorder til Folk, der vilde drive Landbrug som Hovederhverv. Ved Aarhundredskiftet var der ikke stort over et Par Snese virkelige Jordbrugere i hele Byen, og deres Tal mindskedes stadigt. Ogsaa Embedsmændene var kede af Jordbruget og skille sig, saa snart Lejlighed gaves, af med det. 1818 fik Magistraten Tilladelse til at afhænde sin Embedsjord paa Færge-, Mellem- og Stubbelandet til Peter Nielsen for en aarlig Afgift af 3 $\frac{1}{2}$ Td. Byg og 3 $\frac{1}{2}$ Td. Rug efter Kapitelstakst. Borgmesterjorden i Møllemarken (7 Td. og 3 Skp. Ld.) solgtes ligeledes for 2 Td. 4 $\frac{1}{2}$ Skp. Byg pr. Td. Ld. efter Kapitelstakst²⁴. 1859 solgtes endelig 18 Td. Ld. i Byfogedsoen som sidste Rest af de gamle Embedsjorder. Med Udskiftningen forsvandt det gamle Fællesskab med dertil hørende Forsamlinger, Forhandlinger og Hverv. Agerjorderne blev udskiftet 1815 og Madeskovs Græsning 1825. Hver Gaards Jord fik sin Part af Græsningen; men Skodet

Færgelandsgaarden.

skulde indløses med 1 Rigsdaler Sølv pr. Td. Ld. til Byens Kasse, der ogsaa skulde have en aarlig Afgift af to Skpr. Byg pr. Td. Ld. efter Kapitelstakst²². Før Udskiftningen var der paa Byens Grund kun en eneste Gaard, nemlig Riddersborg paa Madeskov. Allerede 1722 nævnes et lille Sted, der kaldes »Ridderhuset«; det er 1761 blevet til Ejendoms- gaarden »Riddersborg«. 1798 er den paa 20 Td. Ld. 1816 hedder det, at Avlsgaarden »Riddersborg« paa 50 Td. Ld. med »Beboelse for en Familie udenfor Bondestanden« er solgt for 7000 Rigsdaler²⁶. Denne »Beboelse« ligger endnu paa Taarsvej bag Vejens lave Huse, Gaarden blev i Slutningen af forrige Aarhundrede flyttet ud til dens nuværende Plads.

Efter Udskiftningen opstod der paa Byens Grund følgende større Gaarde: Paa Øerne Færgelandsgaarden, paa Stormarken og Svingels- marken Skovsgaard, der er købt af Kommunen, Svingelsgaarden, der ved Sukkerfabrikerne Anlæg blev købt af De danske Sukkerfabriker, og Krogsbollegaard og Jacobs Minde paa hver sin Side af Svingelen. I det gamle Landsogn, der nu er indlemmet i Kommunen, laa i den sydlige Del Lienlund, Krukholmgaard og Teglgaard, der er købt af Kommunen, samt Provstelund og Arvelund. I Sognets nordre Del Abildtorpegaard.

FISKERNE OG SØMÆNDENE

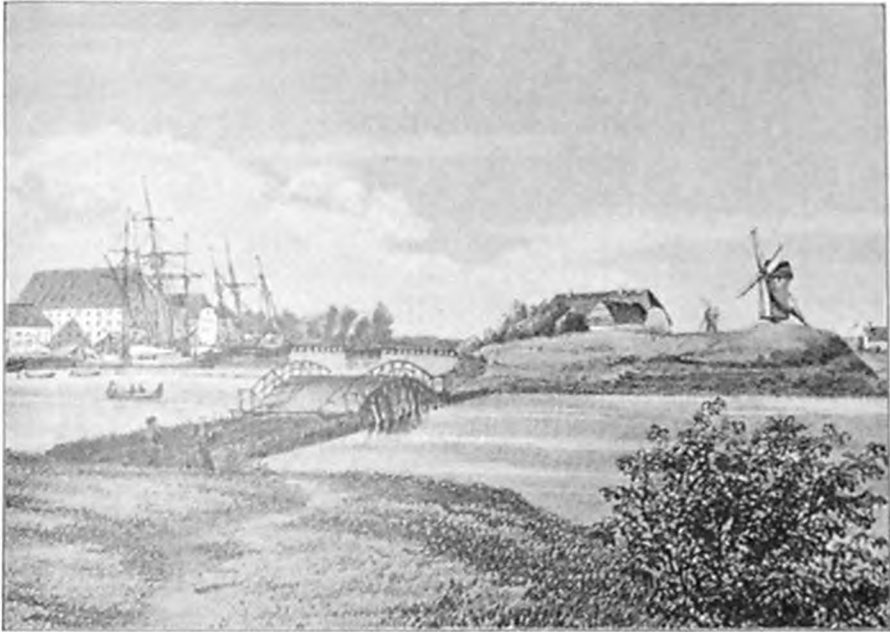
Fiskeriet, der i Byens første Aarhundreder havde spillet en betydelig Rolle — ikke mindst da Albue var en af hele Landet søgt Fiskeplads*) — beskæftigede ved 1800-Skiftet kun et Faatal af Borgere og behøvede ikke at nævnes her, saafremt dette Faatal ikke havde rejst en Strid, der nogle Aar satte Byen paa den anden Ende.

Ejeren af Stensø havde 1820 paabegyndt Anlægget af en lille Dæmning mellem Øerne Stensø og Skansen (Møllebanken). Han havde søgt og faaet Havnekommissionens Tilladelse til at fortsætte Dæmningen fra Skansen til Færgelandet, idet Kommissionen mente, at Dæmningen vilde gøre Nytte ved at mindske Udflydning af Dynd i Havnen. I sidstnævnte Dæmning var der en Aabning med en Bro over, saa Fiskerne kunde komme ind i Farvandet bag Dæmningen for at fiske.

1832 købte Kammerraad Lund paa Fredsholm Stensø. Han lavede Dæmningen, der hidtil kun havde været en Gangsti, om til en Korevej og fjernede derfor den lille Bro og fyldte Aabningen, saa Adgangen til Fiskeriet bag Dæmningen blev spærret. Fiskerne gik til Magistraten med Protest mod Lukningen og fik baade hos de eligerede Borgere og hos Borgmester Pontoppidan det Svar, at de maatte være berettigede til at bortrydde den Hindring, Lund havde lagt i Vejen for deres Erhverv. Forhandlingerne med Lund om Fjernelsen af Dæmningen førte ikke til noget, og Fiskerne besluttede saa at tage sig selv til Rette. Den 24. og 25. Februar 1835 gennembrød de Dæmningen mellem Skansen og Færgelandet og lavede en 10 Alen bred Gennemsejling.

Havnekommissionen, der som nævnt fandt Dæmningen nyttig for Havnen, indberettede Sagen for Generaltoldkamret, som svarede med at beordre Naskovborgerne til af Hensyn til Havnen at opkaste den gennembrudte Dæmning paany. Fiskerne klagede deres Nød til Kancelliet og bad det kuldkaste Generaltoldkamrets Ordre, noget Kancelliet naturligvis ikke vilde indlade sig paa. Lund, der saaledes havde faaet Medhold hos Regeringen, ansøgte saa Rentekamret om Tilladelse til at anlægge en Korevej over Dæmningen, naar den efter Generaltoldkamrets Ordre var opkastet paany; men Svaret lod, at Rentekamret »ikke for Tiden« kunde bifalde et saadant Vejanlæg. Uenigheden mellem Regeringskontorerne var altsaa aabenbar; thi hvis Rentekamret var enig med Generaltoldkamret i, at Dæmningen

*) Bind I, Side 117.

Detail af Lithografiet fra 1855, Bind I, S. 85. Tegneren har siddet paa Stensø, hvorfra den her i Teksten omtalte Dæmning med den buede Bro fører til Skansen med Stubmøllen og Mollegaarden, hvis Stuelænge findes endnu. I Bunden af Billedet ses Langebro, til venstre Hages store Pakhus og Gavlen af »Dronningens Gaard«.

burde genopføres, var der ingen Mening i at nægte Lund Ret til at benytte Dæmningen som Kørevej.

Under disse Omstændigheder viste Fiskerne naturligvis ingen Trang til at efterkomme Ordren til at genoprette Dæmningen, og Lund saa da ingen anden Udvej end ved Dom at tvinge dem dertil. Han anlagde Sag mod de 21 Mand, der havde udført Gennembrydningsarbejdet, og forlangte dem domt til at udrede ham en Erstatning paa 3000 Rigsdaler. 19 af de indstævnte og 25 andre Borgere, der var interesseret i Fiskeriet, anlagde Kontrasag og krævede Dom for, at Lund var uberettiget til at spærre dem ude fra deres Fiskeri. Ved Bytinget fik Lund Medhold. Fiskernes Paastand om, at de havde Ret til Fiskeri i det inddæmmede Vandareal, afvistes, og de blev for ovet Selvtægt idomt en Bøde paa 40 Lod Sølv og tilpligtet til en for alle og alle for en at erstatte Lund den lidte Skade. Dommen vakte voldsomt Røre i Byen, hvor Stemningen helt var paa Fiskernes Side, og det blev ikke bedre, da Overretten stadfæstede Bytingsdommen og idømte Fiskerne Sagsomkostningerne. Harmen mod Lund var saa

stor, at han knapt kunde vise sig i Byen uden at blive Genstand for ondsindede Bemærkninger og fjendske Blikke. Ved en Del Borgeres Hjælp fik Fiskerne ført Sagen op til Højesteret og her blev Udfaldet et ganske andet. Lund blev dømt til inden 6 Maaneder at borttage hele Dæmningen mellem Skansen og Færgelandet og sætte Indsejlingen i farbar Stand for Baade, saaledes som den var, før Dæmningen anlagdes. Han skulde for hver Dag, Fristen blev overskredet, betale 5 Rigsdaler til Nakskov Fattigkasse. Fiskerne blev fri for Selvtægtsbøden under Hensyn til de Udtalelser, de havde faaet af de eligerede og Borgmesteren. Omkostningerne for alle Retter ophævedes²¹.

Da Domsresultatet naaede Nakskov, vakte det vild Jubel over hele Byen. Fiskerne sejlede med Musik og smykkede Baade ind gennem Dæmningsbrudet, om Aftenen illumineredes Byen ved Lys i mange Vinduer, og paa Gæstgivergaarden blev der skaalet og sunget til langt over Lukketid. For Lund var Nederlaget uopretteligt, og i Græmmelse over den Medfart, han led i Byen, solgte han snart efter Fredsholm og forlod Egnen. Men der var jo andre, der heller ikke havde Grund til at være tilfreds. Der var først Havnekommissionen, der stadig ansaa Dæmningen for at være nyttig for Havnen, og der var Generaltoldkamret, som havde faaet sin Ordre underkendt ved Højesteret. Der maatte findes en Ordning, hvorved disse Parter kunde føle sig tilfreds, uden at Fiskernes Ret blev krænkede, og det lykkedes. Jeg er ikke i Stand til at henvise til de Forhandlinger, som førtes om Sagen; men Resultatet blev, at den gennembrudte Dæmning blev lukket, hvorved Generaltoldkamret og Havnekommissionen fik Ret. Dæmningen mellem Stensø og Skansen blev derimod gennembrudt, hvorved Fiskerne bevarede Adgangen til Vandarealet indenfor Dæmningen, og det derfra udflydende Mudder gik altsaa udenfor Havnen. Lund fik fremdeles Uret, idet den omstridte Kørevej blev umuliggjort; der blev over Gennembruddet bygget en buet Bro, der tillod Baadene at gaa under den, men udelukkede Vognfærdsel over den. Denne Ordning vedvarede indtil 1865, da Brødrene Casse fik Bevilling til at inddæmme hele Arealet indenfor Fredsholm—Stensø—Skansen. En Pumpekanal med tilhørende Vindmølle og Dampmaskine anlagdes paa det Sted, hvor Broen og Udlobet havde været.

Nakskov, Vestenskov og Arninge fik ved Inddæmningen deres Jordomraade udvidet med nogle Arealer af tvivlsom Værdi²², og Inddæmningselskabet led betydelige Tab paa Føretagendet.

Bolette Puggaard . Brig af København. Bygget 1810 i Nakskov paa Clausens Værft af K. Jørgensen; 188 Registertons, tilhørende H. Puggaard & Co. til 1873; sat paa Land i Nordskotland 10. Novbr. 1888.

Maleri, H. 39 cm, B. 41 cm, usigneret, tilh. Skræddermester P. Mikkelsen.

- *Somændene* indtog en Særstilling. Der stod, selv om Kaarene var smaa, Respekt om dem paa Grund af deres Dygtighed, Uforfærdethed og Haardforhed. Paa de forholdsvis smaa Sejlskibe, der udgjorde Nakskovflaaden, pløjede de Verdenshavene fra de nordligste Havne til Troperne Kloden rundt. I Uger og Maaneder krydsede de over de store Have uden at anløbe Land, henvist til at tage de drojeste Torn med Storm og So, medens Kosten bestod af ormfylde Beskøjter, harsksaltet Flæsk og halvraadt Vand. Men naar Hjemmet var naaet, var ogsaa alle Farer og Besværigheder glemt. Saa tog man Opregnsning gennem Beretninger for en andægtigt lyttende Tilhørerkreds om droje Farer og spændende Oplevelser, undertiden illustreret ved hjembragte Seværdigheder. Naar den unge Somand sejlede ned gennem Gaden i sit fineste Somandspuds, stod der i Ungdommens Øjne en Glans af Poesi og Eventyr om ham; det fostrede baade

Beundring og Ærbødighed. Skibet, der gik i Havn efter veludfort Tropetur, blev betragtet med Stoltthed, og Kaptajnen behandlet med udsøgt Respekt, hvad han ogsaa i fuldt Maal fortjente. Naar Matrosen blev for gammel til at døje Soens haarde Kaar, gik han i Land, slog sig paa Fiskeri eller fik et lille Hverv ved Havn eller Værft. Men han glemte aldrig sin Langfartstid, og hans bedste Stunder var, som Etatsraad H.N. Andersen skriver i sine Ungdomserindringer, naar han med Ryggen til en solbaget Mur kunde faa Lov at »spinde en Ende« om sine Langfarters Eventyr i længst forsvundne Dage. Sangen var Somandens Speciale. Naar en Kreds af dem samledes om Bordet i det lille Hjem, underholdt man sig med Sange, dels Fædrelands-sange, dels muntre Somandssange, og de stærke Stemmer fik Væggene i det lille Rum til at dirre.

Det hændte jo nu og da, at et hjemvendende Skib gled stille i Havn med Flaget paa halv, medens Skaren paa Land stod tavs og alvorsknuget i Stedet for som ellers at vinke og raabe Hurra. Saa var der en Mand mindre om Bord, end da de drog ud. Som oftest havde en svær Braadsø slaet ham over Bord under Kamp med Storm og Hav, men undertiden var han ogsaa død »Straadoden« paa et fjernt Hospital blandt fremmede Mennesker. Var Skibet gaaet ud af Kampen med Elementerne uden Tab af Liv, men med stærke Skrammer paa Skroget, var Respekten og Beundringen nogle Grader højere end sædvanlig, og der var almindelig Valfart til Skibet for at se og drofte den haarde Medfart. Det var f. Eks. Tilfældet, da Sejleren »Nakskov« kom hjem efter sin første Rejse og havde mistet baade Skanseklædning, Kabys og Joller²³.

Talmæssig set fyldte Somandsstanden ikke stort i Byen, en Snes Skippere og et halvt Hundrede Matroser og Styrmand var vel i Reglen alt; men Standsfølelsen var ikke desto mindre levende og gav sig nu og da Udslag. Haandværkerlaugene havde jo Ret til at bortbære deres døde, medens Somændene var henvist til at benytte det almindelige Ligbærerlaug, hvad Standen absolut ikke var tilfreds med. Mangfoldige Gange havde den søgt om Tilladelse til selv at bære sine døde til Graven, men stadig faaet Afslag. Trætte heraf etablerede de sig i 1826 selv som Ligbærere, men kun med det Resultat, at de blev idømt Erstatning til det officielle Ligbærerlaug. Da dette ydermere vilde have Lov til at gøre Eksekution hos Somændene for Omkostningerne, blev det afvist²⁴. Den Sympati, hvormed Somandsstanden omfattedes i Byen, fandt ikke blot Udtryk i Hurraraab, men gav

sig ved ekstraordinære Situationer ogsaa Udslag i Handling. Da en Del af Somændene 1848 blev indkaldt til Krigstjeneste, dannedes der straks en Komité til Støtte for de indkaldtes Familier, og den fik hurtigt tegnet 40 Rigsdaler i faste maanedlige Bidrag, saalænge Krigen varede, foruden en Del øjeblikkelige Gaver i Korn og Penge²⁶.

Da Dampskibene efterhaanden konkurrerede Sejlskibene ud, spredtes Nakskovs Sejlerflaade Tid efter anden for alle Vinde, en ny Tid og nye Skikke holdt sit Indtog i den gamle Søfartsby, hvor Dampspillenes Raslen afløste den gamle Opsang under Arbejdet ved Sejlskibene.

Fruegade 14. Det gamle Tag er helt gotisk i sin Rejsning.

Havnegade i Slutningen af forrige Aarhundrede. Til venstre Lollands Spare- og Laanebank, til højre Toldboden.

Borgere i Uniform.

BORGERVÆBNINGEN, Frederik VI's Kælebarn, er gaaet over i Historien i et komisk Skær, knyttet til Forestillingen om tykmavede Borgere, der druntede afsted med Geværet skodesløst paa Nakken og Sablen dinglende i den brede Læderrem, der yderligere fremhævede Vommens imponerende Dimensioner. Humorerne har sunget om Væbningens Eksercits paa Fælleden med Køerne som ufrivilligt medagerende, Vittighederne har regnet ned over den og et godmodigt, spottende Smil har bredt sig over Ansigtene alene ved Navnets Nævnelser. Altsammen fordi Borgervæbningen ikke overalt gik i Graven med Enevælden; thi i sin Oprindelse og i sit første halve Aarhundrede blev Borgervæbningen sandelig taget helt alvorligt baade af Folk i og udenfor Korpsen, for ikke at tale om Officererne, der var umaadelig stolte af deres Rang og Myndighed. Man maa ikke glemme, at Borgervæbningen blev sat i System under Napoleonskrigene, da Europa stod i Brand, og da almindelig Værnepligt var et ukendt Begreb. Som Supplement til de tvangskrevne Bøndersoldater var Borgervæbningen efter Datidens Begreber en god og praktisk Foranstaltning. Ifølge Forordningen af 1802 skulde Væbningen bestaa af to Afdelinger. Den første og fornemste Afdeling skulde omfatte alle, der havde løst Borgerskab og var under 50 Aar. Samtidig med, at Manden fik udstedt sit Borger-

brev, skulde han anskaffe sig Gevær med Bajonet, Patrontaske og Sidevaaben. Anden Afdeling skulde bestaa af alle Byens øvrige vaabenføre Mænd under 50 Aar, d. v. s. Daglejere og andre, der ikke drev selvstændig Næring. Deres Bevæbning skulde bekostes af Byen. Begge Afdelinger stod under een Fane med Byens Vaaben. De var hovedsagelig bestemt til Forsvar af deres egen By, men 2den Afdeling kunde dog udkommanderes til Afværgelse af fjendtlige Indfald. Øverstbefalende for begge Afdelinger var Stadshauptmanden eller Borgerkaptajnen, der var udtaget blandt Borgerskabet og altsaa uden særlig militær Uddannelse. Hans Næstkommanderende var et Par Borgerløjtnanter og under dem stod igen Underofficererne. Stiftamtmanden, der var Korpsets øverste Øvrighed, udnævnte Officererne efter Indstilling af de andre Officerer gennem Magistraten og med dennes Erklæring. Underofficererne udnævntes af Stadshauptmanden efter Indstilling af Officererne. Med Hæren havde Korpsset altsaa intel at gøre, kun i Krigstilfælde skulde den kommanderende General ordne Byens Forsvar. Underofficererne kunde efter to Aars Tjenestetid begære deres Afsked, og Officererne kunde kræve den naar som helst, men i begge Tilfælde skulde vedkommende derefter indtræde i Gelederne som Menig; folgelig var Trangen til en saadan Afsked et meget sjældent forekommende Fænomen. Man kunde dog købe sig fri mod en Ydelse af 100 Rigsdaler; men det kunde jo kun Rigmænd tillade sig. Enhver Mand i Korpsset skulde møde til Eksercits og Vaabenøvelse som Regel en Gang om Ugen, helst Søndag. Udeblivelse straffedes med Bøder fra 2 Mark til en Rigsdaler. At møde for sent kostede 4 Skilling pr. Kvarter. Naar en Mand havde opnaaet tilstrækkelig Færdighed, kunde han ved Attest fra den Øverstkommanderende fritages for de ugentlige Øvelser og nøjes med at møde ved de store Øvelser, der foretoges om Sommeren paa visse af Stiftamtmanden bestemte Dage. Grovere Forsømmelser straffedes med Bøder fra 2 Mark til 10 Rigsdaler, og Opsætsighed takseredes helt op til 100 Rigsdaler eller til langvarig Arrest. Krigsretten, der idømte slige Straffe, bestod af Borgmesteren, Politimesteren og den Øverstbefalende samt af to Officerer fra det Korps, hvortil Synderen horte. Endelig blev der gennem forskellige Reskripter truffet detaillerede Bestemmelser om det saare vigtige Punkt, der hed Officerernes Uniformer. Borgerkaptajnen maatte bære »en Guldkrampe og Guldkardon om Hattepullen«. Officererne bar ellers Epauletter og »port d'epê af Guld indvirket med grøn Silke«, Frakkens Krave og Opslag var rød og af

Borgervæbnings-Officer i Galla.

finere Stof end Kjolen. Efter at have taget sin Afsked maatte Officererne vedblivende bære Uniformen dog kun med Epaulet paa den ene Skulder og med Opslag og Krave af samme Farve som Kjolen!

Der udkræves ingen stærk Fantasi for at udmale sig, hvad en guldgaloneteret, guldbroderet og rødkravet Herre betød i et Samfund, hvor Sekretar, Agent og Kommerceraad var højt eftertragtede Titler, der i Brevform og Tiltale blev foretrukket frem for Benævnelsen af Mandens borgerlige eller embedsmæssige Stilling. I officielle Optog spadserede Borgervæbningsofficererne umiddelbart efter Byens højeste Embedsmænd og foran Borgerrepræsentanter og andre dødelige, og i Selskabslivet herskede den samme ubrodelige Rangforordning. Officersposterne var da naturligvis meget efterstræbte. Den første Indstilling til Borgervæbnings-Officer og -Underofficer vedtoges paa en højtidelig Raadstuesamling.

Kobmand Diderik Dideriksen blev Kaptajn og fire andre Kobmænd blev henholdsvis Premierløjtnant, Sekondløjtnant, Fændrik og Kommandersergent, medens 6 Underofficersposter besattes med Haandværkere. Udfaldet af Valget blev tilstillet Stiftamtmanden sammen med det saare vigtige Udkast til Uniform, begge Dele blev approberet, sidstnævnte med enkelte Ændringer; men baade Over- og Underofficerer fik Lov til at bære Epauletter. Derimod synes Uniformeringen af det menige Mandskab at være af noget mere tilfældig Karakter. 1829 beder f. Eks. Borgerkaptajnen Stiftamtmanden om at give alle, der løser Borgerskab, Paalæg om at anskaffe Borgervæbningsuniform, og 1818 ønsker Chefen Tilladelse til af Borgervæbningsfonden at udrede Omkostningerne ved Anskaffelse af 8 Uniformer og Fjerbuske til trængende Borgere. Det med Fjerbuskene er det mest overraskende, for ellers bestod Uniformen af mørke Benklæder og Klædesfrakke med blanke Knap-

per. At Uniformen var almindelig, fremgaar ogsaa deraf, at en Skomagermester 1817 ansogte om at blive flyttet fra Borgervæbningen over i Brandkorpset, da han havde pantsat sin Uniform².

Samtidig med Reglementets Ikrafttræden blev der givet Ordre til, at Øvelserne straks skulde begynde, først med Over- og Underofficererne dernæst med Borgerne, inddelt i Hold, som skulde møde efter Tilsigelse. Endelig fik Korpset fra Hærlædelsen Anvisning paa 60 Geværer. Styrken talte 112 Menige. Omtrent Halvdelen havde altsaa selv bekostet Geværer. Der fandtes en gammel Fane fra et tidligere Borgerkorps, men Officererne fandt den lidet standsmæssig, forvasket og blegget som den var, og de sammenskod derfor 93 Rigsdaler og 3 Mark til en ny Fane. De ofrede gerne, thi siger de: Fanen er det vigtigste, »da den skal opflamme enhver god Mand til hans Pligters Udøvelse.« Fanen, hvis højtidelige Indvielse var henlagt til Kongens Fødselsdag³, er endnu i Behold, men falmet og laset; den bærer Christian VII's Navnetræk, Nakskovs Vaaben og Indskriften: »Borgere i Nakskov for Hus og Hjem at værne.«

Fanens »opflammende Evne« havde aabenbart alligevel ikke været tilstrækkelig; thi 1805 erklærede Stiftamtmanden, at Korpset i Nakskov var det sletteste i hele Stiftet; det havde slet intet lært, og han gav da Magistraten Ordre til at antage to Officerer af Hæren til at eksercere med Borgerne. Ordren blev efterkommet; thi Kæmnerregnskabet for 1806 indeholder som Bilag Regninger fra Kaptajn Müller og Løjtnant Suhr paa tilsammen 358 Rigsdaler for Eksercits, væsentlig med Over- og Underofficerer — for at dygtiggøre dem til at oplære Mandskabet — og med 2den Afdeling. Det var jo en dyr Historie, og de eligerede gav da ogsaa en Anmærkning til Posten. Hovedsagen var dog, at Pengene ikke var udgivet forgæves; thi ved sit næste Besøg udtalte Stiftamtmanden sin ubetingede Tilfredshed med de ydede Præstationer, og denne gode Form holdt sig. 7 Aar senere udtaler Stiftamtmanden sig nemlig fremdeles meget anerkennende; det tør da formodes, at det daarlige Resultat i 1805 ikke skyldtes Fanens, men Officerernes Mangel paa »opflammende« Evne. Det var nu iøvrigt heller ikke lidt, der krævedes af Mandskabet, i 1813 havde det f. Eks. foruden den ugentlige Eksercits haft Vaabenøvelser 13 Gange i Juni—Juli—August, hver Gang fra 4 til 7 Eftermiddag. Ogsaa med 2den Afdelings Præstationer udtalte Stiftamtmanden nu og da sin Tilfredshed. 1816 var hele Styrken først til Parade for Prins Christian, senere for Præsidenten i Kancelliet, og

ved begge Lejligheder udtalte høje vedkommende deres »fuldkomne Tilfredshed«.

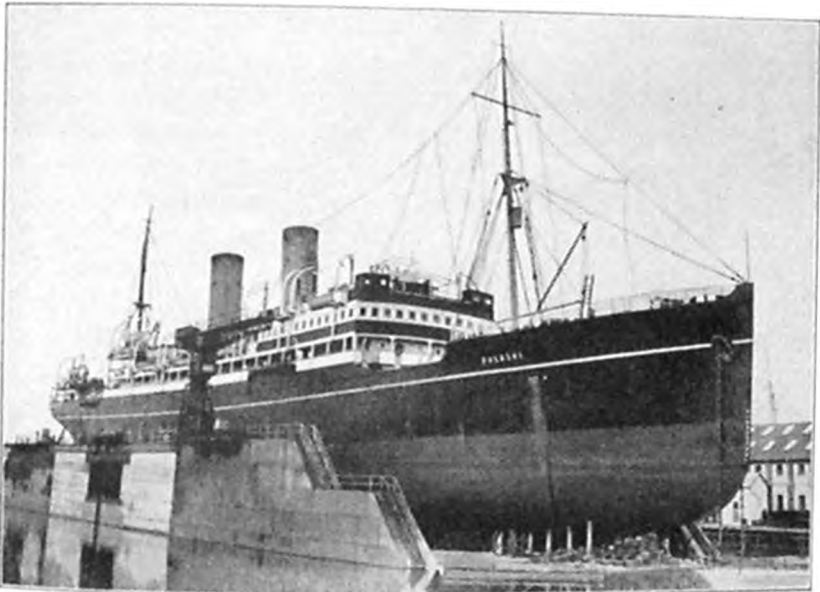
Det er klart, at denne lange Række af gode Resultater ikke kunde naas, uden at Flertallet af Mandskabet gik op i Tjenesten med Liv og Lyst; man havde i disse urolige og for Fædrelandet saa svære Tider aabenbart Forstaaelsen af Korpsets store Betydning, naar hver Mand gjorde sin Pligt og ydede sit bedste. Men i Følelsen af egen Betydning afviste Korpset ogsaa ethvert Forsøg paa at læsse andre Opgaver over paa det. Da Magistraten engang rekvirerede 8 Underofficerer til at sørge for Kvarterfordeling til Prins Ferdinands Regiment, nægtede de at udføre Ordren og henviste til Rodemestrene. Derimod kunde 2den Afdeling ikke blive fri for politimæssige Opgaver. 1807 blev den f. Eks. udkommanderet under Gevær til at holde Orden paa Eksekutionspladsen under Afstraffelsen af Soldater, der under Indkvarteringen i Byen var bleven idomt Straf, vel som oftest Tamp. Eksekutionspladsen var i slige Tilfælde Borgervæbningens Eksercerplads, der laa, hvor nu Gasværket, Alderdomshjemmets Have og Trekanten ligger. Afdelingens Opgave bestod da i at holde Folk i 30 Skridts Afstand fra Eksekutionsstedet, jage Born og Kvinder bort og »paa en god Maade sørge for, at Delikventernes Koner holdtes inde i Byen«. Den første Del af Opgaven kunde vel nok løses, men da Afstraffelsen blev betragtet som en Begivenhed, de flest mulige vilde have Lejlighed til at »grues« over, var Bortvisning af Koner og Born fra den tæt pakkede Mængde ganske ugorlig. 2den Afdelings Ordens-tjeneste blev efterhaanden det overvejende, og 1822 tog man Skridtet fuldtud og ophævede Afdelingen og benyttede dens Mandskab til Forstærkning af Brandkorpset med udtrykkelig Tilføjelse om, at det skulde lade sig bruge som Politi«.

Borgervæbningen bestod altsaa nu kun af de egentlige Borgere d. v. s. dem, der havde løst Borgerskab og sad i selvstændig Næring. Alle var jo ikke lige begejstrede for denne Tjeneste, men det var ikke let at slippe fri, Opfindsomhed i Motiveringerne var ikke nok, Underofficer, Bagermester Lehm ansøgte f. Eks. om Fritagelse, fordi han »manglede Fortænder til Afbidning af Patronerne«. Svaret lød, at han »formedelst sin vidtløftige Bedrift« kunde fritages for at være Underofficer, men skulde tjene som Menig, og det var nok ikke det, han var mest opsat paa. Man kunde som sagt købe sig fri for 100 Rigsdaler, der gik ind i Korpsets Fond og anvendtes som Hjælp til Udrustningen for de mindre bemidlede. Selv Borgerrepræsentanterne ansøgte forgæves baade

Man gaar fra Middag i Marketenderiet paa Værftet.

**I Flydedokken, der kan tage Skibe paa indtil 14,000 Ts., ligger Amerikadamp-
peren »Pulaski« (Gdynia American Shipping Lines, Warchau). J. Danielsen fot.**

Kancelli og Ministerium om Fritagelse for Borgervæbningstjeneste. Svaret var altid det samme: Man manglede Foje til at give Fritagelse uden Betaling. Endelig 1853 blev Borgervæbningen ved kgl. Resolution 26. Oktober ophævet mod, at der oprettedes et Brand- og Politikorps, og Nakskov havde i Forvejen begge Dele.

— Krigsbegejstringen, der 1818 gik over Landet, fængede ogsaa hernede og i Nakskov nøjedes man som sædvanlig ikke med at snakke, men gik til Handling, og oprettede som Supplement til Borgervæbningen et *frivilligt* Korps. Ved en Folkeforsamling i Maribo den 27. Marts vedtoges en Opfordring til Byerne om at danne frivillige Korps til Afværgelse af et eventuelt Indfald af Slesvig-Holstenere, der jo let kunde slippe over fra Holsten og Femern. Allerede Dagen efter skrev Borgerkaptajn Lyman til Stiftamtmanden og bad om Tilladelse til at udtræde af Borgervæbningen for at organisere et frivilligt Korps i Nakskov. Kommunalbestyrelsen gav straks Tanken sin Tilslutning og fik dannet en Komité til Fremskaffelse af de nødvendige Midler til Udrustning af et saadant Korps, der kunde »beskytte Byen mod Overrumpling«. Samtidig sendte man en Deputation til Krigsministeren for at anmode om et Laan af 100 à 150 Geværer til Korpsen. Geværerne blev formentlig straks afsendt, thi 8 Dage efter kom der Meddelelse om, at der yderligere var afsendt 4 Stk. Metalkanoner med alt Tilbehør. Det saare vigtige Spørgsmaal om Korpsens Uniformering blev naturligvis straks løst. Der udstedtes et »Reglement for Nakskov Frikorps«, som indledes med at fastslaa, at Korpsen er dannet for at tilbageslaa et eventuelt Angreb af holstenske Insurgenter paa Lollands Kyster. Korpsen skulde til dette Formaal uddannes som en Infanteriafdeling paa 130 Mand, der alle frivillig havde meldt sig til Tjeneste og vilde udføre denne uden Godtgørelse af nogen Art. Udmeldelse kunde kun ske ved Bortrejse fra Byen for bestandig eller ved autoriseret Lægattest. Befalingsmandskabet skulde bestaa af en Overbefalingsmand, 4 Officerer og Underofficerer. De meniges Uniform skulde være Bluse af mørkeblaa Farve med opslaaende Krave. Om Livet Læderrem med sort Spænde til Patrontasken. Hærens alm. Hue med Kokarde. Underofficererne skulde paa Blusen have Krave og Opslag af blaat Fløjl med en smal Sølvtesse og to Distinktionsknapper paa hver Side. Officererne skulde have samme Bluse, men med Sølvbroderi i Form af Slojfer paa Kraven og med Sølvskulderstroppe. Ved Livremmen Kaarde i Stedet for Patrontaske. Ved Udrykning skulde hver Mand medføre

en Lærredsbrodpose fastgjort til Livremmen. De menige vilde af Hæren faa udlaant Gevær, Læderrem og Patrontaske. Alle havde Pligt til at deltage i Øvelserne, og Forsømmelser straffedes med Mulkt. Ogsaa Korpsets Optræden ved højtidelige Lejligheder blev der givet Regler for. Ved et menig Medlems Begravelse skulde der paradere en Kommando paa 1 Officer, 3 Underofficerer, 2 Fanebærere og 30 menige; ved en Underofficers Begravelse var det 2 Officerer, 4 Underofficerer, 2 Fanebærere og 40 menige; var det en Officer, der stedtes til Hvile, skulde naturligvis hele Korpset møde. 1 Officer, 2 Underofficerer og 12 menige skulde i alle de nævnte Tilfælde udkommanderes til at bære. Denne sidste Hædersbevisning kunde ogsaa paa Forlangende tilstedes afdøde, forhenværende Medlemmer. Reglementet er underskrevet med 60 Navne og approberet af Stiftamtmanden. For saa vidt var alt i Orden. Bluseuniformen var efter de bedste Friskaremonstre, og nu manglede der kun Aanden; men for at den kunde udvikles, maatte der ske noget, og der skete intet. Insurgen-terne havde fuldt op at gore i Slesvig og tænkte mindst af alt paa lollandske Landgangseventyr. Frikorpset havde intet at gore uden at holde Øvelser og — vente. Det var ikke det, man havde drømt om, da man meldte sig som frivillig, og Blusen tabte hurtig Nyhedens Interesse. Flere og flere udeblev fra Øvelserne, og da Mulκτηrne ikke blev inddrevet med fornøden Strenghed, gled den ene efter den anden stille ud af Rækkerne og gemente Uniformen i Kommodeskuffen. Allerede 1849 bekendtgjorde Kommunalbestyrelsen, at Frikorpset ved Afgang var blevet saa ringe, at man maatte opfordre de unge til at træde ind. Det hjalp ikke stort, og inden Krigens Slutning var Korpset smuldret hen^o.

— Da Krigsfaaren igen truede Landet, dukkede Spørgsmaalet om Frikorps op igen, men paa en helt anden Maade; det man nu tog Sigte paa, var ikke et Korps med fine Uniformer og militære Grader, men et Folk i Vaaben. Efter nogen Famlen blev Bevægelsens Navn: *Skytteforeningerne*. De maa med i dette Kapitel, skønt Korp-sene kun enkelte Steder bar Uniform; i Nakskov sikkert ikke. Det begyndte med, at der den 14. Februar 1861 fremkom Opfordring i Bladene til Dannelsen af et Vaabenselskab. Der skulde anlægges Skydebaner, opføres Bygninger til Vaabenøvelser, indkøbes Vaaben og antages Fægte- og Gymnastiklærere. Medlemmerne skulde kun betale Krudt og Kugler, og der udkrævedes derfor betydelige Penge-midler tilvejebragt ved Indsamling. Vaabenselskabet med de stort

opslaaede Brod, horte man san ikke mere om, men kort efter bragte Bladene et Opraab om Dannelsen af Skytteforeninger. I Opraabet, der var underskrevet af kendte Mænd i hele Landet, hed det, at nu, da vort Land trues af en stor Overmagt, er det enhver fædrelandssindet Mands Pligt at gore sit bedste ved at være med at danne Skytteforeninger til Folks Oplæring i Vaabenbrug. Der hengik omtrent et Par Maaneder, uden at der skete noget i Nakskov. Saa søgte Lollands Sparebank at puste Liv i Bevægelsen ved Tilbud om Støtte; den havde forelobig bestilt 5 Rifler. Alligevel hengik der omtrent halvandet Aar, for man kom i Gang; men 11. Juli 1862 holdtes der efter Indbydelse af Kommunalbestyrelsen et Mode paa Raadstuen, hvor Skytteforeningen for Nakskov og Omegn konstituerede sig. Der indtegnedes 128 Medlemmer, deraf 109 fra Nakskov; de 66 havde tegnet sig som Skytter, og allerede i Oktober holdt man den første Kapskydning. Medlemstallet var nu vokset til 161, hvoraf 77 havde deltaget i Sommerens Øvelser. Skydehuset og Vaabnene havde kostet 500 Rigsdaler. Medlemmernes aarlige Bidrag androg 80 Rigsdaler; men enkelte større Bidrag en Gang for alle havde hjulpet godt, alligevel havde Foreningen en ikke ringe Gæld. Efter Krigens ulykkelige Slutning svækkedes Interessen for Skytteforeningen betydeligt, og 1865 maatte den, uvist af hvilken Grund, forlade sin Skydebane og derfor standse Virksomheden. 1867 var Medlemstallet svundet ind til 70, men man havde nu, lakket være nogle store Bidrag, faaet en ny og bedre Skydebane i Svingelen; Anlægget af den og Flytning af Skydehuset m. m. havde kostet 400 Rigsdaler. Der kom igen Liv i Virksomheden, og 1870 fik Skytterne ved en Fest foræret en ny Fane af deres Damer^o. — Saa gik det igen ned ad Bakke. Ledelsen var aabenbart daarlig; der klagedes over Mangel paa Disciplin, saa der endog var Slagsmaal i Geledderne, de unge meldte sig ud, fordi de ikke kunde komme til at skyde o. s. v. Der var 103 bidragydende Medlemmer, men kun de 84 havde betalt, og der var kun solgt 40 Skyttetegn. Men Bestræbelserne for at faa mere Orden i Sagerne lykkedes ikke, og det endte med, at Foreningen 1873 blev ophævet. Skydemuren og Skydehuset i Svingelen blev solgt. Eksercergeværerne, 97 prøjsiske Geværer, blev afleveret til Hovedbestyrelsen for de danske Skytteforeninger og Fane og Penge afleveret til Byraadet^o. Saa hvilede Skyttesagen her i 8 Aar indtil 1881, da der dannedes en Skytteforening for Nakskov og Omegn med 70 aktive og lige saa mange passive Medlemmer. Foreningen ansogte Byraadet om at faa udleveret den gamle Forenings

Fane og dennes opsparede Kapital, der nu beløb sig til 478 Kr. Byraadet gik ind herpaa. Foreningen fik anlagt en Skydebane langs med Indrefjorden, omtrent der, hvor Kanalen nu er; da Bassiner og Kanal senere blev lavet og Indrefjorden gjort til Lystanlæg, blev Skydebanen rykket over langs Kanalens vestre Side, og her var den indtil 1930, da den blev flyttet ud i Krukholm med Aunede Strand bag Skydevolden.

BRANDKORPSET

Ved Aarhundredskiftet havde man (som omtalt S. 162 i II Bind) ikke noget fuldt organiseret Brandvæsen, man havde Befalingsmænd som Brandmestre og Sprøjtemestre til de tre Sprøjter, men Mandskabet maatte man ret tilfældig tage blandt Byens Tjenestekarle. 1803 vedtog Magistraten og de eligerede Borgere at reorganisere Brandvæsenet. Brandinspektøren og Sprøjtemestrene skulde være fast ansatte og lønede. Brandmandskabet, der tidligere var taget blandt de »ringeste Borgere«, skulde herefter tages af hele Borgerskabet uden Persons Anseelse¹¹. Det var det første Skridt til Etablering af et rigtigt Brandkorps, men til et rigtigt Korps horte nu en Gang Uniformer, der navnlig for Befalingsmændenes Vedkommende opvejede megen Moje, og 1818 fik Nakskov Brandkorps da kongelig Tilladelse til at bære Uniform¹². Samtidig strammedes Kravene bl. a. ved en Bestemmelse om, at man ved at købe sig fri af Borgervæbningen ikke samtidig kunde slippe for Tjeneste i Brandkorps. Brandinspektøren foreslog endog, at hele Borgervæbningen skulde indtræde i Brandkorps, saa vidt gik man nu ikke, men nøjedes med at forøge Korps. Resultatet var stadig ikke tilfredsstillende, og da Borgervæbningens 2den Afdeling blev ophævet, overførtes hele dens Mandskab til Brandkorps¹³.

Et Reglement af 1845 præciserede yderligere Korpsets Rammer og Opgaver. De Borgere, der tjente ved Væbningen, blev nu helt fri; thi det hedder udtrykkeligt, at under Brandkorps. hører alle de Borgere, der ikke gør Tjeneste ved Borgervæbningen. Korpsets militære Struktur fremhævedes til Gengæld stærkt. Den Øverstkommanderende var Kaptajn, Vandinspektøren var Premierløjtnant og havde til Medhjælp en Sekondløjtnant og to Underofficerer. Anføreren for Nedbrydningskorps. — der bestod af 12 Murere og Tomrere, der skulde møde med Økser — var Sekondløjtnant. Samme Rang havde Sprøjtemesteren. Under ham stod tre Underofficerer og Straalemestrene.

der ligeledes havde Underofficersrang. Officerernes Uniform var graa Kjole med sorte Opslag og Rabatter og Krave med hvid Kant, gule Knapper, hvidt Fjer, graa Pantalons, hvid Vest, sort trekantet Filt-hat med hvid Fjer og gul Top, Sabel med borgerligt Felttegn. Distinktionerne var som Borgervæbningsofficerernes. Underofficererne havde mørkeblaa Frakke med to Rækker gule Knapper, trekantet Filt-hat med hvid Kokarde; ogsaa de bar Sabel. Tambourmajoren havde lyse-graa Kjole med sort Krave og Opslag, Chacot med hvid Fjer og gul Top. De menige Brandmænd bar Skilt paa Brystet, men der nævnes intet om deres Uniform. Brandretten bestod af Politimesteren, Brandkaptajnen, Premierløjtnanten og ældste Sekondløjtnant. Udover disse Regler for Uniform og Myndighed indeholdt Reglementet kun en Bemærkning om, at enhver Borger, der havde Hest og Vogn, skulde anskaffe Sluffe, Vandtonde og Øsekar¹⁴.

Korpsets stærkt militære Karakter, der lyser ud af dette Reglement, blev taget i saa høj Grad alvorligt, at et ustraffet Disciplinærbrud i 1852 fremkaldte en fuldstændig Befalingsmandsstrejke og skabte en Konflikt, der varede over et Aar og gav Anledning til meget Skriverseri i samtlige Landets Blade. Sagen var kort fortalt følgende. Brandkorpsets Officerer havde ansat Malermester Gottlieb som Underofficer, men han nægtede rent ud at modtage denne Tjeneste. Han blev saa indstævnet for Brandretten, men Byfoged Hammerich — der formentlig havde et Horn i Siden paa Brandchefen, den for sin Dygtighed og Myndighed meget ansete Gæstgiver Holm paa »Skandinaviens«, der forøvrigt var teologisk Kandidat — holdt med Gottlieb og forkludrede Sagen for Brandretten. Han indkaldte den med for kort Varsel, afslog den af Holm forlangte Udsættelse, holdt Brandretten uden de to Officerers Medvirken og frikendte Gottlieb. Samtlige Korpsets Officerer og Underofficerer klagede til Stiftamtmanden, der imidlertid havde faaet Sagen fremstillet af Hammerich og gav denne Medhold. Befalingsmændene klagede saa til Ministeriet, der fulgte den af Stiftamtmanden givne Indberetning og afviste Sagen. Samtlige 10 Befalingsmænd skrev saa til Stiftamtmanden, at de, saafremt Sagen ikke blev genoptaget, maatte forlange deres Afsked, da Disciplinen i Korpset vilde være fuldstændig odelagt, hvis det skete grove Disciplinærbrud fik Lov at passere. Stiftamtmanden svarede med at nægte dem Afsked, hvorefter de kort og godt meddelte ham, at de aldeles ikke behøvede at søge deres Afsked, men i Henhold til de for Korpset gældende Regler kunde forlange den mod, at de indtraadte

som menige i Korpset; de afleverede derfor deres Kommando og stilledes som menige. Hele Borgerrepræsentationen søgte nu Ministeriet om at faa Sagen genoptaget, men forgæves. Stiftamtmanden, der havde resolveret, uden at kende de Love, han administrerede, maatte paa sin Side bide Torten i sig og søge at faa dannet et andet Befalingsmandshold. Først gjaldt det at finde en Brandinspektør som overstbefalende. En af de strejkende faldt for Fristelsen med dens fine Rang og Uniform og modtog Udnævnelsen, men de andre gjorde ham gennem forskellige Avisindlæg Stillingen saa hed, at han kort efter frasagde sig Hvervet. Striden stod paa over et Aar¹⁶, før det lykkedes at faa en ny Chef for Korpset, og først ved Borgervæbningens Ophævelse 1853 kunde man faa alle Befalingsmandspladserne besat. Man tog saa fat paa en Reorganisation af Korpset, saaledes at det egentlige Brandkorps kom til at bestaa af 250 Mand, medens 30 Mand overførtes til et under Brandkorpset staaende Politikorps, men derom senere.

For at opflamme til hurtig Udrykning uddelte Kommunalbestyrelsen efter hver større Brand Honorarer til de Sprøjter, Mandskaber og Vandkørere, der var først paa Pletten. I 1874 f. Eks. 5 Rigsdaler til Mandskabet ved den røde Sprøjte, 2 Rigsdaler til de to, der kom med de første Vandsluffer. 15 Rigsdaler til Murersvend Clasen for »Iver og Nidkærhed som Straalemester« og som Erstatning for ødelagte Klæder, og 8 Rigsdaler til Straalemester Niels Rasmussen. Som Regel var Honorarerne dog noget mindre end i det her anførte Tilfælde; men da Marienlyst Mølle brændte den 1. Juli 1889, blev der atter udbetalt store Honorarer baade af Byraadet og af Kobstædernes Brandforsikring som Anerkendelse for Brandkorpsets utrættelige Arbejde gennem 9 Timer, hvorved det lykkedes at frelse baade Hovedbygningen og det »røde Magasin«¹⁶.

1886 blev Brandvæsenet efter Forslag af Brandinspektøren fuldstændig omdannet, idet der oprettedes et fast lønnet Brandkorps paa 20 Mand og en Brandstation, hvor alle Meldinger skulde gives. Man vedtog dog foreløbig at beholde det gamle Brandkorps, saa den nye faste Stab blev en Slags Fortrop, der straks rykkede i Ilden, medens Hovedmassen senere fulgte efter. Man kunde dog — i begrænset Omfang — købe sig fri af det store Korps mod en Afgift af 5 Kr. aarlig¹⁷. Hele det gamle, militære Antræk var nu sænket i Graven, de fine Officerstitler med tilhørende Uniformer forsvandt efter at have overlevet Borgervæbningens ditto i mere end 30 Aar. Det var ogsaa paa

Tiden. Stadsen kaldte nu mere paa Smilet end paa Ærefrygten; det var ikke mere Brandofficerernes Opgave at gaa rundt og tage sig ud; det, man nu krævede af Ledelsen, var ikke Stads, men Arbejde, og derfor blev de fine Kjoler afløst af mørke Jakker og den trekantede, fjerprydede Hat af en Hjelme, der kunde tage af for et Stod. Befalingsmændene beholdt Skulderdistinktionerne, men Titlen blev Brandinspektør og Assistenten uden nogen som helst Placering i den militære Rangklasse. Som en Rest fra Fortiden beholdt man Tambour'en. 1887 fik nemlig Tambour Hervagen efter Ansøgning sin Afsked med en årlig Pension paa 10 Kr., og der ansattes en ny i hans Sted.

Den »foreløbige« Ordning med et stort modepligtigt Mandskab ved Siden af det lille faste Korps bevaredes i over 30 Aar. Mandskabet kunde som sagt købe sig fri, og det blev anvendt i meget stor Udstrækning. Til Supplering holdtes der saa årlig Session over det modepligtige, endnu ikke antagne Mandskab, hvor man saa udtog, hvad man havde Brug for. Paa Brandsessionen 1901 fremstilledes f. Eks. 149 modepligtige, hvoraf 138 blev antaget. Det værnepligtige Brandkorps bestod derefter af 9 Assistenten, 17 Underassistenten, 10 Vandførere og 710 menige. Der var ialt 207 frikøbere¹⁹. 1908 blev den store tjenstpligtige Afdeling ophævet, og det faste Mandskab udvidedes fra 20 til 24 Mand. 1912 anskaffedes den første Redningsstige, og i den nyere Tid er der anskaffet Motorsprøjte og andet moderne Brandredskab.

ORDENSHAANDHEVERNE

Ved Brandkorpssets Nyordning 1855 blev der udskilt 30 Mand, der skulde danne et *Politikorps*, fortrinsvis til Overholdelse af Ro og Orden under Ildebrande, men iøvrigt ogsaa til Tjeneste ved andre ekstraordinære Lejligheder. Korpssets Chef blev Sekondløjtnant og under ham stod en Kommandersergent og 4 Underofficerer. Ogsaa de Menige bar Uniform; de var bevæbnet med Gevær og Sabel. Korpsset, der senere ogedes til 40 Mand, holdt Vaabenøvelser nogle Gange hver Sommer. Man stillede saa udenfor Chefens Bolig og marcherede i militær Formation til Svingelen, hvor Øvelserne afholdtes, og det blev efterhaanden Skik at slutte den sidste Øvelsesdag med en Fællesspisning. I Korpssets Protokol hedder det f. Eks. 1879, at Øvelserne begyndte den 25. August, Korpsset var til Vaabenøvelser i Svingelen 4 Gange, sidste Gang til Præsentation for Borgmester Brücker og

Brandinspektør Knuppert, hvorefter der var Festmiddag. 1882 ansøgte Korpset Krigsministeriet om at faa sine gamle Geværer, de saakaldte »Musketer«, ombyttede med nye, da de ikke var tidssvarende. Man anførte, at Korpset mest bestod af yngre Borgere, der havde lært Geværgrebene med nye Geværer, og sidste Aar var man begyndt med Sigteøvelser og Skiveskydning, hvortil det nye Gevær ogsaa var bedre egnet. Ministeriet stillede sig imodekommende, og den 3. Januar 1883 oprandt den store Dag, da Korpset under Opstilling i Søndergade udenfor Chefen, Buntmager Cohns Bolig, fik de nye Geværer uddelt. 1885 og 86 var der ikke blot Festmiddag, men ogsaa Bal efter Vaabenøvelsernes Afslutning i Svingelen. De følgende Aar gik det nedad Bakke med Korpset; de fleste købte sig efterhaanden fri. Mødepligten blev ikke overholdt, og Interessen for Korpset aftog kendelig baade opad og nedad. 1893 var der til 3 Befalingsmænd, 1 Fanebærer og 1 Tambour kun 13 menige. 1894 havde 6 af dem købt sig fri, 4 var overgaaet til Brandkorpset, og de tre sidste var gledet ud. Tilbage var kun Sekondløjtnanten og to Underofficerer uden Mandskab, den 19. April 1894 blev Korpset derfor erklæret for ophævet, og dets Fane og øvrige Effekter afleveret til Brandkommissionen^{*)}.

Med Politikorpset døde den sidste Rest af Borgerskabet i militær Antræk; det Tab var til at bære; men det viste sig hurtigt, at man ved større Brandudrykninger savnede Korpset til at holde Orden, og 1896 vedtog man at søge oprettet et frivilligt *Ordenskorps*. Malermester Reimer blev af Borgmesteren udnævnt til Chef for Korpset, og der blev averteret i Bladene om frivillig Indmeldelse; men kun faa meldte sig. Brandinspektør Meyer paatog sig saa at skaffe Resten, og det lykkedes. Korpset kom til at bestaa af en Underassistent og 20 menige. Medlemmerne fik udleveret Hue, Politiskilt og Politistav^{*)}, og de enedes derefter om at anskaffe ensartede Frakker. Den 9. Juni 1897 præsenteredes Korpset for Byraad og Brandkommission, og den 26. i samme Maaned traadte det første Gang i Funktion med at afspærre Gaden og holde Orden ved Brandvæsenets Hovedmonstring. Men Interessen tabte sig hurtigt, og Medlemmerne sløjede af. Ved en Brand paa Bergs Tommerplads den 6. April 1902 udeblev 8, den ene var syg, og en anden mødte civil og blev afvist. 1906 udeblev igen 8, og ved en Brand paa Færgelandet 1909 udeblev hele 11 Med-

---

^{*)} Paa Billedet Side 40 vil man finde Medlemmer af Ordenskorpset, kendelige paa deres smaa »Garderhuer«.

Politikorpset i 1860'erne, fotograferet af Ad. Lomborg fra hans Dagligstuevindue, Søndergade 42. Huset længst til højre, Nr. 47, tilhørte Drejer Ad. Clausen.

lemmer. 1912 bad 9 menige, der havde tjent i 5 Aar, sig afskediget, og 6. Oktober 1913 blev Korpset, hvoraf der nu kun var sorgelige Rester tilbage, ophævet²⁾.

— Samtidig med, at Byraadet aflivede det svindsottige Ordenskorps, satte det ogsaa Punktum for det ældgamle *Vægterkorps'* Tilværelse. I mange Hundrede Aar havde dets skiftende Medlemmers Natteraab lydt gennem Byens Gader, og i omtrent lige saa lang Tid havde Klagerne over Vægterne lydt lige saa højt. Nu var Klagerne forstummet; de sidste Vægterhold var der saa vist intet i Vejen med:

Samme Sted 22. Marts 1936. Nu er det »de frivillige Drengene«, der sætter Liv i Gaden, og Ad. Clausens Søn, der er Drejer i Nr. 47, Allanhuset.

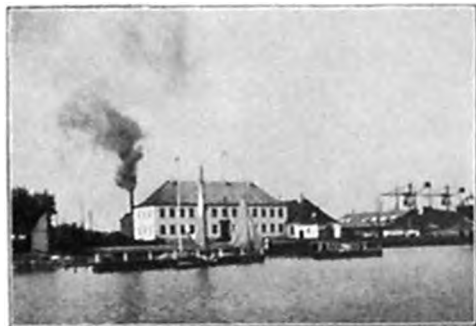
men Tiderne var lobet fra Institutionen. Natteraabene var forlængst døet hen, nu maatte ogsaa Korpset forsvinde.

I de foregaaende Bind er Vægterne, deres Kaar og deres Færd omtalt ret udførligt; der er ikke stort at føje til for deres sidste Aarhundrede. I 1802 blev deres Løn fastsat til en Rigsdaler om Ugen, men vel at mærke kun i de 26 Vinteruger; i de 26 Sommeruger maatte de nøjes med 4 Mark om Ugen. Førsteklasses Folk kunde ikke faas til den Betaling, og Klagerne fornyedes derfor stadig. 1817 klages der f. Eks. over, at Vægterne kun raabte Klokkeslættene lidt og i visse

Dele af Byen slet ikke; i Stedet for stadig at gaa deres Runde samledes de i en Port eller Kælderhals; Ildebranden i Købmand Kielers Gaard vilde, paastodes det, være opdaget længe før, om de havde passet deres Tjeneste²¹. Det eneste, der kom ud af Klagen, var naturligvis en Advarsel til Vægterne; de havde faaet saa mange i Forvejen, at en mere eller mindre ikke betød stort.

Ifølge en Vægterinstruks af 1847 var Byen delt i 4 Poster med en Vægter i hver. De skulde raabe Timeslagene hver Time om Sommeren fra Kl. 11 til 3, om Vinteren fra Kl. 10—4. Med Hensyn til Opretholdelsen af Ro og Orden paa Gaden ved Nattetide, bød Instruksen dem at fare med Lempe og Venlighed. Vægterne skulde paase, at Værtshusene lukkede Kl. 11. De skulde endvidere paase, at Beboerne ikke om Natten udbar Urenligheder og kastede det paa Gaden eller i Havnen. Og først og sidst skulde de naturligvis være aarvaagne med Hensyn til Ild. Opdagede de Brand et Sted i Byen, skulde de gøre Anskrig ved at støde i Fløjten og raabe Brand og øjeblikkelig vække Politimesteren og Brandchefen. Var Ilden uden for Byen, skulde Vægterne blot i al Stilhed vække Brandchefen og af ham modtage Ordre, om der skulde gøres Anskrig. Den samme Instruks udstedtes igen 1889 med nogle faa Ændringer²².

Ved Indgangen til det 19. Aarhundrede havde Byen to *Politi-betjente*, hvoraf den ene som Regel var Arrestforvarer eller Raadstuetjener. Deres Kaar var ikke bedre end Vægternes og deres Anseelse ikke heller; det var sjældent, en Betjent blev graa i Tjenesten, han var som Regel længe forinden blevet afskediget paa Grund af Drik²³. Mod Aarhundredets Slutning blev de to Betjente til 4 og 6, og ved Vægterkorpsets Ophævelse blev Styrken forøget til 8 Mand, og i 1919 var man naaet op til en Politistyrke paa 15 Mand.

Værftets Kontorbygning.

Vejlegade; fra venstre: Nr. 48 opført i 1860, Nr. 46 i 1908, Nr. 41 i 1853 og Nr. 42 i 1861. •

Borgerne i det politiske Liv.

KONGEADRESSERNE er det første Udslag af Nakskovborgernes Interesse for Samfundspolitik. 1834 havde Frederik VI gjort den første lille Indrømmelse til Kravet om Folkets Deltagelse i Landsstyret ved Forordningen om Provinsialstænderne. Begyndelsen var kun ringe, thi foreløbig fik de Stænderdeputerede kun Lov at »snakke med«, eller som det hed, være raadgivende. Til Stænderforsamlingen i Roskilde valgte Øernes Grundejere i Byerne, Godsejerne og de mindre Ejendomsbesiddere paa Landet hver sine Repræsentanter. I Købstæderne var Valgretten betinget af en Ejendomsværdi paa mindst 1000 Rigsdaler. København valgte 12 Repræsentanter, Øernes Købstæder 11 og det store og det lille Hartkorn henholdsvis 17 og 20. Nakskov fik i første Omgang ikke valgt nogen Stænderdeputeret blandt sine egne; men her som alle Vegne gav denne første Indrømmelse til Folkekravet Blod paa Tandens, og Retten til at tale med gav ogsaa Mand og Mand imellem Liv i Døftelserne.

Der var ikke gaaet mange Dage, efter Christian VIII's Tronbestigelse, før Nakskovs Borgere sendte ham en Adresse, der indlededes med Hyldest og varme Ønsker for den nye Konge; men som sluttede med Krav om en friere Forfatning. I Adressen, der var undertegnet

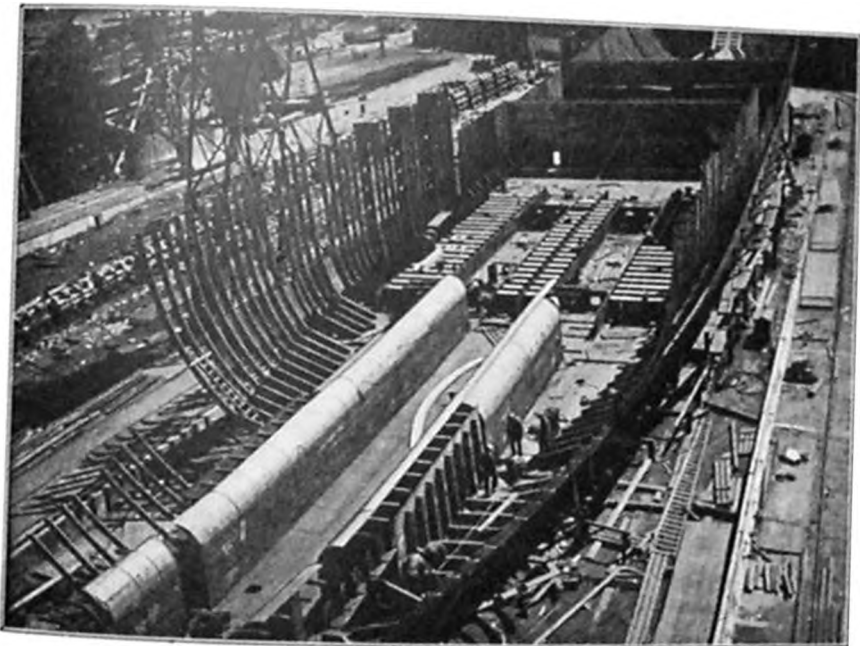
af 120 Embedsmænd og Borgere og overraktes af Kobmændene Kisby og Hage, hed det: »Vi er overbevist om, at det Værk, Frederik VI paabegyndte, ikke alene vil blive fremmet, men ogsaa modtage den Fuldendelse, der vil bringe Danmark den Grad af Velvære og Betydning, som man er berettiget til at vente af Kongens og Folkets Karakter og Landets Beliggenhed.« Man mindede dernæst Kongen om, at han havde givet Norge »den herlige Konstitution«, og man ventede, at han vilde give det danske Folk »et lignende Klenodie«. -- Svaret var absolut afvisende, Kongen tog rent ud sagt Afstand fra sin Ungdomsforvildelse for 25 Aar siden. Den norske Konstitution var, hed det i Svaret, Omstændighedernes Værk og var ikke underkastet saa modent Overslag, som ønskeligt kunde være, og den passede iøvrigt ikke for Danmark; men Kongen agtede at gøre Forbedringer i Regeringen. Med disse vage Ord kunde de to Herrer rejse hjem; men for dog at give dem lidt at prale med overfor Bysbørnene, gav Kongen sig til at tale om Nakskov, der var ham anbefalet og som det vilde være ham en Glæde at besøge, og Borgerne kunde da henvende sig til ham¹.

Afslaget vendte ikke Nakskovbørgernes Hjerte fra Kongen, og da han halvfjerde Aar efter gjorde Alvor af Løftet om at besøge Nakskov, fik han en straalende Modtagelse, skønt »Besøget« kun blev en noget fransk Visit. Kongeparret boede nemlig paa Juellinge, og Kongen var kun i Nakskov nogle Timer, medens Dronningen besøgte Greveparret paa Pederstrup. I Borgmesterboligen gav Kongen Audiens til enhver, der vilde tale med ham »endog den allerringeste«, ganske som han havde lovet. Kun blev der næppe talt Forfatning ved denne Lejlighed. Som Minde om Besøget fik Kommunalbestyrelsen overrakt Kroningsmedaillen². Andet og mere kom der ikke ud af den Forfatningsadresse.

Ved næste Kongeskifte var Nakskovbørgerne ikke desto mindre igen parat med en Forfatningsadresse. Christian VIII døde den 20. Januar 1848, og allerede den 23. vedtog og underskrev Borgerrepræsentanterne en Adresse til den nye Konge og indbød Borgerne til at møde paa Raadhuset for at tiltræde og underskrive Adressen. 156 underskrev. Det var Meningen ogsaa denne Gang at overrække Adressen ved et Par Borgere, men da Kongen tilkendegav, at han ikke gerne i de første Sorgens Dage modtog nogen, blev Adressen sendt til Kabinetssekretæren. I Adressen bevidnede Borgerne først Kongen deres Deltagelse i hans Sorg og udtrykte deres Glæde over at se ham

Sommermorgen på Værftet.

Værftets Nybygning Nr. 60, fot. d. 24. Maj 1934. Baaden søsattes d. 11. August under Navnet »Jutlandia« og afleveredes d. 11. November 1934 til »Ø. K.«

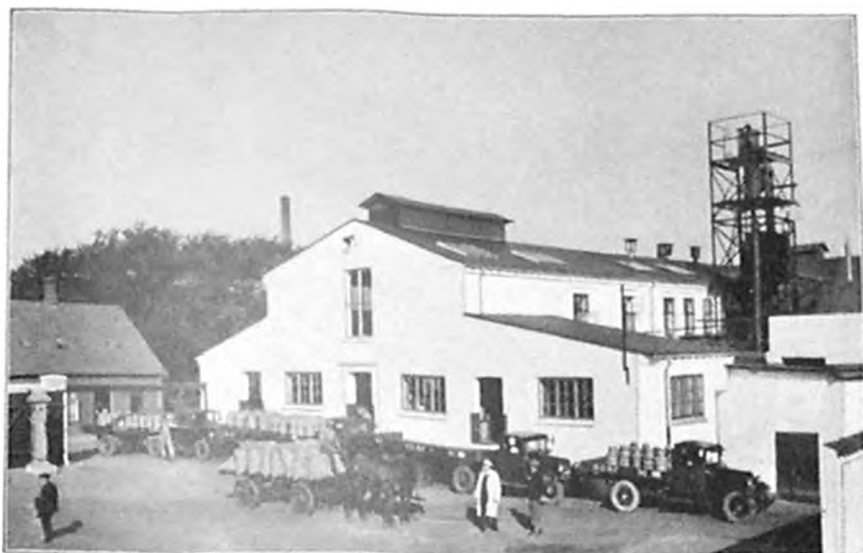
bestige Danmarks Trone. Og saa gik man til Sagen, idet man erklærede, at Kongen vilde sikre sig et udodeligt Navn, om han opfyldte det danske Folks Forhaabning til, at Deres Majestæt med kraftig Haand vil ordne de forviklede Forhold, som saa længe har splittet Danmarks Kræfter, og ved Indforelsen af en fri Forfatning samle alle Deres Majestæts Undersaatter til et enigt, frit og stærkt Folk.* Lignende Adresser indlob fra nogle andre Byer, og denne Gang kaldte Folket ikke forgæves.

Den næste Adresse, der kom 1854, var ikke specielt fra Nakskov, men fra hele Stiftet. Den havde faaet over 2000 Underskrifter og indeholdt en Bøn til Kongen om, at Monrad — som Ministeriet Ørsted af politiske Grunde havde afskediget — maatte blive genindsat i sit Embede som Biskop over Lolland-Falster³. Det blev der ikke noget af, men da Ørsteds Ministerium faldt kort efter, blev Monrad Departementchef og Overdirektor for Skolevæsnet.

I 1860 var der ogsaa Planer om at sende Kongen en Adresse, men denne Gang blev Planen kvalt i Fødslen. Det var nemlig Tanken at tage Parti for Grevinde Danner. Der havde i København efter Nytaar 1860 været betydelige Demonstrationer mod Grevinden. Det begyndte i Det kgl. Teater, hvor alle Damerne i første Parket og Balkon rejste sig og forlod Teatret, da Grevinden traadte ind i Kongelogen ved Kongens Side. Senere jog Poblens larmende gennem Gaderne og sang fornærmelige Viser, slog Ruder ind m. m. Den 7. Januar blev der holdt Møde i Nakskov med Forslag om at sende Kongen en Tillidsadresse. Det forpurredes af Konsul Hage ved en snildt tilrettelagt Tale. Vel var, sagde han, en saadan Tanke slaaet an i flere Byer; men Nakskov burde ikke følge; thi Pobeloptøjerne var ikke passende Baggrund for en Tillidsadresse til Kongen. Man kunde heller ikke vedtage en Mistillidsadresse til Ministeriet, saa længe man ikke vidste, hvad det vilde gøre. Det vedtoges saa at bede Egnens Rigdagsmænd om ved passende Lejlighed at bevidne Kongen Byens Hengivenhed og Deltagelse i hans Sorg over — Frederiksborg Slots Brand⁴. Nakskov kom saaledes ikke med i den Kreds af Byer, som Kongen senere bevidnede sin Tak og Glæde over Grevinde-Adresserne.

Nakskovborgerne var lige fra første Færd stærkt interesseret i det nationale Spørgsmaal. Da Hiort Lorenzen den 11. November 1842 havde talt Dansk i den slesvigske Stænderforsamling, fik han Indbydelse til at besøge Nakskov, og da han i Marts 1843 efterkom Indbydelsen, blev han varmt hyldet. For og under Krigen gik de patrio-

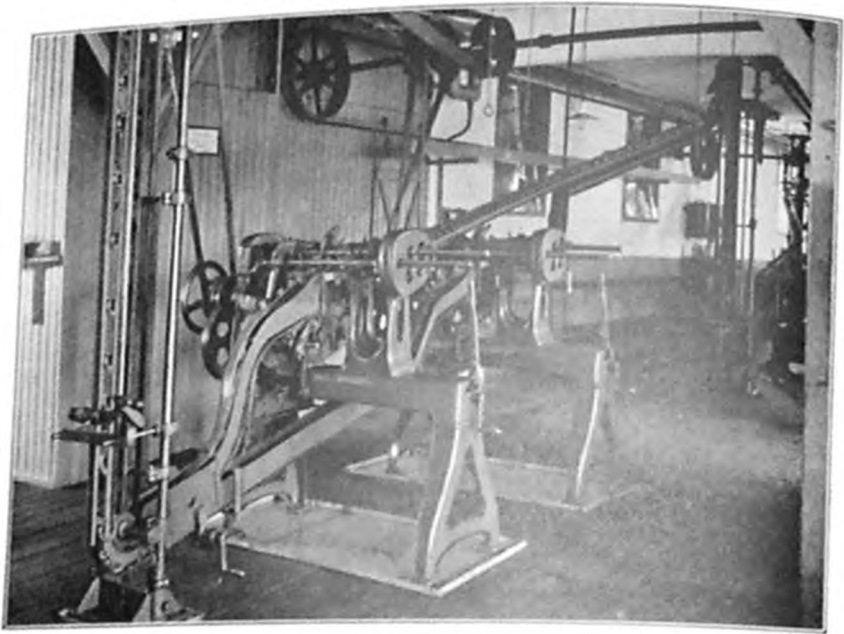

»Den Danske Mælk-kondenseringsfabrik«. Mælken ankommer.

I to Vakuumpander, hver paa 9000 l, inddampes Mælken til en Femtedel. En Daase paa 400 gr indeholder ca. 200 gr kondenseret Mælk og ca. 200 gr Sukker, tilsat for Holdbarhedens Skyld. Til højre staar paa en Taburet --- til Ære for Fotograferingen - den Pande, hvormed afdøde Direktør Bjerre i 1907 gjorde de første Forsøg.

**Kondenseringsfabriken. Bertlemaskine paa Daasefabrikken.
Fra Blikpladen lægges i Rullesaksen og til de fyldte Daaser triller ud paa
Pakkerskernes Borde, foregaar alt automatisk.**

**Daaserne skal vidt omkring;
her er Tekst paa Engelsk, Fransk, Græsk,
Kinesisk, Arabisk, Tamulsk og Telegu.**

tiske Bolger højt her som andre Steder, og under de svære Brydningsaar, der fulgte, tog Nakskovborgerne Parti for Helstaten og sendte 1858 Kongen en Adresse desangaaende. I Adressen, der oprindelig var udgaaet fra Odense, udtalte Borgerne først deres Tillid, Hengivenhed og Taknemlighed overfor Kongen. Derefter hed det med Henblik paa Slesvig: »Vi forventer, at Kronens Tjenere aldrig vil kunne raade Deres Majestæt til nogen Forholdsregel, hvorved Hertugdømmerne Holstens og Lauenborgs særegne Stilling til Udlandet fik nogen forfatningsmæssig Indflydelse paa det øvrige Rige eller nogen Del deraf.« Kongen svarede med at takke for de i Adressen fremsatte Ytringer om Tillid, Hengivenhed og Taknemmelighed. 1860 sendte man Minoriteten i den slesvigske Stænderforsamling en Adresse, hvori 258 Nakskovborgere udtaler deres Tak for Mindretallets Stilling⁵.

Midt under de truende Krigsudsigter omkring Nytaarstid 1864 lod Befolkningen her nede igen høre fra sig. Under et stort Møde i Maribo, hvortil Konsul Hage, Nakskov, bl. a. havde været Indbyder, var Stemningen blandt de 800 à 1000 Modedeltagere udpræget eiderdansk, og der vedtoges en Adresse til den nye Konge med Opfordring til at staa fast paa den gamle Grænse (Eidergrænsen). Videre vedtoges en Takadresse til Norge, som havde »talt Danmarks Sag i trofast Broderaand«. Adressen til Kongen var ligesom den forrige Helstatsadresse udgaaet fra Odense; den fik her i Stiftet 4336 Underskrifter⁶.

Alle disse Meningstilkendegivelser overfor Konge og Regering var afgivet af et enigt Borgerskab, og det samme var Tilfældet med Kommunalbestyrelsens Lykonskningsadresser i Anledning af Kongeparrets Solvbryllup 1867, Kronprinsens Formæling 1869 og de tre Prinsessers Formæling; men saa var det ogsaa forbi med Enigheden. De Adresser, der under Provisorierne sendtes Kongen eller Ministeriet Estrup, var rene Partiadresser.

POLITISKE VALG OG FESTER

Ved Valgene til den grundlovgivende Rigsdag 1848 valgte Nakskov og Norreherred, der dannede een Kreds, Landsoverretssagfører Balthasar Christensen (der senere blev en af Venstres ledende Mænd) med 429 Stemmer. Nakskovpræsten S. C. W. Bindesboll (den senere Biskop), der repræsenterede en mindre vidtgaende Retning i Forfatningsspørgsmaalet, fik 371 Stemmer. Han stillede sig ikke mere, men

blev 1866 Landstingsmand for den lolland-falsterske Kreds; men var da — efter »Fædrelandet«s Udsagn — »for gammel til at øve nogen Indflydelse«. Medens Deltagelsen i Folketingsvalgene under Juni-Grundloven ikke var ringe, kan det samme ikke siges om Valgmandsvalgene til Landstingsvalgene. Ved Valget i Nakskov 1850 stemte af 461 Landstingsvælgere kun 38, og i 1854 kun 45 af 500*. En stedlig Skribent erklærede træffende, at denne ringe Valgdeltagelse ikke tog sig godt ud paa Baggrund af det mangestemmige Krav om Folkets Deltagelse i Landsstyret.

Ved Folketingsvalgene blev Nakskovkredsen tidligt en udpræget Kampkreds mellem Bondevenner og Nationalliberale, senere henholdsvis Venstre og Højre. Ved Valget 1852 optraadte for første Gang Bonden Peder Pedersen Ludvig fra Sandby; han fik 370 Stemmer, deraf 1 fra Nakskov By. Provst Wegener, Halsted, blev valgt med 465 Stemmer, deraf 406 fra Byen. Under Valghandlingen generede en Vælger fra Nakskov Peder Ludvig med generende Interpellationer, hvilket gjorde en af Peder Ludvigs Vælgere saa rasende, at han om Aftenen fyrede et Skud Hagl ind gennem Interpellantens Vinduer. Ved Valget 1853 blev Præsten i Tingsted, den højt begavede kirkelige Forfatter og Stridsmand, Dr. phil. Lindberg, valgt som Venstremand med 843 Stemmer, deraf 11 fra Byen. Wegener fik 800, deraf 351 fra Byen. Ved et nyt Valg 1853 samt ved Valgene i 1851 og 55 valgtes Lindberg uden Modkandidat. Han døde 1858, og ved det derefter udskrevne Suppleringsvalg blev Glarmester Lorange, Nakskov, valgt som Venstremand med 400 Stemmer; Proprietær Friedrichsen, Stensgaard, fik kun 293. Lorange var saa middelmaadig en Rigsdagsmand, at der ikke blev Tale om at opstille ham mere. Ved det ordinære Valg et halvt Aar efter sejrede Peder Ludvig stort med 619 Stemmer mod 266 paa Proprietær Jensen, Fredsholm. Højremandens ringe Stemmetal skyldtes formentlig, at Byvælgerne ikke interesserede sig for en Landmand; men de folte alle Peder Ludvigs Valg som en Formædelse, og ved Valget fire Aar senere satte de Jensens Valg igennem med 774 Stemmer mod Peder Ludvigs 647. Alligevel havde kun 47 Procent af Kredsens Vælgere stemt. Byens store Modstand mod Peder Ludvig var dikteret af et stærkt politisk Modsætningsforhold opblandet med en god Portion Had og Haan, der var let forklarlig. Peder Ludvig var ikke alene en daarlig Taler med mangelfuld Indsigt i mange politiske Forhold; han var tillige en kras Materialist, for hvem Politik kun var Bondens pekuniære Interesser og intet som

helst andet. Naar han holdt paa Junigrundloven, var denne Stilling dikteret af det samme Hensyn, og i national Henseende var hans Følelser fuldstændig afstumpet. Ved et Vælgermode i Marts 1864 erklærede han, at vi burde opgive baade Holsten og Slesvig uden Kamp. Denne Udtalelse vakte en saadan Storm af Indignation og Forbitrelse, at Peder Ludvig helt opgav at stille sig ved dette og flere følgende Valg. Det vilde næppe heller have bekommet ham godt, om han under eller den nærmeste Tid efter Krigen havde vist sig paa en Talerstol i Nakskov; thi Byen var knuget af Sorg og Bitterhed over Krigen og dens Udfald, og her som alle Steder søgte man Forklaringen paa Modgangen i Forræderi og Uduelighed. Stemningsbølgerne om Dannevirkerømningen gik højt. Berlingske Tidende forsvarede Tilbagetoget. Dagbladet angreb det, og Nakskov Avis var helt enig med Dagbladet og brugte som dette stærke Ord. Endnu 1865 skrev Avisen om »Reaktionens Utrættelighed for at besmykke Dannevirkes Rømning, denne skumle Gerning, der har kostet Danmark saa store Ydmygelser, saa meget Blod, saa sorgelige Tab.« General de Meza, der paa Trods af en vildledt og ophidsset Folkestemning frelste Hæren ved at trække den tilbage fra den umulige Dannevirkestilling, blev haanet med Betegnelsen General Baglæns og blev ofte Mand og Mand imellem betegnet som Forræder, hvad de nys citerede Bemærkninger i Nakskov Avis jo ogsaa indbød til. Man forstaar, at Folk som Peder Ludvig under saa ophidsede Stemninger ikke taalles i nogen Stue i Byen og knapt nok i dens Gader.

Under Forfatningskampen i 60erne stod Borgerskabet helt paa Højres Side, og Venstre deltog overhovedet ikke i Valgene før efter Grundlovsændringen. Ved Valget i Oktober 1866 opstillede Højre den gamle nationalliberale Politiker, Byfoged Hother Hage fra Stege, medens Venstre mødte med Herredsfogden, Kammerjunker Bülow. Hage sejrede med 868 Stemmer mod Bülows 748. Ved Valget tre Aar efter mødte Peder Ludvig omsider igen. Hans gamle Udtalelser var, om ikke glemt saa dog blegte, og han havde lært at optræde med større Forsigtighed. Han valgtes da ogsaa med 808 Stemmer mod Hages 668. Peder Ludvig fik kun 22 Stemmer i Byen, Hage derimod 359. Kun 47 Procent af Vælgerne stemte, naar Kredsen toges som Helhed, hvorimod Deltagelsen i Byen var langt større. Højres Sorg over Nederlaget var stor, og om Aftenen gik Borgerne i et »stort Tog med vajende Faner og klingende Spil« ud til Lienlund, hvor Hother Hage boede hos sin Brodersøn, Konsul Hage, og bragte med Provst Lund

som Ordfører og »mens Begkransene lyste den faldne Frihedskæmpe en bevæget Tak« for alt, hvad han havde udrettet i Fædrelandets Tjeneste. Peder Ludvig holdt Stillingen 1872, men faldt ved Valget Aaret efter og gik dermed ud af Sagaen. Han havde de to sidste Valg haft Støtte af det i 1868 oprettede Venstreblad, Nakskov Tidende, indtil da var den siden 1850 udgivne Nakskov Avis eneste Blad i Byen; det støttede oprindelig de Nationalliberale, men gled med dem over i Højre. Venstrebladet havde i mange Aar kun ringe Udbredelse i Byen, og der gik et kvart Aarhundrede, før det blev lyst i Kuld og Kon af Byraadet og fik Byens officielle Bekendtgørelser.

Fra 1881 til 84 besad Venstre Kredsen med Lærer Jørgensen, Birket, som Representant. Han blev senere afskediget som »Straf« for sin politiske Stilling.

Efter Udstedelsen af Finanslov-Provisoriet 1885 tog Højre i Nakskov Initiativet til en Tillidsadresse til Estrup; man samlede Underskrifter over hele Amtet, men opnaede kun nogle Hundrede. Adressen blev overrakt Estrup ved en Deputation. Venstres Svar var et Møde paa »Harmonien« med Berg som Taler. Det talte ifølge Venstrebladets Opgivelse 1200 Deltagere, og Berg lyste forgæves efter Adressens Ophavsmænd. Kort efter indbød Adressefolkene til Møde med Johs. Hage og Lars Dinesen som Talere og fik ogsaa et stort Møde.

Den store Provisoriekamp var dermed indledet. Venstre førte et voldsomt og truende Sprog, og Regeringen svarede med politiske Overgreb og Magtmisbrug. Som Herren er, saa følger hans Svende, og mangen underordnet Embedsmand misbrugte sin Myndighed paa stærkt udfordrende Vis, men ganske vist med det Resultat, at Oppositionen blev banket endnu tættere sammen og animeret til den størst mulige Kraftudfoldelse i Agitationen. Et Eksempel paa en saadan Embedsmand var Herredsfoged Halberg i Norreherred. Byraadet havde 1886 nægtet Venstre Tilladelse til at holde Møde i Svingelen, og Partiet havde saa faaet overladt Lienlund; men da Modet blev averteret, nedlagde Herredsfogden Forbud mod Modet paa denne rent private Grund. Da Partilederne truede med at klage til Justitsministeren og foranledige Sagen fremdraget i Folketinget, trak Herredsfogden sit Forbud tilbage, men krævede at faa Plads paa Talerstolen og forbød enhver Form for Salg af Mad og Drikke ved Modet, endog en fattig Mands Ansøgning om Tilladelse til at sælge en Cigar blev afslaaet. Det var averteret, at der vilde blive taget 25 Øre i Entré, men ogsaa herimod nedlagde den nidkære Embedsmand For-

bud. Da Venstredaktøren indfandt sig paa Herredskontoret med en skriftlig Protest mod denne Vilkaarlighed, blev han paa en bøs Maade vist Døren. Ved Mødets Aabning var der modt 15 Gendarmer, en Landbetjent og en Herredsfuldsmægtig foruden selve Herredsfogden. Han blev ikke nægtet Plads paa Talerstolen, men denne var paa underfundig Vis lavet saaledes, at Embedsmændens Plads vilde blive saare ubekvem, og han gav derfor til Venstremændenes stille Fryd Afkald paa Pladsen. Mødet talte ca. 4000 Deltagere og forløb i Ro. Højre og Venstre modte hver med to Talere.

1887 stillede N. Neergaard sig som Venstres Kandidat, og Højre modte med Hammerich. Det blev en vældig Valgkamp, hvorunder begge Parter førte deres bedste Kræfter i Ilden. Ved et Møde paa »Harmonien« i Januar talte Christen Berg og Johs. Hage foruden Kandidaterne. Tilslutningen var saa stor, at man maatte rykke ud i Gaarden, og her stod Talerne i Vinterkulde og tilsidst i Bælgmorke og talte til ca. 1500 Mennesker. Ved et nyt Vælgermøde paa »Harmonien« var Professor Matzen rykket Hammerich til Undsætning. Efter Mødet ledsagede Højrefolkene under Hurraraab Matzen ned til Hotel »Skandinavien« og sang følgende mere velmenende end velvalgt Variation af den tapre Landsoldat: »Og ham har Venstre haanet og traadt ham under Fod, nej, dertil er vor Matzen for gammel og for god«¹⁰. Enden paa den spændende Valgkamp blev, at Neergaard erobrede Kredsen med 1475 Stemmer, hvoraf 214 i Nakskov By, medens Hammerich fik 1336, deraf 540 i Nakskov. Der var vældigt Røre, og Venstremændene holdt tæt sammen paa deres Vej gennem Byen.

Afstemningen ved Valgene var jo offentlig; Vælgerne maatte til Listeforerne opgive Navnet paa den Kandidat, de stemte paa. I den bevægede Tid medførte dette til Valgtryk, idet Arbejdere og Funktionærer risikerede Afsked, hvis de ikke stemte efter Arbejdsgiverens Hoved. Aviserne fremdrog Eksempler nok i saa Henseende. Ikke sjældent kom Arbejdsgiveren i Spidsen for hele sin Flok af Arbejdere og dirigerede dem efter Ønske. N. Neergaard har fortalt mig om en Tildragelse af denne Art ved et Møde i Nakskov. Nede bag i Salen stod Konsul Bottern i Spidsen for alle sine Folk, og da Højretaleren var færdig, og Venstretaleren skulde give ham igen, sagde Bottern saa højt, at det kunde høres over hele Salen: »Saa Folkens, nu gaar vi,« og dermed trampede hele Flokken ud. Borgmester Brücker, der var Venstremand — et Særsyn blandt Embedsmænd i de Dage — og Dirigent, raabte i Vrede: »Nu gaar Bottern med sit Slavekom-

pagni. Bøttern sørgede for at indberette denne Episode til Ministeriet, og Brücker fik en alvorlig Advarsel.

Den voldsomme politiske Kamp og Ufred, Provisorierne affødte, fandt ikke blot Udtryk ved Valg og Vælgermoder, men sneg sig ind overalt, i Forretningslivet som i Privatlivet stod de politiske Modsætninger skarpt og kampivrige overfor hinanden. Modstanderne kunde ikke taale at være i Stue sammen, uden at det udartede til voldsomme Meningstilkendegivelser og Skænderi, og at holde offentlige Fester sammen var selvfølgelig ganske udelukket. Splid ved offentlige Fester havde vel ikke tidligere været ganske ukendt; men Spliden skyldtes da ikke Politik, men »fine Fornemmelser«. Da f. Eks. Haandværkerforeningen 1868 indbød til Fest paa Kongens Fødselsdag, var dette ikke nær fint nok for Byens Spidser, der fik Kommunalbestyrelsen til at indbyde til Fest paa »Skandinavien«. Her samledes saa de »fine« og dem, der gerne vilde være i deres Nærhed, medens Haandværkerne holdt Fest paa »Harmonien«. De »fine« havde langt den største Tilslutning¹¹. Under Provisorierne var den »fine« Kreds udvidet til at omfatte alle Højremænd, saa Venstre alene udgjorde den »simple« Klasse. Højre tilegnede sig hele Kongehuset som deres og deres alene, og Venstre var saa henvist til at dyrke Mindet om Frederik VII. I Christian IX første Kongear samledes hele Byen om at mindes Aarsdagen for Kong Frederiks Død. Avisen udkom i Søgerand, og alle Byens Flag var hejst paa halv; men da Venstre nu demonstrerede med Mindetaler og Bekransning af den afdøde Konges Buster uden med et Ord at nævne den regerende Konge, blev Frederik VII i dobbelt Forstand en død Mand for Højre.

1885 holdt Højre stor Fest i Anledning af Prins Valdemars Foræling. Om Aftenen samledes man paa Torvet, der var oplyst med Begfakler, og hvor der holdtes Taler for Prinseparret. Derefter drog man i samlet Optog til »Harmonien«, hvor der var stort Panchesold med mange Taler, hvorunder der udtryktes den største Harme over Attentatet paa Estrup. 1886 blev Kongens Fødselsdag første Gang holdt som politisk Fest. I Byraadet forelaa Forslag fra Møller Bay og Herredsfoged Fasting om, at Kommunalbestyrelsen skulde indbyde til en Festmiddag for Kongen. Borgmester Brücker var modig nok til at stemme imod, men da man spurgte om hans Motivering, søgte han at klare sig med en Udtalelse om, at ved tidligere Lejligheder var flere af Byraadets Medlemmer udeblevet fra Festen, men Rigtigheden af denne Paastand blev stærkt bestridt fra anden Side, og Brücker

foretrak saa at tie, for ikke at miste sit Embede. Festen blev afholdt under stor Tilslutning. Der var Musik paa Torvet og Procession gennem Gaderne af Politikorpset, Vaaben- og Forsvarsbrødrene samt flere andre Foreninger alle med Faner. Ved Festmiddagen blev der under stor Begejstring holdt politiske Taler. Venstre saa til med syrlige Miner¹², og Venstrebladet var særlig ivrig i at fastslaa, at der i Optogene var mange Kvinder og Børn og andre politisk umyndige.

Lignende Fester afholdtes de følgende Aar, og Byraadet forsøgte heller ikke at sende Lykonskningsdeputationer af Sted ved særlige Begivenheder indenfor Kongehuset. Ved Regeringsjubilæet 1888 fik Kongen overrakt et Album med Prospekter fra en Række Byer, deriblandt to Fotografier fra Nakskov. Venstre demonstrerede ved at yde Bidrag til en Solvkrans til Frederik VII Kiste. Folketingets Formand nægtede at lykønske Kongen, og Venstrepressen bragte store Mindeartikler om Frederik VII uden med et Ord at nævne Christian IX.

Da Kronprinsen 1889 besøgte Lolland-Falster afslog han enhver Indbydelse til Fest i Byerne for ikke at blive taget til Indtægt af et enkelt politisk Parti, og Venstrebladene skrev da ogsaa loyalt og udfordrigt om den smukke Modtagelse, Kronprinsen fik alle Vegne. I Nakskov var han Gæst paa Sukkerfabriken og kom slet ikke gennem den flagsmykkede By. Med de indtrædende Forligsforhandlinger mildnedes her paa Lolland-Falster Stemningen overfor Kongehuset, og Kongeparrets Guldbryllup 1892 blev i Nakskov fejret uden sure Miner fra Venstre, og efter Forliget svandt ethvert Spor af Opposition mod Kongehuset. Ved Dronning Louises Død 1898 modtog ogsaa Venstrebladet Bidrag til danske Kvinders Guldpalmegren, og 1899 fejrede Byens Højre og Venstre i skøn Forening Grundlovens 50-Aarsdag med en stor Fest i Svingelen. Mange andre Steder i Landet fik Forsoningen forst sit fuldgyldige Udtryk ved Systemskiftet 1901.

Neergaards Folketingsmandat i Nakskov blev til Venstres store Sorg kun af kort Varighed. Han faldt 1890 for Hammerich, der genvalgtes 1892, hvor den ene af hans to Modkandidater var Socialisten Mundberg, der opnaaede 35 Stemmer. 1895 valgtes Grev Reventlow, Rudbjerggaard, som Højremand og genvalgtes ved alle følgende Valg, indtil han 1913 trak sig tilbage; de sidste tre Valg tilhorte han Venstre; men efter 1901 havde han, hvad enten han stillede sig som Højremand eller Venstremand, kun Socialdemokraten Bresemann som Modkandidat. 1913 erobrede Bresemann Kredsen, og siden har den tilhørt Socialdemokratiet.

Vejlegade; fra venstre: Nr. 39, opført 1855, ejedes i en Aarække af Kaptajn H. P. Rasmussen; Bryghuset opførtes 1856 og det hvide Hus 1853 til Brygger Grundtvig.

Byliv i Lys og Skygge.

KONGELIGT BESØG bragte mere end noget andet Byen i Feststemning og Festdragt. Alle Borgere fra overst til nederst tog Del i den naive Glæde og Lykkefølelse som Kongeglansen lagde over Byen, og der skete ingen Ændring heri, for Provisorieaarenes politiske Strid gjorde ogsaa Kongen og hans Hus til en Partisag. Det var vel ogsaa en Følge heraf, at Nakskov — og mange andre Provinsbyer — maatte undvære Kongebesøg, saa længe den bitre politiske Strid stod paa.

Man skelnede stærkt mellem kongeligt Besøg og Gennemrejse. Besøget var en Ære for Byen, Gennemrejsen kun en Byrde, idet den krævede, at Borgerværnet skulde paradere for de høje Herskaber. 1815 blev det saaledes paabudt, at Borgerne den 25. August skulde paradere under Gevær paa Torvet, medens Hertuginde af Augustenborg og hendes Børn skiftede Heste under Gennemrejsen¹. Ingen af Byens Honoratiorens fik ved en saadan Lejlighed den Glæde at se de kongelige Fodder træde over deres Tærskel, og de brave Borgersoldater fik kun et ligegyldigt Blik fra Herskaberne i Karossen.

Ganske anderledes festligt var det, da Kronprins Christian Frederik og Kronprinsesse Caroline Amalie Aaret efter kom til Nakskov den 24. August og »afsteg hos Borgmester Pontoppidan«. Da var Byen klædt i Fest og ofrede i Anledning af Besøget hele 316 Rigsbankdaler af sin fattige Kasse. De fleste af disse Penge er nok gaaet til Krudt; thi man var svært ivrig i at salutere med de gamle Kanoner. 1816 fejrede man Reformationsjubileet med Kanonskud baade Morgen og Aften; det kostede 57 Rigsdaler og 48 Skilling. Ja, da man Nyt-aarsdag 1827 genoptog den gamle Skik med Froprædiken om Morgen Kl. 6, blev ogsaa denne Begivenhed hilst med Kanonsalut².

1827 saa man Kronprinsparret igen, men kun paa Gennemrejse til Juellinge, hvorfra de aflagde Besøg hos den store, gamle, dødssyge Reventlow paa Pederstrup.

Glansen fra Kronprinsbesøget var naturligvis for intet at regne mod den Loyalitetssol, der straaede over Byen, da Landsfaderen Frederik VI og Kronprinsen besøgte Nakskov den 10. og 11. Januar 1833. Kongen boede hos Borgmesteren og Kronprinsen hos Byfogden. Ved Ankomsten til Byen om Aftenen var hele Nakskov oplyst med Lys i Vinduene og Begkranse paa Gader og Torve. Foran Apoteket og Stadshauptmand Clausens Gaard var endog smukke Dekorationer med Transparent. Borgerskabet spadserede, hedder det i Avisens korte Omtale, paa Gaderne hele Natten i glad og frydefuld Stemning. Byens Bomme stod paa Magistratens Begæring aabne Natten igennem, saa enhver frit kunde køre ud og ind. Bomforpagteren fandt heraf Anledning til at søge Erstatning for den Indtægt, han saaledes gik Glip af, og det fik han. Næste Dag gjorde Borgervæbningen

De gamle Kanoner opstillet i Raadhushaven.

Eksercits for Kongen, og Avisen bragte et stort hyperloyalt Digt til Monarkens Pris. Ved hans Bortkørsel var hele Byen paa Benene for at hylde ham. Ude ved »Hvilehusene« mellem Sæbyholm og Juellinge, havde Bønder fra samtlige Godser taget Opstilling. De blev senere beværtet, og det samme var naturligvis ogsaa timedes Byens fattige. Borgerskabets Begejstring for dette Besøg gav sig nye Udslag, da man et Par Maaneder efter fejrede Kongens 25-Aars Jubilæum. Om Morgenen blev Byen vækket med Salut fra Færgelandet, hvor Kanonerne var anbragt. Kl. 11 mødte Magistraten, Embedsmændene og de eligerede Borgere paa Raadhuset, medens Borgervæbningen i fineste Puds tog Opstilling udenfor, og snart var hele Byen samlet paa Torvet. Kl. 12 traadte Forsamlingen paa Raadhuset højtideligt frem for Borgerskaren. Borgmester Pontoppidan holdt en Tale for Kongen, hilst med begejstrede Hurraraab og Kanonsalut paa 27 Skud. Derefter var der Procession gennem Gaderne. Om Aftenen var der Festmiddag paa »Harmonien« med 160 Kuverter; Monarkens Skaal blev modtaget med Jubel og nye 27 Skud fra Færgelandet. Sluttelig var der Bal paa Raadhuset². Pressens Beretning, som her er lagt til Grund, giver sikkert i al sin Korthed kun et fattigt Indtryk af Stemningen i Byen ved disse Lejligheder. Ti Aar efter havde Stiftet to Aviser, saa man ved begges Hjælp kan faa en lidt fyldigere Beretning:

Den 23. Juli 1843 aflagde Christian VIII Nakskov et flere Timer langt Besøg. Kl. 11¹/₂, holdt han sit Indtog i Byen under Klokkeringning, Kanonsalut og Hurraraab. Hvor Købstadsejendommene begyndte, var der rejst en »Piedestal« (hvem der stod paa den, berettes desværre ikke), og her ordnede »det ridende Korps af Byens unge Herrer sig« og holdt de sammenstimlede Indvaanere i Orden. Ved Søndergade Port, der var smukt pyntet, havde Kommunalbestyrelsen taget Opstilling og bød Kongen velkommen. Ved Porten var endvidere opstillet 50 Flagbærere, og indenfor dannede Søfolkene under Anførsel af Toldinspektør Grev Rantzau Espalier hen til Nytorv, hvor der var opført Æresport i Form af en gotisk Borgport. Paa Axeltorv havde Brandkorpsen taget Opstilling, og udenfor Borgmester Fastings Bolig, hvor Kongen tog ind, paraderede »det smukt uniformerede Borgerkorps«. Efter at have givet Audiens, »inspiceret Byens offentlige Indretninger« og udtalt sin særdeles Tilfredshed med, hvad han saa, tog Kongen tilbage til Juellinge, og her bragte Nakskovborgerne ham om Aftenen et Fakkell- og Fanetog bestaaende af over 200 Fakkeltbærere og over 50 Flagbærere. Den 27. gik Kongeparret i Nak-

skov Havn om Bord i Damperen »Ægir« og modtoges ogsaa denne Gang ved Byporten af Kommunalbestyrelsen, Flagbærerne, det ridende Korps og en hel Del Indvanere⁴.

En glædelig Begivenhed i Kongehuset maatte selvfølgelig ogsaa fejres i det kongetro Nakskov. For Eksempel Kronprinsens Formæling 1869. Allerede Kl. 6 om Morgenen begyndte Festlighederne, idet Politikorpset gik med Musik gennem Gaderne for at vække dem, som var dørse nok til paa en saadan Glædesdag at sove endnu, skønt Solen i flere Timer havde skinnet over den forventningsfulde By. Præcis Kl. 8 hejstes efter forud given Instruks Flagene overalt i Nakskov. Kl. 11 samledes alle Korporationerne, Politi, Brandkorps, Skytter m. fl. paa Nytorv, hvorfra Toget med Musik drog gennem Gaderne til Axeltorv, hvor Borgerkaptajn Holm udbragte et Leve for det høje Brudepar. Kl. 4 var der Festmaaltid med Taler og Sange paa »Skandinavien«. Om Aftenen tændtes der Begkranse paa Torvene, og paa »Skandinavien«s Teaterfacade lyste i vældigt Transparent: »Danmarks Søn og Sveas Datter, Folkets Kærlighed omfatter«. Hvad Under, at der til langt ud paa Aftenen var en Mængde Mennesker paa Benene⁵. Lignende Fester holdtes ved Prinsesserne Alexandras, Dagnars og Thyras Formæling.

Ved Kongeparrets Guldbryllup den 26. Maj 1892 var Nakskov blandt de Byer, hvor Borgerne i Fællesskab og Enighed i stor Festivitas hyldede Kongeparret: Om Morgenen tidligt vækkedes Borgerne ved Kanonernes Dron og Musikens Toner, og snart var hele Byen flag-smykket. Raadhuset og andre offentlige Bygninger var prydet med Guirlander, og Manufakturhandlernes Vinduer var pyntet i rodt og hvidt, og i mange Butiksvinduer saas Kongeparrets Buster eller Billeder. Mellem Kl. 8 og 9 Formiddag drog Politikorpset med Musik gennem Gaderne. Kl. 3 udgik et mægtigt Fanetog fra Torvet. I Spidsen gik Musikken, derefter Byraadet, Politikorpset, Skytteforeningen, Forsvarsbrødrene, Vaabenbrødrene, Haandværkerforeningen og andre Arbejderforeninger samt Højreforeningen, hver med sine Faner. Toget drog rundt i Gaderne, hvor en Mængde Mennesker havde taget Opstilling, og endte paa Torvet, hvor Borgmesteren holdt en Tale for Kongeparret. Om Aftenen deltog 450 Mennesker i et Festmaaltid paa »Skandinavien« med mange Taler og Telegram til Kongeparret. Paa »Harmonien« var der ligeledes Festmiddag. Selv ikke de smaa og fattige blev glemt; thi Lemmerne paa Fattiganstalten fik et »kraftigt Maaltid Mad«, og Asylbørnene fik Chocolate⁶.

Det var den sidste glansfulde Kongefest i Nakskov. Christian X har været i Nakskov baade 1912 og 1930, men det var korte Besøg. Kongen hilstes begge Gange med Velkomsttale, mange Flag og Hurra (se Billedet Bind II, Side 153); men mere blev der ikke gjort ud af Besøget, og mere forlangtes heller ikke.

— I Traad med Kongefesterne kan *de patriotiske Fester* nævnes. Det var udelukkende Krigsbegivenheder, der gav Anledning til dem. Paa Aarsdagen for Fredericia-Slaget holdtes 1850 en stor Fest med Musik i Gaderne, Festmiddag med mange Taler og om Aftenen Fyrværkeri og Bal. De patriotiske Stemninger gik højt, og Listen over Bidrag til Mindesmærket for Landsoldaten fyldte et Par Sider i Avisen. I Februar 1851 landsattes ved Taars et Par Hundrede Soldater, der over Nakskov skulde naa deres Hjem rundt om paa Lolland; men Hjemrejsen blev stærkt forsinket. De modtoges i Byen med Flag og Blomster, og fra Torvet, hvor de havde gjort Holdt, marcherede de »Arm i Arm med Embedsmænd og Borgere« gennem Gaderne »med Musik og under Faners Vajen«. Overalt hilstes de med Jubel. Damerne tilkastede dem Blomster og »begransede dem«, medens de i Triumf førtes til »Harmonien«, hvor Festbordet var dækket. Borgmester Fasting og Pastor Bindsbøll talte for »de brave«, og under uendelig Jubel talte Soldat Mortensen for Konge og Fædreland. Efter Festmiddagen var alle Byens »festklædte Piger« inviteret til at danse med Soldaterne, og ingen af Parterne lod sig node. Ballet varede til langt ud paa Natten, medens Pavserne udfyldtes med Sang og Skaaler og »gemytlig Konversation«. Et Par Uger efter var der en tilsvarende Fest for de hjemvendte Mariner af Nakskov Lægd, ialt ca. 80 Mand.

1859 fejrede man ved en stor Fest Tohundredaarsmindet om Nakskovborgernes tapre Forsvar under Belejringen 1659. Festen indledes om Morgenen Kl. 6 med Kanonsalut, og kort efter lod Reveillen gennem Gaderne, og Flagene hejstes overalt i Byen og paa Havnen. Kl. 10 var der Mindegudstjeneste i Kirken, og Kl. 12 samledes Borgerne paa Torvet, hvor Borgmester Brückner talte om Forsvaret og udbragte et Leve for Danmark. Fra Torvet drog en mægtig Procession med Musik og Faner gennem Gaderne og endte ved Havnen, hvor der var Dystløb: To Baade roede med vældig Fart mod hinanden; i Forstavnen paa hver Baad stod en Mand med en »Lanse«, og Opgaven var at støde Modstanderen i Vandet; det lykkedes omsider, og »Sejrherr« sprang derefter ud for at bjerge den »faldne«

— alt under Publikums højroastede Interesse og Bifald. Bagefter samledes man paa Voldpartiet, hvor Brandmajor Holm talte for Nakskov og Heltene fra 1659, hvis Minde yderligere hilstes med Salut af tre gamle Kanoner. Saa samledes man atter paa Torvet, hvor Brücke atter talte. Men endda var man ikke møet; thi nu gik Turen til Svingelen, hvor der efterhaanden samledes ca. 3000 Mennesker, der blev underholdt med Musik, Taler og Sang. Om Aftenen deltog ca. 300 i et Festmaaltid, hvor der igen var mange Taler og Sange, og hvor man heller ikke glemte Grundlovens Tiaarsdag. Den lange, indholdsrige Festsdag sluttede med Bal og Fyrværkeri.

Man maa lade Nakskovborgerne i de Dage, at de baade forstod at feste og finde Anledning dertil. 1863 indviedes f. Eks. en Fane, som Grevinderne Reventlow og Friis havde skænket Vaabenbrodrene; det blev til en stor Fest, der dog ikke begyndte om Morgenen, men først Kl. 1 med Procession og Musik gennem Gaderne. I Spidsen gik 140 Vaabenbrodre, derefter fulgte Politikorpset og alle Laugene med deres Faner. Borgervæbningen var jo opløst og saaledes undskyldt. Paa Torvet talte Brücke for Fanen, hvorefter alle begav sig over i Kirken, hvor Provsten talte og Mindestenen over Trearskrigens Faldne blev bekranset. Saa gik Turen atter gennem Gaderne med den nye Fane i Spidsen. Om Aftenen var der stor Fest med alle Honoratiores som Talere, og Kl. 11 blev »Fanen fulgt hjem«, hvilket ikke behøver at betyde, at Festsdeltagerne gik i Seng.

1864 gik de patriotiske Bølger atter højt, mest i Sorg og Harme, men ogsaa i hjertelig Trang til at hjælpe. I Januar foretoges store Indsamlinger af Undertøj til Soldaterne, af Charpi, Linned, Penge og Levnedsmidler. Offerviljen var stor, og Bladet bragte i hvert Nummer lange Lister med Bidragydernes Navne og Gaver. I Maj holdtes et stort »Sommermarked« i Svingelen til Fordel for Flygtninge fra Slesvig, det gav et imponerende Overskud paa halvtredje Tusind Rigsdaler⁷.

Det er værd at notere, at Borgerne ogsaa kunde samles i Enighed om paa festlig Vis at hylde en fortjent Medborger. 1869 holdt Konsul Hage og Hustru Solvbryllup; men skont Familiefesten holdtes i Stege, tog Nakskovborgerne dog Anledning til ogsaa at yde deres Bidrag. Da Ægteparret Hage Aftenen derefter kom hjem, fandt de Havnepladsen foran deres Hus (»Slottet«) fyldt med en Menneskeskare, der hilste dem paa det hjerteligste. Den store Gaardsplads foran deres Hus var kranset med Begfakler, og selve Gaardspladsen var for-

vandelt til et stort Blomsterarrangement med orientalske Lamper. Indgangen var lavet om til en Æresport med Sølvbrudeparrets Navne i Transparent. Der blev selvfølgelig holdt adskillige Taler med Tak for Hages store Arbejde i Byens Styrelse og for det Legat, Sølvbrudeparret havde stiftet. En smuk Tak til en af Byens gode Sonner.

FINERE OG GROVERE FORNØJELSER

Til de finere henregnedes Skuespil (af Skuespillere eller Dilettanter), Musik, Sang, Kunstberidere etc. De andre Løjer lader sig ikke rubricere. Var end adskillige af dem aarligt tilbagevendende Begivenheder, kunde dog Forløbet blive højt forskelligt.

Nakskovborgerne havde vel nok i ældre Tider set Dilettantkomedie spillet af Latinskolens Disciple, men omrejsende Teaterselskaber var næppe kendt her for omkring 1800-Aarene. Den første Oplysning herom er fra 1813, da det meddeltes, at Skuespiller Franch vilde give Forestillinger i Nakskov^s. I lange Tider var der Aar imellem, at et Skuespillerselskab fandt Vej herved, men i 20erne blev Besøgene hyppigere og hyppigere, indtil det blev en fast Regel, at der kom mindst et Skuespilselskab hvert Aar. Besøgene var da ret langvarige og strakte sig som oftest over en halv Snes Dage. Man ordnede sig da paa den Maade, at der blev udstedt Abonnementskort til alle de Forestillinger, Selskabet gav, enten det nu var 6, 8 eller 10. Taksten var f. Eks. 40 Skilling pr. Forestilling. Teaterbygning var der naturligvis ingen af, en passende Hotelsal ikke heller, og Teatret holdt derfor i mange Aar til paa Loftet i Apoteket. Plads var det ikke daarligt med, men det hele var naturligvis yderst spartansk, og hvad der især gør Indtryk paa en Nutidsbetragter, er Adgangen eller rettere Udgangen fra Teatret. Der var nemlig kun en ganske smal Trappe. Man gruer ved Tanken om, hvad der vilde være sket, hvis der under en tæt besøgt Forestilling var opstaaet Ild med en deraf flydende Panik. Men alt gik godt. Der skete heldigvis aldrig noget, der kunde volde Uro endsige Panik. I 40erne fik »Harmonien« en »stor« Sal, hvor der indrettedes en Teaterscene. I 50erne blev der nu og da spillet Komedie paa Raadhussalen, og i 1867 opførte Gæstgiver Holm Teatret i Vejlegade i Tilslutning til Gæstgivergaarden »Skandinavien«.

Man savnede ingenlunde Komedie i den lange Tid mellem Skuespiltruppenes Besøg; thi der var aldrig Mangel paa Folk, der gik med en stor Komediant i Maven, og det var derfor en let Sag at faa samlet et Dilettantselskab. Men dermed var ikke alt klaret, thi Di-

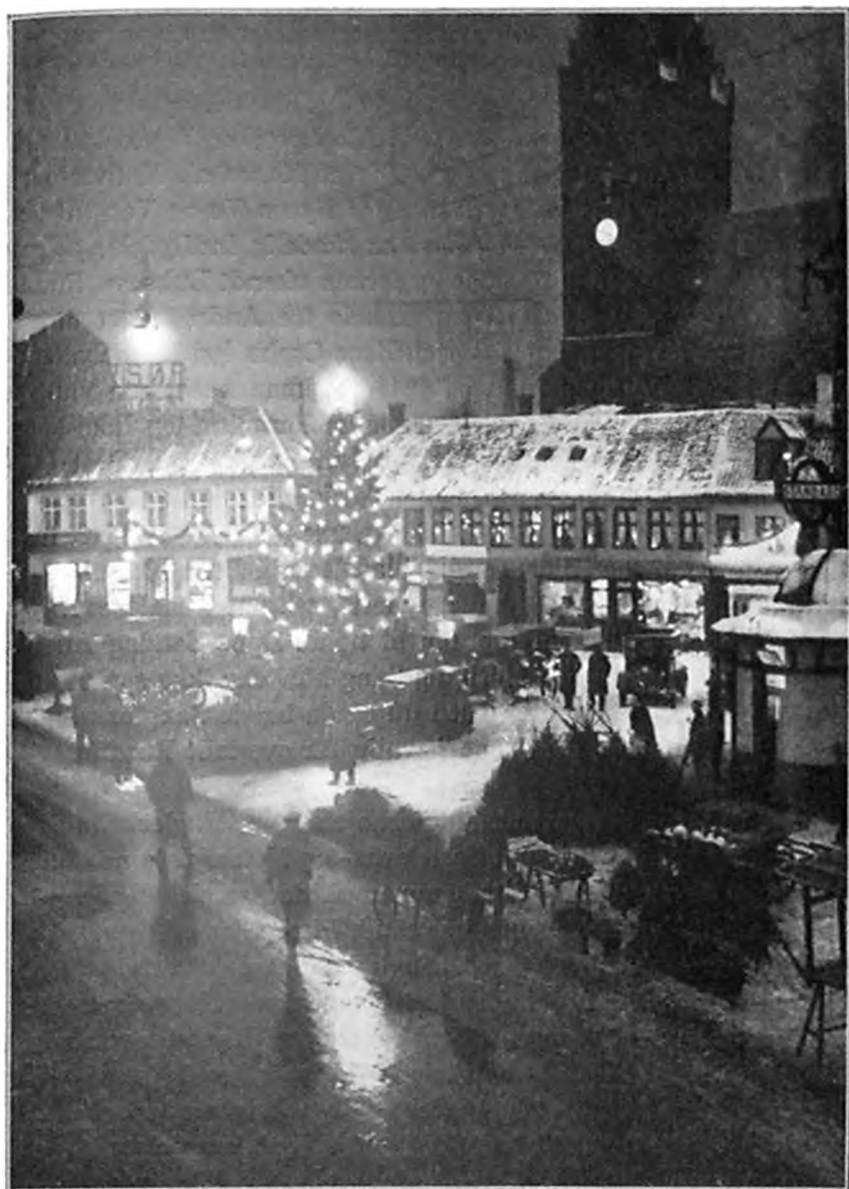

Teatrets nuværende Indre stammer fra en Hovedreparation i 1919. S. Nissen og Sun fot. Februar 1935. Façaden ses Bind I, Side 123.

lettanterne maatte ikke optræde uden Stiftamtmandens Tilladelse, og den blev ikke givet for et godt Ord. Den høje Ovrighedsperson mente aabenbart, at det var hans Pligt at værne Kunsten mod at blive forfladiget under uværdige Hænder; thi da nogle unge Haandværkere 1822 søgte Tilladelse til at opføre nogle Skuespil, blev Andragendet afslaaet med den Motivering, at Skuespil var noget, som maatte siges at være »for meget afvigende fra deres egentlige Beskæftigelse«. Bedre Held havde »Dramatisk Selskab«, som Købmændene Lønborg og Jørgen Tønderlund var »Direktører« for. Det spillede flere Gange 1821 og 22, men opløstes, da Staten forlangte det, vi nu kalder Forlystelsesskat af Entréindtægten. Til Genrejsning af den ved Englænderbombardementet odelagte Frue Kirke i København var der nemlig paalagt alle offentlige Forlystelser en Afgift, og det var denne Bestemmelse, Selskabet nu blev henført under. 1824 blev Selskabet dog dannet igen og fik Lov til at opføre seks afgiftsfrie Forestillinger, idet Overskudet skulde gaa til Restaurering af Nakskov Kirke. 1825 fik man Tilladelsen fornyet for seks Forestillinger i samme Ojemed^o.

Med de gunstige Tider blev Skuespillerforestillingerne hyppigere. 1. Juli 1850 kunde Avisen fortælle, at Byen i forrige Uge havde haft Besøg af »kgl. Skuespillere Knudsen og Prætges« og i denne Uge af Musici Schram og Teatersanger Schmidt; begge Dele havde været en sand kunstnerisk Nydelse. 1851 gæstede det Millerske Selskab, der talte 14 Personer, Byen og gav 8 Forestillinger¹⁰. Selskaberne havde vist som Regel godt Besøg til deres Komedier; de offentlige Adspredelser var faa i Tal, saa Konkurrencen var ikke stor. Uforudsete Omstændigheder kunde dog naturligvis bringe Tab. Det var f. Eks. Tilfældet ved Christian VIII's Dod. Teaterdirektor Jul. Olsen gav netop i de Dage Forestillinger i Nakskov; han folte sig meget ilde berørt af dette Sammentræf og var frimodig nok til, selvfolgelig for-gæves, at ansøge Øvrigheden om en »Gratification«, da Kongens Dod havde sat ham ud af Virksomhed¹¹. Teaterselskaberne holdt sig ikke alene til Vintermaanederne, men kunde endog trodse den stær-keste Sommervarme, men saa var det ikke sjældent, at de selv med-førte Teater i Form af et Telt. 1863 fik f. Eks. Teaterdirektor Pflug-macher og Skuespiller Schröder anvist en Plads i Svingelen, hvor de kunde give Forestillinger¹² i et Par Maaneder; altsaa et helt Som-merteater.

Foruden Skuespillerne gæstede mange andre omrejsende Kunst-nerne Byen. 1817 søgte og fik »Direktor« Stetling Tilladelse til nogle Gange at opføre sine »mekaniske Forestillinger«, formentlig den Tids »Mester Jakel«. 1850 forevistes et »Camera« (Panorama) i 10 Dage paa Raadhussalen; det kan sikkert ikke have været godt; thi Besøget var saa tyndt, at Foreviseren efter Ansøgning fik Lejen af Salen ned-sat til 6 Rigsdaler. »Kunstberiderselskaberne« var derimod hyppige og paaskønnede Gæster, store var de naturligvis ikke. Et »stort Sel-skab«, der i 1851 rostes meget, bestod af »20 Personer, Musikken med-regnet og 12 Heste«. En Maaned senere havde »Kraftkunstner Hesse« og hans Pantomimeselskab ogsaa Sukces. Ikke mindre sikre paa godt Besøg var Menagerierne. Avisen roser f. Eks. stærkt et Menageri, der indeholdt to Bjørne, en Ulv, en Tiger, en Moskuskat, en Vaske-bjørn, en Abefamilie, en Kongeørn samt Papegojer. Entreen var en Mark, Born det halve. Endelig var der de meget yndede Linedansere, der optraadte i fri Luft uden Sikkerhedsnet og saa godt som alene fyldte en hel Forestillings Program. 1861 ansøgte, for at nævne et Eksempel, Linedanser Magito om Tilladelse til at optræde paa Torvet, det kunde ikke tilstedes, derimod fik han overladt Ølkarspladsen¹³.

Torget en Aften kort for Jul. 1935.

Side om Side med de Forlystelser, som de tilrejsende bød paa, tri-vedes de Fornøjelser, Borgerne selv arrangerede, men de var navnlig i Aarhundredets første Halvdel ikke særlig talrige, da Øvrighedens Tilladelse skulde indhentes i hvert enkelt Tilfælde, og den var til Tider meget vanskelig at opnaa. 1806 fik Apoteker Bagge saaledes Afslag paa en Ansøgning om at afholde et Maskebal. Motiveringen paa Afslaget viser Øvrighedens Omhu for Byens Ve og Vel; thi den lyder, at »denne Forlystelse kan have en skadelig Indflydelse paa de mindre Kobstæder ved at udbrede en forhen ukendt Luksus«. Endnu 1827 gav Stiftamtmanden Afslag paa hele tre Andragender om at holde Bal »en masque«. Trods Øvrighedens Omhu lod Maskeballerne sig ikke i Længden holde ude, og 1841 var man naaet saa vidt, at der kun skulde søges om Tilladelse, hvis en Forening tog Ikke-Medlemmer med¹⁴. Bal uden Maske havde Øvrigheden som oftest intet imod. 1812 var der f. Eks. Bal paa Apotekerloftet, Billetten kostede 28 Rigsdaler Parret, men man maa ikke overse, at det var 1812, hvor Pengesedlerne var saare lidet værd. Tilladelsen til Dans blev dog ikke givet til alle og enhver. 1817 fik nogle Værtshusholdere saaledes Afslag paa en Ansøgning til Kancelliet om at holde Dans Søndag Aften¹⁵. De ædlere Fornøjelser som Musik og Sang blev der ikke spærret for, og Byen havde da ogsaa i Perioden nu og da baade Sangforening og »Musikalsk Forening«, der endda jævnlig fik overladt Raadhussalen gratis¹⁶.

Blandt de aarlig tilbagevendende Fornøjelser var Fugleskydningen, Somændenes Landsejladts samt Fastelavns- og Nytaarslojerne. Fugleskydningen er en direkte Efterkommer af det gamle Papegojelav, der har affødt Mundheldet »han har skudt Papegojen«. I første Halvdel af forrige Aarhundrede varede Fugleskydningen fire Dage; første Dag nedskød man Kronen, anden Dag Ringen samt højre og venstre Vinge og tredje Dag »Rumpen«. Nedskydning af Brystpladen kendtes ikke, derimod skød man fjerde Dag til Skive efter bedste Gevinst. Efter hver Dags Skydning styrkede Skytterne sig med rigelig Mad og Drikke, og alle Byens Folk deltog i de Markedsfornøjelser, der udgjorde en væsentlig Del af Fugleskydningsdagens Trækplaster. Senere blev Fugleskydningen indskrænket til »kun« at vare tre Dage, og Den borgerlige Forening i Svingelen overtog Arrangementet og Ansvaret mod at faa en Trediedel af Indtægten ved Salget af Teltpladserne. For en Snes Aar siden overtog Kommunen baade Arrangementet og Ansvaret; den hoster hverken Guld eller Ære deraf.

Naar det om Vinteren var faldet ind med Frost og Sne, holdt Sø-mændene deres aarlige Fest, der indledes med en Sejlads paa Landjorden. En Række Baade anbragtes paa Slæder, udsmykkedes paa forskellig Vis og bemandedes med Sofolk, der var udmajede i Stil med Baadens Udsmykning. Slæderne blev saa trukket gennem alle Gaderne, hvor Folk stimlede sammen for at se paa Optøget. Turen endte ved Havnen, hvor et Par i Forvejen udkaarne Sø-mænd sprang i Vandet i en i det Øjemed hugget Rende for derved at markere, at Sofolkene var helbefarne baade til Lands og til Vands. Festen sluttede med Bal¹⁷.

Læredrengenes »Løben Fastelavn« var ikke nær saa populær som Sømandsoptøget, vel nok fordi det først og fremmest var en Tiggerfærd. Læredrengene løb Fastelavnsmandag udklædte gennem Byen og indsamlede under Udførelsen af mange Løjer Penge til deres Foreningskasse, men det var næppe alle Pengene, der naaede Kassen. 1850 fik f. Eks. Formanden, Skomagerlærling Fr. Jørgensen 2 × 5 Dages Vand og Brød for at have tilvendt sig 6 Rigsdaler og 4 Mark af det indsamlede Beløb. 1864 henstillede Borgerrepræsentanterne til Politimesteren af Hensyn til Krigen at tilbagekalde Tilladelsen til at rende Fastelavn og i Stedet give Læredrengene en Bosse til Indsamling til de indkaldtes Familier. Politimesteren fulgte Opfordringen¹⁸.

Nytaarslojerne havde et helt uorganiseret Præg, og det var ikke Byens mest flatterende Elementer, der tog Affære paa Aarets sidste Aften. Undertiden udartede Løjerne derfor til Optøjer med Hujen og Skrigen. Ituslagning af Ruder, Molestering af Porte og Laager m. m. og saa naturligvis et Skyderi, som om Fjenden var i Landet. Fra gammel Tid var det Skik, at Byens Musikere gik rundt og spillede for Godtfolks Døre Jule- og Nytaarsaften for at faa en Skænk af de Borgere, de besøgte med Musik. De, der var ude for at lave »Sjov i Gaden«, fulgte da gerne efter Musikeren og lavede Pibekonzert og Hujen for dem. Musikeren gik forbi. Nytaarsaften 1833 nøjedes Hoben ikke med at pibe for den »forbigaaende« Justitsraad Langeland, men slog i Tilgift tre Ruder ind. Justitsraaden opnoterede med egen Haand Navnene paa 15 Personer i Hoben, men det var temmelig unyttigt, eftersom han ikke kunde fastslaa, at nogen af disse 15 havde været med at slaa hans Ruder itu. Da man igen nærmede sig Nytaar, indstillede Politimester Hammerich, at det blev forbudt at spille paa Gaden Jule- og Nytaarsaften, idet han mente, at det var Musikeren, der gav Anledning til Optøjerne. Heri var Stiftamtmanden enig med

ham, og Spillet blev forbudt »indtil videre«¹⁹. Det synes ogsaa at have hjulpet noget det første Par Aar, indtil Spektakelmagerne blev klar over, at det kunde gaa lige saa godt uden Musik, og Nytaarsaften 1837 gik det værre end nogensinde. Spektaklerne gav Anledning til en Retssag, hvis Vidtløftighed stod i omvendt Forhold til dens Resultater. Man faar ved Gennemlæsning af Akterne Indtryk af, at Politimester Hammerich ved sin uligevægtige Optræden gjorde ondt værre. Da Skyderiet paa Torvet begyndte, rykkede Politimesteren nemlig ud i Spidsen for hele sin Styrke og gav Hoben en alvorlig »Lektion« d. v. s. skældte den frygteligt ud. Resultatet var, at han ved sin Afmarch fra Torvet blev fulgt af en hujende og pibende Mængde, der lyste ham hjem og slog hans Ruder ind. Bagefter drog Hoben skraaalende gennem Byen, standsede Borgere her og der og krævede Penge til Brændevin. Hvor de intet fik eller fik for lidt, gik det ud over Ruderne, saaledes hos Toldinspektoren, Konsumtionsbetjenten, Konsul Hage m. fl. Politimesteren indberettede til Stiftamtmanden, at der var »forøvet Vold paa hans Bopæl«, og Svaret var en Ordre til at foranstalte Undersøgelse og Dom i Sagen. Politimester Hammerich erklærede straks, at han ikke kunde aktionere i en Sag, han selv var Part i, og Borgmester Pontoppidan bad sig fritaget under Henvisning til, at da han sidste Gang var Dommer i en Sag mod Hammerich for Myndighedsmisbrug, maatte han bagefter taale saa meget Fjendskab og saa megen Chikane af Hammerich under deres Samarbejde i Magistraten, at han blev nødt til at ind-
 anke Sagen for Kongen, og først da Majestæten havde givet Hammerich en alvorlig Irettesættelse og Formaning, blev det muligt igen at samarbejde med ham. Birkedommer Agerup blev saa beskikket til Sættedommer og ledede Vidneafhøringen og Undersøgelsen. Det tog omtrent et halvt Aar, og det hele, der kom ud af det, var Tiltale mod tre Læredrenge og fire ældre Personer. Drengene fik hver en Mulkt paa 10 Rigsdaler, medens de fire andre slap med hver 2 Rigsdaler. Læredrengene appellerede Sagen til Overretten, der stadfæstede Dommen og idømte dem Sagens Omkostninger. Disse Sager vakte Landet over betydelig mere Opmærksomhed, end de var værd, og bibragte endog Landsfaderen Frederik VI et meget ufordelagtigt Indtryk af det ellers saa fredelige Nakskov. Da Borgmester Fasting 1856 blev hædret med en Fest i Anledning af hans Fratræden fra Borgmesterembedet, fortalte han i sin Takketale, at da han for 19 Aar siden modtog sin Udnævnelse og var hos Kongen for at takke, bemærkede Majestæ-

Fotograf Ad. Lønborg har her fotograferet sin egen Dagligstue, Søndergade 42¹, paa Datteren Lises Daabsdag 18. Aug. 1867. Yderst til venstre Fru og Kæmner Torp. Under Hængereolen Fru Lønborg med Lise, derefter til højre Martine Lønborg, Frk. Laura Zielsen og Fru Lønborgs Moder, Fru Skolelærer Hansen, Arninge. Et ægte Tidsbillede: Damerne i vide Silkekjoler og med Kapper; det blomstrede Tapet, Stuens enkle Udstyrelse. Chr. d. VIII Bord, høj Gyngestol; ovale Familiebilleder paa Væggen. Med Datidens langsomme Plader var et saa vellykket Gruppofotografi i Stue meget sjældent. *

ten, at Nakskov jo var »en slem By«, og Fasting kunde kun svare, at han fra flere Sider havde hørt det samme; men, sluttede Borgmesteren sin Tale, jeg har nu gennem 19 Aar haft rig Lejlighed til at konstatere, at et »Rygte kan skammelig lyve«; det har det gjort med Nakskov²².

Det magre Udfald af Retssagen var ikke egnet til at mindske Lysten til Nytaarsløjer. 1843 refererede Lollandsposten, at det denne Nytaarsaften som alle de foregaaende Aar var gaaet haardt til i Nakskov. Skydningen begyndte trods det strenge Vejr Kl. 4 $\frac{1}{2}$, og varede ved til Kl. 11. Et Par Købmænd fik slaaet Ruder ind, Tagpotter blev revet af Tagene og smidt ind gennem Dorene, Skilte blev hængt op i Skibsmaster, og et ungt Menneske mistede den ene Haand ved, at en Ladning sprang for tidligt. Stiftamtmanden sendte det paagældende Nummer af Bladet til Politimester Hammerich og krævede hans Udtalelse om Referatet; men Hammerich vilde, belært af tidligere Erfaringer, ikke have mere Røre om Sagen end højst nødvendigt og svarede derfor, at Lollandspostens Fremstilling var stærkt overdrevet. Det var rigtigt, at en ung Mand mistede Haanden, og at en Købmand fik slaaet et Par Ruder itu, og den stærke Skydning kunde heller ikke benægtes; men Resten passede ikke. Han havde i Tidens Løb gjort sig alvorlig Umage for at faa Skyderiet standset, men det var umuligt, saa længe Mestrene ikke holdt deres Læredrenge hjemme Nytaarsaften, og saa længe de handlende kunde sælge Krudt og Skydevaaben, saa længe de vilde. Stiftamtmanden svarede skarpt, at han ikke kunde se andet end, at Politimesteren »ved en kraftigere og hensigtsmæssigere Anvendelse af de til Raadighed staaende Midler maatte have været i Stand til om ikke ganske at afværge det passerede, saa dog at opdage flere af dem, der ved Skyderi paa Gaderne havde gjort sig skyldige i Overtrædelse af Forordningen af 24. Januar 1761«. Stiftamtmanden sluttede Røflen med at udtale sin Forventning om, at Politimesteren fremtidig »ved hensigtsmæssige Foranstaltninger« vilde bestræbe sig »for at afværge slige Uordener i Fremtiden«. Det »hensigtsmæssige« laa desværre ikke for Politimesteren. Han fik ganske vist som Magistratsmedlem Borgerrepræsentationen og Magistraten til i December at omsende blandt Borgerne en venlig Anmodning om ikke ved den kommende Nytaarsaften at »lave det Skyderi og andet, der ellers er sket ved Nytaarsskiftet«²³; men den venlige Anmodning hjalp ikke. Da Nytaarsaften artede sig som alle de foregaaende, maatte Politimesteren i Kraft af Stiftamtman-

Skibsfører Jens Thuroe Brandts Dagligstue i Havnegade 77, fotograferet ca. 1890 af Johanne Birkedal. Gaskrone med Kæder; Makartbuketter; Frysebordtæppe; høje, mørke Kurvelænestole; store Antimakassere; Naturtræsblomsterstativer; Persienner for Vinduerne; lange, brede, hvide Gardiner; Spejl i Nyrokostil. Possementsnor med Kvaster over Skilderiet; Thorvaldsenske Relieffer.

dens Befaling gøre noget alvorligt. Det gjorde han, men med et yderst sorgmuntret Resultat. Friis har ladet en af Borgerne fortælle om Aftenens Begivenheder²², og hans Beretning gengives her med nogle nødvendige Korrektiver: Politimesteren havde udstedt Forbud mod Nytaarsskydning og havde for at være Herre over enhver Situation faaet en Afdeling af Borgervæbningen installeret paa Raadhuset. Skyderiet begyndte voldsommere end nogensinde før, og Politimesteren gav saa sin Styrke Ordre til at rykke ud med opplantet Bajonet og »rense Gaderne«. Det gik godt nok med at jage Folk af Torvet; men nede i Vejlegade havde en Trop sat sig fast og gjorde Modstand, en Borger fik et Bajonetstik i Armen, men »Oprørerne« gik paa, og det lykkedes dem at isolere Officeren, der kommanderede Afdelingen, og tage ham til Fange. Borgervæbningen, der til Gengæld havde taget »Oprørernes« Trompeter til Fange, vidste efter

Borgmester Karbergs Spisestue, Tilegade 26¹. Fot. 1892 af Fru Birkedahl. Ved Bordet Fruens Broderson Wilhelm Bay, Rolykkegaard. Alt er tidstypisk: Gashejskroner, Renaissance-møbler, Skånkens hvide Figur, Kandelabre og Kander.

Tabet af deres Fører intet bedre end at trække sig tilbage til Raadhuset, og kort efter var Torvet lige saa fuldt af Folk som før og Stemningen endnu mere truende. Politimesteren tænkte paa at rekvirere hele Borgervæbningen; men et Par ansete Borgere raadede ham indstændigt til at lade være og tilbød selv at skaffe Ro. Politimesteren gik ind herpaa, og de to Borgere gik saa ud og opfordrede Folk til at holde inde med Stridighederne. Hvis de løslod den fangne Officer, vilde Trompeteren ogsaa blive løsladt, og der vilde ikke blive rejst Tiltale mod nogen eller foretaget mere i Sagen. Paa de Betingelser sluttedes Freden, og Folk drog hjemad ivrigt diskuterende Aftenens Begivenheder. De to Borgere har naturligvis sørget for, at intet af Amtets to Blade omtalte Affæren, saa Stiftamtmanden ikke ad den Vej blev gjort bekendt med Sagen, og det ser da heller ikke ud til,

Og her er Datidens Dagligstue: Plyschlænestole med Possementværk, Bord med tre drejede Ben og Fod, Bordtæppe og store Pragtbindværker; sort Kakelovnsvase; Portiærer og Gardiner med Sving og dybe Folder; stormonstret Gulvtæppe.

at den har faaet noget Efterspil. Politiet tog fremtidig det Parti at lukke Øjnene. Avisens Referat af Begivenhederne Nytaarsaften 1867 viser i hvert Fald, det stadig gik efter den gamle Melodi. Referatet lyder nemlig kort gengivet saaledes: Baade voksne, unge Mennesker og Born løber Nytaarsaften Gade op og Gade ned med deres Skydevaaben og plaffer og buldrer alle Vegne. Ruder slaas itu og Skille oversmøres med Snavs af alle Slags. Politiet er for faatalligt til at gribe ind, og Vægterne holder sig i ærbødig Afstand fra de Steder, hvor det er værst.

Der blev først traadt energisk op mod Uvæsenet, da Hoskier sad i Embedet som Borgmester og Byfoged. Hans første Skridt var ganske vist en Fiasko, idet han forstærkede Politistyrken ved at give sin Søn, der var juridisk Student, Politihue paa, men den uægte Betjent

blev hilst med en Pibekonzert og et Latterkor, der nødvendiggjorde, at han blev trukket tilbage. Senere tog Hoskier andre og mere probate Midler i Brug. Nytaarsaften 1897 forløb ifølge Bladreferatet saaledes: Der var usædvanligt livligt i Gaderne, Ærter og Majs benyttedes som Kasteskyts, og alle Vegne fultede og bragede Kinesere, Skruptudser og Kanonslag. Da Advarslerne og Ordrene om at passere Gaden ikke hjalp, blev Brandkorpsen udkommanderet Kl. 10. Slangerne blev skruet paa, og dem, der ikke have lært at parere Ordren om at passere Gaden, fik nu en kold Straale; det hjalp. — Nogle unge Mennesker blev anholdt og indsat for Natten, og bagefter faldt en tæt Bøderegn²². Boden var første Gang 10 Kr. og siden dobbelt op. En ellers meget adstadig og anset Borger, der ikke kunde slippe Lysten til at fejre Nytaarsaften med Knald, fik gennem en Aarrække følgende Boder: 10, 20, 40, 80 Kr. — saa omsider tabte han Lysten. Nu er der ikke mere Nytaarshalloj og Kvalderi i Nakskov end andre Steder.

De gamle Dages voldsomme Nytaarstradition skyldtes maaske fra første Færd Politimisgreb og unødigt Irritation af et ellers lovlydigt Borgerskab; men man maa heller ikke glemme, at Læredrengenes Tiggeri Nytaarsaften fra gammel Tid paa en Maade var autoriseret af Bystyret, idet mange underordnede Funktionærer var henvist til at indsamle en Del af deres Løn ved at gaa rundt og ønske Borgerne »Glædeligt Nytaar«. Først 1839 besluttede man at afskaffe dette Tiggeri for Politibetjentenes og Vægternes Vedkommende. Man havde omsider faaet Øje for det uheldige i, at Ordenshaandhæverne fristedes til at se gennem Fingre med Overtrædelser, naar paagældende var en af dem, der »spyttede godt i Bossen« Nytaarsdag. Det Gratiale, man bød Betjente og Vægtere til Erstatning, fremkaldte deres bitreste Klager, da de fik meget mere ved Tiggeriet. Man forhøjede saa Politibetjentenes Erstatningssum, men spiste Vægterne af med et Løfte om Lønforhøjelse. Senere drog man ogsaa Raadstuetjeneren og Arrestforvareren ind under den nye Ordning. De fik hver 20 Rigsdaler²⁴, saa Nytaarstiggeriet har været ganske indbringende.

— Som en Kontrast til Nytaarsløjerne maa det være tilladt at anføre de store *Begravelser*; thi de hørte — i al Fald for det store Flertal af Borgerne — med til Adspredelserne. Det gjaldt naturligvis først og fremmest Tilskuerne, men kunde ogsaa i ikke ringe Grad gælde Følget. Dette faldt naturligt i to Grupper; først de indbudte d. v. s. dem, som Bedemanden flere Dage forinden havde besøgt med Ind-

bydelse til at deltage i den store Spisning efter Begravelsen, og dernæst de andre, der fulgte uden Indbydelse, dels for at hædre den afdøde, dels for at føle sig som Deltager i den celebre Højtidelighed. Naar Bedemanden gik sin betydningsfulde Gang, blev han fulgt af mange nysgerrige Øjne, saa der blev Stof til mange Drøftelser, en hel Del Misundelse og nu og da en Portion Skadefryd. Bedemanden kunde man ikke komme udenom, og de, som prøvede derpaa, hostede kun Spot til Skade. Da f. Eks. Spisevært Fr. Petersen 1824 begravde sin Kone, vilde han spare Udgiften til Bedemanden og inviterede selv dem, der skulde med til Spisningen; men Bedemanden krævede ligefuldt Betaling efter sin Takst, og Magistraten gav ham Medhold²⁵. Naa, sli­g Fedtethed ved en kristelig Begravelse kunde selvfølgelig ikke tænkes hos Folk med Levemaade, og et Par Rigsdaler til Bedemanden betød da heller intet blandt alt det, der skulde til ved en fin og standsmæssig Begravelse. Købmand Clausen den ældres Jordefærd den 28. Januar 1828 forløb f. Eks. paa følgende Maade. Først samledes Følget til Højtideligheden i Kirken med Tale, Sang og Musik. Derefter ordnede Ligtøget sig til Turen gennem Byen. I Spidsen gik Musikkorps­et og blæste Sørgekoraler, derefter fulgte Kisten, Familien og de forskellige Korporationer med Faner og til sidst en stor Skare nysgerrige Børn og Voksne mellem hinanden. Alle Kirkens Klokker ringede, og fra Sørgetøget begyndte og indtil Jordfæstelsen affyredes hvert Minut et Kanonskud. Alle Skibe i Havnen flagede. Clausens egne havde sort Flag med hvidt Kors²⁶. Ogsaa i Byen var der naturligvis stor Flagning paa halv Stang. Nakskov var altsaa rykket helt ud af de daglige Folder. Saa længe Højtideligheden stod paa, var der ingen Tanke for Arbejde; de, som ikke fulgte, var alle paa Tærne for at se paa Tøget og høre paa Musik, Klokketklang og Salutskud. Der var Stof nok til Drøftelser i lange Tider, og jo flottere Begravelsen havde været, desto længere blev den mindet og nævnt i Folkemunde. Og havde saa ovenikøbet en eller anden gjort Skandale under Begravelsen, var Dagen yderligere fastslaaet som en Mærkedag i Tidsregningen. Begravelsen indlededes ofte med en Frokost i Hjemmet, og her kunde en og anden let faa et Par Dramme mere, end han med Anstand kunde bære i et Sørgetog. Helt galt blev det naturligvis, hvis Snapsen løste hans Tungebaand paa uheldigt Sted og Vis. Det skete f. Eks. 1846 med Købmand Dorph, der i Kirken kom med Afbrydelser i Præstens Tale²⁷, som han formentlig fandt utilfredsstillende.

Ved jævne Folks Begravelse var der naturligvis intet af alt det opsigtvækkende. Det var saa vist ingen Adspredelse at se det lille triste Tog følge den fattige Kiste, men selv uden al Pomp og Pragt var en Begravelse en dyr Historie. Præst og Graver, Lighærere og Gravsted skulde altsammen betales i dyre Domme, set fra de ubemidlede Vurdering. Ingen af de nævnte Faktorer var til at komme udenom end ikke Lighærerne. Ja, fattige Daglejere søgte flere Gange forgæves om Lov til selv at borbære deres Døde. 1818 opnaede de endelig Tilladelsen, og medvirkende hertil var naturligvis en Oplysning om, at Lighærerne forlangte, at Daglejerne udenfor Byen, f. Eks. Madeskov, selv skulde bære Ligene til Byporten, saa skulde Lighærerne nok besørge Resten til den gældende Takst^o.

— For det mindre Borgerskab var de *daglige Adspredelser* i Aarhundredets første Halvdel yderst faa og smaa. Ovrigheden, hvis Tilladelse skulde indhentes selv til de ubetydeligste Ting, var karrig og vaagede noje over, at Folk ikke blev fristet over Evne. Det var en hel Begivenhed, at Værtshusholder Jørgen Fibiger 1832 fik Lov til at opstille en Gynges i sin Have, som Gæsterne kunde benytte mod Betaling. Ansøgningen herom skulde indgives til Magistraten, der efter at have afgivet sin Erklæring, videresendte den til Stiftamtmanden^o. Tilladelse til Opstilling af et Billard skulde passere samme lange og trange Vej. 1817 opnaede Kobmand Højer denne Begunstigelse, skont Byen i Forvejen havde en Billardholder, som det hed. Det viste sig forøvrigt, at den ene var nok til Byens Behov; thi da Højer senere søgte Stillingen som Brandinspektør, motiverede han bl. a. sin Ansøgning med en Bemærkning om, at Billardholdet kun gav ringe Fortjeneste^o.

Den frie Forfatning gav ogsaa Bystyret Ret til selv at afgøre slige Bagateller, og Borgerrepræsentationen benyttede straks sin Myndighed til en saa vidtgaende Foranstaltning som Opstilling af en Karussel i Svingelen, endda for Byens Penge. 1852 blev den udlejet til Konditor Marschner for 20 Rigsdaler aarlig, og 1859 holdt man ligefrem Licitation over Lejemaal af Karussellen for fem Aar. 30 Aar senere var man naaet saa vidt i Forlystelseslivet, at Hestekarussellen var blevet en Dampkarussel. Skovfoged Andersen fik Tilladelse til at opstille en saadan mod en passende Afgift, der alene for Fugleskydningsdagene fastsattes til 200 Kr.^o, hvilket viser, at den ny-modens Tingest blev betragtet som en stor Attraktion. Glæden over den blev lovrigt noget blandet; thi Uhyret lavede et saa infernalsk Spektakel, at den gjorde Heste og andre nervøse Væsener helt tossede.

Da Cyklevæddeløbene i Slutningen af forrige Aarhundrede gik som en Mani over Landet, fik Nakskov naturligvis ogsaa sin Cyklebane. Den fik Plads i det sydøstlige Hjørne af de Toppske Jorder lige op til Svingelsvej, hvor Aktieselskabet »Nakskov Cykelring« fik overladt 3 Td. Ld. Banen anlagdes efter alle Kunstens Regler med stærk skraanende Cementsider. Den kostede 8,775 Kr.²² og blev en daarlig Forretning for Aktieselskabet. Der kortes nogle Væddeløb i 1896 og 1897; men Interessen tabte sig hurtigt, og 1903 blev Banen nedlagt og sløjft Aaret efter.

— Emnet om Borgerskabets Fornøjelser vilde ikke være udtomt, hvis ikke ogsaa *Drikkeriet* blev omtalt. Det er nemlig ganske omsonst at nægte, at Snapsen var den flittigst benyttede Glædeskilde og da ganske særligt for det jævne og fattigere Borgerskab, men ogsaa her havde Enevældents Folkehyrder en stærk Trang til at vogte og værne sine Faar. Forbyde Folk at drikke hjemme kunde man ikke, men man kunde i nogen Maade spærre dem Adgang til at drikke paa offentlige Steder, og det gjorde man, og da særlig, naar det drejede sig om den nederste Klasse af Borgerskabet. Beværterretten kunde kun opnaas hos Stiftamtmanden, og Udsigten til at erholde det eftertragtede Borgerskab vandt betydeligt, hvis Ansøgeren med Magistratens Tilslutning kunde anføre, at hans Forretning kun skulde have »bedre Folk« til Kunder. 1817 fik Købmand Lysager f. Eks. fornyet sin Bevilling til at udskænke Punch, Vin, Øl og Akvavit til »de mest ansete Borgere«; i sin Ansøgning tilføjede han udtrykkelig, at han ikke tillod »de lavere Klasser Adgang«. 1838 fik forhenværende Købmand Lampe Tilladelse til at aabne en Restauration ligeledes for »den bedre Del af Borgerskabet«²³. Nogen som helst Betydning for Ædrueligheden har de høje Herrers Omsorg naturligvis ikke haft, og selv i deres egen Kreds kunde en god Rus ikke skade en Mands Omdømme, naar den da ellers blev baaret med Anstand. At vise sig fuld paa Gaden var da heller ingen Forseelse, kun hvis Rusen gjorde Manden galen og voldsom, tog Øvrigheden Affære, og saa var Sagen straks saa alvorlig, at den maatte indberettes til Stiftamtmanden. For Eks. da to gæve Nakskovborgere 1838 fik 10 Rigsdaler i Mulkt for at have »redet grassat« op og ned ad Gaderne ved Nattetider og forulempet fredeligt sovende Borgere, eller da en Slagter 1815 maatte indsettes i den private Arrest, fordi han i sin Rus vilde slaa sin Kone ihjel. Øvrighedens Overbærenhed med Folk, der paa Gaden gik rundt i en glad og fredelig Rus, kommer paa særlig karakteristisk Vis til

Orde i Vægterinstruksen af 1847. Det hedder heri, at Vægterne skal i »al Sindighed« opfordre støjende Folk til at forholde sig rolige. Kan den drukne ikke selv klare sig, skal Vægterne følge ham hjem; kun hvis han intet Hjem har i Byen, skal de overgive ham til Arrestforvareren, der indsætter ham i Politivagten (altsaa ikke i Arresterne). De samme nænsomme Anvisninger genfindes i Instruksen af 1889, dog med den Tilføjeelse, at hvis den »sindige Opfordring« ikke hjalp, skulde Vægteren notere de paagældende, og udartede det til Uroligheder, skulde de værste Spektakelmagere anholdes og indsættes i Arresten²⁴.

Næringsfriheden væltede de gamle skrobelige Skranker mod Spiritusudskænkningen. Havde det tidligere været urimeligt svært at faa officiel Tilladelse til Værtshushold, saa blev det nu urimeligt let. Enhver, der vilde betale Brændevinsafgift og lose det fornødne Borgerskab, kunde drive Beværtning med stærke Drikke. 1880, da Nakskov rummede en Befolkning paa ca. 5000 Sjæle, havde den til deres Behov ikke mindre end 56 Beværtninger. (Nu har Nakskov 14,000 Indbyggere og 33 Beværtninger). 19 af de 56 var Købmænd, der drev Udskænkning i et dertil indrettet Lokale ikke blot til Folk, der i andet Ærinde kom i Butiken og pludselig fik Trang til en Hjertestyrkning, men ogsaa og navnlig til Folk, der kun kom for at drikke. Flere af disse Butiksbeværtninger var Stamknejper for bestemte Kredse af Borgerskaber, der mødtes her for at drofte Dagens Nyt og Næstens Affærer ved en eller flere kradsse Romtoddyer. Værre var det dog, at mange af de rigtige Beværtninger havde kvindelig Betjening med en noget tvivlsom Moral og en helt utvivlsom Binæring. Det sidstnævnte Forhold var ikke et Særkende for Nakskov, det genfandtes i de fleste Provinsbyer saavel som i Hovedstaden. Slemt var det, og værre blev det naturligtvis gjort. Paa et Skolemøde i Februar 1872 udtalte Pastor Krogh i Arninge, at Landbefolkningen ikke vilde sende deres unge i Aftenskole i Nakskov grundet paa det sædelige Eksempel, de der fik ved at se den Utugt, som gik i Svang i de mange Værtshuse. Han undrede sig over, at Byens hæderlige Borgere ikke anmodede Politimesteren om at træde energisk op mod dette Uvæsen. Købmand Freuchen gav Pastoren Ret og takkede ham for at have bragt Sagen offentligt frem. Borgmester og Politimester Brücker erklærede næste Dag i Avisen, at de to Herrer gennem Forhor vilde faa Lejlighed til at præcisere deres Udtalelser, saa han ved bestemte Angivelser kunde faa Lejlighed til at skride ind. Sagen var nemlig ikke saa enkel, saa

den var klarer med en Opfordring til Politimesteren. Der udkrævedes baade Anmeldelse paa bestemt Person med vidnefast Udsagn, for der kunde fældes Dom, og dette vidnefaste Bevis var ingen villig til at levere. Forhørene blev godt nok holdt, men førte naturligvis ikke til noget. De to Herrer havde ikke noget haandgribeligt Tilfælde at bygge deres Angreb paa og kunde ikke angive nogen bestemt Person eller bestemt Sted, og Politimesteren stemplede derefter det hele som Snak. For at føre Krigen over i Fjendens Lejr tilføjede han, at Usædeligheden var ikke mindre paa Herregaardene end i Byen. I den Anledning opfordrede Landboere gennem Avisen Herredsfogderne til at holde Forhør over Brücker paa samme Maade, som han havde gjort over Skolemødets Talere. Der blev skrevet en Del i Avisen om Affæren, men andet og mere kom der ikke ud af det²⁵, og Forholdene blev ikke bedre hverken her eller andre Steder, for Lovgivningsmagten greb ind, forbød Værtshusene at holde Piger til Servering og indskrænkede Antallet af Beværterbevillinger.

I Størstedelen af forrige Aarhundrede havde man Lov til at henregne et *varmt Bad* til de mere udsøgte Fornøjelser eller Behageligheder om man vil. For 1852 fandtes der ikke i hele Byen et Sted, hvor Folk kunde gaa hen og faa et varmt Bad. Det nævnte Aar aabnedes den første beskedne Varmtbadeanstalt nede ved Stranden i Gæstgivergaarden »Skandinavien«s Have; Ideen var Gæstgiver Holms, og Kapitalen var skaffet dels ved Laan, dels ved Kaution og dels ved forudtegnet Abonnement. Naar man tegnede sig for 20 Rigsdaler at betale i fem Aar, fik man i samme Tidsrum 8 russiske eller 16 varme Bade. Renligheden var altsaa dyr og følgerig sjælden, saa Badeanstalten maatte lukke, da de 5 Aar var gaaet. Saa var Byen igen uden varme Bade; men dog kun et Aar. 1858 averterer nemlig Halsted Amts Sygehus med varme Bade til 2 Mark og 8 Skilling pr. Bad samt ekstra for Værelsets Opvarmning²⁶. Endelig i 80erne blev Badeanstalten i Jernbanegade bygget.

TUNGE DAGE

I foregaaende Kapitler er givet adskillige Beviser for, at Glæden og Lystigheden ikke var det dominerende i Nakskovborgernes Liv. Naar Tyfus og Koleræ hjeimsøgte Byen, og Smittefrygten laa som en Taage over Staden, naar Pengekriser og Erhvervskriser mindskede Fortjenstmulighederne, saa selv det daglige Brod i alleregentligste Forstand blev et Problem, naar Soen eller Krigen krævede Byens

unge Liv — da rugede Mismod og Sorg over den gamle Købstad, da var Smilet en sjælden Gæst og Latteren næsten glemt; men Hængehoveder blev man ikke. Naar Faren var ovre, var den ogsaa om ikke glemt, saa dog indregistreret i den Mindekæde, som Mand og Mand imellem udgjorde Byens og Tidens Historie. Var lidte Tab af Mennesker og Gods end stort, saa var Livet og de Krav, det stillede, dog større og trængte Sorgen i Baggrunden. Man var ogsaa klar over, at set i det store og hele havde Nakskov ikke Grund til at se sig haardere ramt end saa mange andre, ja stundom gled den Ulykke, der knuste andre, helt skaansomt over Byen. Det gjaldt de store Brande, som jævnlig hjemsøgte snart en, snart en anden By, men som Nakskov kun blev mindet om ved en eller anden større men stærkt lokaliseret Fabriksbrand, og det gjaldt den store Landsdels-Ulykke: *Stormfloden* den 11. November 1872. Den ramte Byen i langt mindre Grad end Rødby for ikke at tale om det til Hav forvandlede Land mellem Rødby og Nakskov Fjorde. Først over Middag, flere Timer efter at Stormfloden var gaaet over Digerne ved Rødby Fjord, naaede Højvandet gennem Bæltet om i Nakskov Fjord og ind til Byen; og Stormfloden optraadte derfor ogsaa her langt mildere. Bolgerne var mere afdæmpet og Vandstanden var over 3 Fod lavere end f. Eks. ved Kramnitze. Der skete Ødelæggelser nok endda. I selve Nakskov By blev 25 Huse beskadiget, paa Madeskov 23 og paa Færgelandet 8. I Byens nærmeste Omegn var over 200 Tønder Land oversvømmet væsentligst dog Engarealer. Det samlede Tab opgjordes til 13,716 Rigsdaler, hvoraf henved 1300 Rigsdaler androg den Ødelæggelse, der var anrettet paa Broer og Dæmninger.

Under Vandets vældige Pres blev baade Slusen ved Ølkarsvej og Vejlegades murede Bro — der førte over Udlobet fra Byfogedsøen — sprængt, og Vandet skyllede over Vejen og forvandlede Udlobet til en rivende indadgaaende Strøm, som krævede et Menneskeliv. Hvor Vejlegadebro havde været, stod om Eftermiddagen et nygift Par fra Landet; de vilde gerne hjem. En Købmandsvogn, der ligeledes skulde paa Landet, tilbød at tage dem med. Den rivende, plumrede Strøm skjulte helt Broen, saa ingen kunde se, at den var sprængt, og da Forvognen plumpede i Hullet, blev alle kastet af Vognen ud i Vandet. Det lykkedes de to Mænd at redde sig selv; og Tømrer P. Hansen sprang ud og bjergede en gammel Kone; men den unge Kone druknede. Hendes Lig blev senere fundet i Byfogedsøen, omtrent hvor Elektricitetsværket nu ligger.

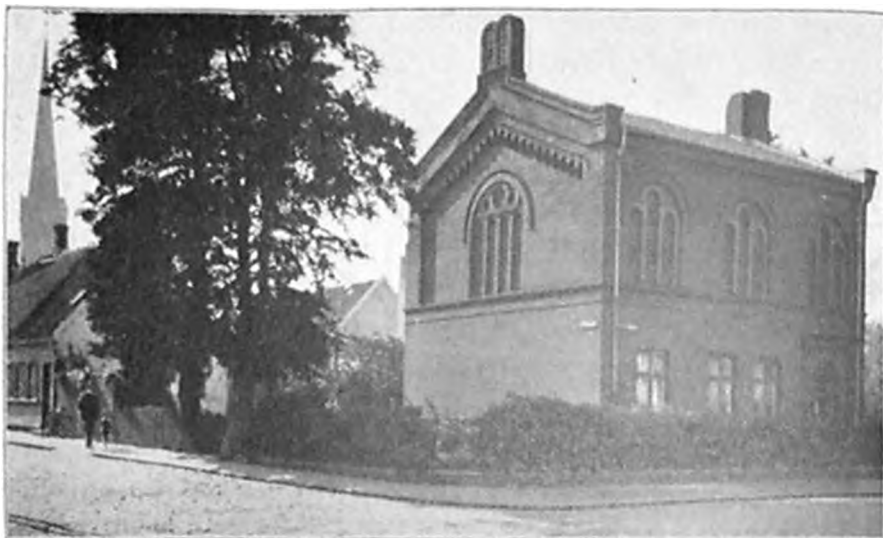
Langebros stod fuldstændig under Vand, og det var et Vovestykke, forbundet med stor Fare, at passere den. Men paa Færgelandet var flere Mennesker i Livsfare, og Snedkermester Ejner Hansen vovede sig da gentagne Gange over Havnen for at hjælpe nødstedte. Havnegade var selvfølgelig fuldstændig under Vand, og i Stræderne naaede Vandet godt op imod Torvet. Flere Steder gik Vandet ind ad Vinduerne i Stueetagen. Nakskov By var fuldstændig omringet af Vandet. Og da dette først var kommet ind paa de lavere Arealer, kneb det at faa det ud igen. Ved Vejlegade Bro maatte man gennemgrave Slusedæmningen, for det rigtig kunde mærkes, at Vandet sank i Engene.

Indsamlingen til de Vandlidte i Nakskov indbragte 2833 Rigsdaler 4 Mark og 8 Skilling. Der blev straks i personlig Hjælp udbetalt 500 Rigsdaler, i Erstatning for beskadigede Huse 1500 Rigsdaler, til Erstatning af odelagt Bohave 252 Rigsdaler 1 Mark og til Dæmningsarbejder 600 Rigsdaler. Senere traadte Centralkomiteen til med større Beløb, saa der 1873 kunde uddeles 1517 Rigsdaler for Skade paa Bygninger, Dæmninger og Jorder, og til Trængende omtrent 1000 Rigsdaler. 1874 fandt nogle Beboere paa Færgelandet paa at søge yderligere Erstatning, men Centralkomiteen svarede, at Lolland allerede havde faaet 263,000 Rigsdaler, og at Andragendet, der var indgivet »paa et højest paafaldende sildigt Tidspunkt«, derfor ikke kunde bevilges^{*)}. I Nytaarsdagene 1904 led nogle Ejendomme nær ved Stranden nogen Skade ved et usædvanligt Højvande, og Centralkomiteens sidste Midler uddeltes da til de skadelidte her og andre Steder.

UDENFOR FOLKEKIRKEN

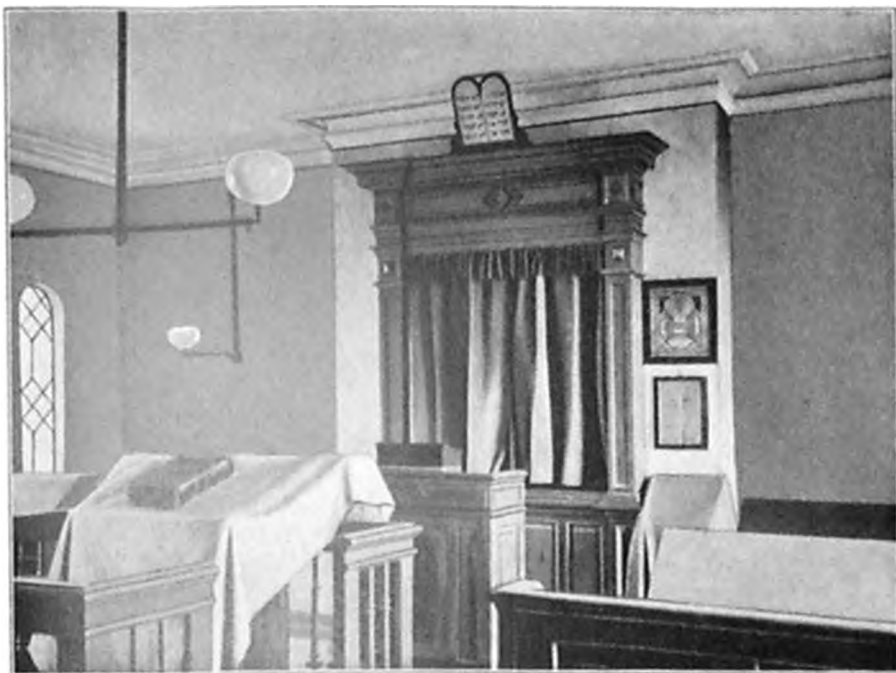
De Oplysninger, der gennem 1800-Aarene foreligger om *Jøderne*^{*)} i Nakskov, er hverken interessante eller hyggelige. Det er mest Klager og indbyrdes Stridigheder, som viser alt andet end Offervillighed hverken overfor Synagogen, Præsten i Odense eller de fattige indenfor Menigheden, men for de flestes Vedkommende har Evnen sikkert ogsaa været ringe. 1827 bestod Menigheden af 32 Mænd og 22 Kvinder, og 1867 var den svundet ind til ialt 22, hvoraf 3 boede i Nysted, 3 i Nykøbing og 4 i Sakskøbing. Jeg overspringer de mange Klager, der fylder op i Stiftamtmandens Kopibøger, Brevsamlinger og Journaler, og nøjes med at berette om Synagogens Skæbne. Den boede i mange Aar til Leje i Ejendommen Fruegade 2, Hjørnet af Son-

^{*)} Se om Jøderne Bind II, Side 256 ff.

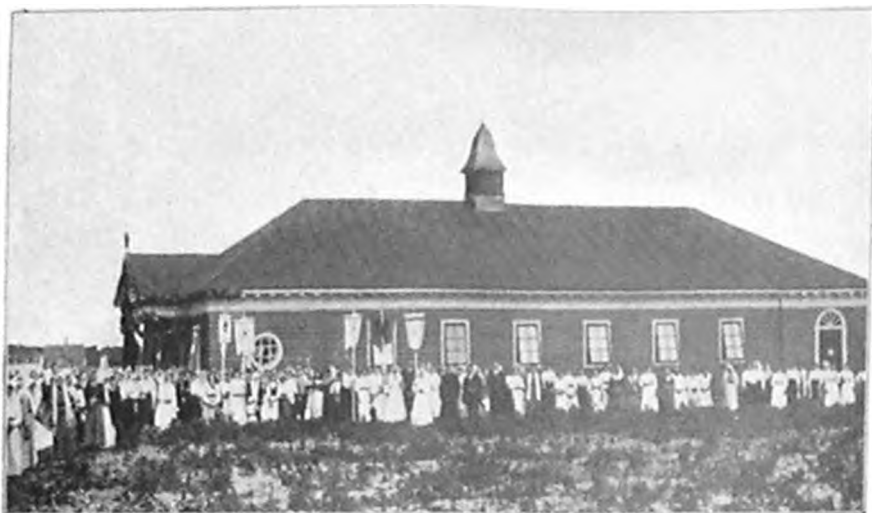
Synagogen, opført 1880, paa Hj. af Norre Boulevard og Klostergade. Paa Gavlen ses Lovens Tavler, der fjernedes, da Nakskov Kommune overtog Bygningen. Fot. 1929.

dergade. 1816 købte Menigheden Huset af Købmand Nathan Elsas for 200 Rigsdaler, og kostede en hel Del paa det, saa hele Bygningen indrettedes til Synagoge, medens man for kun havde haft Raadighed over en Del af Ejendommen. Det blev derfor nødvendigt at optage et Laan i den paa 280 Rigsdaler. I 1837 blev Obligationen opsagt, og da Menigheden ikke kunde skaffe Pengene, solgte den de 7 Fag af Ejendommen nærmest Søndergade for 500 Rigsdaler og indrettede Synagogen i den tilbageværende Del af Huset, der samtidig fik en højst nødvendig Reparation; men derefter lod man Bygningen forfalde, saa den 1845 af Hensyn til den offentlige Sikkerhed var dømt til Nedbrydning. Grunden var kun $92\frac{1}{2}$ Kvadratalen og for lille til en ny Synagoge. Bygningen blev da 1846 solgt til Nedbrydning for 330 Rigsdaler, og Bagermester Holm opførte saa en toetages Bygning paa Grunden. De 330 Rigsdaler forsløg jo intet til Opførelse af en ny Synagoge, og Menigheden fik derfor af Kancelliet Tilladelse til at indsamle Bidrag i andre Byer. Fra Frederikshavn indkom 2 Rigsdaler 3 Mark, fra Holbæk og Sorø Amter 10 Rigsdaler 3 Mark, fra København 268 Rigsdaler og en hollandsk Dukat o. s. v. Pengene blev sat paa Rente og udgjorde 1867 2030 Rigsdaler, hvorefter man begyndte at se sig om efter en passende Plads til en ny Synagoge. Man ønskede at erhverve en Grund af Byen og vilde helst have den i Arvefæste

Synagogens Indre. Midt paa Væggen ses under Tavlerne med de ti Bud det hellige Skab, hvori bag Forhængen opbevaredes Torarullerne, Pergamentruller med de fem Mosebøger. Foran det hellige Skab staar »Prækestolen«, som ogsaa blev benyttet af Kantoren til Sang, hver Gang Toraen blev taget ud og sat ind igen i Skabet. Til højre for Skabet staar en mindre Pull, som benyttes af Kantoren til Sang og til Foredrag af Bonnerne. Midt paa Gulvet, omgivet af en Skranke, staar »Almemor«, hvorfra Toraens Oplæsning foregaar. Ved bageste Side af Skranken findes en Bænk til at sidde paa ved Sammenrukning af Toraen efter Oplæsningens Afslutning. Bogen paa Almemor er Synagogens Bonnebog til Brug for Kantoren. Fot. 1929.

til en Skilling aarlig pr. Kvadratalen, hvilket vel nok turde være det mindst mulige, naar det overhovedet skulde benævnes Køb. Først saa man paa en Grund ved Gammelgrav, men den var for smuk til Prisen, derefter slog man ned paa en Grund i »Plantagen« (Hjørnet af Nygade og Østergade), og Kommunalbestyrelsen var ikke uvillig til at overlade Joderne denne Grund paa de foreslaede Vilkaar, men Ministeriets Samtykke skulde jo indhentes, og her stødte man uventet paa Modstand, idet Ministeriet ikke fandt, at der var Grund til at gøre Joderne Indrømmelser i Prisen. Den omtalte Grund burde sælges ved Auktion, saa meget mere som det var Ministeriet bekendt, at der var budt paa den fra anden Side. Hele Sagen blev derefter stillet i Bero og først taget op igen en halv Snes Aar efter. Joderne fik da overladt

Den katolske Trækirke paa Høskjærvej. Indviet 14. 1913. *

en Grund paa Hjørnet af Klostergade og Nørre Boulevard, og her opførtes 1880 den nye Synagoge. Da den var færdig, søgte Menigheden Byraadet om Skattefrihed for Bygningen under Henvisning til, at den overste Etage var Bedesal og Stuen en Lejlighed, der udlejes til en meget billig Pris. Byraadet erklærede sig uberettiget til at imødekomme Andragendet²⁸. Synagogen har i mange Aar staaet ubenyttet og blev for nogen Tid siden overdraget Byen.

1815 blev Jodekirkegaarden paa Jodevej udvidet, og 1847 opførtes et Lighus, efter at Joderne havde faaet Kancelliets Tilladelse til at optage et Laan paa 400 Rigsdaler og til dets Forrentning og Afbetaling paaligge Joderne i Lolland-Falsters Stift 24 Rigsdaler aarlig i 28 Aar²⁹.

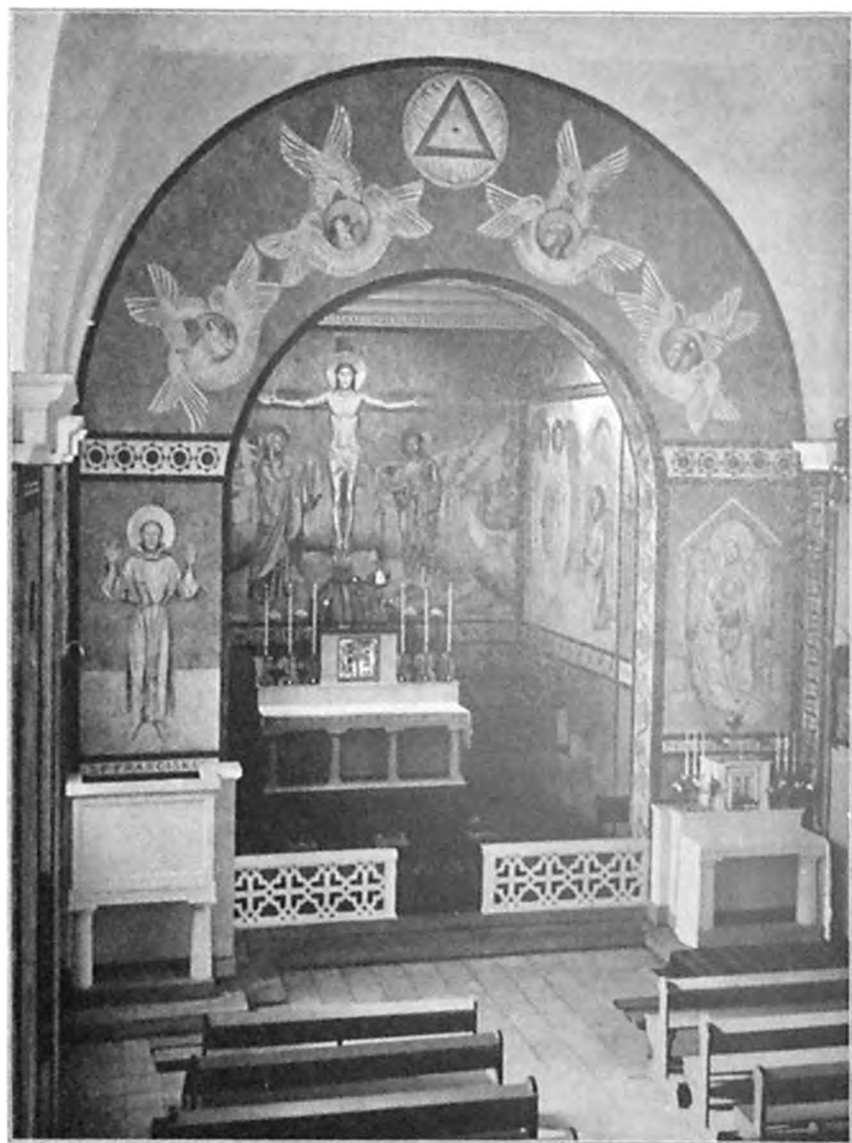
Katolikernes Forekomst i Nakskov skyldtes Indvandringen af Polakker til Roearbejdet. De var alle Katoliker, og deres Kirke vilde ikke lade dem i Stikken, men sendte straks Præster herover. De første Aar holdt de Gudstjeneste i et af Sukkerfabrikens Magasiner. 1913 rejstes en Trækirke ved Siden af Sygehuset. 1917 købte man en Villa i Bredgade til Præstebolig og 1920 en Villa i Jernbaneanlægget til Skole. 1921 indviedes Kirken i Bredgade, og Aarene derefter opførtes en stor Skolebygning, Gymnastiksal med mere. Skolen har nu 85 Børn, og et dertil knyttet Børnehjem 17 Børn. 8 St. Joseph-Sostre og et Par Præster besorger Undervisningen.

**Den katolske Kirke i Bredgade.
Indviet 6. November 1921.**

**Sct. Josephsøstre og Børn fra de katolske Børnehjem paa Vej gennem
Gaarden til Messe.**

Den katolske Sct. Franciskuskirke, dekoreret af Malerinden Birgitte West, 1925-27. ▲

FORDOM OG STRAF

Gammel Overtro og Fordom trivedes frodigt langt op i Aarhundredet trods Regeringens Bestræbelser for at komme det til Livs. Skorstensfejer- og Natmands-Bestillingen vedblev at være »uærlige«, og Bystyret sanktionerede Opfattelsen ved stadig at have en fast ansat Natmand og Skorstensfejer, der ovre paa Færgelandet, fjernt fra andres Boliger, residerede i »Natmandshuset«, som tilhørte Kommunen og vedligeholdtes af den. Først 1862 blev det solgt⁴⁰. Samtidig er vel saa Natmandsbestillingen gledet over i Historien. Selv gammel Fordom mod Stodderfogden overførtes endnu op mod Aarhundredets Midte paa en Mand, der havde Bestilling under Fattigvæsenet. 1836 vilde Ligbærerlauget f. Eks. have en Skomagermester udstødt af Lauget, fordi han havde modtaget Posten som tilsynsførende under Fattigvæsenet, det Lauget kaldte »Foged«⁴¹. Den gamle Fordom mod Hestekød — som mange forøvrigt endnu den Dag i Dag nærer Rester af — stod naturligvis i fuldt Flor. Regeringen vilde gerne have det sunde og nærende Hestekød gjort til alm. Næringsmiddel, men her hjalp ingen Talemaader. Slagterne vilde ikke løbe Risikoen, og for at komme i Gang blev Kommunalbestyrelserne bemyndiget til at give en Slagter Privilegium som Hesteslagter og garantere ham mod Tab ved Slagtning af den første Hest⁴²; men den første blev ogsaa den sidste. Ingen vilde købe Kødet, og der hengik over et halvt Aarhundrede, for en Slagter drev det til at falbyde Hestekød i sin Butik.

Den gamle, haardhændede Behandling af Folk og Fæ var heller ikke let at udrydde. Den grufulde, men virkningsløse Kur mod Fnat, der bestod i, at Patienterne blev puttet ind i en ophedet Bagerovn, praktiseredes endnu 1827 af en Husmand, der ifølge Avisens Beretning tvang sine to Sønner ind i den hede Ovn og lod dem, trods deres Graad og Skrig, ligge der i flere Timer, omsider døde deres Skrig hen, og Faderen trak dem ud. Den ældste, en Dreng paa 14 Aar, havde faaet saa svære Brandsaar, at han efter store Pinsler gennem tre Uger omsider døde; den yngste, der var 12 Aar og havde ligget paa nogle Puder nærmest Ovndoren, kom sig, men ogsaa han havde naturligvis gennemgaaet store Pinsler. Faderen blev selvfølgelig straffet, men i den jævne Mands Opfattelse var det mere Uforsigtighed end Grusomhed, der var Skyld i Ulykken. Almuesfolks Mellemværende blev ofte uden Politiets Indblanding afgjort med haard Haand, om end ikke altid paa en saa raffineret Maade, som et Par Tjenestepiger anvendte 1815. De opgjorde Regnskabet med en Med-

tjenerinde ved at piske hendes bare Bag og Laar med Brændenælder og Tidsler⁴², saa hun længe bar Mærker og Svie deraf.

At hævne sig ved at kaste Svovlsyre eller Saltsyre i Ansigtet paa Fjenden, horte til de mere ondsindede, men ikke sjældent anvendte Metoder. 1843 blev et saadant Attentat ovet mod Prokurator Schmidt og hans Hustru og blev Indledning til en Kæmpesag, der ganske knuste en halsstarrig Mand. En Aften blev en Flaske med Vitriol slynget igennem Schmidts Vindue og splintredes mod Bordet, hvor de lige havde siddet, men netop i samme Øjeblik havde forladt for at se paa noget i Sideværelset. Mistanken faldt paa Købmand Fogh, mod hvem Schmidt netop førte nogle Sager. Han blev arresteret, men nægtede haardnakket. Da der fandtes en Syreplet i hans Lomme, og han tidligere havde ovet Haandgribeligheder mod Schmidt, idømte Underretten ham 8 Maaneder i Mons Tugthus og nogle svære Bøder i Tilgift. Det oplystes imidlertid for Landsoverretten, at der bestod et spændt Forhold mellem Dommer, Byfoged Hammerich og anklagede, fordi Fogh tidligere havde faaet Byfoged Hammerich dømt for Embedsmisbrug. Overretten sendte derfor Sagen tilbage til ny Behandling i en Ekstrareel. Fogh, der var en i hele Byen ilde anset og frygtet Mand, gik nu som Følge af denne Dom helt over Gevind. Han overfusede Embedsmændene, bed Postmesteren i Benet og lod sig jævnlig forlyde med, at han nok skulde ordne de storsnudede Herrer. Det endte naturligvis ilde for ham. Ekstrarettens Dom, der blev stadfæstet baade af Landsoverret og Højesteret, lod paa to Aar i Mons Tugthus, 100 Rigsdaler i Mulkt til Fattiggassen og 40 Lod Sølv til Hammerich. Efter udstaaet Straf overfaldt Fogh paany Embedsmændene med grove Injurier og Trusler, og nu blev der igen taget haardt. En Sag, han anlagde mod et Par Embedsmænd, indbragte ham en Mulkt paa 200 Rigsdaler for unodig Trætte, og hans Injurier mod Embedsmændene affødte hele tre Processer. I den ene Sag fik han en Mulkt paa 200 Rigsdaler og 6 × 5 Dages Vand og Brød, i den anden 6 Maaneders Fængsel og i en tredie 4 Maaneders Fængsel. Hans Bo var ifølge Højesterets Kendelse ved den allerførste Sag taget under Konkursbehandling⁴⁴, og Boderne blev da ogsaa til Fængsel. Foghs Adfærd var uhørt og vakte baade Forbavselse og Forargelse i Borgerskabet, men hans Straf var saa knusende, at han levede i Folkemunde mange Aar. Maaske var det denne herostratiske Berømmelse, der fik ham til at vende tilbage til Nakskov og 1863 forsøge sig med Udgivelsen af et Ugeblad, »Sandhedsfaklen«, hvis Program var »Modarbejdelsen

af Uretfærdighed og Beskyttelse af de undertrykte mod de nægtlige. Med Foghs Skæbne i Erindring var dette Program jo meget lovende, og det første Nummer blev grundigt undersøgt, men Udgiveren havde faaet nok af at fornærme »de nægtlige«, og saa var Bladet naturligvis uden Interesse. Kun en fattig Triumf havde Fogh under sin desperate Kamp mod Embedsmændene, idet en af hans Modstandere, Postmester Lind, for Underslæb fik 4 × 5 Dages Vand og Brød og fradømtes sit Embede⁴⁵.

Af de mange Berigelsessager, som Tingbøgerne indeholder, er kun et Par værd at nævne. 1841 var Skibsbygger og Tommerhandler Fich kommet i Pengeforlegenhed; han skyldte Baron Knuth paa Rudbjerggaard 160 Rigsdaler og 24 Skilling. Pengene skulde betaales, og Fich havde dem ikke. Han søgte saa at komme ud af Gælden ved efter de bedste Romanmonstre at trænge ind til Knuth og med Pistol i Haand tvinge ham til at give ham Kvittering for, at Pengene var betalt. Historien endte for Fichs Vedkommende i Tugthuset⁴⁶. Den anden Historie er lige saa dristig i sit Forløb og uheldig i det endelige Resultat. Firmaet Puggaard og Hage ejede Dronningens Magasin, og havde derfra en Lem ind til Kornørringsovnene. En Nat, da Folkene kom op for at arbejde med Ovnene, saa de til deres Overraskelse, at der ved en af Kornbunkerne var ialt 31 fremmede Sække, hvoraf de 17 var fyldte. Døren fra Dronningens Magasin ud til Strædet stod aaben, og det samme var Tilfældet med en Dør ind til det overfor liggende Magasin. Ejeren af dette var utvivlsomt Tyven. En Opmaaling viste, at der af en Kornbunke i Magasinet manglede 70 Tønder. En retslig Undersøgelse gav til Resultat, at Tyven i længere Tid havde stjaalet Masser af Korn paa Magasinet om Natten for saa om Dagen at sælge det til den bestjaalne⁴⁷. Avisen, der berettede Historien, forsøgte baade at give Oplysning om Tyvens Navn og om den Straf, han fik.

Hvad de grovere Forbrydelser angik, da stod Straffen stadig i den blodige Gengældelses Tegn. For gentagen Tyveri var Straffen Kagstrygning og Brændemærkning paa Panden, begge Dele udført af Skarpretteren fra Næstved. Eksekutionen foregik paa Eksercerpladsen, og 40 Borgere af Borgerværnets 2den Afdeling var da udkommanderet til at holde de mange Tilskuere i behørig Afstand⁴⁸, hvilket forøvrigt kun betød en Snes Alen. Naar Bødlen var færdig, sendtes Synderen som Regel i Tugthuset eller Kobenhavns Fæstning paa Livstid. Drejede det sig kun om ungdommelige Tyve, der første Gang straffedes med Ris, maatte Arrestforvareren besørge Afstraffelsen. Da

Bødlen blev saa højt lønnet for sine Ydelser, fandt Arrestforvareren 1828 paa, at han ogsaa burde have noget ekstra, men hans Ansøgning blev haanligt afvist¹⁹. Fik en solle Borger i Fuldskab den Idé, at brænde sin usle Hytte af, var Lønnen 10 å 12 Aars Tugthus²⁰. Underrettens Domme var ofte strengere end de overordnede Instanser, vel sagtens fordi Byfogden holdt sig strengere til Lovens Bogstav. Gortler Lundgren, der 1818 ved Byretten var dømt fra Livet for Falskmontneri, slap ved Højesteret med livsvarigt Tugthus, og en Karl, Kristen Pedersen, der havde begaaet Falsk og Bedrageri ved at efterskrive en Sognefogeds Navn paa en Seddel og derved faaet udleveret forskellige Klædningsstykker, blev 1829 ved Byretten dømt til at »miste sin Haand og sin Ære«. Baade Overret og Højesteret forandrede den barbariske Dom til 8 Maaneder i Mons Tugthus²¹. I Sædeligheds-sager var Højesteret derimod lige saa haard som Underretten. 1803 domte Retten i Nakskov Jørgen Henrik Linau til Døden for Bigami; han havde en Kone i Tyskland og en i Nakskov. Højesteret domte ligeledes, at han skulde miste sin Hals, og det gjorde han. Saa sent som 1852 blev Jørgen Rasmussen og hans 22-aarige Datter, der havde gjort sig skyldig i Blodskam, ved Underretten dømt til Halshugning, og deres Kroppe at »kastes paa Ild og opbrændes«. Baade Overret og Højesteret stadfæstede denne Dom²². Det var, saa vidt jeg ved, sidste Gang, at disse blodige Skuespil opførtes i Nakskov. De to næste Henrettelser, der er foretaget henede, skete paa Sølvbjergvej i Sønderherred. Den ene Gang var det et Par forhærdede Rovmordere og Mordbrændere af Handskemagerbanden, og den anden Gang Rovmorderen, den solle Anders Sjællænder. De to Medlemmer af Handskemagerbanden blev henrettet 1853, men det mest grufulde er næsten, at den enes Svoger, som var Medlem af Banden, blev dømt til at se paa Henrettelsen. Han blev fort fra København til Nakskov, saa begge sine Staldbrodres Hoveder falde, blev bagefter kagstroget og gjorde saa Rejsen tilbage til Københavns Fæstning, for der at tilbringe Resten af sit Liv²³.

— Det var paa mange Omraader gaaet smaat med Udviklingen de sidste to Hundrede Aar af Enevældsperioden. Christian IV lod Henrettelserne paa Bremerholm foregaa om Morgenens, saa han fra sit Slotsvindue kunde følge Begivenheden samtidig med at han barberede sig. Der er ikke noget langt Spring i Udviklingen mellem dette Christian IV's Morgenskuespil og Eksekutionen af Handskemagerbandens Medlemmer for Øjnene af Staldbroderen og nysgerrige fra

Detailbilled af Litografiet fra 1855, se Bind I, Side 55.

Omkring Kirken med det spaantækte Spir ligger den hyggelige Sokobstad. Vi genfinder ved Stranden enkelte af de Huse, der ligger her endnu, og ser til højre over de lave Huse de velkendte, høje Tegllage paa Gaardene paa Torvet. Lidt til venstre og over den forreste Fortøjningspæl er Indgangen til Tolde-rens snævre Stræde og længere til højre Bibrostræde. Se Bind I, Side 91.

Land og By. Under Christian IV fik man stoppet Heksebrændingerne; men to Hundrede Aar senere var man ikke naaet videre, end at man brændte Kroppene af de henrettede i alt Folkets Paasyn. Men gik det smaat med Udviklingen paa disse Omraader i de to Hundrede Aar, er det gaaet saa meget desto stærkere siden. For hundrede Aar siden blev den mistænkte kastet ned i et mørkt, koldt og fugtigt Fangehul, hvor han kunde ligge og mornes, indtil Dommeren fandt for godt at tage ham i et »tredie Grads« Forhør. Nu om Dage er det første, Dommeren *skal* gøre, at underrette Forbryderen om, at han aldeles ikke behøver at svare paa det, han bliver spurgt om. Har man saa med eller uden Forbryderens Hjælp faaet klarlagt Udførelsen af hans blodige Gerning, undersøger man omhyggeligt, om det ikke skulde kunne lykkes at faa ham erklæret for Psykopat, saa han kan tilbringe sin Indespærring under saa lempelige Former som muligt. For hundrede Aar siden satte man Tyven et bredt grinende Tyvs-mærke i Panden med glodende Jern. Nu bliver han sendt i Ungdoms-

fængsel for om mulig gennem Undervisning og Arbejde at aabne ham Vejen tilbage til Samfundet. Udviklingen er i Sandhed redet hurtigt de sidste hundrede Aar. Telefon, Radio og Flyvemaskine er dens mest iøjnefaldende Led og dog kun en ringe Del af den. Skal Tidsrummene maales med Udviklingens Fart, saa bliver de to Hundrede Aar mellem Christian IV og Frederik VII kun til halvtreds, og de sidste halvtreds Aar, vi har gennemlevet, bliver til to Hundrede. Jeg beder mine Læsere anlægge denne Maalestok ved Bedømmelsen af mange af de i dette Værk skildrede Begivenheder og Foreteelser; de maa ikke vejes paa Vægtskaal med Nutidsforhold; de skal ses med Datidens Øjne og i dens Aand, først da faar Nakskov den smukke Plads i Historien, som med Rette tilkommer den gamle, mindre-rige By.

Lirekasser er sjældne Fugle nu om Stunder.
Her klinger »An der schönen blauen Donau«
i Bredgade.

TILLÆG

**Bagermester Hermansens Fuglekongeskive
i 'Den borgerlige Forening'.**

Fortegnelse over og Noter til Billederne.

Af V. PAULLI.

Hr. cand. phil. *Henrik Larsen* har ogsaa til dette Bind udført Arkivarbejdet i København for mig. Jeg bringer ham min bedste Tak for hans Hjælp. Ligeledes takker jeg Hr. Bibliotekar *Joseph Fischer* for hans Beskrivelse af Synagogens Inventar, og *Skibsregistreringskontoret*, der har sendt mig Oplysninger om de gamle Skibe. Side 269 gives Oplysning om mine Kilder.

<i>Torvet omkring 1910</i>	11
Langt Prospektkort fra Tiden efter Opførelsen af Kirkespiret 1906 og for Ombygningen af Hjørnестedet ved Præstestræde 1910, brandtakseret d. 7/9.	
<i>I. P. F. Thierry</i>	16
<i>Bibrostræde set fra Havnegade</i>	17
<i>Christopher Hage</i>	18
<i>Preben Hoskiær</i>	22
<i>Grundlovsdag 1934</i>	23
<i>Torvet set mod Søndergade ca. 1875 og 1936</i>	25
Fotograf Collin overtog Lonborgs Atelier 1871 og forlod, i Følge Meddelelse fra hans Son, Byen 1888. Det nye Hus Søndergade 1 brandtakseredes 25/8 1880. Oplysningerne om »Frelsens Hær« stammer fra Hovedkvarteret.	
<i>Lystbaadehavnen</i>	29
<i>Raadhuset i 1820erne</i>	31
<i>Ved Løvfaldstid paa Nytorv</i>	33
<i>Torvet set mod Præstestræde 1870</i>	37
<i>Torvet: Sprøjteøvelse 1906, Søndagsstilhed 1927</i>	40
<i>Nybrogade</i>	41
Forstander L. Larsen har tegnet baade Ting- og Arresthuset, opført 1919—21, og Lollands Handels- og Landbrugsbank, der toges i Brug 18/8 1920.	

<i>Bibrostræde 14, Byens gamle Sygehus</i>	44
<i>Bredgade ved Sygehuset 1870 og 1935</i>	47
<i>Sygehuset i 2 Etager brandtakseres d. 17/8 1876.</i>	
<i>Sygehuset paa Hoskierørsvej</i>	49
<i>Kommuneskolen ca. 1880; Pigeskolen 1896</i>	53
<i>Gymnastiksalen i »Nakskov private Realskole«</i>	54
<i>Nakskov private Realskole; Asylet i Bredgade</i>	55
<i>Kommuneskolen paa N. Boulevard; Løjloftevejens Skole</i>	57
<i>Alderdomshjemmet</i>	63
<i>Udsigt fra Kirkelaarnet mod Syd 1868</i>	64
Originalfotografiet, 166 × 185 mm, er usædvanlig vel bevaret, til Trods for, at det har hængt paa en Nakskovvæg i 68 Aar. Aarstallet 1868 er indkopieret i Billedet. R. Wibolt fik Borgerskab 1/5 1859; i August 1868 flyttede han i Folge Avertissement i »Nakskov Avis« til Søndergade, hvor Firmaet findes endnu. H. P. Riddersborg (1821—1896) fik Skibsbyggerborgerskab 15/6 1852.	
<i>Samme Udsigt 1935</i>	65
<i>Udsigt fra Kirkelaarnet mod Sydost 1868</i>	72
<i>Samme Udsigt 1935</i>	73
<i>Lovgraven ved Taarsvej</i>	75
<i>Vandværket ved Nybro</i>	78
<i>Gasværket</i>	80
<i>Møllebugten ca. 1870 og 1935</i>	81
<i>»Ola«</i>	88, 89
<i>Anlægget ved »Hoje Kat«</i>	93
<i>Karbergs Minde</i>	95
<i>Indrefjordsanlægget, Skøjteløb</i>	96
<i>Anlægget ved Jernbanen</i>	97
<i>Statsskoleskibet »Danmark« ved Rosnæs</i>	98
<i>Nakskov Skibsværft byggede »Danmark«; afleveret 20/4 1933.</i>	
<i>Den engelske Orlogsbrik »The Tickler«</i>	103
<i>Kort over Nakskov efter Trap 1858</i>	106
<i>Kort over Nakskov 1930</i>	108
<i>Fjorden og Værftskranen</i>	112
<i>Estnisk Skonneret »Saaremaa«</i>	113

<i>Import: »Petraakis Nomikos«, Export: Exportslagteriets Svalehal..</i>	115
<i>Bomhuskill .....</i>	116
<i>Den gule Pakkepostvogn, Dagvognen til Horslunde.....</i>	120
<i>Oplysningen om Pakkepostvognen stammer fra Postvæsenets Journal.</i>	
<i>Dampskibet »Caledonia« .....</i>	122
<i>Model af Damperen »Nakskov« .....</i>	125
<i>17-Toget til Kragenhæs .....</i>	126
<i>Banegaarden 1906, 1934.....</i>	127
<i>Klostret opførtes 1883, Arkitekt Tvede; Post- og Telegrafstationen 1929, Magdahl Nielsen; Banegaarden 1925, Einar Ørnsholt.</i>	
<i>Udstillingen 1868, Interiører .....</i>	130, 131
<i>Udstillingsbygningen 1868 .....</i>	132
<i>Udstillingen i 1898 .....</i>	133
<i>Riddersborg og Trockmanns Værft 1868, M.S. »Canada« 1935 ....</i>	135
<i>Briggen »Mars«, Barken »Johannes Hage« .....</i>	137
<i>»Mars«: Bygget hos Riddersborg og Trockmann; »Billrev« 21/6 1869; Ejer A. S. »Brigskibet Mars«, Bestyrer P. S. Winkel; Kaptajner: Borgesen, H. P. Rasmussen og Lars Andersen; Skibet solgtes til Udlandet 1877. Efter »Danmarks Handelsflaade« 1871 var det Byens største Skib, i Udgaven 1873 bemærkes: Eg, forhudet med gult Metal. Oplysningerne om Elatsraad Andersens Forbindelse med »Mars« stammer fra hans Bog »Livstraad«.</i>	
<i>»Johannes Hage«: Bygget paa Clausens Værft i Nakskov af Jorgensen; Ejer: Puggaard & Co., der i 1881 solgte Skibet; det forliste 2/12 1883 ved Newbiggen Point. Tegningen er 43 × 55 cm, farvelagt.</i>	
<i>Excellencen, Elatsraad H. N. Andersen .....</i>	139
<i>Sukkerfabriken c. 1888, Sommermorgen ved Sukkerhuset .....</i>	141
<i>Polske Piger .....</i>	142
<i>Soves Mølle, Nakskov Dampmølle .....</i>	145
<i>Se Bind I, Side 225. Dampmøllen brandtaxeredes 13/5 56.</i>	
<i>N. B. Clemmensens Tobaksfabrik .....</i>	146
<i>Mælkevognen fra Hollenæsgaarden .....</i>	147
<i>Distriktskirurg N. C. Møller .....</i>	148
<i>Den lollandske Landbostands Sparekasse .....</i>	149
<i>Nakskovhuse 1826—1934 .....</i>	151—156

<i>Friheds Allé</i>	157
Skoderne tinglyst 19/1 1927.	
<i>Nakskov Sukkerfabrik set over Bassinerne</i>	161
<i>Roerne læsses i Svømmerenden, Saftstationen</i>	162
<i>Saftstationen Kalkbrænderiet</i>	168
<i>Sukkerkogeriet, Magasinet</i>	169
<i>Trommeslager Heerwagen</i>	171
<i>Handelsskolen</i>	172
<i>Beslagsmedeskill</i>	174
<i>Urmagerskill</i>	175
<i>Nakskov Skibsværft</i>	177
<i>Stabelaflobning, Guldborgbroen bygges</i>	178
<i>Teknisk Skole, Haandværker- og Industriforeningen</i>	179
<i>Færgelandsgaarden</i>	181
<i>Broen fra Stenso til Skansen 1855</i>	183
<i>»Bolette Puggaard«</i>	185
<i>Fruegade 14</i>	187
<i>Havnegade i Slutningen af forrige Aarhundrede</i>	188
Langt Prospektkort, efter hvis Udførelse dets Alder skønnes.	
<i>Borgeruvæbningsofficer i Galla</i>	190
<i>Værftet: Middagspausen er forbi, »Pulaski« i Dok</i>	193
<i>Politikorpslet i 1860erne</i>	202
<i>»De frivillige Drengene«</i>	203
<i>Værstets Kontorbygning</i>	204
<i>Vejlegade</i>	205
Brandtaxation: Nr. 48: 11/7 1860, Nr. 44: 21/11 1853, Nr. 42: 9/4 1861. Nr. 46 er dateret 1908.	
<i>Sommermorgen paa Værftet, Nybygning Nr. 60</i>	207
<i>Den danske Mælkekondenseringsfabrik</i>	209, 210
<i>Vejlegade</i>	218
Brandtaxation: Nr. 39: 20/7 1855, Nr. 41: 25/11 1853, 12/11 1856.	
<i>De gamle Kanoner i Raadhushaven</i>	219
<i>Nakskov Teater</i>	225
<i>Torvet en Aften kort for Jul</i>	227

<i>Fotograf Lønborgs Dagligstue 1867</i>	231
Daabsdatoen stammer fra Kirkebogen; Personerne er identificerede af Fotograf H. Lønborg.	
<i>Skibsfører Brandts Dagligstue</i>	233
<i>Borgmester Karbergs Spisestue og Dagligstue</i>	234, 235
<i>Synagogen paa Nørre Boulevard</i>	244
Brandtaxeret 8/10 1880.	
<i>Synagogens Indre</i>	245
<i>Den katolske Kirke paa Hoskiærvej</i>	246
<i>Den katolske Kirkes Ydre, Sostre og Børn gaar til Messe</i>	247
<i>Kirkens Indre</i>	248
Oplysningerne stammer fra Dagbogen paa Præstens Kontor.	
<i>Detailbilled af Litografiet fra 1855</i>	253
<i>Liremand i Bredgade</i>	254
<i>Bagermester Hermansens Fuglekongeskive</i>	256
<i>Menighedshuset</i>	261
<i>Slutningsvignet</i>	269

Menighedshuset, Tilegade 22. 1928.

Kilder og Beviser.

Departementsprotokoller, Højesteretsprotokoller, Toldregnskaber, Folketællingslister m. m. findes i Rigsarkivet. Stiftamtmandens Kopibøger, Journaler og Brevpækker, Tingbøgerne, Raadstueprotokollerne, Magistratens, de eligeredes, Borgerrepræsentanternes og Byraadets Protokoller og Regnskaber, Borgerkorps-, Auktions-, Skole- og Fattig-Protokoller, Kæmner- og Fattigregnskaber findes i Landsarkivet. Paa det kgl. Bibliotek findes Aviserne samt Byraadets trykte Forhandlinger og Regnskaber 1872—1921. I Byarkivet findes alle under Byraadet hørende Protokoller og Regnskaber samt diverse indbundne og løse Dokumenter.

Borgerne og Bystyret.

1) Stiftamtmandens Kopibog 1812 den 18. Juli. 2) D. K. 5. Departement Registrant 1809 den 24. November. 3) Schous Forordninger 1805 den 25. Januar. 4) Raadstueprotokollen 1809 den 28. December. Stiftamtmandens Kopibog 1821 den 12. September. 5) Breve til Stiftamtmanden 1851 den 8. Februar. 6) Indkomne Breve til Stiftamtmanden fra Kancelliet 1837 den 13. Maj. Stiftamtmandens Kopibog 1833 den 31. December og 1812 den 25. Juli. 7) Tingbogen 1806 den 21. Juli. 8) Fogtmans Reskripter 1807 den 26. Juli. 9) Stiftamtmandens Kopibog 1805 den 12. Maj. 10) Raadstueprotokollen 1802 den 6. Januar. 11) Stiftamtmandens Kopibog 1814 den 12. Marts. 12) Raadstueprotokollen 1811 den 9. Januar. 13) Nakskov Avis 1851 den 9. Januar og 1858 den 2. Juli. 14) Raadstueprotokollen 1859 den 21. Juli. 15) Tingbogen 1851 den 15. December. 16) Borgerrepræsentationens Forhandlinger 1848 den 10. Januar. 17) Maribo Amts Journal 1858 den 18. Juli, 17. og 28. August. 18) Raadstueprotokollen 1850 den 9. Oktober og 30. November. Maribo Amts Journal 1850 den 23. December. 19) Byraadets Forhandlinger 1871 den 8. Marts og 26. April. Dokumentmappe i Byarkivet med Instruks for Fjerdingmændene 1881 den 15. Januar. 20) Byraadets Forhandlinger 1885 den 6. og 20. Maj. 21) Nakskov Avis 1858 den 1. September. 22) og 23) Nakskov Tidende 1885 den 4. Januar, 1888 den 2. Januar og følgende Numre. 24) Breve til Stiftamtmanden 1816 den 25. Juni. 25) Stiftamtmandens Kopibog 1811 den 2. December. 26) Raadstueprotokollen 1811 den 9. Januar. 27) Breve til Stiftamtmanden 1823 den 9. Januar og 1825 den 29. Januar. 28) Byens Regnskaber 1847. 29) Breve til Stiftamtmanden 1816 den 27. April. 30) Kæmnerregnskaberne 1801, 1843, 1855, 1868, Raadstueprotokollen 1814 den 16. April og 1. Oktober, 1816 den 4. Maj og 14. September, 1863 den 2. September og 4. November.

Bystyrets Domæner.

1) Nakskov Regnskaber 1674/75, Kæmnerdokumenter og Regnskaber 1708—15. Magistratens Kopibøger 1726 den 4. Juni. 2) Bilag til Kæmnerregnskaberne 1771/72. 3) Magistratens Kopibog 1791 den 18. Oktober, Indkomne Sager til danske Kancelli 1791 Nr. 1445 (8 Ba.), Kæmnerregnskaberne 1703, Stiftamtmandens

Kopibog 1791 den 28. September, 1796 den 7. Juni, Kæmnerens Stol (Magistratens Kopibog), 1680 den 2. Januar, Smaalandske Tegnelser 1780 den 27. September. 3a) Stiftamtmandens Kopibog 1812 den 22. August og 19. September, 1816 den 6. Juli. Tingbogen 1815 den 15. December, Lolland-Falsters Comptoirs Efterretninger 1834 den 5. Juni. 4) Raadstueprotokollen 1836 den 23. Januar, 1838 den 22. Juni, Stiftamtmandens Kopibog 1839 den 9. November. Maribo Amts Journal 1840 den 28. April Nr. 96. Borgerrepræsentanternes Forhandlinger 1840 den 24. Marts og 30. November. Lolland-Falsters Stiftstidende 1841 den 8. Januar. 5) Bilag til Byens Regnskaber 1808 og 1842. 6) Raadstueprotokollen 1845 den 5. April. Borgerrepræsentanternes Kopibog 1847 den 9. September og 1861 den 31. December. Bilag til Byens Regnskaber 1847/48. 7) Raadstueprotokollen 1862 den 26. Marts, Byraadets Forhandlingsprotokol 1870 den 25. Maj, 1874 den 23. Januar og 29. April, 1876 den 16. Februar, 1883 den 5. April. 8) Smaalandske Tegnelser 1798 den 2. Februar Nr. 11 og den 5. Oktober Nr. 100. Stiftamtmandens Kopibog 1799 den 5. Marts og 7. Juli. 9) Do. 1810 den 15. Oktober og 22. December, 1811 den 12. Maj, 28. Juli, 9. og 12. Oktober. 10) Schacks Fundatssamling 6. Bind Side 173. Borgerrepræsentanternes Forhandlingsprotokol 1843 den 4. Juli. 11) Justitsprotokollen 1868 den 10. Marts, Nakskov Avis 1869 den 2. Februar. 12) Breve til Stiftamtmanden 1840 den 15. Oktober, 1841 den 19. August. Borgerrepræsentationens Forhandlinger 1845 den 20. September og 1858 den 8. Februar. Byraadets Kopibog 1870 den 1. Februar. Byraadets Forhandlinger 1875 den 20. Januar. Den danske Lægestand 1872. 13) Byraadets Forhandlinger 1876 den 30. August, 1877 den 17. Januar. 14) Do. 1888 den 2. Maj. 15), 16) og 17) Borgerrepræsentanternes Forhandlingsprotokol 1853 den 11. Juni, Byraadets Forhandlinger 1883 den 3. Januar og 3. Oktober, 1879 den 26. Marts, 1883 den 3. Oktober. 18) Fogtmans Reskripter 1838 den 20. September. 19) Bindsbøl: Oprettelsen af en borgerlig Realskole i Nakskov. 20) og 21) Borgerrepræsentanternes Kopibog 1848 den 30. Januar og Forhandlingsprotokol 1856 den 26. Maj. 22) Raadstueprotokollen 1861 den 13. Februar, 1867 den 27. Marts, 1868 den 29. Januar, 28. Februar, 1. Oktober og 4. November, Nakskov Avis 1868 den 4. Marts. 23) Byraadets Forhandlinger 1870 den 8. December, 1874 den 21. Oktober, 1885 den 17. April, 1888 den 27. Juni. 24) Do. 1881 den 7. September og 1887 den 15. Juni. 25) Schacks Fundatssamlinger VI Side 147 ff. 26) Raadstueprotokollen 1816 den 3. Januar, 1818 den 5. Januar og 1836 den 4. Januar. 27) Schacks Fundatssamlinger VI Side 163 ff. 28) Borgerrepræsentationens Forhandlinger 1845 den 22. August, 1846 den 23. Marts. 29) Byraadets Forhandlinger 1874 den 29. April. 30) Pakke med Bilag til Fattigregnskaberne 1867. 31) Nakskov Avis 1855 den 1. Januar, 1868 den 9. Januar. Byraadets Forhandlinger 1874 den 21. Oktober, 1879 den 5. Februar, 1892 den 22. Juli. 32) Stiftamtmandens Kopibog 1820 den 13. November og 9. December, 1830 den 27. Marts. 33) Samme 1818 Ltr. C. den 3. Januar. 34) Byraadets Forhandlinger 1871 den 10. og 17. Maj. 35) Raadstueprotokollen 1858 den 10. Marts, 8. April og 7. Juli, Nakskov Avis 1860 den 11. December, Raadstueprotokollen 1859 den 28. Februar og 1860 den 29. Februar. Borgerrepræsentanternes Kopibog 1861 den 11. December. 36) Byraadets Forhandlinger 1882 den 29. November og 1. December, 1883 den 7. Marts, 1884 den 30. Maj. 37) Samme 1885 den 11. Juli, 1886 den 27. Februar, 1891 den 17. Ja-

nuar og Nakskov Tidende 1835 den 9. Juli. 35) Byraadets Forhandlinger 1895—
 99, Nakskov Tidende 1900 den 31. Marts. 36) Raadstueprotokollen 1857 den 6.
 Januar, 1866 den 21. November, Jubilæumsskriftet Nakskov Gasværk 1861—87.
 40) Byens Regnskaber 1817, 1818 og 1819. 41) Raadstueprotokollen 1857 den 9.
 September, 1858 den 19. Juli og 20. December, 1859 den 10. Januar og 7. Marts.
 Byraadets Forhandlinger 1875 den 29. September. 42) Raadstueprotokollen 1862
 den 3. September. 43) Byraadets Forhandlinger 1878 den 17. April. 44) Samme
 1879 den 5. Februar og 19. Marts, 1881 den 17. Juni og 24. Juni, 1888 den 5.
 September. 45) Borgerrepræsentationens Protokol 1846 den 26. Oktober. 46) Breve
 til Stiftamtmanden 1828 den 5. Juli, Stiftamtmandens Kopibog 1828 den 2. Au-
 gust Lit. C. Friis' Udgave af Rhode Side 95. 47) Breve til Stiftamtmanden 1833
 den 26. September, Tingbogen 1834 den 4. August. 48) Tingbogen 1824 den 15.
 Marts. 49) og 50) Borgerrepræsentationens Protokol 1849 den 3. Juli 1869 den
 15. September. 51) Nakskov Avis 1853 den 28. September, Borgerrepræsentati-
 onens Protokol 1853 den 27. Juli. 52) Mappe i Byarkivet med historiske Doku-
 menter, Nakskov Avis 1874 den 4. September, Byraadets Forhandlinger 1872 den
 21. Februar. 53) Samme 1876 den 5. April. 54) Danske Kancellis 5. Departement
 R. 1813 den 12. Januar Nr. 36. 55) Raadstueprotokollen 1843 den 20. Maj, 1844
 den 3. August, 1845 den 31. Marts. 56) Borgerrepræsentanternes Protokol 1830
 den 6. Maj og 3. Juni, Byraadets Forhandlinger 1890 den 23. Juli. 57) Samme
 1874 den 19. August, 1908 den 20. Maj, Maribo Amts Journal 1840 den 3. No-
 vember, Nakskov Tidende 1886 den 17. Maj. 58) Byraadets Forhandlinger 1882
 den 1. December, 1883 den 17. Januar. 59) Raadstueprotokollen 1858 den 13.
 December, 1859 den 12. September. 60) Byraadets Forhandlinger 1878 den 17.
 April og 1881 den 21. December. 61) Borgerrepræsentationens Protokol 1844 den
 22. April, 1845 den 7. Maj og 1856 den 13. Oktober. Raadstueprotokollen 1858
 den 3. og 7. Maj og 19. November, 1863 den 22. April, 17. Juni og 16. September,
 1865 den 20. December. 62) Byraadets Forhandlinger 1874, Raadstueprotokollen
 1858 den 4. Oktober, Byraadets Forhandlinger 1873 den 6. November. 63) By-
 raadets Forhandlinger 1888 den 18. Juli, 1889 den 16. Januar, 1891 den 15. Maj.
 64) Raadstueprotokollen 1843 den 9. Oktober, 1845 den 26. April, Borgerrepræ-
 sentationens Protokol 1850 den 18. Februar. 65) Tingbogen 1853 den 4. Juli,
 Byraadets Forhandlinger 1896 den 20. Maj.

Byens Trivsel og Udvikling.

1) Stiftamtmandens Kopibog 1811 den 24. Marts. 2) Samme 1813 den 15. Sep-
 tember, 1808 den 11. Februar, 1811 den 10. Februar. 3) Lolland-Falsters Com-
 ptoirs Efterretninger 1812 og 1813. Tingbogen 1811 den 13. April, 1812 den 11.
 Februar. 4) Samme 1810 den 18. April. 5) Nakskov Avis 1869 den 28. Juni.
 6) Stiftamtmandens Kopibog 1807 den 23. September, 1808 den 6. Juli, 15. April
 og 24. Marts. 7), 8), 9), 10) og 11) Samme 1808 den 9. Maj, 7. Juni og 1. August. 1809
 den 20. Marts og 12. November, 1808 den 6. og 12. April og 22. Juli. 12) Byens
 Regnskaber 1817, 1818 og 1819. 13) og 14) Breve til Stiftamtmanden 1817 den
 10. Marts. 1821 den 19. September. 15) Raadstueprotokollen 1823 den 3. og 14.
 Juli, 1826 den 22. August. 16) Lolland-Falsters Comptoirs Efterretninger Juli
 1829. 17) Lolland-Falsters Stiftstidende 1836 den 6. December. 18) Breve til Stift-
 amtmanden 1835 den 21. Maj. 19) Tingbogen 1847 og 1848. 20) Toldregnskaberne

1806, 1825 og 1837. 21) Breve til Stiftamtmanden 1818 den 17. Februar, Stiftamtmandens Kopibog 1820 den 16. December, 1821 den 22. Marts og 14. April, Maribo Amts Journal 1831 den 2. Juni, 1848 den 20. Maj, Borgerrepræsentanternes Kopibog 1845 den 14. Juni, Raadstueprotokollen 1849 den 11. Juni, 1861 den 21. Juni, Nakskov Avis 1861 den 19. November og 1863 den 10. September. 22) Byraadets Forhandlinger 1874 den 29. November, 1876 den 8. November, 1876 den 5. Juni. 23) Danske Kancellis 5. Departement 1812 den 17. November og 1819 den 24. September. 24) Stiftamtmandens Kopibog 1820 den 24. Juli, 1833 den 18. April, Borgerrepræsentationens Forhandlinger 1842 den 29. Januar, 1849 den 12. og 26. Marts, 1850 den 3. Juni, 1851 den 11. og 17. November, 1853 den 29. August, Raadstueprotokollen 1849 den 23. Marts. 25) Do. 1858 den 4. Oktober, 1860 den 27. Februar, 5., 16. og 20. Marts, 1861 den 20. Marts. 26) Borgerrepræsentanternes Kopibog 1863 den 21. August, Byraadets Forhandlinger 1870 den 31. Marts, 1873 den 3. December, 1874 den 18. Februar, Raadstueprotokollen 1863 den 19. August, 1864 den 3. August, 1867 den 16. Oktober. 27) Stiftamtmandens Kopibog 1813 den 9. Januar, 11. August og 25. September, 1814 den 16. November og hans Journal 1821 den 12. Maj og 21. August. 28) Lollandsposten 1850 den 30. Maj, Raadstueprotokollen 1851 den 20. August, Borgerrepræsentanternes Forhandlingsprotokol 1850 den 13. og 17. Maj, 1851 den 11., 18. og 25. August. 29) Raadstueprotokollen 1811 den 16. Februar, Stiftamtets Kopibog 1813 den 17. og 31. Juli og 25. August, 1814 den 4. og 9. Juni, 1827 den 9. Maj, 1842 den 26. Februar, 26. og 30. August, Maribo Amts Journal 1857 Nr. 629 og 696, Raadstueprotokollen 1858 den 8. Februar. 30) Stiftamtmandens Kopibog 1820 den 3. Maj, Ltr. A. E. 31) Schous Forordninger 1802 den 15. Juni. 32) Lolland-Falsters Stiftstidende 1836 Nr. 2 og 29, Maribo Amts Journal 1836 den 7. Juni (Generalpostdirektoratets Breve). 33) Nakskov Avis 1859 den 8. Marts. 34) Samme 1868 den 11. December, 1869 den 6. Oktober. 35) Traps forskellige Udgaver. 36) Statistisk Aarbog 1920 Side 90. 37) Byraadets Forhandlinger 1874 den 29. November, 1876 den 26. December. 38) Raadstueprotokollen 1865 den 13. Maj, Nakskov Avis 1865. 39) og 40) Samme 1874 den 9. Januar og 1884 den 9. Januar. 41) Traps første Udgave 1858 I, Side 802, 2den Udgave 1873 IV, Side 330, Danmarks Statistik III 529. 42) Stiftamtets Kopibog 1819 Ltr. C den 15. Juli, Byraadets Forhandlinger 1874 den 18. Februar, 1881 den 13. April og 1882 den 15. December. 43) Raadstueprotokollen 1861 den 20. November, 1866 den 5. December, 1867 den 10. Maj. 44) Nakskov Avis 1868 den 12. September og følgende Numre. 45) Nakskov Tidende 1898 den 2. September og følgende Numre. 46) Maribo Amts Journal 1834 den 8. Marts (Generaltoldkamret) Nr. 16 og den 29. Marts Nr. 23. 47) Breve til Stiftamtmanden 1829 den 2. Juli. 48) Maribo Amts Journal (Breve fra Nakskov) 1835 den 19. November Nr. 146. 49) Raadstueprotokollen 1835 den 11. April og 5. December, 1836 den 17. September og 8. Oktober, 1837 den 10. Juni, 22. Juli og 11. November, 1840 den 30. Maj, 4. November og 4. December, 1858 den 28. Juni, 1862 den 23. Juli. 50) Nakskov Skatteligning 1852 og 1853, Folketællingslisterne 1850 og 1855. 51) og 52) Stiftamtmandens Journal 1830 den 20. Februar og 12. Juni, 1851 den 31. December. 53) Lollandsposten 1841 den 7. Marts. 54) Lollands- Spare- og Laanebanks Jubilæumsskrift 1842—1892. 55) Nakskov Tidende 1912 Marts og April. 56) Den lollandske Landbostands Sparekasse 1870—1920.

Borgerne i deres Næring.

1) Breve til Stiftamtmanden 1816 den 15. Juni, 12. og 24. Oktober, 1835 den 7. September. 2) Stiftamtmandens Kopibog 1815 den 11. Oktober, 1816 den 16. November. Breve til Stiftamtmanden 1827 den 15. Januar. 3) Samme 1815 den 28. August. 4) Loll.-Falst. Comptoirs Efterretninger Marts 1813 og December 1814. 5) Stiftamtmandens Kopibog 1807 den 19. September og 17. November. 6) og 7) Samme 1807 den 9. Oktober samt den 3., 7. og 25. Oktober. Raadstueprotokollen 1810 den 13. November. 8) Stiftamtmandens Kopibog 1828 den 8. Januar, Maribo Amts Journal 1837 den 17. September (Generaltoldkamret Nr. 127) og 28. Oktober. 8a) Borgerrepræsentanternes Forhandlingsprotokol 1842 den 5. December. 8b) Maribo Amts Journal E. 1843 den 30. September og 1844 den 10. August. 9) og 9a) Nakskov Avis 1856 den 23. Februar, 1858 den 26. og 30. Oktober. 10) Byraadets Forhandlinger 1913. 11) Nakskov Avis 1852 den 9. December, 1853 den 29. September, 1854 den 28. Oktober. 12) Tingbogen 1846 den 19. September. 13) Nakskov Avis 1858 den 24. Januar. 14) Breve til Stiftamtmanden 1833 den 28. Juni. 15) Nakskov Avis 1860 den 3. Maj. 16) Breve til Stiftamtmanden 1849 den 16. Marts. 17) Nakskov Avis 1861, Nakskov Tidende 1883. Borgerrepræsentanternes Kopibog 1804 den 28. Maj. 18) Stiftamtmandens Kopibog 1810 den 26. August og 2. December, 1811 den 7. Februar. Breve til Stiftamtmanden 1819 den 22. November og 16. December, 1824 den 22. April, 2. August og 20. September. 19) Stiftamtmandens Kopibog 1810 den 2. December, 1819 den 16. og 30. Oktober. 20) Samme 1823 den 12. April. Breve til Stiftamtmanden 1827 den 3. og 5. Maj. 21) Raadstueprotokollen 1811 den 18. Maj, Breve fra Øvrigheden 1845 den 12. Marts. 22) Raadstueprotokollen 1841 den 30. Oktober. 23) Borgerrepræsentationens Kopibog 1861 den 13. December. 24) Nakskov Avis 1860 den 3. Maj. 25) Samme 1854 den 31. Oktober og 5. December. 26) Raadstueprotokollen 1864 den 22. Juni, 1865 den 9. August, 1868 den 4. Marts, 1869 den 9. Juni. Byraadets Forhandlinger 1873 den 3. Juli, 1881 den 21. December, 1882 den 2. August og 20. September. 27) Samme 1867 den 27. Marts. 28) og 29) Danske Kancellis 3. Departement Registrant 1818 den 11. December Nr. 1510, 1817 den 5. November Nr. 1150, 1824 den 8. September Nr. 9128. Stiftamtmandens Kopibog 1815 den 17. Juni, 9. og 14. Oktober, Raadstueprotokollen 1815 den 20. Marts, 1825 den 7. April. 30) Indkomne Sager til Danske Kancelli 1722 1ste Halvaar Nr. 797, Tingbogen 1761 den 21. December og 1798 den 24. December, Loll.-Falst. Comptoirs Efterretninger 1816 den 6. December. 31) Stiftamtmandens Kopibog 1835 den 25. Juni, 6. Oktober og 5. December. Tingbogen 1836 den 10. Februar, Overrettens Domsprotokol 1836 Nr. 20 Side 219. Højesterets Domprotokol 1837 Ltr. A. Nr. 39. 32) Raadstueprotokollen 1865 den 7. August, 1866 den 24. Oktober og 1867 den 24. April. 33) Nakskov Avis 1867 den 19. September. 34) Stiftamtmandens Kopibog 1826 den 1. Juli. 35) Raadstueprotokollen 1848 den 7. April.

Borgere i Uniform.

1) Schous Forordninger 1802 den 4. Juni. Fogtmans Reskripter 1801 den 30. Marts og 23. Juni og 1804 den 13. April. 2) Breve til Stiftamtmanden 1820 den 10. December, 1847 den 16. Marts, Maribo Amts Journal 1848 den 3. November. 3) Borgervæbningsprotokol i Magistratens Arkiv (L. A.) 1801 den 14. Marts, 21.

Februar og 4. April, 1802 den 23. Januar, 3. Maj og 4. Juli. 4) Stiftamtmandens Kopibog 1805 den 19. November, 1810 den 15. Juli, Borgervæbningsprotokollen 1813, 1816 samt 1804 den 5. Juli. 5) Stiftamtmandens Kopibog 1807 den 28. Oktober. 6) Schous Forordninger 1822 den 20. Februar. 7) Stiftamtmandens Kopibog 1806 den 20. Juli. Maribo Amts Journal 1833 den 1. Juni og 13. Juli, 1838 den 29. September, 1846 den 8. Juli, Borgervæbningsprotokol 1804 den 5. Juli og 1805 den 5. April. 8) Breve til Stiftamtmanden 1848 den 28. Marts og 17. April, Raadstueprotokollen 1848 den 30. Marts og 10. April. Mappe med historiske Dokumenter i Nakskov Byarkiv. Raadstueprotokollen 1849 den 14. Maj. 9) Nakskov Avis 1861 den 14. og 15. Februar og 26. Marts, 1862 den 12. Juli, 1867 den 5. September og 1870 den 20. Februar. Nakskov Skyttekreds' Protokol 1867 den 23. August. 10) Skyttekredsens Protokol 1868—73 (L. A.). Byraadets Forhandlinger 1873 den 21. Maj og 1881 den 1. Juni. 11) Raadstueprotokollen 1803 den 5. August. 12) Fogtmans Reskripter 1818 den 6. September. 13) Breve til Stiftamtmanden 1818 den 23. Juni, 1821 den 4. Juni. Stiftamtmandens Kopibog 1824 den 18. Februar. 14) Raadstueprotokollen 1845. 15) Nakskov Avis Oktober 1852 og følgende Manneder. 16) og 17) Byraadets Forhandlinger 1874 den 27. Maj, 1887 Juli og 1885 den 28. Oktober. 18) Brandinspektorens Indberetning 1901. 19) Politikorpsets Protokol 1857—96. 20) Ordenscorpsets Protokol 1897—1914, Byraadets Forhandlinger 1913 den 6. Oktober. 21) Fogtmans Reskripter 1802 den 31. Juli. Borgerrepræsentanternes Kopibog 1847 den 28. Juni. 22) Mappe med historiske Dokumenter i Byarkivet. 23) Stiftamtmandens Kopibog og Journal 1828 den 5. Juli, 1830 den 9. Februar.

Borgerne i det politiske Liv.

1) Lolland-Falsters Stiftstidende 1839 den 15. December. 2) Lollandsposten og Stiftstidende 1843 den 31. Juli og 3. August. 3) Raadstueprotokollen 1854 10. Juli, Lollandsposten den 31. December 1854, Nakskov Avis 1854 den 21. November. 4) Nakskov Avis Januar 1860. 5) Lollandsposten 1843 den 23. Marts. Stiftstidende 1858 den 24. Marts. Nakskov Avis 1858 den 3., 8. og 18. Marts, Raadstueprotokollen 1858 den 27. Marts og 1866 den 7. Maj. 6) Nakskov Avis 1864 den 2. Januar. 7) Raadstueprotokollen 1867 den 22. Maj, Byraadets Kopibog 1869 den 22. Juli, Byraadets Forhandlinger 1878 den 10. December. 8) Nakskov Avis 1850 den 14. September, 1854 den 19. September. 9) Samme 1864 den 5. Marts, 1869 den 22. September. 10) Nakskov Tidende 1886 den 17. Juni, 1887 den 23. Januar. 11) Nakskov Avis 1868 den 8. April. 12) Byraadets Forhandlinger 1886 den 31. Marts, Nakskov Tidende 1885 den 23. Oktober, 1886 den 8. April.

Byliv i Lys og Skygge.

1) Stiftamtmandens Kopibog 1815 den 17. August. 2) Samme 1816 den 4. August og 4. September, Kæmnerregnskaberne for 1816. Lolland-Falsters Comptoirs Efterretninger Januar 1827. 3) Samme 1833 Januar og Marts. 4) Lollandsposten og Lolland-Falsters Stiftstidende 1843 den 31. Juli og 3. August. 5) Nakskov Avis 1867 den 28. Juli. 6) Nakskov Tidende og Nakskov Avis 1892 den 27. Maj. 7) Nakskov Avis 1850 den 9. Juli, 1851 den 18. Februar og 30. Marts, 1859 den 5. Juni, 1863 den 8. Marts. 8) Stiftamtmandens Kopibog 1813 den 3. Juli. 9) Samme Ltr. C. 1822 den 2. December, 1824 den 7. Marts, 1825 den 20. Novem-

ber, Breve til Stiftamtmanden 1825 den 15. November. 10) Samme 1867 den 27. Marts, Nakskov Avis 1850 den 1. Juli, 1851 den 6. Marts. 11) Breve til Stiftamtmanden 1848 den 30. Januar. 12) Raadstueprotokollen 1863 den 8. Juli. 13) Breve til Stiftamtmanden 1817 den 29. Marts, Borgerrepræsentationens Protokol 1850 den 13. Maj, 1869 den 28. April, Nakskov Avis 1851 den 26. Juni og 17. Juli. 14) De danske Apotekers Historie I, Side 435, Stiftamtmandens Kopibog 1827 Ltr. C den 24. Januar, 1828 den 13. September og 22. Oktober. Breve til Stiftamtmanden 1841 den 24. Januar. 15) Lolland-Falsters Comptoirs Efterretninger September 1812, Stiftamtets Kopibog 1817 den 25. og 29. Oktober. 16) Raadstueprotokollen 1845 den 24. Februar, Nakskov Avis 1851 den 23. Januar. 17) Nakskov Avis 1853 den 1. Marts. 18) Raadstueprotokollen 1850 den 3. Marts og 1864 den 3. Februar. 19) Maribo Amts Journal 1833 den 10. Januar, 12. og 18. December. 20) Den af Stiftamtet den 6. Maj 1837 autoriserede Protokol. Nakskov Avis 1856 den 14. Oktober. 21) Lollandsposten 1843 den 2. Januar, Stiftamtmandens Journal og Kopibog 1843 den 9. og 18. Januar, Raadstueprotokollen 1843 den 10. December. 22) Friis' Udgave af Rhodes Samlinger Side 94. 23) Nakskov Avis 1869 den 2. Januar, Nakskov Tidende 1898 den 3. Januar. 24) Borgerrepræsentanternes Protokol 1839, den 7. December, Kæmnerregnskaberne 1847. 25) Breve til Stiftamtmanden 1824 den 2. December. 26) Lolland-Falsters Comptoirs Efterretninger Januar 1828. 27) Breve til Stiftamtmanden 1846 den 11. Oktober. 28) Borgerrepræsentanternes Kopibog 1848 den 26. Januar. 29) Breve til Stiftamtmanden 1832 den 12. April. 30) Samme 1817 den 20. Juli og 1818 den 24. April. 31) Raadstueprotokollen 1852 den 2. August og 1859, den 19. September. Byraadets Forhandlinger 1889 den 15. Maj. 32) Samme 1896 den 20. Maj. 33) Stiftamtmandens Kopibog 1817 Ltr. C. den 2. December, Breve til Stiftamtmanden 1838 den 5. April. 34) Samme 1838 den 27. December og 1815 den 7. April, Mappe i Byarkivet med historiske Dokumenter, deriblandt Vægterinstruksen af 1847 og 1889. 35) Nakskov Avis 1872 den 20. Februar og følgende Numre. 36) Nakskov Avis 1852 den 14. Februar, 24. April, 22. Maj og 28. September, 1857 den 10. September, 1858 den 18. Januar. 37) Byraadets Forhandlinger 1872 den 11. December, 1873 den 6. August og 1874 den 4. April. 38) Borgerrepræsentanternes Kopibog 1867 den 31. August og 6. September, 1868 den 24. Januar, Maribo Amts Journal 1845 den 22. April, 1846 den 10. Marts, Breve til Stiftamtmanden 1846 den 7. Februar, 1847 den 28. April, Byraadets Forhandlinger 1880 den 10. November. 39) Breve til Stiftamtmanden 1815 den 18. April, 1847 den 28. April, 1848 den 30. Januar. 40) Raadstueprotokollen 1814 den 7. Maj, 1862 den 17. December. 41) Breve til Stiftamtmanden 1836 den 10. Februar. 42) Raadstueprotokollen 1811 den 16. Februar. 43) Breve til Stiftamtmanden 1815 den 16. August. 44) Højesterets Slutningsbøger 1845 den 13. Marts og 13. November, 1853 den 17. November og 1854 den 28. Marts. 45) Samme 1853 den 16. Marts. 46) Breve til Stiftamtmanden 1841 den 18. April. 47) Nakskov Avis 1865 den 18. April. 48) Stiftamtmandens Kopibog 1806 den 18. Maj, Tingbogen 1818 den 18. Marts. 49) Samme 1826 den 4. Februar. 50) Tingbogen 1858 den 7. April, 1861 den 2. September. 51) Samme 1829 den 8. September, Højesteretsdom 1830 den 4. Januar. 52) Tingbogen 1852 den 13. December, Højesterets Slutningsbøger 1853 den 17. Januar. 53) Nakskov Avis 1853 den 24. Februar.

Tillæg.

Noter til Billederne.

Bygningernes Alder er bestemt ved Hjælp af Brandtaxationsprotokollerne; desuden er benyttet Borgerskabsprotokollerne, Kirkebøgerne og Folketællingslisterne 1870. Hvor disse Kilder findes, er meddelt i Bind I Side 331. Alle Oplysninger om de gamle Skibe stammer, hvor intet andet er meddelt, fra Skibsregistreringskontorets Protokoller. Oplysninger om de industrielle Virksomheder stammer fra disses Lødsler.

Fortegnelse over de benyttede gamle (g) og nye (n) Matrikelnumre svarende til de nuværende Husnumre (Nr.):

Bibrostræde: Nr. 14: g. 39. Nr. 26: g. 350 c, n. 112. Danagade: Nr. 4: 684 a. Fruegade: Nr. 14: g. 259 b, n. 329. »Harmonien«: g. 282 aaa, n. 16. Havnegade: Nr. 31: g. 17 a, n. 82; Nr. 45: n. 52. Nygade: Nr. 2: n. 14 d. Nr. 4: n. 14 a. Nr. 8: g. 316 bb, n. 12. Nr. 34: n. 432. Nørre Boulevard: Nr. 28: n. 493 g. Svingelsvej: Nr. 6: n. 701. Søndergade: Nr. 1: n. 317. Nr. 2: n. 39. Nr. 11: g. 234 a, n. 312. Nr. 15: n. 309 a. Nr. 30: n. 219. Nr. 32: n. 20. Taarsvej: Nr. 56: n. 610 a. Tilegade: Nr. 4: g. 212, n. 287. Nr. 21: g. 178, n. 253. Nr. 22: g. 205 b og 206, n. 297. Nr. 23: g. 179 a, n. 254. Torvet: Nr. 1: g. 1, 2. Nr. 3: g. 3. Nr. 8: n. 242. Nr. 9: g. 6, n. 51 a. Vejlegade: Nr. 17: n. 128 a. Nr. 33: n. 167 a. Nr. 38: g. 94 a, n. 179. Nr. 39: g. 458, n. 506. Nr. 41: g. 445, senere 465, n. 507. Nr. 42: g. 344 b, n. 501 a. Nr. 44: g. 344 a, n. 502. Nr. 46: n. 503 a. Nr. 48: g. 92, n. 504 a. Vejlegadebro: Kalkværket: g. 465, senere 445, n. 510. Øster Boulevard: Nr. 13: n. 742 c. Nr. 16: g. 332, n. 795.

Paa Prøvefart med M/S. Canada ²¹⁾, 1935.
Medens Illustratoren udvikler sine Billedplaner
for Forfatteren, lister Arkivar Danielsen sig til
ubemærket at tage dette Billede.

Navneregister.

(De halvfede Tal henviser til Hovedomtaler, Cursiv-Tallene til Billedtekster.)

A.

Aarsmarke (Knuthenborg) I 208
Abildgaard, Søren I 68
Abildtorpe I 12, 18, 66, 260, 270, II
185
Abildtorpe Mose II 185
Abildtorpegaard III 181
Adrian, Fotograf III 141
Adrian, Johan I 151
Adersen, Matz II 15
Ahlefeldt, von, Generalmajor II 27
»Agnete«, Dampner III 124
Agerbruget II 226 ff, III 180 ff
»Aktiv«, Bugserbaad III 125
Albue I 117, 119, 120, 301, II 173,
III 182
Allesgul, Løjtnant II 130
Alderdomshjemmet III 22, 56, 63, 66,
75, 96, 192
Anders, Sitzel I 203
Andersdatter, Birthe I 186
Andersdatter, Johanne I 178
Andersdatter, Lisbet I 55, 92, 100
Andersdatter, Maren II 247
Andersdatter, Ursula II 210
Andersen, H. N., Etatsråd I 3, II 5,
III 5, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
143, 186, 250
Andersen, Hans I 308
Andersen, Iver III 136
Andersen, Jens I 108
Andersen, Jep, Præst og Prior I 156
Andersen, Martin II 245
Andersen, Morten I 45

Andersen, Michel, Skolelærer II 72
Andersen, Peder I 178
Andersen, Skovfoged III 238
Andersen, Steffen II 61
Andrea, Kaper III 100
Andreasen, Claus II 288
Andresen, J. Ø., Købmand III 70
Andresen & Prior III 69
Apotek, Det gamle I 131, 152, 317,
318, 319, II 17, 137, 145, 187, 287,
III 72, 224, 228
Arninge I 12, 136, 278, 308
Arvelund III 181
Asskildsen, Lauritz I 65
Asylet III 47, 55, 56, 85, 221
Aunede I 136
Aunede Strand III 118

B.

Bandesgaard II 199
Badeanstalt III 241
Baden, Gustav Ludvig, Borgmester og
Byfoged II 109, 118, 162, 182, 189,
200, 203, 224, 226, 243, 263, 279,
III 32, 34
Badstuestræde I 66, 106, 174, II 16, 52,
89, 148, 172, 192, 255, III 72
Bagenkop, Thomas I 165
Bager, Albrecht Ifversen II 54
Bager, Hans Peitersen II 172
Bager, Jacob I 72
Bagge, Apotheker II 137, III 72, 75,
228
Bagge, S., Modehandler I 318

- Balle, Jacob, Koffardikaptajn III 54
 Ballestad, Johan David II 239
 Banegaarden III 126, 127, 142, 152, 154, 259
 Banér, Svante, Oberst I 261
 Bang, Jens, Provst I 195
 Barnholm, I 246, 278, III 112
 Barstorf, Phillip, Lensmand I 255, 260
 Barthus, Byskriver II 110
 Bartschier, Niels Jørgensen, Præst I 50
 Bay, Else II 44
 Bay, Møller I 320, III 88, 107, 144, 165, 216
 Bay, Søren Sørensen, Byskriver II 84
 Bay, Wilhelm, Rolykkegaard III 234
 Becker, J. N., Dr. II 288
 Bendix, Kæmner II 126
 Bennicke, Antoni I 59, 68
 Bennicke, Hans, Raadmand I 59, 68, II 43, 44
 Bennicke, Jens I 59, 68
 Benzon, Niels, Generalprokuror II 191
 Berg, Ludvig Christian, Købmand III 70, 201
 Berg, Nicoline Christine III 70
 Bergen, Hermanna Marie von I 68
 Bergen, Matz, Borgmester I 54, 98, 101, 114, 200, 207 f, II 26, 28, 72, III 134
 Bernback, David von, Kommandant I 58, 63, 262, 275, 285
 Bertel, Murmester I 29, 30, 31, 35
 Bertelsen, Oluf I 196
 Bertelsen, Peder, Organist I 247
 Berthels, Marine I 183
 Bentzen, Konsumtionsinspektør II 136
 Bettlinger, Skorstensfejer I 181
 Beyerholm, Edvard II 69
 Bibrostræde (Bybrostræde) I 85, 89, 135, 136, 165, 174, 319, II 16, 47, 197, 203, 255, 266, III 17, 43, 44, 83, 107, 136, 151
 Bille, Holger I 199
 Bille, Inger I 157, 158, 169, 215
 Bille, Lauge, Landsdommer I 203
 Bille, Marcus I 199
 Bille, Peder, Rigsraad I 119
 Bindesboll, S. C. W., Præst III 211, 222
 Birkedahl, Johanne I 185, III 75, 78, 133, 141, 155, 233, 234
 Birket II 132, 219
 Blørnsen, Niels I 282
 Bjerre, Johannes, Mejeribestyrer, senere Direktor III 143, 209
 Bjerreby I 60
 Bjørn, Baadsmandsmath I 181
 Black, Rasmus Pedersen I 120
 Blands I 119
 Bleg Damen II 255
 Blegmand, Gert II 47
 Blekinsfar, Jacob I 95
 Bloch, Biskop II 67
 Bloch, Caroline Kirstine III 67
 Bloch, F. H., Konsul III 56, 67
 Bloch, Troels I 15
 Block, Frue, Kokkedal I 59
 Block, Ole Lauritzen II 54
 Blomme, Hans II 245
 Boel Findens Kat I 210, III 94
 Boesen, Hans, Byfoged, Borgmester I 110, 178, 196
 Boesen, Niels I 94
 Boesen, Peder, Præst I 48
 Boesen, Oluf I 189
 •Bolette Puggaard«, Brig III 185
 Bolt, Købmand II 139, III 99, 102
 Bojsen, Biskop I 77, II 70, 80
 Bommel, Jacob, Borgmester I 79, 95, 149
 Bonden, Karine I 183
 Borch, Andreas, Præst I 51
 Borgerskolen (»Realskolen«) II 79, 80, III 50 f, 172, 176
 Borgervæbningen I 148 f, II 150 ff, III 189 ff, 234
 Borre, Karen I 68
 Borreby, Kapellan II 116
 Both, Oberst I 252, 253, 256, 258
 Boye, Johannes, Rektor II 67, 68, 71, 111, III 13, 51
 Brahe, Knud I 202
 Brahe, Sten I 252
 Brandenburg, Jacob I 177
 Branderslev I 12, 82, 167, II 191, III 79

Brandkorpset II 158 ff, III 197 ff
 Brandt, Henning Drejo, Dampskibsfører III 87, 125
 Brandt, Jens Thuroc, Skibsfører III 233
 »Brasil«, Tankmotorskib III 177
 Bredgade I 79, 82, 86, 89, 90, 106, 174, 316, II 16, 34, 255, III 42, 44, 46, 55, 56, 83, 85, 87, 107, 247, 253
 Bremensis, Geert Oldenborg, Præst I 48
 Bremer, Skipper III 105
 Bresemann, Redaktor, Borgmester III 22, 217
 Brock, Anna I 200
 Brokkenhus, Frans I 262, 274
 Bruel, Anders I 191
 Bruhn, F. M., Maler II 285
 Brun, Anne I 183
 Brun, Christen II 279
 Brun, Erik, Skipper II 174
 Brun, Herman I 180
 Brun, Niels, Raadmand I 118
 Brun, Rasmus, Skoleholder II 240
 Bruun, Joachim II 196
 Brudesengen I 242, III 94
 Brücker, Borgmester III 18, 20, 22, 78, 94, 200, 215, 216, 222, 240
 Buchewitz, Abraham, Major I 294
 Buck, Rasmus, Arrestforvarer II 278
 Burserus, Joachim, Byfoged I 287
 Bülow, Kammerjunker, Herredsfoged III 213
 Byfogedsøen I 13, 240, II 96, 231, III 90, 180, 242
 Bødker, Jacob II 230
 Borgesen, Kaptajn III 259
 Børnehjem III 56, 66
 Borsselskabet III 163
 Bøttern, Georg, Konsul III 71, 78, 165, 215
 Bøttern, Marie III 67

C.

»Caledonia«, Dampskib III 121, 122
 »Canada«, Motorskib II 257, III 135, 177, 269

Cantor, Fr. Chr. II 258
 Cantor, Iittche II 261
 Cantor, Isak II 258, 259, 261
 Cantor, Josua II 261
 Cappel, Jacob, Skipper II 175
 Carl Gustav, svensk Konge I 251 ff, 290, 299, 301, 307
 Carlsson, Christen, Oberstløjtnant I 307
 Carstensen, Barber III 61
 Carstensen, Hans, Købmand II 141
 Casse, Brødrene III 184
 Christen, Murermester I 32, 36
 Christensdatter, Maren I 194
 Christensen, Anders, Præst I 50
 Christensen, Balthasar, Landsoverretssagfører III 211
 Christensen, C., Stadsingeniør II 254
 Christensen, Fr., Skoleforstander III 54
 Christensen, J., Høker I 320
 Christensen, Jens I 72
 Christensen, Jørgen, Præst I 175
 Christensen, Lauritz I 181
 Christensen, Otte, Borgmester I 55
 Christensen, Peder I 46, 48, 56
 Christensen, Peder, Forpagter II 15
 Christensen, Poul III 127
 Christensen, Rasmus, Raadmand II 80
 Christensen, Valentin II 118
 Christian IX's og Dronning Louises Jubilæumslegat III 69
 Christiansdal (Lundegaard) I 13
 Christiansen, P. J., Kunstmaler I 322
 Christoffersdatter, Anne I 210
 Christoffersdatter, Johanne II 280
 Christoffersdatter, Karen II 15, 28, 181
 Christophersen, Erik I 60
 Clasens Gang (Vænge) I 75, III 107
 Clasen, L. C., Murermester I 316, III 68, 199
 Claumand, Peder, Raadmand II 86
 Clausen, Ad., Drejer III 202
 Clausen, Peter, Sognepræst I 65
 Clausen, Rasmus, jun., Købmand III 105, 109, 134, 135, 136, 165, 219
 Clausen, Rasmus, sen., Købmand III 105, 134, 237

Clausen, Th., Drejer I 287, 320, II 211, 203
 Claussen, Rasmus, Borgmester I 158, 180
 Claussen, Sophus, Digter III 133
 Clemmensen, N. B.'s Tobaksfabrik I 201, 320, III 107, 146
 Cohn, Buntmager III 201
 Collin, Fotograf I 115, 247, II 240, III 25, 33, 97, 257
 Copmann, Nikolaj, Kapellan I 80
 Cordt, Sognepræst I 156
 Cunningham, Jacob Hansen, Præst I 181

D.

Dahlberg, Erik, Generalkvartermester I 253 ff
 •Dampskibsselskabet Thor• III 124
 Dan, E. F., Købmand, Konsul I 233, II 233, 288, III 70, 91, 123, 154
 Danagade III 128
 Danchel, Poul Chr., Amsforvalter I 76, II 87, 106, III 13
 Danielsen, Henrik, Rådmand I 156
 Danielsen, J., Arkivar III 193, 269
 Danielsen, Karine I 156
 •Danmark•, Statsskoleskib III 98, 258
 Danmark II 195
 Danæ, Jens, Væbner I 158
 Davidsen, Guldmed I 231
 De gamle Hjem III 66
 •Den borgerlige Forening• i Svingelen III 92, 93, 228, 256
 Den lollandske Landbostands Sparerkasse I 8, 318, II 9, III 9, 147, 149, 153
 Deichmann, Frederik, Kornet I 279
 Denno, Jens, Kirkevæрге I 66
 Det forenede Dampskibsselskab III 125
 Det lollandske-engelske Dampskibsselskab III 124
 Det ostasiatiske Kompagni I 321, II 257, III 81, 136, 138, 139, 140, 143
 Detmar, Johan, Borgerkaptajn, Skoleforstander II 74, 94

Dideriksen, junior, Købmand II 47, III 100
 Dideriksen, Diderik, Købmand, Kirkevæрге I 36, 64, II 45, 109, 157, 158, III 190
 Dideriksen, Henrik II 43
 Dideriksen, Jens, Skipper III 101
 Ditmar, Johan, Købmand II 45
 Ditmer, Matias Jochum II 180
 Dohna, Greve von I 303
 Dons, Proprietær II 197
 Dorph, Købmand III 101, 237
 Dorph, Marskandiser III 63
 Dorph, Ole Frantzen, Provst I 50, 61
 Drager, Matz I 181
 Drager, Rasmus I 181
 Dramatisk Selskab III 225
 Dreier, Rasmus Bjørnsen, Underfoged II 103
 Dreier, Ritmester I 307
 Dronningensstræde I 88, 217, 218, 243, 321, II 255, III 82, 85, 107
 Dronningens Gaard I 218, 259, 318, 320, II 16, 81, III 183, 251
 Dønningen III 84

E.

Ebbesen, G. I 317
 Ebbesen, L. N., Vinhandler I 97, II 282, 289
 Ebbesen, Mogens, Herredsfoged II 77
 Eckmann, Elias, Proviantmester I 304
 Edmond, Franciskus, Oberst I 252, 254, 259, 278
 Egholm I 65, 66, 119
 Elektricitetsværket I 297, III 82, 242
 Eleonora Christine II 237
 Elmquist, Provst I 39
 Elsass, Nathan, Købmand III 241
 Enehoje II 190, III 112
 Engel, Baldur, Barber II 270
 Engel, Købmand III 43
 Engelborg I 234 f, 236
 Engellholm I 234
 Enna, August, Komponist I 310, III 133

Enna, Skomager I 319
 Epidemisygehus III 46
 Erichsen, Erich, Arrestforvarer II 278
 Erichson, Jacob, Byfoged II 90, 103,
 104, 101, III 36
 Erichson, Ide Margrethe II 104
 Eriksdatter, Maren I 194
 Eriksen, Niels I 307
 Erling, Henrik Ascanius, Købmand
 III 67
 Erling, Jomfru Martzen III 67, 69
 Erlings Minde, Stiftelse III 67
 Erlingsvej III 53, 67, 111
 Ernst, Christian II 263
 Errebo, Hans II 269
 Eshernsen, Berthold I 156
 Essen, Diderik v., Borgerkaptajn I 59,
 272, 304, II 31, 37, 99, 125, 126

F.

Farverensstræde I 88, 156, 212, 319,
 II 10, 48, 149, 191, 211, 255, III 82,
 85
 Fasting, L. G., Borgmester, Herreds-
 foged II 285, III 18, 20, 94, 147,
 216, 220, 222, 230
 Fattiganstalten I 76, 165, II 255, 264,
 III 44, 45, 56 59 ff, 151, 221
 Fayesvej I 289
 Feldthuus, Didrik I 217
 Feldthuus, Frederik II 180
 Femo II 173
 Fibiger, Jørgen, Værtshusholder III 238
 Fich, Skibsbygger og Tommerhandler
 III 251
 Finde, Absalon, Præst I 51
 »Fionia«, Motorskib II 257
 Fischer, Købmand III 32
 Fiskerne III 182 ff
 Fladstrand, Niels II 247
 Flensborger, Jørgen, Borgerkorporal
 II 154
 Flor, Hans, Organist II 127
 Fogh, Købmand III 250
 Forbus, Borgmester II 43, 102, 103,
 175, 188, 228, 236, 267, III 90

Forskolerne III 55
 Forsvarsbrødrene I 105, III 221
 Frandsens Kolonialhandel III 72
 Frederiksdal I 120, 253, 256, III 105
 Frederiksen, Erhard III 141
 Frederiksen, Jens, Skipper II 139
 Frederiksen, Jochum, Snedker I 44
 Fredsholm (Fritzholm) I 278, II 199,
 III 43, 182
 Frelsens Hær III 25, 257
 Freuchen, Aug. II 286, III 110, 165, 240
 Freuchens Gaard I 240, 257, 322, II
 72, 217, 224, 286, III 107, 128, 151
 Freuchensgade I 281, II 33
 Friederichsen, Proprietær (Stensø) III
 212
 Frie Fattiggasser III 62
 Friheden I 18
 Friheds Alle III 157
 Friis, C., I 260, 276, II 36, III 233
 Friis, Elisabeth II 69
 Friis Johan, Rigsraad I 119
 Friis, Karen III 71
 Frimand, Tomreremester III 133
 Friskolen III 50 f
 Frivilligt Drengeforbund III 203
 Frivilligt Korps II 154 f, III 194
 Fruegade I 89, 174, 247, 273, II 16, 172,
 201, 255, 259, III 53, 187, 244
 Fugleskydningen III 228
 Færgelandet I 18, 136, 185, 238, 244,
 246, 279, 280, 317, II 38, 95, 194,
 227, 230, III 46, 95, 118, 119, 180,
 182, 184, 220, 242, 249
 Færgelandsgaard I 18, 251, II 194, III
 64, 65, 68, 80, 181
 Fæstningen I 238 f, 242, 243, 254, II
 30 f

G.

Gaasetorvet I 68, 89, 129, 319, 322,
 II 16, 33, 253, 255
 Gammelgaard I 120
 Gasværket III 79, 80, 81, 192
 Gedde, Ove I 247
 Gerber, Friederich Joachim Christian,
 Barber I 319

Gertsen, Herman, Raadmand I 158
 Geveke, Jacob, Kommandant II 127
 Glenc, Anna, II 221
 Glahn, Arkitekt I 79, III 53
 Glarmester, Maren I 184
 Glensberg, Heremias I 134
 Glud, Murermester III 46
 Godow, Ulf I 15
 Godshanegeaarden II 81
 Godfredsen, Jens' Enke Karen I 68
 Goldstein, Rosa f. Lublin III 60
 Gomme, Anders, Raadmand I 310
 Gorgas, svensk Oberst I 293, 299, 302,
 303, 307
 Gottlieb, Malermester III 198
 Grabow, Joachim I 200
 Gregers, Karen II 270
 Greve, Rasmus, Skipper I 164
 Grimsted (Frederiksdal) I 253
 Grubbe, Jesper I 199
 Grubbe, Jørgen I 199, 236
 Grubbe, Laurits, Lensmand I 95, 122
 Grubbe, Peter, Lensmand I 110
 Grundtvig, Brygger III 218
 Grøshave Sæftstation III 140
 Grønvold og Schous Trælasthandel i
 Slagelse III 70
 Gudme, Orgelbygger I 62
 Guldbrandsen, Købmand III 109
 Guldsmid, Kirstine I 183
 Gunder, Thomisdatter I 212
 Gundersen, Niels II 270
 Gutheim, Kommissar I 303
 Gutormsen, Anneche II 243, 244
 Gutormsen, Tolle, Skipper II 243, 244
 Gymast, Jens II 270
 Gørtz, Kurvemager I 318
 Gøye, Knud I 158

H.

Haandværkernes Friboliger III 67, 71,
 179, 180
 Haandværker- og Industriforeningen
 III 132, 176, 179, 180, 221
 Haandværkerlaugene I 126 ff, II 206 ff,
 III 172 ff

Haandværkerskole III 176
 Hage, Alfred, Købmand III 100
 Hage, Christopher, Konsul I 60, III 18,
 62, 68, 94, 105, 165, 183, 200, 208,
 211, 213, 223, 230
 Hage, Holther, Byfoged III 213
 Hage, Johannes II 226, III 214, 215
 Halberg, Herredsfoged III 214
 Haldstis, Jesper I 204
 Hallandsfar, Hans I 192
 Halsted I 12, 122
 Halsted Kloster I 15, 80, 120, 234, II
 171, 238
 Hammelmand, Søren I 166
 Hammer, Anders, Raadmand I 102,
 II 29
 Hammer, Hans II 141
 Hammer, Hans, Skipper II 171
 Hammer, Kirsten II 37
 Hammer, Otto III 62
 Hammerich, Politimester I 61, III 12,
 111, 198, 215, 217, 220, 230, 232, 250
 Handelsskolen II 72, III 172
 Handskemagerbanden III 148, 252
 Hans Børsens Stræde I 88, 89, 100, 171,
 II 16, 172
 Hansdatter, Anna II 281
 Hansdatter, Elisabeth III 136
 Hansdatter, Karen I 65
 Hansdatter, Maren I 194
 Hansen, A. E., Borgmester 153
 Hansen, Anders I 110
 Hansen, Anders II 246
 Hansen, Anders II 278
 Hansen, Anders, Byskriver I 202
 Hansen, Axel, Skolemester I 194, II 62
 Hansen, Carsten, Byavend II 116
 Hansen, Ejnar, Snedkermester III 243
 Hansen, Glarmester I 320
 Hansen, Godfred I 181
 Hansen, Hans, Raadmand I 95
 Hansen, Jens I 304
 Hansen, Jens, Smed I 180
 Hansen, Johannes, Bortskærer II 130,
 140
 Hansen, Jørgen I 194
 Hansen, Jørgen, Byavend II 115

Hansen, Marie, II 255, III 67
 Hansen, Morten I 304
 Hansen, Niels I 196
 Hansen, Oluf I 196
 Hansen, Oluf, Klokker II 54
 Hansen, P., Tomrer, III 242
 Hansen, Peder, Borgmester I 59, 100,
 102, 108, 213, 256, 261, 304, 307,
 312, II 14, 20, 23, 26, 28, 31, 34,
 37, 85, 102, III 67
 Hansen, Peder, Præst I 50
 Hansen, Peder, Skoflikker I 165
 Hansen Per I 59
 Hansen, Poul I 164
 Hansen, Rasmus, Skomager I 319
 Hansen, Rasmus II 279
 Hansen, Richard, Urmager III 175
 Hansen, Simon II 112
 Hansen, William I 74
 Hansen, Willum, Rådmand I 64, 103,
 217, 256, 261, 300, 302, 304, 307,
 II 15, 28, 36, 37, 181
 Hansen, Laurids I 180
 Harmonien, Hotel I 12, 238, 318, 320,
 II 201, 225, 288, III 72, 107, 161,
 179, 180, 215, 216, 220, 224
 Hartvigsen, Claus, Amtsforvalter I 15
 Hattemager, Jonas I 195
 Hatten, P., & Co., Akts. I 225, II 233
 Haure, Oluf Ibsen I 197
 Havnegade I 89, 91, 116, 140, 185, 319,
 II 82, 104, 163, 181, 203, 208, 280,
 III 82, 107, 141, 148, 153, 154, 171,
 188
 Havnen II 190 ff, III 110 ff
 Havnepakhus I 154, III 82
 Heberlin, Christen, Kirkeværge I 36, 64
 Hee, Købmand III 95
 Heerwagen, F. A., Trommeslager III
 171, 200
 Heinen, C H 254
 Helligaandsklostret I 24, 155 f, 159, 278
 Helbeck, Henning II 159
 Heldtsen, Major I 295
 Helgenæs I 278, II 147
 Henningsens Gæstgiveri III 72
 Henningsen, Peder II 60

Henrik, Præst I 159
 Henriksen, Peder, Rådmand I 95
 Herfort, Christopher, Hofapoteker I
 135
 Hermansdatter, Else, Lærerinde II 77
 Hermansen, Joh. F., Bagermester III
 256
 Herredskirke I 82, II 51
 Hertz, Bendix II 180
 Hertz, Josef II 180
 Hess, Chirurgus III 42
 Hestemølle II 255
 »Hilda Knudsen«, Motorskib I 321
 Hintschek, Johan Adam II 180
 Hiort, Niels, Rektor II 58, 61, 62
 Hoff, S., Donnerfuldmægler I 287
 Hofmann, Landkommisarius II 39
 Holdense, Thomas Michelsen, Borgme-
 ster II 24, 36, 85, 86, 167, 168
 Holleby I 136, 284, 309
 Hollebye, Madam's Legat III 54
 Hollændergade I 87, 88, 238, II 16, 34,
 42, 255, III 54, 83, 85, 93
 Holm, Anders, Borgerkaptajn II 159
 Holm, Bagermester III 244
 Holm, Fr. I 77
 Holm, Hans, Rasmussen, Købmand,
 Kirkeværge I 48, 50, 52, 56, II 251
 Holm, Inger I 48
 Holm, Jacob, Skipper II 240
 Holm, Købmand III 99
 Holm, P., Gæstgiver I 319, III 198, 221,
 223, 224, 241
 Holm, Peder II 171
 Holmblads Bog- og Papirhandel I 320
 Holst, Christopher, Instrumentist I 82
 Holst, Jacob Hersleb, Præst I 51
 Holstein, Geheimeraad II 260
 Horn, Georg von, Sekretær I 295
 Horn, Hans, Borgerkaptajn I 255, 272,
 304
 Horn, Mads, Borgerkaptajn II 159
 Hornværket I 244, 246, 255, 256, 278,
 284, 285, 286, 288, 291, 293, 295
 Horslund Herred I 11, 12, 93
 Horslunde I 158
 Horslunde Saftstation III 140

Hoskiær, Preben, Borgmester III 22, 66, 236
 Hosklærsvvej III 48, 49, 246
 Hostrup, Hans, Lærer II 77
 Huitfeld, Christoffer, Rigsraad I 119
 Huus, Georg, Købmand III 109
 Huus, H. Chr. I 97, II 124, III 64, 152
 Huus, Jens Nielsen, Købmand I 317
 Huus, Johs., Købmand I 40, 60, 61, 317
 Huus, Ove, Arkitekt I 318
 Hoegh-Guldberg, Frederikke Emmy III 70
 Højbygaard I 68
 Høje Kat I 242, 244, 278, 288, III 93, 94, 95, 96, 107, 160
 Højer, Købmand III 238
 Højer, Statzius, Bartskeerer I 206
 Høppener, Nicolai, Borgmester II 37, 85, 86, 102, 133, 141, 152
 Høstfiskemarked I 117

I.

Ibsen, Esbern, Prior I 158, 159
 Ibsen, Søren, Snedker I 62
 Indrefjorden I 248, 268, III 64, 73, 77, 78, 107
 Indrefjordsanlægget I 299, III 73, 96, 97
 Industrien III 134 ff
 Ingerslev, cand. pharm. I 318
 Isseholtz Bro II 200

J.

Jacobsen, Carsten I 287
 Jacobsen, Hans II 181
 Jacobsen, Jens II 60
 Jacobsen, Jost, Bartskeerer I 188
 Jacobsen, Jørgen, Præst I 199
 Jacobsen, Peder, Major II 29, 30
 Jacobs Minde III 181
 Jens, Prior i Halsted I 158
 Jensen, A. A., Urmager I 321, III 75
 Jensen, Hans III 42
 Jensen, H. P., Urmager I 321
 Jensen, J. C., Købmand III 109
 Jensen, Jens, Spillemand I 197
 Jensen, Jørgen, Raadmand II 80

Jensen, Landinspektør III 19
 Jensen, Laurids I 195
 Jensen, Mads, Farver II 224
 Jensen, Mikkel, Natmand II 123
 Jensen, Niels I 165
 Jensen, Niels, Kornmaaler I 151
 Jensen, Oluf, Byfoged I 190
 Jensen, Peder, Præst I 50
 Jensen, Peder I 194
 Jensen, Proprietær (Fredsholm) III 212
 Jensen, Rasmus, Borgmester I 42, 152, 216
 Jensen, Søren, Værtshusholder II 288
 Jensen, Thoms og Hustru, Anne Lassés I 65
 Jensen, Tolde, Farver II 255
 Jernbaneanlægget I 298, III 56, 67, 94, 97, 180
 Jernbanegade III 84, 85, 123, 150, 241
 Jespersen, Boghandler III 82
 Jessen, Christoph I 207, 320, III 62, 72, 165
 Jessen, Georg, Apoteker I 80, III 121
 Jessen, Handelsbetjent III 157
 Jessen, J., Apoteker I 317
 Jessen, Wilh., Konsul I 320, III 64, 151
 Jessen & Schou, Vognmand III 121
 Jepsen, Anders I 190
 Jisen, Niels Pedersen I 189
 Johansen, Jonas, Møller II 279
 Job, Arrestforvarer III 33, 34
 Johannes Hage, Barkskib III 137, 259
 Johansen, L. I 317
 Johansen, Lærer og Klokker II 80
 Johansen, Th., Købmand III 65
 Josti, Johan I 28
 Juul, Hans I 192
 Juellinge II 277, III 206, 219, 220
 Juellinge Dyrehave II 200
 Jude, Peder, Byfoged I 110
 Jul, Laurids I 94
 Jutlandia, Motorskib III 207
 Jyde, Anders I 259
 Jodekirkegaarden II 259, 260, 261, III 246
 Jodekirken II 255, III 243, 244, 245, 257

Jøderne II 256 ff, III 243 ff
 Jødevøj III 246
 Jørgen Skomager I 28
 Jørgens, Elisabeth, Jordemoder II 122
 Jørgensdatter, Maren I 181
 Jørgensen, Claus, Borgerkaptajn II 150
 Jørgensen, Enkefru Edle III 70
 Jørgensen, Fr., Skomagerlærling III 229
 Jørgensen, G., Snedkermester I 319
 Jørgensen, Gabriel, Raadmand II 61, 140
 Jørgensen, Hans, Raadmand I 45, 102
 Jørgensen, Hans I 215
 Jørgensen, H. P., Snedkermester I 319
 Jørgensen, I. A., Købmand I 58, 212 321, III 70
 Jørgensen, Jørgen, Skolelærer II 72
 Jørgensen, Knud, Apoteker I 198
 Jørgensen, Lærer, Folketingsmand III 214
 Jørgensen, Niels, Raadmand II 136
 Jørgensen, P. H., Toldkontorist III 125
 Jørgensen, Theodor, Købmand III 70, 165

K.

Kaas, Herman II 15
 Kaasbol, Peter, Rektor II 64
 Kannikestræde (Kapellanstræde) I 89, 106, 174
 Kallehavejorden I 157
 Kappel I 136
 Kapellangaarden I 80
 Kapellet I 77, 78
 Karberg, Borgmester III 22, 95, 231, 235
 Karbergs Minde III 95
 Karlebyheed I 18, II 230, 231
 Katolikerne III 246
 Katolsk Børnehjem III 247
 Katolsk Kirke III 246, 247, 248
 Kattesundet I 12, 87, 89, 106, 174, 238, 287, 305, II 16, 42, 44, 45, 46, 201, 255, III 67, 180
 Kerstrup I 158

Keller, Diderick Augustini, Præst I 50
 Kieler, Fritz, Manufakturhandler I 318
 Kieler, J., Købmand II 286, III 71, 109, 204
 Kingo, Biskop II 62
 Kirchestræde II 16
 Kirk, Borgmester III 22
 Kirkegaardene I 75 ff, 170, II 255, III 18, 67, 93
 Kirke, Sankt Nicolai I 21 ff, 23, 25, 26, 31, 33, 34, 39, 43, 45, 49, 53, 67, 73, 265, II 16
 Kisky, Købmand III 109, 147, 206
 Kjeldskov, Redaktor III 153
 Klostergade I 66, 80, 86, 87, 89, 156, 160, 174, 244, II 16, 47, 255, III 45, 60, 84, 95, 107, 244
 Klosterkirkegaarden I 75 ff, II 53
 Klosterkirken I 89, 278, II 16
 Klostret (Filial af Nykøbing Hospital) I 161, III 66, 123, 127, 154, 259
 Kloth, Niels Hansen I 310
 Knudsdatter, Elline I 196
 Knudsen, K., I 97, 317, II 149, 273
 Knudsen, Peder, Handelsmand III 54
 Knudsen, Th. I 97, 317
 Knuth, Baron, Rudbjerggaard II 107, III 43, 251
 Knuth, Kirstine I 183
 Knuth, Marine I 183
 Knuppert, Brandinspektør III 201
 Knuppert, Snedker III 53
 Kogade (Freuchensgade) I 66, 89, 106, 165, 174, II 16, 255, III 60
 Kolding, Hans Pedersen II 111
 Kommuneskolen (Nørreboulevard) II 50, 57, 81, III 55, 57
 Kommuneskolen (Ølkarsvej) III 53
 Kongenstofte I 89, 90, 106, 174, 285, II 16, 34, 47, 130, 255, 301, III 42, 67
 Korseberg, Hans Andersen, Kapellan I 45, 287, II 23, 24
 Korsnakke I 120, 301, II 173, III 102
 Krabbe, Erik, Rigsraad I 119
 Krag, Anders, Byfoged II 60
 Krag, Anders Andersen, Præst I 50, 177, 194

- Krag, Anders, Prokurator II 243, 244
 Krag, Erik, Amtsforsvaller II 58
 Krag, Jacob, Studiosus II 243
 Krag, Knud II 174
 Krag, Otto, Rigsraad I 266, 272, 274
 Kragen, Vilus, Bygmester I 27
 Kragenæs III 121
 Kragenæsbanen III 126
 Kragh, Anders, Kapellan I 156
 Krattel (Lienlund) II 195
 Kremmer, Anders I 158
 Kremmer, Otto, Raadmand, Borgmester I 65, 158
 Kremmer, Peter, Borgmester I 156
 Krerup, Peder Olufsen, Raadmand II 86
 Krey, Hans Hansen II 100
 Krog, Knud II 198
 Krog, Lene Else II 198
 Krogen II 201
 Krogh, Hans Godske v., Stiftamtmand II 278
 Krogh, Præst i Arninge III 240
 Krogsbølle I 12, 16, 18, 82, 158, 239, II 227, 231, III 90
 Krogsbøllegaard III 181
 Krogsbølle Mose III 91
 Krogsbølle Sogn I 11, 18
 Kruckow, Thomas, Købmand, Raadmand, Løjtnant I 272, 304, II 14, 29, 34, 126
 Krukholm II 194, III 197
 Krukholmgaard III 181
 Krumpen, Otto, Rigsraad I 119
 Kruse, Claus I 94
 Kræmmer, Jørgen I 170
 Kræmmer, Stephan I 184
 Krøyer, C., Købmand III 109, 110
 Krøyer, H. C., Købmand I 65, III 163
 Krøyer, T. G. I 320, II 241, 288, III 62, 165, 158
 Kuddeholm I 246, 278
 Kuditze I 158
 Kuld, Hans Ottesen I 199
 Kuld, Otto (Bøndernes Fører) I 59, 181, 199, 275, 276, 286
 Kurdahl, Aksel II 289
 Kuttick, Nicolaj, Okulist, Tand- og Broklæge II 269
 Købelev Kirke I 276
 Købelev Mærne II 173
 Kølbe, Bodil Andersdatter I 68, III 42, 54, 59
 Kølbe, Jørgen I 68, II 107, 109, 236
 Kørber, Jochum, Oberst, Kommandant I 263, 266, 268, 269, 270, 275, 276, 284, 293, 294
 Kørbersgade III 143
- L.
- Lacoppidan, Købmand III 85
 Lampe, Købmand III 239
 Landdorph, Etatsraad II 199
 Landmandsbanken I 318, III 149
 Landmandshotellet I 97, II 177
 Landmændenes Andelseksportslugteri III 115, 144.
 Lang, Peter I 156
 Lange, Blikkenslager I 320
 Lange, Jernstøber III 107, 111, 146
 Lange, Murermester III 92
 Langebro I 136, 139, 246, II 16, 44, 136, 152, 197, 255, III 87, 107, 114, 116, 183, 243
 Langeland, Justitsraad, III 229
 Langemark, Skipper I 76
 Langhorn, Købmand III 61
 Larsen, Fr., Skomager II 272
 Larsen, I. H., Dr. phil. og theol. I 37
 Larsen, L., Forstander III 153, 257
 Larsen, P., Postkører III 120
 Lasse, Ivan, Diakon I 155
 Lassen, Oberst III 102
 Lassesen, Jernstøber III 146
 Latinskolen I 78, 79, II 50 ff, 64, 67 ff, 78, 255, III 50, 51, 59, 68
 Lauridsen, Hans, Borgmester I 158
 Lauridsen, Hans, Kornmaaler II 111
 Lauridsen, Hans, Skipper I 264
 Lauridsen, Jørgen, Borgmester II 15
 Lauridsen, Marcus, Byskriver II 24
 Lauridsen, Morten, Prior I 157
 Lauritsen, Anders I 192

- Lauritzen, Bo, Borgmester I 202
 Lauritzen, Niels I 14
 Laursen, Christen, Væver II 207
 Laursen, Johan, Orgelbygger I 62
 Lazarus, M., Bogtrykker III 70
 Lehm, Bagermester, III 192
 Lehm, Murermester I 76
 Lehnt, Henning I 187
 Lenstrøm, Peder, Klejnsmed II 220
 Lenter, Pofwel, Artilleriofficer II 248
 Lentzen, Jørgen, Slodderkonge I 163
 Lerche, Abigal Knudsatter II 26
 Lerche, Knud Madsen, Provst II 20
 Levison, Joseph III 72
 Lienlund I 136, II 195, 197, III 181, 213, 214
 Lille Løjtofte Sogn I 82
 Lille Vor Frue Alter I 66
 Lilliefalk, Axel, Oberst I 271
 Linau, Jørgen Henrik III 252
 Lind, Postmester III 251
 Lindberg, Købmand III 109
 Lindberg, Præst, Dr. phil., Folketingsmand III 212
 Lindenow, Christoffer I 263
 Linnert, Karen I 195
 Lodberg, Biskop II 76
 Lolland, Dampskib III 123
 Lolland-Falsters Andels Foderstofforretning I 319, II 163
 Lolland Falsters Comptoirs Efterretninger I 78, III 101
 Lollands Bank III 32, 150
 Lollands Handels- og Landbrugsbank III 41, 94, 150, 153, 257
 Lollands Spare- og Laanebank I 7, II 9, III 9, 63, 64, 79, 132, 147, 153, 179, 188, 196
 Lollandsbanen III 126
 Lollandsposten III 232
 Lorange, Glarmester III 212
 Lorenz, Peter, Korporal I 274, 291
 Ludvig, Peder Pedersen, Folketingsmand III 212, 213, 214
 Lund, Borgmester II 236
 Lund, Gunder Pedersdatter I 55
 Lund, Kammerraad III 182, 183, 184
 Lund, L. N., Murermester III 153, 154
 Lund, Provst III 213
 Lundegaard (Christiansdal) I 13, 14, 15, 157, 312, II 23, 28, 231
 Lundgren, Gørtler III 252
 Luthermann, Barber II 272
 Lythen, Mathias II 269
 Lyman, Borgerkaptajn III 191
 Lysager, Købmand III 239
 Lystanlægene III 90 ff
 Lystbaadehavnen III 29
 Lützow, Løjtnant II 130
 Lützow, Stiftamtmand II 40, 63, 218, 243
 Læso I 65
 Løjtofte I 158
 Løjtoftevej I 78, II 185, III 55, 68
 Lønborg, Ad., Fotograf I 105, 111, 121, 125, 129, 201, 214, 233, 318, 318, II 49, 72, 124, 232, 241, III 37, 47, 64, 72, 92, 131, 145, 230, 231
 Lønborg, Harald, Fotograf I 315, III 261
 Lønborg, Købmand III 225
 Lønborg, Lise III 231
 Lønborg, Martine III 231
 Lønborg, Vinhandler III 74
 Lov, Jørgen, Kirkeværges I 50
 Low, Rebslager I 76

M

- Maag, Ragnhild I 185
 Mackeprang, Købmand III 64
 Madeskov I 13, 14, 65, 168, 227, 242, 260, II 195, 227, 230, 231, III 181, 238, 242
 Madsen, Christen I 205, II 69
 Madsen, Christiern, Væbner I 158
 Madsen, Hans I 194
 Madsen, Hans, Købmand I 261
 Madsen, Jens, Byfoged I 158
 Madsen, Kordt, Byfoged I 181
 Madsen, Niels, Smed II 220
 Majbølle Saftstation III 140
 Malthé-Bruun, Kammerjunker III 56
 Mand, Anders, Prior I 158

- Marcussen, Lauritz, Kirkeværgæ I 54
 Maribo Runddel I 242
 Maribovej I 63, 78
 Marienlyst Dampmølle II 249, III 75, 81, 144, 199
 Markeder I 117, 118, 122, 123, III 128 f
 »Mars«, Brig III 137, 259
 Marschner, Konditor III 238
 Mathiesen, Farver III 69
 Mathiesen, Hugo I 132, 238
 Mathisdatter, Karen II 181
 Matzen, Peder I 194
 Matzen, Poul, Raadmand I 109
 Matzøn, Michel, Raadmand I 31, 58, 60, 212 f, II 15, 36, 69, III 62
 Maukskov II 173
 Meier, Josias, Konsumtionsforpagter II 136
 Mejer, Bertel II 279
 Melhjørnet I 318
 Mellemlandet I 18, 136, 280, II 104, 227, III 118, 119, 180
 Meltofte II 27
 Menighedshuset III 267
 Metner, Hans, Løjtnant II 127
 »Mexico«, Motorskib II 257, 321, III 139, 177
 Meyer, Brandinspektør III 201
 Meyer, Herman, Snedker II 208, 272
 Michaelsen, Michael, Skomager II 247
 Michelsdatter, Bodil I 58
 Michelsdatter, Karen og Mette I 60
 Michelsen, Simon I 199, 206, II 35
 Michel Skrivets Stræde I 212, II 16
 Midlerkamp, Johan Peter, Købmand III 68
 Midlerkampsvej I 251
 Mikkelsen, P., Skræddermester I 61, 97, 101, 317, II 265, 185
 »Mjølner«, Damp I 265, III 124
 Mogensdatter, Johanne (Fracten) I 183
 »Mommark«, Bilsfærg I 257
 Monrad, Biskop, III 208
 Morgenklubben III 21
 Morgenstjerne, Amtmand II 70
 Mormand, Magnus Erichsen I 202
 Mortensdatter, Karen I 46, 48
 Mortensen, Anders, Billedskærer I 44, 45
 Mortensen, Mette I 203
 Mortensen, Peder, Borgmester I 46, 48, 50, 98, 100, 102, 189, 255, 258, 264, 301, 307, 309, 311, II 11, 15, 22, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 36, 83, 120, III 60
 Mortensen, Peder, Herberger I 203
 Munck, Præst I 61
 Munck, Elso Pedersdatter II 172, 286
 Munck, Ingeborg Magdalene II 181
 Munck, Jacob Hansen II 239
 Munck, Peder II 240
 Munck, Peder Jacobsen, Raadmand II 172, 250, 251
 Mundt, Chr., Student II 61
 Munk, Jacob Hansen, Borgersergent II 154
 Munk, Jacob Petersen I 196
 Munk, Peder Pedersen II 37, 93, 171
 Musikalske Selskab III 92
 Mussis, Ane I 183
 Müller, Heinrich, Admiralitetsraad I 266, 274
 Müller, Kaptajn III 191
 Mælk Kondenseringsfabriken III 140, 143, 200, 210
 Møllebjerget I 284
 Møllebugten I 167, II 249, III 81, 114
 Møllegaarden I 75
 Møllemarken I 17, 136, II 227, III 84, 180
 Møller, Lorentz II 271, 272
 Møller, N. C., Distriktslæge III 44, 64, 68, 147
 Monnichhausen, Christoffer von, Oberst I 261

N.

- Nakken I 11, 17
 Nakskov Avis III 18, 62, 63, 107, 130, 153, 160, 163, 213, 219, 249, 251
 Nakskov Cykelring, Aktieselskab III 239

»Nakskov«, Damper III 124, 125
 Nakskov Dampmølle I 225, III 144, 259
 Nakskov Handelsstandsforening III 55,
 69, 70, 172
 Nakskov Hjælpeforening III 62
 Nakskov Ladegaard I 65, III 105
 Nakskov Landsogn III 56
 Nakskov Maskinfabrik III 146
 Nakskov Materialhandel II 318
 Nakskov Mejeri III 155
 Nakskov Musikkorps III 92
 Nakskov private Realskole III 54, 55,
 155
 Nakskov Skibsværft I 153, 234, 265,
 317, 321, II 257, III 112, 138, 177,
 178, 193, 204, 207, 258
 Nathan, Moses Aron II 250
 Natmandshuset III 249
 Neergaard, Niels III 215, 217
 Newe, Amtmand II 196
 Nielsdatter, Anne I 210
 Nielsdatter, Kirsten I 192
 Nielsdatter, Sidsel I 194
 Nielsen, Carsten, Borgmester I 55, 92,
 147
 Nielsen, Erik, Raadmand, Kirkevæрге
 I 54, 66, 102
 Nielsen, Hans, Major I 295
 Nielsen, Irgen I 164
 Nielsen, Ivar II 15
 Nielsen, Jacob, Raadmand II 43
 Nielsen, Jacob I 164
 Nielsen, Jens, Dr. I 134
 Nielsen, Johs., Handelsgartner I 311
 Nielsen, Jorgen II 247
 Nielsen, Mads I 198
 Nielsen, Niels, Skomager II 127
 Nielsen, Niels Thomesen, Borgmester
 I 54, 56, 58, 59, 63, 67, 74, 102, 110,
 114, 258, 272, 276, 283, 304, 309,
 311, II 15, 26, 28, 32, 36, 85, III 62
 Niels Nielsensgade III 84
 Nielsen, Peder I 65
 Nielsen, Peder II 43
 Nielsen, Peder, Skipper II 175
 Nielsen, Peter III 180
 Nielsen, Rasmus, Smed I 68

Nielsson, Frk. Anna, (Kapt. i Frelsens
 Hær) III 25
 Nielsson, Karsten I 161
 Nissen, S. & Søn, Fotografere I 315
 Nordenkirke I 66, 78, 80, II 50, 235
 Nybro I 145, 151, 172, 239, 243, 248
 Nybrogade I 240, 318, III 77, 94, 150
 Nybølle (Horslunde Sogn) I 158, 159
 Nygaard II 196
 Nygade I 240, 273, 305, 318, 320, II 44,
 47, 240, III 76, 83, 95, 107, 152,
 155, 156
 Nykøbing Hospital I 159, II 95, 274,
 III 66
 Nymand, Jochum, Borgerkaptajn II
 150
 Nytorv II 33, 49, III 33, 76, 90, 220
 Næraa, Kapellan I 74
 Næsby I 158
 Nørre Boulevard I 238, II 65, III 54,
 55, 84, 93, 95, 107, 164, 171, 244
 Nørreherred I 11
 Nørre Kannikestræde I 106

O.

Obel, Jens Brask, Præst I 51, 76
 Odde, Laurits, Snedker I 320
 Ohre Heede III 31
 Olsen, Glarmester II 236
 Olsen, Hans, Natmand II 119
 Olsen, Hans, Præst I 157
 Olsen, Jorgen, Kirkevæрге I 66
 Olsen, Peder, Raadmand I 307, II 14
 Oluf, Mariane I 183
 Olufdatter, Maren I 203
 Olufsen, Andreas, Skomager I 308
 Olufsen, Hans I 47
 Olufsen, Peder, Byfoged I 103
 Olufsen, Per I 94
 »Olympia«, Motorskib I 153
 Ordenskorps III 201
 Ore I 136
 Ota, Havre- og Rismølle I 265, III 29,
 81, 87, 88, 140, 144
 Oxe, Albret, Lensmand I 95, 149
 Oxe, Johan I 119, 157, 159

Oxe, Peder, Rigsraad I 119, 235
Oxholm, W., Stiftamtmand, Kammerherre II 153

P.

Pætz, Bagermester I 319, III 53
Papegojeskydningen II 238, III 228
Pappenheim, Jost, Lensmand I 237
Paulsen, Hans I 59
Peder Mortensensstræde II 16
Pedersdatter, Else, Herberger II 224
Pedersdatter, Inger I 196
Pedersdatter, Maren I 194
Pedersen, Christen I 46, 48
Pedersen, Hans I 184
Pedersen, Hans II 246
Pedersen, Hans, Handelsmand I 55
Pedersen, Jacob, Kornmaaler II 111
Pedersen, Jens III 99
Pedersen, Kristen III 252
Pedersen, Rasmus II 174
Pedersen, Zacharias, Hører II 62
Pederstrup II 271, III 206, 219
Peitersen, Delloff I 194
Pengeinstituter III 147 ff
Pentz, Fru Ollegaard I 245
Perlestikker, Anders Pedersen, Præst I 24, 28, 50, 74, 101, 123, 171, 175, 177, 189, 192, 195, 198, 202, 204, II 51, 56, 227, 238
Perlestikkerbogen I 74, 88, 89, 99, 175, 176, 177, 184, 196, 202, 217, II 52, 60, 178
Perlestikkergade III 171
Perssen, Hans I 180
Persson, Severin I 256, 259, 260
Petersen, Fr., Spisevært III 237
Petersen, Hans, Bager II 221
Petersen, Jernstøber III 146
Petersen, Nicolai, Murermester III 95
Petersen, Peter Christian Severin, Provst III 69
Phillip, Zacharias, Maler I 47
Pigeskole, Den borgerlige III 53, 54
Pipings Hospital II 255, III 67
Pipping, Marie I 59, 68, III 54, 67

Plantagen III 96, 107, 245
Ploug, Hans, Borgmester I 95
Ploug, Jørgen, Tolder I 208
Politikorps III 200 ff, 202, 204, 211, 236
Pontoppidan, Apoteker III 72
Pontoppidan, Borgmester III 13, 90, 182, 219, 220, 230
Pontoppidan, C. F., Boghandler II 287
Pontoppidan, Erik I 253
Pors, Erik I 66
Pors, Gertrud I 66
Pors, Stig I 66
Postbefordringen (Postkontoret) I 139, II 200, 286, III 107, 121, 122, 123, 127, 128, 259
Poulsen, Hattemager I 321
Poulsen, Knud, Kæmner I 165
Poulsen, Poul, Præst I 189
Povels, Kirstine I 183
Povlsen, Hans I 191
Povlsen, Jost, Præst I 24, 27, 48, 70, 95, 112, 163, 178, 179, 192
Povlsen, Peder I 199
Pramholm II 195
Priersgaard, Niels, Postholder II 224
Privatskole II 72 ff, 79
Provstegaard I 68
Provstelund III 181
Præstegaarden I 79, 81, III 153
Præstestræde I 41, 79, 82, 89, 160, 174, II 17, 255, 289, III 37, 83, 84
Puffendorf I 240, 243, 271, 278
Puggaard & Hage I 319, 320, III 18, 105, 107, 109, 110, 111, 185, 251, 259
Puggaard, Hans, Købmand III 105
Pumpestation i Branderslev III 79

R.

Raadhuset I 96, 113, II 277, 279, III 11, 29 f, 31, 37, 40, 41, 72, 107, 154, 226
Raadhushaven II 174, III 219
Raag, Hans I 308
Raagø II 173

- Raahauge, Henriette III 69
 Raahauge, Rasmus III 69
 Raarup I 65, II 195
 Raben, Fr., Stiftamtmand II 120, 122, 206, 234, 260
 Raffenberg, Jørgen I 51
 Rafn, Mads, Tolder I 150
 Ramel, Anders, Byfoged og Herredsfoged II 103, 104, 107, 192, 236
 Ramus, Biskop II 268
 Randt, Olaus, Guldsmid, Kaptajn II 156
 Rantzau, Henrik I 60
 Rantzau, Ida I 60, 68, 69
 Rantzau, Toldinspektør, Greve III 220
 Rasch, Byfoged, Politimester II 170
 Rasmusdatter, Anne I 194
 Rasmussen, Anders I 183
 Rasmussen, Bertel I 198
 Rasmussen, Carl A. I 97, III 73
 Rasmussen, Gregers, Præst I 68, II 28
 Rasmussen, H. P., Kaptajn III 137, 218, 259
 Rasmussen, Hans I 68
 Rasmussen, Hans, Lærer I 180
 Rasmussen, Hans, Remsnider II 130
 Rasmussen, Inger, Pedersdatter I 56
 Rasmussen, Jens I 202
 Rasmussen, Jens II 69
 Rasmussen, Jens, Byfoged, Borgmester I. 118, 138
 Rasmussen, Jens, Købmand II 109, 172, 286
 Rasmussen, Jørgen III 252
 Rasmussen, Karen Marie f. Dorph I 50
 Rasmussen, Laurids, Præst I 50
 Rasmussen, Laurs, Raadmand I 98
 Rasmussen, Niels, Siraalemester III 190
 Rasmussen, Peder II 245
 Rasmussen, Peder, Kirkeværge Raadmand I 79, 95
 Rasmussen, Tonnes, Købmand I 50, III 14, 15, 54, 68
 Rasmussen, Tonnes, Tolder II 43
 Rasmussen, Zitzel I 202
 Ravnsborg I 234
 Realskole II 72, 286, III 55, 107, 172
 Reberbanen I 86
 Rebslagersgade I 285, II 16
 Reck, von, Løjtnant I 292
 Reff, Mette I 183
 Reichov, von, Stiftamtmand II 205, 218
 Rennemann, Chr., Amtsforvalter, I 74, II 106, 107, 138
 Rennemann, Conrad, Kirkeværge I 74
 Reimer, L., Malermester III 201
 Reimer, Ludvig, Købmand II 285, III 54, 62, 69
 Reventlow, Einar, Greve III 134
 Reventlow, Ludvig, Greve, Folketingsmand III 217
 Reventlow, Statsminister III 42, 219
 Rheden, Daniel von, Oberstløjtnant I 58, 266, 269, 293, 294
 Rhode, Peder, Præst I 179, 239, II 22
 Riddersborg I 278, III 181
 Riddersborg, H. P., Skibsbygger III 95, 258
 Riddersborg & Trockmanns Værft III 64, 111, 135, 136, 259
 Ridefoged, Jacob Andersen II 240
 Riegels Hospital II 255
 Riegelsen, Andreas, Købmand I 35, 60, 68, II 47, 174, 250, III 66
 Riegelsen, Karen Holm I 35, 68, 70, II 47, 250, III 66
 Riegelsen, Madam II 69
 Ringkenes, Jørgen, Billedskærer I 52
 Rodiquet, Friderich, Præst I 50, 71, II 251
 Rodsten, Peder, Amtsforvalter II 106
 Roed, Hans Pedersen, Købmand II 11
 Rogert, Hans II 43
 Rogert, Poul, Præst I 254, 270, 272, 275, 283, 286, 292, 310
 Rosenkrands, Erik, Lensmand I 139, 255, 259, 260, 262
 Rosenkrands, Holger I 122
 Rosenkrands, Jacob I 215
 Rosenkrands, Palle, Lensmand I 70, 199, 237, 245, II 22
 Rosensparre, Lisbeth I 199
 Rosentræder, Reinholdt, Drager II 247

Rosnæs I 13, 234, II 174, 227, 230
 Rosnæs Mark I 101
 Rosnæsvej I 241
 Rostrup, Hans, Præst I 50, II 60, 250
 Rothe, Herman von, Skoleforstander
 II 77
 Rud, Borchard I 199
 Rudbjerggaard I 245, II 95, 194, III 43
 Rud, Corfitz I 199
 Rud, Erik, Lensmand I 95
 Ruder, Peder, Raadmand I 95
 Rugh, Jesse, Raadmand I 156
 Rød, Skipper I 311
 Rødbybanen III 126
 Rødbyvej III 55, 73, 97, 171
 Ronnow, Eyer, Rigsraad I 110

S

Saltvig I 122
 Samsing, Niels, Skipper II 175
 Samuel, Levin II 258, 259
 Sandbjerg Heede III 31
 Sandby I 65, 167, 260, 309
 Sandhedsfaklen III 250
 Satterup, Provst II 67
 Saunso I 12
 Saunsovig III 64
 Saxtrup, Niels Petersen, Kapellan I 45,
 50, 57, 61, 270, 276, 282, 285, 287,
 296, II 26, 60
 Schack, Hans, Feltmarschal I 269, 270
 Schlol, Tonnes II 245
 Schiøll, Raadmand, Borgmester I 74,
 II 102
 Schmidt, Ludvig August II 270
 Schmidt, Prokurator III 250
 Schou, Fuldmægtig III 147
 Schulds, Søren Pedersen, Akeise-
 inspektør I 108
 Schultz, Løjtnant II 127
 Schwabe, Anders, Kandestøber I 105
 Schwerin, svensk Oberst I 290
 Schwendsen, Kancelliraadinde I 78
 Schwendsen, Kammerraad III 147
 Schwensen, Thore, Toldbetjent III 99

Schiøt, Ditlev, Skipper II 174
 Sct. Joseph Søstrene III 246
 Sellerup, Fru A. III 125
 »Sif«, Damper III 124
 Sigensche I 13, 14
 Silkekompagniet I 122
 Silopakhuset I 319, III 65
 Sincklar, Daniel, Skibsbygmester I 237
 Sjællænder, Anders III 252
 Skaaning, Claus I 94
 Skafte, Rasmus I 194
 Skalchenæs (Krukholm) I 12, 17, 18, 92,
 238, 301, II 84
 Skandinavien, Hotel I 128, 319, II 73,
 249, III 132, 154, 214, 216, 221,
 224, 241
 Skansen I 246, II 44, III 182, 183, 184
 Skeel, Christian Jørgensen I 247, II 11
 Skibelund, Claus I 165
 Skibsted, Købmand I 318
 Skidenstræde (Fruegade) I 89, 106
 Skipperforeningen for Lolland-Falsters
 Stift III 69
 Skole, Den danske II 72 ff, III 50 ff
 Skotte, Hans I 66
 Skovbølle I 68, 276
 Skovfogedhuset III 92
 Skovlænge I 307
 Skovsgaard III 66, 181
 Skredder, Anders, Borgmester I 66, 92
 Skreder, Otto, Raadmand I 158
 Skræder, Hans I 170
 Skræder, Hans Jørgensen II 160
 Skræder, Niels I 149
 Skt. Annæ Alter I 65
 Skytteforeningen III 195, 221
 Slagtehus, offentlig III 82
 Slebow, Peder Hansen, Byfoged I 110
 Sloto I 234, III 134
 Smed, Anders, Skipper II 40
 Smed, Hans I 186
 Smed, Rasmus I 181
 Smidt, Hans, Præst I 171
 Smith, Anna Elisabeth II 123, 286
 Smith, Henrik, Herredsfoged, Amtsfor-
 vatter II 106, 286
 Sofie Amalie, Enkedronning I 15

- »Solheim«, Tankmotorskib III 178
 Sonsbeck, Justus von, Konsumtions-
 forpagter II 140, 199, 224, 226
 Sove, Chr., Møller III 61, 144
 Sove, L. P., Fabrikant III 70
 Sove, Oline f. Holm III 70
 Sove, Peder, Skibskaptajn, Møller III
 84, 144
 Soves Dampmølle III 107, 129 132, 144,
 145, 259
 Spanske Handelskompagni I 122
 Sparre, Anna I 200
 Spies, Ditlev, Matros III 54
 Spies, Skomager I 318, 321
 »Spodsbjerg«, Damper III 124
 Sprøjtehus III 30, 39, 41
 Steenberg, Jan. II 163
 Steensen, Christopher, Kommissær
 I 200, 247
 Steensen, Erik I 200
 Steensen, Hans II 15
 Steensen, Oberstløjtnant I 253, 295
 Steensen, Vicentius I 200
 Steenvinkel, Oluf, Ingeniør I 139
 Stefansen, Rektor II 72
 Steltzner, Quirius, Instrumentist II 223,
 240
 Stenbock, Otto, Feltmarschal I 271, 284,
 285, 286, 288, 290, 292, 294, 298, 302
 Stenso I 246, 278, 280, 282, 284, 285,
 288, 291, 296, 317, III 95, 182, 183
 Stenso, Karen I 192
 Stiftelsen den borgerlige Forening III
 68, 71
 Stisen, Skipper II 240
 Stokkemark Saftstation III 140
 Stokkemark II 200
 Storgaard, Landsdommer II 243
 Stormarken I 16, II 227
 Stormfloden 1872 III 117, 242
 Storm, Niels, Skipper II 174
 Strandgaarden I 116, 318, III 107
 Strangesen, Niels, Murermester I 31
 Stubbelandet I 18, 136, 279, 280, II 95,
 194, 227, III 118, 119, 180
 Stubmøllen paa Færgelandet I 132, III
 144
 Struck, Henrik, Kaptajn II 135
 Struck, Joachim II 181
 Struck, Jochum II 199
 Stybe, Peder II 180
 Stocken, Claus von I 206, 310
 Stocken; Volchmann von I 138
 Suerus, Christian, Apoteker I 134
 Suhr, Joachim, Hører II 62
 Suhr, Løjtnant III 191
 Sukkerfabriken III 78, 80, 84, 97, 132,
 140, 141, 154, 161, 162, 163, 169,
 181, 217, 246
 Svendsen, Ole III 86
 Svenskekrigen I 249 ff
 Svingelen I 227, II 95, 111, 228, 231,
 III 21, 55, 66, 68, 90 f, 95, 129, 130,
 131, 132, 200, 214, 217, 223, 226, 238.
 Svingelmarken I 16, III 141, 181
 Svingelmosen I 289, III 91
 Svingelsvej I 78, 233, 288, III 68, 92,
 154, 171
 Svinholm (Svingholm) I 136, II 195,
 III 118
 Sydfynske Dampskibsselskab III 124
 Sygeunderstøttelsesforeningen III 71
 Sygehus III 17, 41 ff, 44, 47, 49, 107,
 242
 Synagogen (se Jødekirken) II 255
 Syvardsson, Per, Borgmester I 158
 Sæbyholm I 17, 199, 278, II 95
 Søassuranceelskabet for Lolland-Fal-
 ster III 123
 Søholt II 130
 Søllestedgaard II 127
 Sølvbjergvej III 252
 Sømandsforeningen III 70
 Sømændene III 185
 Søndergade I 66, 86, 87, 89, 96, 106,
 110, 121, 201, 207, 208, 209, 212,
 213, 214, 215, 216, 239, 247, 287,
 305, 318, 320, 321, II 16, 67, 77,
 79, 172, 180, 181, 193, 201, 211,
 255, 259, III 25, 51, 72, 83, 107,
 147, 150, 151, 152, 154, 155, 156,
 244, 302
 Søndergade Bro II 197 ff, III 79, 107,
 114, 116

Sondergade Port I 150, 151, 242, 278,
285, 286, 320, II 40, 44, 46, 49,
136, 152, 159, 194, 255, 285, III
220
Sondergades Runddel I 242, 244
Sonderup, Købmand, Raadmand I 76,
II 87, III 11
Sorensen, Ane Andersdatter I 190
Sorensen, Mathias, Maler I 192
Sorensen, Mical C., Konsul III 71
Sorensen, Niels, Drejer II 279
Sorensen, Peder II 270
Sorensen, Peter, Borgmester I 190
Sorensen, Thyge, Raadmand, I 52, 53,
III 62
Sorensen, Tøger I 164

T.

Taagerudsgaard II 27
Taars I 119, 120, 253, 291, 295, 301,
II 238, III 102, 222
Taars Færgegaard I 241, II 234, 279
Taarsvej I 75, 241, III 55, 66, 75, 141,
146, 156, 181
Tarp, Julius, Købmand I 318
Teatret I 319, III 224, 225
Teglgaard III 181
Teknisk Skole III 176, 179
Telefoncentralen III 128
Telegraf, den optiske III 107, 123
Telegrafstationen III 126, 127, 128
Tessel, Adam II 162
»The Tickler«, engelsk Brig III 103
Theisens gamle Købmandsgaard I 317,
318, II 82, 89, 97, 104, 113, 121, 123,
124, 127, 128, 137, 148, 172, 186,
205, 286, 287, III 72, 151
Theisen, Ludvig, Købmand I 78, 96,
III 104, 147, 165
Theisen, N. L. II 280
Theisen, L. S. II 287
Theisen, Vilh., Købmand II 287
Thestrup, Else Mule I 57
Thestrup, Frantz, Præst I 35, 37, 50,
57, 58, 74, II 69, 141

Thestrup, Ida Christine f. Conradsen
III 70
Thestrup, Poul Moth, Sognepræst III 66
Thierry, J. F. F., Boghandler I 105,
III 16, 18
Thomesdatter, Gunder I 58
Thommesen, Søren I 54
Thonning, Christian Andreas, Præst I 51
»Thor«, Damper III 124
Thorsen, Jens, Skomager III 54
Thorsen, Thor, Skomager III 54
Thurn, Biskop II 251
Tidende III 53, 54, 127, 214
Tilegade I 78, 85, 87, 89, 106, 113, 167,
192, 194, 238, 242, 287, II 16, 34,
40, 255, III 36, 39, 52, 67, 83, 93,
151, 152, 175, 261
Tilegade Port I 290, 296, II 40, 44
Tilegade Runddel I 242, 244
Ting- og Arresthus III 39, 41, 91, 96,
153, 257
Toldboden I 155, 297, II 39, III 29, 82,
107, 188
Tolderensstræde I 88, 90, 244, II 16,
27, 191, 255, III 60, 66, 107
Tolderlund, Jørgen, Købmand III 225
Tollesensvej I 226
Tom-Petersen, D., Ingeniør III 178
Top, Hans Petersen, Handelsmand I
55, 69, III 68, 239
Top, Peder Pedersen I 75, II 109, 154,
240, 245
Torp, Justitsraad III 60
Torp, Kæmner III 231
Torpe I 12, 65, 66
Torrig II 219
Torvet I 89, 96, 105, 106, 113, 156, 232,
305, II 16, 160, 176, 211, 253, 255,
273, 277, 280, III 11, 23, 25, 37, 39,
40, 64, 65, 72, 83, 86, 148, 151, 152,
158, 160, 175, 221, 223, 228, 243
Torvet Nr. 7 II 153, 156, 169, III 86
Toltrup, Borgmester I 76
Touv, Jacob, Skipper II 174
Tramp, Oberst II 125
Trolle, Borge, Rigsraad I 119
Trolle, Peder, Byskriver III 36

Trelholm III 98
Tuxen & Hammerich III 125, 146
Tounesen, Søren Bay II 197

U.

Udsen, Jens, Byfoged I 184
Udstillinger III 128 ff
Ulf, Laurids, Borgmester I 138
Ulfeld, Flemming, Lensmand I 47
Ulfeldt, Corfitz, Greve I 259, 274, 302
Ulfeldt, Ebbe, Generalmajor I 274, 302
Ulfeldt, Jacob, Lensmand I 122
Ulfstand, Hack, Lensmand I 149, 203
Ullerup, Peter Sørensen, Viceraadmand
II 107, 108
Ullitz, Jacob, Præst I 35, 51
Understøttelsesfonden III 68
Understøttelsesforeningen III 172
Urne, Christian I 46
Urne, Christoffer, Lensmand, Rigs-
kansler I 266, 274
Urne, Claus, Rigsraad I 119
Urne, Knud I 161, 208
Urne, Margrethe III 62
Urne, Otto I 46
Urne, Regitze I 150
Ursing, Georg, Præst I 51, II 74, 116
Urup, Axel I 270
Utterslev I 65, III 42

V.

Vaabenbrødrene III 222, 223
Valentin, Marcus Moses II 262
Vandværket III 77, 78, 79
Vardohus, Ritmester I 279, 293
Vedsted, Laurids Mortensen, Præst
I 34, 45, 46, 48, 50, 50, 59, 61, 63,
189, 208, 259, 270, 276, 287, II 22,
24, 72, 251
Vejerbod III 30
Vejlegade I 28, 66, 85, 87, 89, 106,
124, 129, 173, 239, 243, 305, 318,
II 10, 33, 40, 42, 67, 73, 217, 255,

III 60, 67, 82, 96, 128, 153, 154,
155, 205, 218
Vejlegadebro I 13, 243, II 47, 197, III
97, 107, 114, 116, 152, 160, 242
Vejlegade Port I 151, 154, 284, II 43,
44, 136, 152, 159, 194
Vejlegades Bryggeri I 316, III 107
Vejlen I 13
Vejro II 173
Venmelev, Niels, Rektor I 275
Vendelboe, Drejer I 321
Vensterman, Kirstine I 202
Vestenskov I 12, 68, 136, II 61, 146
Vesterborg II 270
Vesterborg Saftstation III 140
Vesternæs I 261, 301, II 173
Vestlollands forenede Trælastforretnin-
ger III 112
Vibe, Jens I 170
Vig, Christen Olufsen, Raadmand II 86
»Viktoria«, Motorskib I 321
Vincent, Kirstine I 60
Voldanlægget III 93
Vintersborg I 60
Vægterkorps II 112, III 202, 236
Væver, Mikkel Nielsen I 68
Væver, Maren I 181

W.

Walbum, Barber I 319
Waldow, Løjtnant II 127
Weffertsen, Peder I 154
Wegener, Provst III 212
Wendelboe, Kaptajn I 252
Wibolti, Alfred, Direktor I 88
Wibolti, R., Grosserer I 76, 78, III 258
Wick, Nicolaj II 219
Wienberg, Murermester III 152
Wilcken, Købmand, Konsul III 122,
165
Wildphist, Peter Johansen, Artilleri-
officer II 248
Wilhjelm, Kammerraad III 147
Willumsen, Anton I 74
Willumsen, Sten, Admiral I 236
Winchel & Bottern III 81, 110

Winchell, Laura Sofie Margrethe f.
Bertelsen III 69
Winchell, Peter Scheel, Konsul III 62,
69, 259
Winchells Friboliger III 67
Winchellsgade III 84
Winslov, Stadslæge III 44, 61
Wivel, Provinsfysicus III 42
Wrangel, General-Admiral I 253, 261,
269, 280, 282, II 28
Wulf, Christopher II 197
Wulf, Dorete II 196
Wulff, Løjtnant III 102, 103
Wulff, Holger II 105
Wulfeld, Gabriel II 223
Wulfeldt, Kobmand III 51
Würdeman, Conrad, Væversvend II 130
Wæver, Jørgen II 277, 280

Z.

Zierø, Wilhelm, Rebslager I 76, 78
Ziersen, Laura III 231

Ø.

Obergs Boghandel III 153
Olkarret I 245, 260, 295, II 43, III 107
Olkarsvej I 229, II 67, 69, III 52, 53,
55, 242
Ollingso I 66, II 127
Ørnsholt, Einar, Arkitekt I 82, 289,
318, III 149, 153, 259
Øster Boulevard I 225, 233, III 83, 84,
146, 155, 171
Østergade I 233, II 49, 107, 285, III 93,
107